

อิทัปปัจจยตา

อิทัปปัจจยตา

คำบรรยายประจำวันเสาร์ ในสวนโมกขพลาราม

ภาคมาฆบูชา ประจำปี ๒๕๑๕

พุทธทาสภิกขุ

ธรรมทานมูลนิธิ

จัดพิมพ์ด้วยดอกผล ทุน “ เลื่อน เดียรประสิทธิ์ ” เป็นอันดับที่หนึ่งแห่งทุนนี้
เป็นการพิมพ์ครั้งแรก ของหนังสือนี้ จำนวน ๑,๕๐๐ ฉบับ

พ.ศ. ๒๕๑๖

(ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน , สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย)

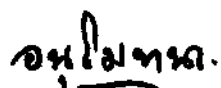
พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์พระนคร

๙๒-๙๔ ถนนบุญศิริ กรุงเทพมหานคร โทร. ๒๑๒๓๓๗, ๒๒๑๖๗๔

นายบุญธรรม สุนทรวาที ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๑ สิงหาคม ๒๕๑๖

ព្រះស្រីស្រី ធម្មប្រាសាទ

ដើម្បីឱ្យគេ ព័ទ្ធតាំង "ថ្ងៃឈប់សម្រាក" បាន, ដើម្បីឱ្យ
 អោយគេ គ្រប់គ្រងការងារបានល្អប្រសើរ : គឺគ្រប់គ្រង គុណ-
 ធនធាន ក្នុងការងារបានល្អប្រសើរ គ្រប់គ្រង "ថ្ងៃឈប់" ក្នុង
 អង្គការ ដើម្បីឱ្យ : ក្នុងការងារបានល្អប្រសើរ, ក្នុងការងារបាន
 ល្អប្រសើរ ក្នុងការងារបានល្អប្រសើរ ក្នុងការងារបានល្អប្រសើរ

อันเกี่ยวกันสันติสุข ของบุคคล และสันติภาพของโลก เป็นส่วนรวม

ในที่สุดนี้ ขอแสดงความจริงว่า ประการทั้งห้าเหล่านี้ ที่
ได้รวมประโยชน์ จากหนังสือชุด "ใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรม" นี้ โดย ทว
จักหาความหมาย แล้วและปฏิบัติได้จริงผลเป็นประโยชน์ใด ทั้ง แก่
ส่วนตัว และส่วนการสังคมอันมีอันสืบไป ด้วยแล้ว, ขอได้ตั้งข้อ
คิดสำหรับทุกสัปดาห์ แก่บุคคลคนหนึ่ง กล่าวคือ คุณแม่สีออน ใช้ประโยชน์
นี้ ซึ่งได้ลงมือไปแล้ว ด้วยดีกับทุกคนได้จริง ขอสั่งว่า ขอคุณ-
ไม่ว่าคนใดก็ตาม เป็นสาระสำคัญ อีกครั้งหนึ่ง ในส่วนนี้.

พุทธทาส อินทปัญโญ

ใบกษพวาราม โขนา
๔ มิถุนายน ๒๕๑๖.

คำนำ ของ ธรรมทานมูลนิธิ

หนังสือเล่มนี้ เป็นเล่มแรก ของชุดที่เป็นการบรรยายประจำวันเสาร์ ในสวนโมกขพลาราม อันจะจัดพิมพ์ออกมาตามลำดับ เป็นหนังสือขนาดใหญ่ เป็นหนังสือชุดพิเศษ, มีเลขลำดับเล่ม. เฉพาะชุดวันเสาร์นี้ ตั้งแต่เลขที่ ๑๑ จนถึงเลขที่ ๒๐, และ ๑๑.ก จนถึง ๒๐.ก, เป็นกลุ่มๆ ไป กว่าจะหมดประเภทนี้.

ลำดับเลข จะมีอยู่ที่สันหนังสือ ริมล่างสุด, หมายด้วยพื้นสีแดง, มีตัวเลขในพื้นนั้น, และเล่มนี้ หมายเลข ๑๒. ทั้งนี้ เอาตามความสะดวก ที่เรื่องหมายเลขที่เท่าใด จะสามารถพิมพ์ออกมาได้ก่อน ก็พิมพ์ออกก่อน. ในที่สุดก็จะครบตามลำดับเลขถ้าหากสามารถพิมพ์ไปได้โดยไม่มีการติดขัดอะไร.

เรื่องนี้เป็นเรื่อง**ปัจจุสมุปบาทบรรยาย** ซึ่งจะต้องใช้ศึกษาควบคู่กันไปกับเรื่อง **“ปัจจุสมุปบาทจากพระโอษฐ์”** ซึ่งจะได้ออกตามมา, จึงจะได้ผลดีในการศึกษา. เรื่องปัจจุสมุปบาทนั้น เป็นเรื่องที่ยังมีปัญหาลับซ่อนอีกหลายประการคือ ติความไม่ตรงกันในส่วนที่สำคัญที่สุดก็ตรงที่เป็นเรื่องในชีวิตประจำวัน หรือเป็นเรื่องกินเวลานาน ข้ามภพข้ามชาติ. ทางอื่น เห็นจะไม่มี นอกจากทนศึกษากันไปก่อนจนทั่วถึงข้อความทั้งหมดที่เกี่ยวกับเรื่องนี้, แม้จะกินเวลาบ้าง ก็เห็นจะต้องทนเอา. ธรรมทานมูลนิธิ แผนกตำรา มีความมุ่งหมายเป็นพิเศษ ที่จะตีปัญหาอันยุ่งยากนี้ให้แตกไป แม้จะกินเวลานานสักเพียงใด, ในฐานะเป็นการชำระสะสางปัญหาอันเกี่ยวกับการศึกษาพระพุทธศาสนา

หนังสือเล่มนี้ อาจจะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร และเพียงไร มีคำอธิบายอยู่แล้วในคำชี้แจงของผู้บรรยายเองแล้ว, จึงหวังว่าผู้สนใจจะได้ถือเอาประโยชน์ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ด้วยความอดทน, มิฉะนั้นแล้ว เรื่องนี้ก็ยังคงเป็นหมันอยู่ อย่างลึกลับไปตามเดิม, คือเอามาใช้เป็นประโยชน์ประจำวันไม่ได้

ธรรมทานมูลนิธิ

ไชยา ๔ มิถุนายน ๒๕๑๖

สารบาญ

๑. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น พุทธวณะที่ถูกมองข้าม	๑
๒. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น วิชา หรือศาสตร์ทั้งปวงของโลก	๓๐
๓. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น ตัวเรา ในทุกความหมาย ทุกอิริยาบถ	๕๙
๔. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น พระเป็นเจ้า	๙๔
๕. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น วิวัฒนาการทุกแขนง แห่งชีวิต	๑๒๙
๖. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น ธรรม หรือสิ่งทั้งปวง รอบตัวเรา	๑๖๐
๗. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น พระรัตนตรัย และ ไตรสิกขา	๑๙๖
๘. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น สิ่งต่อรองเพื่อทำความเข้าใจระหว่างศาสนา	๒๓๑
๙. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น สิ่งที่มาเราต้องเรียนรู้ และปฏิบัติ	๒๗๕
๑๐. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น กฎ ที่เหนือกฎทั้งหลาย	๓๓๓
๑๑. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น กฎแห่งกรรม, กรรม, และกัมมัคชัย	๓๖๙
๑๒. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น กฎแห่งกรรม, กรรม, และกัมมัคชัย (ต่อ)	๔๑๗
๑๓. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น ปฏิจจสมุปปาท ต่างๆ แบบ	๔๕๙

เพื่อความละเอียดในการค้น พึงใช้สารบาญละเอียดในหน้าถัดไป

สารบัญละเอียด

๑. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นพุทธวจนะที่ถูกลมองข้าม

การบรรยายเรื่องนี้เพื่อสนองพุทธประสงค์ สืบศาสนา และทำส่วนบริสุทธิ์ให้คงอยู่ ๑
การนั่งพูดกลางดินกันอย่างนี้ก็เพื่อได้เป็นเกลอกับธรรมชาติ เหมือนพุทธกาล ๒
การเลือกพูดเวลาเที่ยง เพื่อให้หัดเอาชนะถีนมิทธะ แก้นิสัย ผีนกิสที่เื่องกัน ๓
หัวใจการปฏิบัติดับทุกข์กันตรงๆ คือรู้ “*ความที่สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงมี*” ๔
อิทัปปัจจยตาคำเดียวคลุมหมวดธรรมที่ว่าเป็นหัวใจๆ ของพระพุทธศาสนาได้หมด ๑๐
ทุกสิ่งในโลกล้วนมีปัจจัยเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ย่อมมี ; ไม่ยกเว้นอะไรหมด๑๓
สิ่งมีชีวิต -ไม่มีชีวิต, ความนึกฝ่ายทุกข์ - ฝ่ายดับทุกข์ ล้วนเนื่องเป็นปัจจัยกัน ๑๔
ทุกอย่างมีความหมายที่อิทัปปัจจยตา ต้องตามกฎอิทัปปัจจยตา แม้พุทธองค์ก็จดจำ๑๗
ทรงอุทานทั้ง ๓ ยาม คราวตรัสรู้และหลังจากนั้น ก็เพราะตีמד้าในอิทัปปัจจยตานี้ ๑๙
คำสอนอริยสัจจ์ ปฏิจสุมุปปาท ฯลฯ ล้วนมีหัวใจอยู่ที่อิทัปปัจจยตาทั้งสิ้น ๒๑
คำที่ใช้เรียกแทน : ธรรมฐิตตา ธรรมนิยามตา ธรรมธาตุ ก็ทรงประสงค์ยำความ ๒๒
ขณะจะปรินิพพานอยู่แล้ว ก็ยังสรุปสั่งคำสุดท้าย บอกเราเรื่องอิทัปปัจจยตา ๒๓
อิทัปปัจจยตาเป็นเรื่องของตัวจริงของทุกสิ่ง หัวใจของทุกสิ่ง ไม่มีตั้งต้น ไม่มีที่สุด ๒๔
เมื่อได้รู้ชัด เห็นทุกสิ่งว่า มันเป็นอย่างนั้นเอง นั่นก็คือไม่มีอวิชา ไม่หลง ๒๕
ทั้งไตรปิฎก ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ไม่มีเรื่องอื่น มีแต่ชี้การอาศัยกันเกิด ๆ ๒๖
ทุกสิ่ง กฎของทุกสิ่ง การทำตามกฎ ล้วนเป็นอิทัปปัจจยตา ถือเป็น “พระเจ้า”ได้ ๒๗
เพราะเป็นอิทัปปัจจยตานี้เอง จึงไปยึดไม่ได้ :สพเพ ธมมา นาลอ อภินิเวสาย ๒๘

๒. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นวิชา หรือศาสตร์ทั้งปวง

พุทธบริษัทเต็มรูป ต้องเข้าใจความทั้งหมดของพุทธศาสนา คืออิทัปปัจจยตา ๓๐
ทุกคนควรรู้ จนคล่องปากคล่องใจ ใช้ในการพูดจกเป็นประจำเหมือนพุทธองค์เอง ๓๒

อะไรก็อึดป้อจยตา แม็กอไฟหุงข้าวกิน ก็แสดงอึดป้อจยตาเป็นทอด ๆ ๓๓
 แต่พุทธองค์ทางชี้ให้ดูส่วนที่เกี่ยวกับทุกข์ฝ่ายใจก่อน ตลอดมาเป็นธรรมะชื่อเดียว ๓๖
 เรื่องอะไรที่เกิดขึ้น อริยสาวกย่อมดูออก ว่านั่นคืออึดป้อจยตาธรรมดา ๆ นั่นเอง ๓๘
 พระพุทธเจ้าออกบวช ค้นหา ตรัสรู้ เทียบสอน ก็เนื่องด้วยอึดป้อจยตานี้ทั้งสิ้น ๔๔
 รู้อึดป้อจยตาดี จะไม่บ้าไม่เขี้อฉลาดไร้เหตุผล : มีสติเห็นทางแก้ รู้ทำแต่ที่ถูกต้อง ๔๗
 โดยอาศัยความรู้ที่อึดป้อจยตาส่วนที่จะใช้แก้ไขส่วนที่เป็นทุกข์ไม่ถึงปรารภณา ๕๐
 อึดป้อจยตาส่วนนี้ก็คือมัชฌิมาปฏิปทา ไม่เป็นของคู่ ๆ ไม่ว่าเป็นอะไรโดยส่วนเดียว ๕๑
 วิชาอะไรบรรดามีในโลก ย่อมอยู่ในกฎเกณฑ์ “ความที่สิ่งนี้มี สิ่งนี้ ๆ จึงมี” ทั้งนั้น ๕๓
 วิชาทั้งฝ่ายที่จะโง่ และฝ่ายจะฉลาด ก็ขึ้นอยู่กับรู้หรือไม่รู้ อึดป้อจยตานี้เท่านั้น ๕๓
 คำ“อึดป้อจยตา” ในเรื่องดับทุกข์นี้รวมความหมายของคำพ่วงแต่ละคำไว้ได้ทั้งหมด ๕๖
 ความรู้ทั้งปวง ไม่มีอะไรอีก นอกจากควรรู้เรื่องนี้เรื่องเดียว ๕๘

๓. อึดป้อจยตา ในฐานะเป็น “ตัวเรา”

อึดป้อจยตา คำนี้เพิ่งนำมาพูดกัน จำต้องพยายามอดทนใช้พูดกันให้ได้ ๕๙
 เป็นคำสำคัญในพระพุทธศาสนา ทำให้รู้เรื่องอื่นได้ทุกอย่างอย่างลึกซึ้งรวบสั้น ๖๐
 คำนี้หมายถึงตัวกู, การต้องเป็นไปตามกฎ, ผลที่เกิดตามกฎ รวมเป็น ๓ นัย ๖๒
 ทุกนัย แม้เป็นสิ่งที่ปรุงแต่งได้หรือปรุงไม่ได้ ก็ต้องเป็นตดตา-อย่างนั่นเอง ๖๔
 ถ้ารู้ว่ามันเป็นอย่างนั่นเอง ก็จะไม่แปลก ไม่หลง ไม่เป็นทาสสิ่งใด เลยไม่ทุกข์ ๖๔
 “เรา” ที่เกิดทางกายจากพ่อแม่ ก็เป็น อึดป้อจยตา ตามทางของร่างกาย ๖๘
 “เรา” ที่เกิดทางจิตใจ จากอวิชชา ก็เป็น อึดป้อจยตา ตามทางของกิเลส ๗๑
 “เรา” ที่มีแต่อริยาบถ ไม่มีกิเลสเชิด ก็ยังเป็น อึดป้อจยตา สักว่ามีสิ่งนี้ แล้วมีสิ่งนี้ ๘๗
 “เรา” ในอริยาบถที่มีกิเลสเกี่ยว ก็ย่อมปรุงเป็นเหตุเป็นปัจจัยกันไปเป็นสาย ๘๘
 เรามีร่างกายมีชีวิต แม้ยังไม่ได้ทำอะไร ก็ยังไม่ออกไปจากกระแสแห่ง อึดป้อจยตา ๘๙
 เมื่อไม่มีอวิชชา ก็เป็นอันทำกรรม เป็นอึดป้อจยตาเพื่อทุกข์ไปตลอดทุกอาการปรุง ๘๙

“ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงมี”นี้ มันมีแก่ทุกสิ่ง ทั้งรูปธรรมนามธรรม	๙๒
ตถาคตจะเกิดหรือไม่เกิดก็ตาม สิ่งนี้มันเป็นอย่างนี้เองแล้ว	๙๓

๔. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็น”พระเจ้า”

การบรรยายเรื่องนี้ก็เพื่อให้แจ่มแจ้ง จนกลายเป็นเรื่องที่ใช้สำหรับพูดจากันทุกวัน	๙๔
ที่เราเกิดมานี้ เพื่อเราเองได้รับประโยชน์สุขชนิดควรพอใจถึงที่สุด	๙๗
ที่เราเกิดมานี้ เพื่อผู้อื่นพลอยได้ประโยชน์จากการที่มีเราอยู่ด้วย	๙๗
การที่เราจะเป็นคนมีประโยชน์ครบตามนั้น ก็เพราะรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา นี้	๙๗
คนเราจะต้องรู้จัก ต้องเข้าใจ ต้องมี “พระเจ้า”	๙๘
สำหรับเด็ก พระเจ้าเป็นใครที่ไม่รู้ได้ น่ากลัว คอยให้คุณให้โทษอยู่	๙๙
พระเจ้าจริง ๆ คือกฎหรืออำนาจธรรมชาติที่สร้าง-ควบคุม-เลิกล้างสิ่งทั้งปวง	๙๙
กฎธรรมชาติเป็นพระธรรมหรือธรรมชาติ อันเป็นสิ่งตั้งอยู่อย่างนั้นตลอดกาล	๑๐๑
อิทัปปัจจยตาที่เป็นตัวกฎเรียก อสังขตะ, ที่เป็นสิ่งเป็นไปตามกฎเรียก สังขตะ	๑๐๒
ทั้งพระเจ้าที่เป็นตัวกฎ ทั้งสิ่งที่ถูกบันดาล ล้วนเป็นตถตา : มันอย่างนั้นเอง	๑๐๓
คนที่พบอะไรก็รู้ซึ่งว่า มันเป็นอย่างนั้นเอง ชื่อว่าได้เข้าถึงพุทธศาสนา	๑๐๔
คาถาพระอัสสชิที่ระบุว่าพระพุทธเจ้าชี้เหตุและความดับ นั่นก็คือชี้”พระเจ้า”	๑๐๕
“พระธรรม” คำเดียวหมายถึงพระเจ้าด้วย สิ่งที่พระเจ้าสร้างด้วย	๑๐๖
อิทัปปัจจยตา ที่เป็นกฎ อิทัปปัจจยตา ที่เป็นทุกสิ่ง รวมกันก็คือพระเจ้า	๑๐๙
“พระเจ้าอิทัปปัจจยตา” ได้สร้าง-ควบคุม-ยุบเลิกเราและสิ่งทั้งปวง	๑๐๙
ไม่มีอะไรที่ไม่เกี่ยวข้องกับกฎที่ว่า เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงมี	๑๑๑
ฉะนั้นจึงสำคัญขนาดเรียกว่า “พระเจ้า” คือคนต้องรู้จักและทำตามให้ถูก	๑๑๑
สรุปแล้วพระเจ้าคือกฎ คือสิ่งเป็นไปตามกฎ และคือที่สุดจบ-อนันตะ	๑๑๓
ความหมายที่สำคัญมากของ “พระเจ้า” ก็คือเป็นสิ่งน่ากลัวและต้องกลัว	๑๑๖

ฉะนั้นเราต้องทำให้ได้รับการคุ้มครองของพระเจ้า อันเป็นการคุ้มที่เลิศ ๑๑๗
 พุทธบริษัทต้องรู้อิทัปปัจจยตา และปฏิบัติตามกฎ อิทัปปัจจยตา ให้ได้ผลถึงที่สุด๑๑๘
 โดยปฏิบัติถูกต้องอิทัปปัจจยตา ทั้งนอกกาย,ในกาย,ในจิต, และในอนันตะ ๑๑๙
 นอกกาย ต้องรู้จักมัน ดูมันเล่นสนุก ๆ ใช้ให้เกิดประโยชน์ แต่ไม่ยินดียินร้าย ๑๒๑
 ในกาย ต้องรู้จักมัน บริหารถูกทาง ใช้เป็นเครื่องศึกษา และไม่ยินดียินร้าย ๑๒๒
 ในจิต ต้องรู้จักมัน ป้องกันไว้ก่อน ให้ผัสสะสักว่าผัสสะ ทั้งไม่ยินดียินร้าย ๑๒๓
 อนันตะ ต้องรู้จักและเคารพที่สุด ซื่อตรงต่อสัจจะนั้น แต่ก็ไม่ยินดียินร้าย ๑๒๖
 การปฏิบัติอย่างนี้ให้ทำเมื่ออารมณ์กระทบ : มีสติสัมปชัญญะตอนผัสสะ ๑๒๖
 การมี อิทัปปัจจยตา เป็นพระเจ้า ทำให้คนทุกพวกยอมรับ เพราะสากลตรงกัน ๑๒๗
 เมื่อมีพระเจ้าที่แท้จริงตรงกันแล้ว คนก็จะหยุดรบกัน เพราะกลัวกฎธรรมชาติ ๑๒๘
 นี่แหละคือประโยชน์ของ อิทัปปัจจยตา ที่เป็นพระเจ้าแท้จริงที่นี้เดี๋ยวนี้ในทุกแห่ง๑๒๘

๕. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นวิวัฒนาการของชีวิต

ซึ่ง อิทัปปัจจยตา ให้หลายแง่ เพื่อใครจะมองเห็นได้ง่ายในแง่ใดแง่หนึ่ง ๑๒๙
 ทั้งหมดมีสิ่งทีวิวัฒนาการกับไม่มีวิวัฒนาการเท่านั้น แต่ก็ล้วนอยู่ในกฎ อิทัปปัจจยตา๑๓๑
 วันนี้พูดแต่สิ่งวิวัฒนถึงขั้นมีชีวิต ซึ่งนอกกายในกายมันตะโกนบอกความเป็นอย่างนั้น๑๓๑
 ถ้าใครได้ยิน ก็หมายความว่าเห็นไตรลักษณ์ เป็นผู้เห็นธรรม จะเป็นผู้คงที่ได้ในที่สุด ๑๓๓
 นี่แหละอย่างน้อยก็แก่น้ำชาพุทธที่ถูกหาว่าแก้ปัญหาคืออมมีอกก็ไม่สำเร็จได้ ๑๓๗
 ด้วย อิทัปปัจจยตา ชีวิตจึงวิวัฒนามาเป็นลำดับ ๆ : ต้นไม้-สัตว์-คน-สูงกว่าคน ๑๓๙
 แต่ละชีวิตเป็นอิทัปปัจจยตาที่แสดงปรากฏเป็นวัยต่าง ๆ เด็ก-หนุ่มสาว-ผู้ใหญ่-ชรา ๑๔๑
 อิทัปปัจจยตา ส่งผลให้คนเรามีการศึกษา ทำชีวิตให้วิวัฒนาการไปจนสุดจบได้ ๑๔๑
 ที่ชีวิตวิวัฒนาการของชีวิต ก็เพื่อให้รู้จักว่า มันอย่างนั้นเอง ไม่ไปหลงวิวัฒนาการใด ๆ ๑๔๕

วิวัฒนาการชีวิตด้านวัตถุ วิทยาศาสตร์แรงไว้มาก ศาสนาก็พูดถึง พุทธองค์ก็ชี้ให้ดู	๑๔๖
วิวัฒนาการชีวิตด้านจิต นับแต่ไม่รู้ตัวรู้ตัว จินตียึดดียึดชั่ว กระทั่งสามารถพ้นดีชั่ว	๑๕๐
วิวัฒนาการชีวิตด้านสติปัญญา ด้วยการศึกษอบรมปฏิบัติ ทำให้กระตือรือร้นสูงสุดได้	๑๕๒
แต่แล้ววิวัฒนาการด้านกายด้านจิตด้านสติปัญญา ก็คือ อทิปปัจจยตา อย่างนั้นเอง	๑๕๓
พุทธศาสนาเลือกชี้แต่ทิปปัจจยตาส่วนที่จำเป็นส่วนแก่ชีวิตก่อนคือ <i>ปฏิจจสมุปบาท</i>	๑๕๖
ที่สำคัญก็คือต้องรู้ จะได้ไม่ตื่น ไหวหวั่นไปตามใครสิ่งใดในโลกที่มันอย่างนั้นเอง	๑๕๘

๖. อทิปปัจจยตา ในฐานะเป็นธรรมหรือสิ่งทั้งปวงรอบตัวเรา

ชวนพูดทบทวนเรื่องนี้ไว้ เพื่อชินกับคำอทิปปัจจยตา จนไม่ยากเหลือวิสัย	๑๖๐
เรื่องอทิปปัจจยตา นี่มุ่งชี้ภายในใจ แต่วันนี้ชี้ดูข้างนอก ว่ามันก็อย่างนั้นเอง	๑๖๙
สิ่งข้างนอกที่สำคัญ อันตราย ใกล้ตัวที่สุด ได้แก่อะไร ๆ ที่เป็นของกูทุกอย่าง	๑๗๐
ฉะนั้นเราจึงต้องดูอทิปปัจจยตาที่สิ่งรอบ ๆ ตัว ที่มันจะทำให้เกิดเรื่องขึ้นมา	๑๗๑
หัวใจของการปฏิบัติก็คือ ดูให้ดี ถ้าดูดีแล้ว มันไม่มีเรื่อง แล้วจะดับทุกข์ได้	๑๗๑
กรรมฐานก็คืออบรมจิตให้เหมาะที่จะดู ต่อจากนั้นก็คือวิปัสณา ดูดี จนแก้ปัญหาได้	๑๗๓
คนเราดูอะไรก็ผิดกันมาก จงพยายามดูธรรมให้เหมือนนายช่างฉลาดดูเครื่องจักร	๑๗๓
ดูดี มันเห็นอะไรมากกว่าธรรมดา ว่าเท่าไร เพียงไร อย่างไร เห็นจริงแค่ไหน	๑๗๕
ที่เราเห็นน้อยเกิน เพราะกิเลสออกหน้าเสียทุกที เป็นอวิชชาสัมผัส ทุกข์เกิด	๑๗๕
ให้ทำโดยประการที่สัมผัสอะไร ก็ไม่เผลอสติให้เป็นอวิชชาสัมผัสเสียทุกคราว	๑๗๖
ความละอาย ความกลัว จะทำให้สำรวม ไม่เผลอ เริ่มเป็นผู้เชี่ยวชาญทางนี้ได้	๑๗๖
ทุกข์สุข ได้เสียที่เกิดจากของกูมีหลายร้อยเรื่อง แต่ถ้าดูแง่อทิปปัจจยตา ก็เรื่องเดียว	๑๗๖
เพียงให้ระวังจิตขณะสิ่งข้างนอกมากระทบแล้วใจยังอนุ่มรู้สึกอีกที ทุกข์ก็อยู่ที่นี่ !	๑๗๘
เสียแต่ว่าระวังจิตก็ไม่ใช่ ระวังอารมณ์นอกตัวก็ไม่ใช่ สติมันจึงไม่พอเหลือเรื่อย	๑๘๑
ฉะนั้นให้รู้จักและควบคุมสิ่งที่แวดล้อมเข้ามา ในฐานะเป็นสักว่า อทิปปัจจยตา	๑๘๑
ทุกอย่างเป็นอทิปปัจจยตาอย่างเดียวแต่พอมาถึงเราเป็นได้ต่าง ๆ นั้นแล้วแต่ความเฝ้า	๑๘๕

เช่นเงินทองทำกิเลสเกิดก็ได้ ใช้เป็นประโยชน์ก็ได้ ใช้เป็นการศึกษาก็ได้	๑๘๕
ปุถุชนต้อนรับอะไรก็เพื่อทุกข์ อริยสาวกต้อนรับโดยการเข้าถึงสิ่งลึกลับนั้นได้	๑๘๘
อิทัปปัจจยตา ทำให้เราหายของคว่ำได้ แล้วทุกอย่างมันก็เป็นไปได้เองจนวิมุตติ	๑๘๙
รู้เถิดว่าเป็นโชค ที่ได้ฟังเรื่องนี้ ศึกษาอบรมดี ดูดี เห็นถูกต้อง จนถึงวิมุตติ	๑๙๐
ข้อนี้มันอยู่ที่เรารู้ อิทัปปัจจยตา, อะไร ๆ ก็มาเพื่อเป็นประโยชน์ให้ดับทุกข์อย่างเดียว	๑๙๑
ดูให้ดีที่สุด ในฐานะมันเป็น อิทัปปัจจยตา ตถตาเป็นมายาแล้วจึงจัดการ	๑๙๒
ทั้งหมดอยู่ที่เรา ถ้ายังต่ำ เรียนธรรมะก็เหมือนไก่ได้พลอยจนกว่าจะขึ้นถึงมนุษย์	๑๙๓
ขอพุทธบริษัทช่วยกันทำหัวใจศาสนาให้ปรากฏเป็นประโยชน์ตน และเพื่อนมนุษย์	๑๙๔

๗. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นพระรัตนตรัยและไตรสิกขา

อิทัปปัจจยตาสำคัญ จนแม้รัตนตรัย ไตรสิกขา ก็ยังไม่พ้นไปจากความเป็นอย่างนั้น	๑๙๖
ความรู้สึกรู้สึกของผู้แจ้งในอิทัปปัจจยตา จะได้สติแม้ขณะสะเทือนใจและคราวจะตาย	๑๙๗
ฉะนั้นเรามาคุ้นกับธรรมชาตินี้ ทำให้เป็นของหาย ไม่ลืกลับอะไรอีกต่อไป	๑๙๘
อิทัปปัจจยตา เกี่ยวข้องถึงตัวเลย ทั้งในและนอกตัวเรา ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน	๑๙๙
ผู้ที่ฉลาดดูจากความเป็นมา จะทำให้ไม่มองในทางที่ทำให้โง่ หนีไปตามกิเลส	๒๐๐
คนเราลูบคลำอะไรอยู่ทุกวัน ก็ไม่รู้สึกรู้สึก จึงไปเกี่ยวข้องแต่ในแง่ที่ไม่ทำให้เฉยได้	๒๐๑
ที่เฉยไม่ได้เพราะอริยชาตสัมผัส ไปแตะเข้ากับอะไรก็ด้วยความโง่ ก่อกิเลสรำไป	๒๐๓
ถ้าไม่อาจรู้ความหมายของคำได้ลึกหรือถูกต้อง ก็มีแต่กระเดียดไปข้างอันธพาล	๒๐๔
คำ“อิทัปปัจจยตา” ปลอดภัยกว่าคำอื่น และกำกับให้รู้คำสุญญตา ตถตาให้ถูกทาง	๒๐๖
รัตนตรัยเป็นอิทัปปัจจยตา ความสัมพันธ์กันของสิ่งทั้ง ๓ ก็คือตัวอิทัปปัจจยตา	๒๐๙
ธรรม เป็นปฐมเหตุมีอยู่ก่อน ทำให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไป จนเกิดพุทธะและสังฆะ	๒๑๐
พุทธะ เป็นเหตุให้ธรรมปรากฏขึ้นมา แพร่ธรรมไป มีประโยชน์จนเกิดสังฆะ	๒๑๒
สังฆะ เกิดขึ้นเพราะธรรม รับผลของธรรม แล้วเผยแพร่อภัยธรรมะไป	๒๑๓

พระรัตนตรัยเกิดขึ้นในโลก ก็เพราะอำนาจของอิทัปปัจจยตามหลักต้นเป็นทอดๆ:

นับแต่โลกสมัยรู้จักแต่วัตถุ มีความรู้สึกขั้นสัตว์หรือคนที่ยังเป็นเหมือนสัตว์ ๒๑๔

จนถึงสมัยที่ทนทำอย่างสัตว์ต่อไปอีกไม่ได้ ต้องมีกฎศีลธรรม กฎหมาย ๒๑๕

ต่อมาไม่อาจพอใจแค่นั้น ต้องการสุขที่ไม่เนื่องด้วยวัตถุ คือฌาน-วิปัสนา ๒๑๖

เมื่อยุควิปัสนาถึงที่สุด เกิดปัจเจกพุทธ แล้วเกิดสัมมาสัมพุทธ จึงมีรัตนตรัย ๒๑๗

ทั้งหมดนี้คือการผลักดันของอิทัปปัจจยตา วิวัฒน์มาจนมีรัตนตรัยขั้นสุดยอด ๒๑๗

ความรู้ที่แท้จริงนำมามนุษย์สู่ความเป็นไทจากราคะ โกรธ กลัว โง่ ยึดมั่นนี้ ฯลฯ ๒๑๘

ถ้ารู้อิทัปปัจจยตาดี ก็รู้ว่าอะไรดี-อะไรชั่ว รู้ว่าสูงอย่างถูกต้องนั้นอย่างไร ๒๑๘

อิทัปปัจจยตาฝ่ายถูกคือไตรสิกขา; ถ้ามีไตรสิกขา ก็หมายความว่าอิทัปปัจจยตาฝ่ายแท้ ๒๑๙

ไตรสิกขาคือระเบียบปฏิบัติเปลี่ยนทุกข์ไปเรื่อย ๆ ซึ่งนั่นก็คือกฎอิทัปปัจจยตาแนวหนึ่ง ๒๒๐

โดยเริ่มจากถูกบีบคั้นกดดันทนไม่ได้ คั่นคว้าแก้ไขไม่หยุดด้วยเห็นว่ามีสุขที่ยิ่งกว่า ๒๒๐

ไตรสิกขาเกิดมาในโลกยุคต้น ๆ ก็ยังไม่ถึงที่สุด พุทธองค์มาเสริมต่อจนสุดยอด ๒๒๑

ไตรสิกขานี้เป็นความต้องการของธรรมชาติมนุษย์ ที่แสวงสิ่งที่ดีขึ้น ๆ ไม่หยุด ๒๒๑

ไตรสิกขาจึงเป็นของสากลสำหรับทุกคน ไม่ว่านับถือศาสนาใด:

ความเป็นอยู่อย่างถูกต้องทางกายวาจา ทั้งส่วนตัวและสังคม คือ**ศีล** ๒๒๒

ความมีจิตใจที่อบรมดี มีสมรรถภาพพร้อมที่จะมีความสุขตามธรรมชาติ คือ**สมาธิ** ๒๒๓

ความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้อย่างเพียงพอสำหรับมนุษย์กระทั่งสิ้นทุกข์ คือ**ปัญญา** ๒๒๔

สรุปด้วยคำที่สำคัญ ๓ บริสุทธิ์ทางกายวาจา, บริสุทธิ์ทางใจ, บริสุทธิ์ทางปัญญา ๒๒๕

คำพูดที่แยกได้ชัด ๓ ชั้น ศีลคือถูกต้องบริสุทธิ์ทางกายวาจา (ด้านกาย) ๒๒๖

สมาธิคือถูกต้องบริสุทธิ์ทางจิต (ด้านจิต) ๒๒๗

ปัญญาคือถูกต้องบริสุทธิ์ทางสติปัญญา (ด้านปัญญา) ๒๒๘

ขอคนโง่จงรู้จักไตรสิกขาให้ถูกต้อง ว่ามันเป็นสิ่งจำเป็นแก่มนุษย์ทุกคนจริง ๆ ๒๒๙

ทั้งหมดนี้เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา ไม่ว่ามองที่ไตรสิกขา หรือมองที่รัตนตรัย ๒๓๐

๘. อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นสิ่งที่ต่อรองระหว่างศาสนา

- หลักธรรมเรื่อง อิทัปปัจจยตา นี้ มุ่งพูดให้แจ่มแจ้งเป็นที่คั่นหูเสียทุกแง่มุม ๒๓๑
- กฎหรือภาวะ อิทัปปัจจยตา มีในทุกสิ่งซึ่งเกี่ยวกับทุกสิ่ง แม้สิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” ๒๓๒
- ทุกศาสนามีความเป็นมาตามกาลเทศะ มีเหตุการณ์ล้วนเนื่องกับกฎ อิทัปปัจจยตา ๒๓๒
- อิทัปปัจจยตา นี้เองจะใช้ต่อรอง จนทุกศาสนาเข้ากัน ไม่ต้องขัดกันได้ ๒๓๓
- ข้อเท็จจริงมีว่าเจ้าหน้าที่ศาสนานั้นเองตาบอด รู้แต่ทางจะขัดกันเพราะอาภิส ๒๓๓
- ทั้งนี้เพราะเข้าไม่ถึงใจความของศาสนา มีภูมิมีง จิ่งวิวาทด้วยศาสนาเสียเอง ๒๓๓
- ข้อนี้แก้ไขเข้ากันได้โดยใช้ อิทัปปัจจยตาต่อรอง แม้ในวิทยากรรณครืออื่นๆ ด้วย ๒๓๔
- กล่าวคือ ในวงศาสนา วงวิชาการ วงวิทยาศาสตร์ วงศิลป์ ล้วนแก้ไขเข้ากันได้ ๒๓๕
- เพราะ อิทัปปัจจยตา เป็นแกนกลางวิทยากรรณเหล่านั้น ซึ่งทุกแขนงก็ว่าของกฎดี ๒๓๖
- ครือศาสนาต่อรองเข้ากันได้ได้อย่างไร ครืออื่นก็จะทำได้เช่นเดียวกัน ๒๓๖
- เช่นศาสนามีตั้งโหล แต่ละศาสนาก็มากนิกาย ยังมีทางขัดกันมาก ของกฎ-ของสุ ๒๓๘
- ในวงพุทธศาสนาก็ต้องมีแกนตรงกลางคือ มีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี เป็นอิทัปปัจจยตาที่พอดี ๒๔๒
- ยิ่งระหว่างศาสนา เราก็ต้องเว้นเปลือก เอาแต่ใจความสำคัญมาพูดกัน ๒๕๘
- แง่ต่อรอง ก็ไม่มีอะไรดีไปกว่าใช้กฎเกณฑ์วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ คืออิทัปปัจจยตา ๒๖๒
- ถ้าศาสนาใดดีมากมาย ก็จงเลือกเอาแง่ที่แสดง อิทัปปัจจยตา มาใช้ต่อรอง ๒๖๓
- ถ้าดีเพียงแง่เดียว ก็อย่าเอาที่มันขัด อิทัปปัจจยตา มาแสดง จะได้ไม่ขวางใคร ๒๖๓
- ถ้าไม่มีเด่นทางใด ก็ขอให้ยกแง่ที่ใช้ดับทุกข์ได้ก็มากน้อย มว่ากัน ๒๖๓
- ถ้าปฏิเสธ อิทัปปัจจยตา ไหนเลยอะไรๆ มันจะมีขึ้น จนเราแก้ปรับให้เหมาะได้ ๒๖๔
- อย่างไรๆ ทุกศาสนาก็มุ่งทำลายความเห็นแก่ตัว ต้องปรองดองเหมือนคนๆ เดียวกัน ๒๖๕
- แม้คู่ที่ห่างไกลกันนัก อิทัปปัจจยตา ก็ประนอมศาสนาชนิดซ้ายจัด-ขวาจัดได้ ๒๖๖
- ศาสนาที่มี-ที่ไม่มีพระเจ้า อิทัปปัจจยตาก็เป็นพระเจ้าให้ ให้ตรงกกันเสียเลย ๒๖๗
- สำหรับยายแก่กับผู้คงแก่เรียน อิทัปปัจจยตานี้แหละช่วยให้ทั้งคู่ซึ่งมาตรงกันได้ ๒๖๘

ผู้ที่ถือเงินเป็นใหญ่ กับมีธรรมเป็นใหญ่ อิทัปปัจจยตา ก็จะเป็นศาสนาให้อย่างดี	๒๖๘
คนสมัยเก่ากับคนสมัยใหม่ อิทัปปัจจยตา นั้นแหละจะทำให้ไม่ใหม่ไม่เก่าแต่ถูกต้อง	๒๖๘
คนมั่งมีกับคนจน ศาสนาอิทัปปัจจยตาจะช่วยให้กลมกลืนกันได้ ไม่เหลิงไม่เศร้า	๒๖๙
ทั้งคอมมูนิสต์ทั้งนายทุน อิทัปปัจจยตาจะชี้เรื่องกรรมจำแนก ถือศาสนาเดี๋ยวนี้นี้ได้	๒๖๙
พวกสัสสตทิกฏฐิ กับ อุกเขตทิฏฐิ ดูให้ดี จะเห็นทั้งคู่ขึ้นอยู่ที่สิ่งเดียวคืออิทัปปัจจยตา	๒๗๐
การสฤษฏ์โลกานุโยคกับอัสตติกลมถานุโยค อิทัปปัจจยตาจะอยู่ตรงกลางให้เข้าหากัน	๒๗๐
พวกถือว่าเกิดอีกกับไม่เกิด จะรู้อิทัปปัจจยตาตามจริง ว่ามันแล้วแต่เหตุปัจจัย	๒๗๑
พวกถือแต่ศีลธรรม กับถือขั้นศาสนา อิทัปปัจจยตาจะทำให้ประพฤติดีได้ทุกขั้นได้	๒๗๑
นักศาสนากับนักปราชญ์ ก็จะมาตรงกันได้โดยมี อิทัปปัจจยตาเป็นแต่อยู่คนละรูป	๒๗๒
คนถือสมมุติกับคนถือปรมัตถ์ จะเลิกเถียงกันโดยมีอิทัปปัจจยตาทำให้พอดีจัดการถูก	๒๗๒
รวมความแล้วอิทัปปัจจยตานี้ ทำให้คนรักใคร่สามัคคี ไม่แบ่งแยกเอาเปรียบกัน	๒๗๓
ฉะนั้นให้เข้าใจด้านจิตถูกเสียก่อน ก็จะต่อรองกันได้ดีตั้งแต่หน่วยเล็กถึงใหญ่ที่สุด	๒๗๔

๙. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นสิ่งที่ฆราวาสต้องรู้และปฏิบัติ

ที่ใช้คำ “ต้อง” เพราะฆราวาสจำเป็นต้องแก้ปัญหาทำ พุทธ คิดเป็นประจำวัน	๒๗๕
อิทัปปัจจยตาก็คือปฏิจจสมุปบาท แต่ครอบกว้างถึงเหตุ ทัณฺเฑฏฐิ ทั้งอาการเนื่องกัน	๒๗๖
ความเกี่ยวข้องกันระหว่างเหตุกับผลนั้นแหละ คือชีวิตของคนเราทุก ๆ ขณะ	๒๗๗
ฆราวาสไม่ใช่สัตว์ที่เกิดมามีชีวิตสำหรับทนทุกข์ ตกนรกทั้งเป็น	๒๗๗
แต่ฆราวาสเป็นผู้ที่เกิดมาเพื่อได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ด้วยกันทุกคน	๒๗๘
สิ่งจะช่วยให้ได้อย่างนั้นก็รู้จักใช้และทำถูก กับความที่มันต้องเป็นอย่างนั้น	๒๗๘
แม้อิทธิบาทสี่หมวดธรรมใดที่ระบุเป็นข้อ ๆ นั้นก็คือให้เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา	๒๗๙
พุทธองค์ตรัสถึงคามโกคือ ๑๐ พวก พวกที่เลิศจกกว่าทั้งหมดคือผู้ที่เป็นฆราวาสชั้นดี	๒๗๙
๑. จำเป็นต้องรู้อิทัปปัจจยตาเพราะฆราวาสชั้นดีต้องบริโภคอะไรด้วยจิตเห็นอกาม	๒๘๐
๒. จำเป็นต้องรู้อิทัปปัจจยตาเพราะฆราวาสชั้นดีต้องตัดต้นเหตุการทะเลาะวิวาท	๒๘๑
๓. จำเป็นต้องรู้อิทัปปัจจยตาเพราะฆราวาสชั้นดีต้องเขยิบถึงปิติจจากสงัดทางใจ	๒๘๑

สรุปแล้วผู้ต้องการจะพ้นความบีบคั้นของกาม ของอกุศล ของกุศล ต้องใช้อารมณ์	๒๙๓
แม้ตรัสเรื่องสัญญาตา ไม่ให้ยึดมั่นอะไร นั่นก็ต้องพิจารณาความที่สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี	๒๙๕
เป็นฆราวาสสมบุรณ์แบบในศาสนานี้ ต้องประกันตนกรได้ โดยรู้ อิตทัปปัจจยตา	๒๙๖
หัวใจพุทธศาสนา ไม่ยึดมั่นสิ่งทั้งปวง นั่นก็คือให้คุ้นเคยอยู่กับ อิตทัปปัจจยตา	๒๙๗
พุทธองค์มอบโลกุตรธรรมสมบัติให้แก่มนุษย์ทุกคน ฉะนั้นฆราวาสต้องรู้อิตทัปปัจจยตา	๓๐๒
เทียบความได้เปรียบในการสวयเวทนาแล้ว ฆราวาสจำต้องรู้อิตทัปปัจจยตาจึงจะได้	๓๐๕
เมื่อจิตปรกติ ไม่เพลιν บุษยามาหมกในอารมณ์ แม้ฆราวาสกนิพพานได้ทีนี้ เวลา	๓๐๘
ไม่ว่าใคร ที่จะไม่ยึดถืออะไรเพื่อไม่มีทุกข์โทษนั้นจำต้องสนใจเรียนรู้อิตทัปปัจจยตา	๓๑๒
“ผู้เห็นธรรมคือเห็นปฏิจสุมุปปาท” นั่นก็คือไม่เฉพาะพระที่เห็นอิตทัปปัจจยตาได้	๓๑๕
จะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมก็ต้องพิจารณาอิตทัปปัจจยตาแต่ละอาการนั่นเอง	๓๑๖
ใครจะจับเงื่อนไขแห่งพรหมจรรย์ให้ถูกก็จงถือเอาที่ปฏิจสุมุปปาท (อิตทัปปัจจยตา)	๓๑๗
บุคคลจะมีธรรมเป็นเครื่องพาให้พ้นทุกข์ก็ด้วยรู้อิตทัปปัจจยตา หรือปฏิจสุมุปปาท	๓๑๙
รู้อิตทัปปัจจยตา จะช่วยให้เห็นอนัตตารณิดสัมมาทิฐิ เป็นมัชฌิมาปฏิปทาได้ทันที	๓๑๙
จิตของคนเรายุ่งเหมือนด้วยยุ่ง เพราะไม่รู้ปฏิจสุมุปปาท กล่าวคือ อิตทัปปัจจยตา	๓๒๒
อาการยุ่งนับครั้งไม่ได้ ก็คืออิตทัปปัจจยตาที่มองไม่ออก, ถ้ามองออก มันก็ไม่ยุ่ง	๓๒๔
การที่อิตทัปปัจจยตาแก้ได้หมดทุกปัญหา เพราะไม่มีผู้กระทบ ผู้อยาก ผู้ยึดมั่น ฯลฯ	๓๒๖
ถ้าไม่รู้ อิตทัปปัจจยตา จะตกนรกทั้งเป็น ที่นี้และเดี๋ยวนี้, ถ้ารู้ ก็ได้สวรรค์ทันที	๓๒๘
สรุปแล้วแม้ อิตทัปปัจจยตา เป็นเรื่องโลกุตรธรรม ก็เป็นของจำเป็นสำหรับฆราวาสยิ่ง	๓๓๐

๑๐. อิตทัปปัจจยตาในฐานะเป็นกฎที่เหนือกฎทั้งหลาย

บทนี้มุ่งกล่าวอิตทัปปัจจยตาส่วนที่เป็นกฎซึ่งไม่อาจมองเห็นอย่างปรากฏการณ์	๓๓๓
คำอิตทัปปัจจยตาควรใช้พูดกันประจำทุก ๆ วัน สมกับที่เป็นเรื่องสำคัญในพุทธศาสนา	๓๓๔
ให้สมกับที่เป็นพุทธบริษัท ควรใช้ในการแก้ปัญหาดับทุกข์รายวันอย่างซ้ำของ	๓๓๔

เรื่องนี้เป็นสิ่งที่ใช้ขอเขาได้ เสนอแลกเปลี่ยนต่างชาติ-ต่างศาสนาเขาได้	๓๓๕
คำ"ตถตา" "อิทัปปัจจยตา" "ปฏิจจสมุปบาท" หมายถึงวงลดหลั่นใช้พูดต่างกรณี	๓๓๕
เรามักใช้ว่า ธรรมดา-ธรรมดา-ยถากรรม ฯลฯ เหล่านี้ ยังไม่พอ ไม่หมด	๓๓๖
"อิทัปปัจจยตา" เป็นคำสำคัญที่สุดในภาษามนุษย์ ใช้ทุกกรณีทุกเหตุการณ์ได้	๓๓๗
สิ่งที่ชื่อว่า "กฎ" เป็นสิ่งจำเป็นต้องมีใช้ในการมีชีวิตและในการดับทุกข์	๓๓๘
สิ่งที่เรียก "กฎ" เป็นสิ่งที่ธรรมชาติกำหนดมาอย่างตายตัวเด็ดขาดเหนือมนุษย์	๓๓๘
กฎที่มนุษย์บัญญัติเองนั้น ไม่ตายตัว ไม่แน่, เว้นแต่กฎที่ผู้รู้ถ้วนธรรมชาติบัญญัติ	๓๓๙
กฎธรรมชาตินี้มีต้นตอมาจากธรรมชาติ จากพระเจ้า จาก "ธรรม"	๓๔๐
สำหรับกฎโดยมนุษย์ มาจากสติปัญญา, จากความจำเป็นของมนุษย์ แล้วแต่มนุษย์	๓๔๐
นอกจากยังมีกฎย่อยที่มีขึ้นจากสัมพันธ์กันระหว่างกฎธรรมชาติกับที่มนุษย์ตั้งขึ้น	๓๔๑
ความเป็นกฎเหนือกฎทั้งหลาย ก็คือเป็นกฎแห่งกฎครอบซ้อนอยู่เป็นต้นตอกฎใด ๆ	๓๔๒
เช่นอิทัปปัจจยตาย่อมเหนือกฎวิทยาศาสตร์ทั้งฟิสิกส์ เคมี เมคานิกส์ รีเลติวิตี	๓๔๒
กฎอิทัปปัจจยตาก็คือกฎความสัมพันธ์เชิงวิทยาศาสตร์ทั้งสี่ ดูการหุงข้าวของแม่ครัว	๓๔๕
ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ ที่มีในโลกนี้ มันก็ยังไม่คงที่ตามกฎแม่บท	๓๔๗
กฎธรรมชาติอื่น ๆ แม้ทางชีววิทยาหรือวิวัฒนาการก็ล้วนออกไปจากกฎอิทัปปัจจยตา	๓๔๘
กฎแห่งอิทัปปัจจยตาเป็นอสังขตะเป็นธรรมชาติเหนือเหตุปัจจัยเหนือพระเจ้าใด ๆ	๓๔๘
กฎที่มนุษย์ตั้ง หรือที่กฎอีกอันหนึ่งสร้าง แม้จะมาจากกฎธรรมชาติ ก็เป็นสังขตะ	๓๕๐
ทางวัตถุ สังขตะธรรมมีทั้งที่อยู่ในกฎอิทัปปัจจยตา มีทั้งที่อยู่ในกฎโดยมนุษย์	๓๕๑
เช่นนาฬิกา มันมีทั้งการเปลี่ยนแปลงที่แน่นอนและไม่แน่นอน แล้วแต่ดูที่แง่ไหน	๓๕๒
ทางนามธรรม อนิจจังก็ยังคงอยู่ในกฎแห่งอิทัปปัจจยตา แล้วแต่สัมพันธ์ของเหตุผลกับผล	๓๕๓
อิทัปปัจจยตา จึงเหนือกฎธรรมข้อใด ๆ แม้ระบบปฏิบัติดับกิเลส ก็ครอบทุกหมวด	๓๕๖
อิทัปปัจจยตา มีทั้งฝ่ายทำให้เกิด (สังขตะ), มีทั้งฝ่ายเพียงให้ปรากฏ (อสังขตะ)	๓๖๑
พุทธองค์แสดงอิทัปปัจจยตา โดยมุ่งให้ปรากฏความเป็นมัชฌิมาปฏิปทาเพื่อดับทุกข์	๓๖๑

ถามทุกปัญหาจะตอบได้ด้วยคำว่า อิทัปปัจจยตา แม้เรื่องที่ใครไม่อาจตอบ	๓๖๕
สรุปแล้วเราอย่าเียง อย่าอคติ อย่าทำเล่นกับ อิทัปปัจจยตา ต้องสนใจจนคุ้นเคยกัน	๓๖๖

๑๑. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นกฎแห่งกรรม

คำอิทัปปัจจยตาควรใช้พูดประจำวันให้สมกับที่มันสำคัญ ใช้แก้ทุกปัญหาให้ทันการณ์	๓๖๗
เรื่องกรรมมักเข้าใจผิด ขวยาแต่หลักกรรมที่ไม่ใช่ของพุทธศาสนาเสียส่วนมาก	๓๖๘
กรรมในพุทธศาสนาพูดถึงกรรมที่ทำให้สิ้นกรรม ซึ่งเป็นอีกชนิดหนึ่งยังไม่สนใจกัน	๓๖๙
กฎแห่งกรรมเป็นกฎของธรรมชาติ แต่ศาสตราบัญญัติสอนกันมาอย่างไม่สมบูรณ์	๓๗๐
ไม่สมบูรณ์คือไม่ได้สอนถึงเรื่องสิ้นกรรมอย่างในหลักพุทธศาสนา คนมักพอแค่นั้น	๓๗๑
ธรรมชาติของกรรมนั้นดี-ชั่วยังทำให้ลำบาก เห็นกรรมคนเราจึงจะอิสระ	๓๗๒
กรรมชั้นศีลธรรม ทำให้สบายใจ สังคมเป็นสุข, ส่วนกรรมชั้นสังขารจะไม่หยุดแค่นั้น	๓๗๓
เมื่อสับสนก็ทำให้เถียงกันปฏิบัติไม่ถูกเรื่อง เป็นพุทธบริษัท"ห้ามงมงายทำมั่งงอ"	๓๗๔
โดยพยัญชนะคำ "กรรม" กับคำ "กิริยา" มันคนละอย่าง ผลของมันก็ต่างกัน	๓๗๕
พุทธองค์เป็นกัมมวาที มีการทำกรรม โดยไม่มีตัวผู้ทำมีแต่อิทัปปัจจยตา	๓๗๖
เป็นกิริยาว่าที่ กรรมเป็นการกระทำมีผลโดยไม่ต้องมีตัวผู้ทำ	๓๗๗
เป็นวิริยาว่าที่ มีวิริยะได้โดยไม่ต้องมีผู้วิริยะมีแต่อิทัปปัจจยตา	๓๗๘
ใครรู้เรื่องกรรมตามที่ทรงสอนก็จะรู้ว่ามีแต่อิทัปปัจจยตา คือมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง	๓๗๙
พระพุทธรองค์เป็นที่เลื่องลือความประเสริฐตรงที่สามารถทำความสิ้นไปแห่งกรรม	๓๘๐
ถ้าไม่พูดถึงความสิ้นกรรมมันก็เป็นเพียงเรื่องของศีลธรรมประจำตัวบ้านๆ	๓๘๑
จึงแบ่งเป็นเรื่องมีกรรม กับ เรื่องหมดกรรม "มีตัวก็มีกรรม หมดตัวก็หมดกรรม"	๓๘๒
ฝ่ายมีกรรมก็มีเรื่องไป เป็นอิทัปปัจจยตาสมุทรวาร, ฝ่ายหมดกรรมก็เป็นนิโรธวาร	๓๘๓
กรรมประเภทศีลธรรม	
กรรมแบ่งตามผล ๓ กรรมที่ให้ผลนเวียนในภพ, ในรูป, ในอรูป	๓๘๔
เว้นใช้สองกรรม ๒ ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ดูที่เปียดเบียนตนผู้อื่นหรือทั้งสอง	๓๘๕

แบ่งตามการให้ผล ๑๒ เหาเวลา เหาอาการ เหาหนักเบา เป็นหลักการแบ่ง	๓๘๘
เครื่องสังเกตว่ากรรมจะไปทางชั่วทางดี ให้ดูที่มัจฉาทิฏฐิหรือสัมมาทิฏฐิเป็นมูล	๓๙๑
ต้นเหตุแห่งกรรม ๓ ฝ่ายกุศล เกิดจากอโลภะ อโทสะ อโมหะ, ฝ่ายชั่วยกตรงข้าม	๓๙๒
กรรมที่ทำด้วยอโลภะโทสะโมหะ มีแต่กองงาม, ส่วนทำด้วยอโลภะละษ ทำให้สิ้นสุด	๓๙๓
บุคคลเนื่องด้วยผลกรรม ๔ เกี่ยวกับปากเพียรเอาเดี๋ยวนี้และอาศัยผลกรรมเก่า	๓๙๕
ชาติสัตว์ต่างจากชาติคน สัตว์เป็นไปตามพันธุ์พ่อแม่, คนมีกรรมเป็นเกณฑ์	๓๙๗
พระองค์ชี้แจงให้ไขว่ไขว่เกี่ยวกับกรรม การทำกรรม และการรับผลของกรรม	๔๐๔
แต่สิ่งที่ไม่ทำให้สับสนอันใจได้ ก็คือมีสัมมาทิฏฐิ อยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ มีแต่ทำถูก	๔๐๘
บุคคลผู้สมควรเป็นไปตามกรรม จะรักษากรรมให้ตนปลอดภัย ก็คือรักษาคิด	๔๑๑
สิ่งที่ช่วยให้รักษาคิด ก็คือเทวทูต แก่ เจ็บ ตาย โดยเห็นอิทัปปัจจัยตา	๔๑๓
สรุปกรรมขั้นนี้ จะไม่ประมาทก็โดยที่อยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ เห็นสัญญาลักษณะของกรรม	๔๑๕

๑๒. อิทัปปัจจัยตาในฐานะเป็นกฎแห่งกรรม (ต่อ)

บรรยายอิทัปปัจจัยตาเป็นชุดเช่นนี้ ข้อความมีเนื้อกัน ผู้ฟังควรแสวงทำความเข้าใจ	๔๑๗
เพื่อคำ ๆ นี้กลายเป็นภาษาชาวบ้านพูดกัน ใช้เป็นคำที่ช่วยให้ใจคอบกติได้	๔๑๘
หัวใจพุทธศาสนาคำนี้ แสดงความที่ไม่เป็นอย่างที่คนโง่ว่าเอาเอง แต่ชี้ให้รู้ตามจริง	๔๑๘
พุทธบริษัทที่ไม่หวัมมกฏทำมั่งกร รู้จักแยกเรื่องกรรม ๒ ประเภท ไม่ให้ปนกัน	๔๑๙
กรรมที่ว่่าดี-ว่่าชั่วนั้น คนว่าตามกิเลสของตัว เป็นเรื่องของผู้ที่รู้สึกรู้สีกมีตัวตนอยู่	๔๒๐
กรรมที่เป็นกรปฏิบัติอัฐังคิกรมรรคเป็นกรรมที่ ๓ ใช้เพิกถอนกรรมดี-กรรมชั่ว	๔๒๑
เรื่องดีเรื่องชั่วตั้งต้นเมื่อไร คนก็เริ่มบาป เป็นทุกข์ มีปัญหายุ่งยากเพราะยากดี	๔๒๒
การอยู่เหนือดีเหนือชั่วก็คือที่เรียกว่าเหนือกรรม ล้นกรรม พ้นจากบาปดั้งเดิม	๔๒๓
กรรมประเภทสัจธรรม	
ขั้นศีลธรรมก็หลักชั่วเอาดีไว้เรื่อย ขั้นสัจธรรมรู้ว่าไม่ไหวทั้งดีทั้งชั่วต้องเหนือมัน	๔๒๖
ดังเช่นมูลเหตุของโสฬสปัญหาก็คือเกิดจากการสนใจความสิ้นกรรมของพระพุทเจ้า	๔๒๗

กฎแห่งกรรมที่ว่าไว้แปลกเขาอื่น ง่าย และสมบูรณ์ มีดังนี้

-ลักษณะแห่งกรรม	ซึ่งกรรมที่การกระทำด้วยเจตนา ทางกาย วาจา ใจ	๔๒๖
-แดนเกิดขึ้นแห่งกรรม	ซึ่งที่ผัสสะ คือการกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ	๔๒๙
-มาตรการต่าง ๆ ของกรรม	ซึ่งที่กรรมอันให้เกิดเป็นสัตว์ ๕ ชั้น	๔๓๐
-วิบากของกรรม	ซึ่งที่การให้ผล ๓ คือ ทันทิ, เวลาถัดไป, เวลารอนต่อไปอีก	๔๓๓
-ความดับแห่งกรรม	ซึ่งที่ผัสสนิโรธ คือผัสสะที่ไม่มีอวิชชาเกี่ยว ดับไปเอง	๔๓๖
-ปฏิบัติเพื่อบรรเทากรรม	ซึ่งที่อริยอัฏฐังคิกมรรค ทำให้วิชาสัมผัสเกิดไม่ได้	๔๓๘
ถ้ามีอริยอัฏฐังคิกกรรมชั่วขณะ	กรรมก็สิ้นชั่วขณะ. ถ้าตลอดกาล กรรมก็ถึงความสิ้นไป	๔๔๐
ชีวิตเราถ้าเกิดเรื่องอะไรเป็นขณะ ๆ	เราให้จบลงด้วยสัมมาทิฐิทุกที มันจะดีขึ้น ๆ	๔๔๐
เพราะสัมมาทั้ง ๘	ทำให้ไม่เกิดกรรมใหม่ ถ้าก็สิ้นไป นี่แหละกรรมที่ให้สิ้นกรรม	๔๔๖
กรรมเก่าคือตาเป็นต้น	พอกระทบมีอวิชชาประกอบด้วย จึงเป็นกรรมใหม่	๔๕๐
กรรมชั้นเล็ก	ไม่มีใครทำกรรม ใครรับผลกรรม; แต่ก็มีการทำ การสวดยผล	๔๕๑
ที่ว่าเป็นคนเป็นฉันอยู่	นี้เป็นเพียงกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา กายใจผลักดันกันในตัว	๔๕๒
เข้าถึงเท็จจริงข้อนี้	จะรู้เรื่องความสิ้นกรรม คือไม่มีผู้ทำกรรม ไม่มีตัวผู้รับกรรม	๔๕๒
คนกล่าวเกี่ยวกับอนัตตา	อาจรูแต่เพียงชื่อ ไม่รู้ลึกในความไม่ใช่ตัวก็ได้	๔๕๓
จนกว่าจะรู้จักว่าชีวิตนี้เป็นเพียงอิทัปปัจจยตา	ไม่มีกู-ของกู เมื่อเร่หาความสิ้นกรรม	๔๕๔
ถึงกระนั้นเราก็ยังจัดทำถูกกับทุกสิ่งได้	โดยไม่ยึดมั่น ไม่เกิดเป็นมโนกรรมได้	๔๕๕
สรุปว่ากรรมมี ๓	ชั่ว ดี และไม่ชั่วไม่ดี คือเหนือชั่วดี เป็นกรรมขั้นสัจธรรม	๔๕๖
สุขแท้จริงไม่ได้อยู่ที่อะไร ๆ	แต่อยู่ที่เราไม่ยึดมั่น มีกรรมที่สาม เหนือสิ่งคู่ - คู่	๔๕๖
กรรมที่ทำให้เป็นทุกข์นั้น	เนื่องด้วยอวิชชา, กรรมที่ทำให้สิ้นกรรมนั้นเนื่องด้วย	๔๕๘
ขอให้จำเอาไปศึกษารายละเอียดอีก	จะเข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้นจนรู้จักกรรมไม่ดำไม่ขาว	๔๕๘

๑๓. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นปฏิจสมุปปาตต่าง ๆ แบบ

บรรยายครั้งสุดท้าย เหมือนกับเป็นการสรุปรวมความเรื่องอิทัปปัจจยตาทั้งหมด	๔๕๙
อิทัปปัจจยตาเป็นเรื่องความจริงของธรรมชาติรู้แล้วทำให้ไม่แปลกประหลาดในอะไร ๆ	๔๖๐

ดูตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัทได้เท่าไร แล้วทำให้รู้ ให้ตื่น ให้เบิกบานมาก ๆ ขึ้น	๔๖๑
การดับทุกข์ไม่อาจทำได้ด้วยหลักธรรมอื่น นอกจากอิทัปปัจจยตา รู้แล้วกิเลสไม่เกิด	๔๖๒
เราจะแก้ความด้านชินข้างกิเลสได้ด้วยมาเสพคุ้นกับอิทัปปัจจยตา จนชินใจเป็นประจำ	๔๖๒
พุทธบริษัทควรก้าวหน้าในหน้าที่ทำให้มีความปกติสุขปลอดภัย โดยมารู้เรื่องนี้	๔๖๔
อิทัปปัจจยตาคำนี้ หมายความว่าสิ่งทั้งหลายเป็นธรรมชาติ เป็นไปตามกฎ	๔๖๕
“ความที่สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี” นี้พูดไว้กลางที่สุด ตัวมันไม่ดีไม่ร้ายไปตามที่มนุษย์ว่า	๔๖๖
ดีชั่วเกิดมีมากขึ้น แล้วแต่ความรู้สึกรู้สึกของใคร ๆ ส่วนอิทัปปัจจยตาว่าแต่ที่มีอยู่จริง	๔๖๗
อิทัปปัจจยตา คือทุกสิ่ง อยู่ในทุกแห่ง อยู่ตลอดเวลา ถือเป็นพระเจ้าในพุทธศาสนา	๔๖๘
อาการปรุงแต่งเป็นปฏิจสุมุปปาทนั้น ก็คืออิทัปปัจจยตา ความที่สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี	๔๖๘
เราคนหนึ่ง ๆ มีกายมีใจ ทั้งคู่เป็นปฏิจสุมุปปาทนธรรม พร้อมที่จะถูกปรุงและปรุงต่อ	๔๖๙
ตาเห็นรูป พุทธิทางจิตเกิด ส่งผลเป็นทอด ๆ จนคิดทำตามต้องการของโลกโกรทหลง	๔๗๐
เมื่อรู้จักอิทัปปัจจยตาในฐานะกฎของสิ่งมีพหุติเคลื่อนไป ๆ ก็ชื่อว่าเรารู้ปฏิจสุมุปปาท	๔๗๒
ปฏิจสุมุปปาทมีหลายแบบ ฝ่ายอธิบายक्रमภพชาติก็มี ฝ่ายขณิกะว่ากันเดี๋ยวนี้ก็มี	๔๗๓
อย่างแรกใช้สอนศีลธรรม ยังเนื่องสัสสตทิฏฐิ, อย่างหลังสัจจธรรม สัมมาทิฏฐิ	๔๗๔
อาการแบ่งปรุงแต่งช่วงเดียวหรือหลาย ๆ ช่วงในกรณีหนึ่ง ๆ ก็เรียกว่าปฏิจสุมุปปาท	๔๗๕
ถ้าเห็นอิทัปปัจจยตา ก็เห็นปฏิจสุมุปปาท ก็เห็นตถตา เห็นอวิตถตา ฯลฯ	๔๗๖
อิทัปปัจจยตา คำเพียงครอบหมด มีไพบลน์มาก ล้วนหมายถึงความไม่มีตัวตนทั้งนั้น	๔๘๐

ปฏิจสุมุปปาทในรูปอริยสัจ

ทุกข์ นี่มีใช้สิ่งมีขึ้นได้ลอย ๆ มันต้องมีอะไรปรุงแต่งขึ้น	๔๘๒
เหตุของทุกข์ ก็คือปฏิจสุมุปปาทส่วนสมุทยวาร	๔๘๒
ความดับทุกข์ ก็คือปฏิจสุมุปปาทส่วนนิโรธ	๔๘๓
ทางดับทุกข์ คือมรรคมรรคแปดทำให้เกิดอาการดับ	๔๘๓
โลกนี้คือวัฏฏกับจิต หรือกายใจหรือรูปนาม ซึ่งเป็นอารมณ์ของผัสสะ	๔๘๕
ผัสสะทำให้เกิดเวทนาชนิดเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น จนโลกโกรทหลง เลยเป็นทุกข์	๔๘๖

เราอยู่ในโลกที่เป็นทุกข์ จะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎอิทัปปัจจยตา อริชาเกิดไม่ได้	๔๘๗
ดับทุกข์แล้วก็ยังไม่จบกระแสปรุงแต่งยังเกิดญาณเกิดสุข ฯลฯ เปลี่ยนรูปไม่มีกิเลส	๔๘๘
ดังนั้นในอริยสัจทั้งสี่นี้ ไม่มีอะไรนอกจากเต็มไปด้วยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา	๔๘๙

ปฏิจจสมุปบาท แบบที่ทำให้เกิดทุกข์ :

-แบบที่มี ๑๑ อากาจากอริชาไล่ไปเป็นอนุโลม และปฏิโลม	๔๙๑
-แบบที่พระพุทธรองค์ทรงท่องเที่ยว คือจบอาการแรกที่ผัสสะไล่ไปจนเป็นทุกข์	๔๙๒
-แบบที่ขึ้นต้นด้วยเวทนา จากเวทนาเป็นตัณหา ฯลฯ ไล่ไปจนถึงทุกข์	๔๙๓
-แบบที่เปลี่ยนกระแสกลางสาย จากอริชาไป พอถึงตัณหาก็กลับเป็นฝ่ายดับ	๔๙๔
-แบบของอภิธรรมปิฎก คือขยายข้ออายตน์ ระบุเป็นอย่าง ๆ แต่ก็มี ๑๑ อากา	๔๙๕
-แบบที่ตั้งขึ้นจากความคิด คือทรงแยกชี้ที่อารมณ์ของความคิด คิดเสร็จจิตฝัง	๔๙๖
-แบบที่ตั้งต้นด้วยอาหารสี่คืออวิญญาณาหารทำให้เกิดภพใหม่ ปรุงต่อเป็นต้นหา	๕๐๐

ปฏิจจสมุปบาท แบบที่ไม่เกี่ยวกับความทุกข์

-ปฏิจจสมุปบาทของสัจจะ ๓ ระบุ สัจจานุรักษนา-สัจจานุโพธา-สัจจานุปัตติ	๕๐๓
-ปฏิจจสมุปบาทแห่งการละระคะโทสะโมหะ จะละได้ต้องละเป็นเปลาะ ๆ	๕๐๔

ปฏิจจสมุปบาท แบบที่คาบเกี่ยวกันทั้งดีและชั่ว

-ปฏิจจสมุปบาทชื่อ อุนิสธรรม คือสิ่งที่อาศัยกัน จากอริชาไปถึงทุกข์	๕๑๓
-ปฏิจจสมุปบาทแห่งการทะเลาะวิวาทเริ่มที่เวทนาไล่ไปจนเกิดหึงหวงทะเลาะ	๕๑๗
-ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นเงื่อนไข นับแต่อริชาสัมผัส ไล่ไปจนเกิดตัวกูของกู	๕๒๑
เท่าที่นำมานี้ เพื่อเปรียบเทียบศึกษาเป็นตัวอย่าง สรุปเท่าที่ควรรู้ประจำใจ	๕๒๒

คำชี้แจง

ของผู้บรรยาย เรื่องอิทัปปัจจยตา

ผู้บรรยายเรื่องนี้ มีความมุ่งหมายส่วนใหญ่ เพื่อให้ผู้ศึกษาได้ทราบถึงข้อสำคัญที่ควรทราบ หลายประการด้วยกัน ที่จำเป็นสำหรับการที่จะเข้าถึงตัวพุทธศาสนา, ดังต่อไปนี้ :-

อิทัปปัจจยตา คือคำย่อของเรื่องปฏิจจสมุปบาท โดยมีใจความแต่เพียงว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น” ตลอดถึงปฏิปักษ์นัยที่กลับกันอยู่ด้วยในตัว คือว่า “ถ้าไม่มีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น” ถ้าจะกล่าวในรูปของปฏิจจสมุปบาท ก็กล่าวยืดยาว โดยขยายออกไป ตั้งแต่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร, สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ กระทั่งชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัสอุปายาส, พร้อมทั้งฝ่ายดับ ที่ เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ, เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ กระทั่งเพราะชาติดับ ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส จึงดับ, ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า อิทัปปัจจยตา มีความหมายกว้างทั่วไป จะใช้กับรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในกรณีใดกรณีหนึ่ง ก็ยังได้, เป็นกฎวิทยาศาสตร์ทั่วไปก็ได้, ส่วนปฏิจจสมุปบาทนั้น มุ่งหมายใช้เฉพาะเรื่องเกิดทุกข์ และดับทุกข์โดยตรง ในพุทธศาสนาเท่านั้น. แต่ถึงอย่างนั้น ใจความสำคัญก็คงมีอย่างเดียวกัน คือแสดงถึง กระแสแห่งปัจจัย และสิ่งที่เกิดตามปัจจัย เป็นสายยืดยาวไป เท่านั้น. ถ้าเป็นเรื่องทุกข์โดยตรง ก็เรียกเต็มว่า อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท ซึ่งอยู่ในรูปของพุทธภาษิต; แต่เราไม่ค่อยนิยมเรียก เพราะยาวเกินไป, เรียกปฏิจจสมุปบาท สั้นๆ.

ความสำคัญของเรื่องนี้ ที่สังเกตได้จากพระพุทธานุชาตทั้งสิ้น ก็คือมุ่งหมาย จะขจัดความเห็นผิด สำคัญผิดว่ามีตัวตน สัตว์บุคคล ตามที่คนเรารู้สึกกันเองตาม สัญชาตญาณ, หรือที่ยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือ มุ่งแสดงให้เห็นว่า ไม่มีดี ไม่มีชั่ว, ไม่มีบุญ ไม่มีบาป, ไม่มีการได้ ไม่มีการเสีย, และอื่นๆ ที่เป็นคู่ตรงกันข้าม, เพราะนั่นมนุษย์ บัญญัติขึ้นเอง ตามความรู้สึกของมนุษย์; โดยที่แท้แล้ว ทั้งหมด ทุกๆ คู่ ล้วนเป็น เพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยา เสมอกันหมด, แม้ที่สุดแต่ปัญหาที่ว่า คนตายแล้วเกิด หรือไม่เกิด ก็จะต้องไปทันที่ ถ้าเขาเข้าใจเรื่อง อิทัปปัจจยาตา: ไม่มีคน, ไม่มีการตาย, ไม่มีการเกิด, เป็นเพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยาตา, แล้วก็ไปสมมติ หรือบัญญัติ เอาว่า ะยะนั้น เรียกชื่ออย่างนั้นๆ, แล้วก็รู้สึกยึดมั่นถือมั่น จนรู้สึก รัก โกรธ เกลียด กลัว เศร้า ฯลฯ หรืออื่นๆ อีกมากมาย ไปตามความเขลา ของบุคคลผู้ยังไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยาตา นี้ เท่านั้น.

สิ่งที่ต้องเข้าใจให้ชัดเจน ยังมีอยู่อีกว่า เรื่องอิทัปปัจจยาตา นี้ เมื่อยังไม่ได้ ปฏิบัติจนถึงที่สุด ยังเป็นการศึกษาให้เข้าใจอยู่ เรื่องนี้ก็จะปรากฏเป็นเรื่อง **ปรัชญา** ; ครั้นปฏิบัติจนควบคุมสติได้ รู้เท่าทัน ไม่เกิดกิเลสได้ถึงกับเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็หมด ความเป็นปรัชญา, มาอยู่ในรูปของ **ศาสนา** หรือ **การปฏิบัติในศาสนา** เท่านั้นเอง, และยังแถม อาจะลดลงมาอยู่ในรูปของการปฏิบัติขั้น **ศีลธรรม** ก็ยังได้, กล่าวคือ การมีสติไม่เผลอ เมื่อตาเห็นรูปเป็นต้น ไม่หลงรักหลงเกลียดในรูปที่เห็นนั้น ของบุคคล ผู้รักษาอินทริยสังวรเป็นต้น นั่นเอง ชาวตะวันตกศึกษากันแต่ในแง่ของปรัชญา ไม่ศึกษาไปในแง่ที่จะปฏิบัติได้, จึงไม่เข้าถึง **ตัวพุทธศาสนา**, เข้าถึงแต่ **ตัวพุทธ-ปรัชญา**, และเท่าที่เขาเข้าใจ และบัญญัติกันขึ้นเอง ในรูปของปรัชญา.

การที่จะเข้าใจความหมายของ อิทัปปัจจยาตา อย่างลึกซึ้งทั่วถึง ต้อง ศึกษาความหมายของคำว่า **ตถตา** : ความเป็นอย่างนั้น, **อวิตถตา** : ความไม่ผิดไป

จากความเป็นอย่างนั้น, **อนัญญุตตา** : ความไม่เป็นไปโดยประการอื่น, ตลอดถึงคำว่า **ธัมมัญญิตตา**, และ **ธัมมนิยามตา** เป็นต้นด้วย, ดังที่มีคำอธิบายอย่างละเอียดอยู่ในหนังสือเล่มนี้แล้ว. สำหรับรายละเอียดของปัจจุสมุปบาทนั้น เป็นคำอธิบายคำบัญญัติที่ออกชื่อมาแล้ว เหล่านั้น.

เรื่อง อิทปปัจจยตา นี้ กล่าวได้ว่าเป็นเรื่อง หัวใจของพุทธศาสนาที่สุด แต่ก็ถูกมองข้ามเสียที่สุด รวากะว่าไม่สำคัญ หรือไม่ได้มีอยู่ในพระบาลี. ทั้งนี้สังเกตเห็นได้ว่า เป็นด้วยเหตุ ๒ ประการคือ เข้าใจได้ลำบาก, นี้อย่างหนึ่ง, อีกอย่างหนึ่ง มักถูกห้ามกันเสียว่า อย่าไปศึกษาเลย สูงเกินไป เช่นเดียวกับเรื่องสุญญตา. แต่โดยที่แท้แล้ว เป็นเรื่องที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันของคนทุกคน ไม่ว่าจะมองกันที่ส่วนไหนของคน, ของการเคลื่อนไหวของคน, ของเรื่องที่เกิดขึ้นแก่คน ไม่ว่าที่ไหน เวลาไร แก่ใครก็ตาม เป็นเรื่องของอิทปปัจจยตาทั้งนั้น. แม้ที่สุดแต่การที่แม่ครัวจะหุงข้าวกินสักหม้อหนึ่ง ก็เต็มไปด้วยเรื่อง อิทปปัจจยตา, ดังที่ได้ชี้ให้เห็นในคำบรรยายชุดนี้แล้ว. สรุปความในข้อนี้ว่า ในทุกๆ ปริมาณ หรืออนุภาคของปริมาณ ก็ตาม ของทุกสิ่งในโลกนี้ ประกอบอยู่ด้วย กฎเกณฑ์ และ อากาโร ของอิทปปัจจยตา.

เรื่อง อิทปปัจจยตา นี้ แม้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ยังทรงนำมา “ท่อง” เล่น, หรือคล้ายกับ “ฮัมเพลง” เล่น, ดังที่ปรากฏอยู่ในบาลี อภิสมยสังยุตต์, และสพายตนสังยุตต์, ซึ่งฟังแล้วก็น่าขัน, คล้ายกะว่าทรงกลัวว่าจะลืม, เหมือนที่เด็กท่องสูตรคูณ, หรือมิฉะนั้นก็คล้าย “เพลงที่ถูกต้อง” ก็มักจะหลุดจากริมฝีปากขึ้นมาเองอยู่เสมอๆ . ขอให้ทุกคนตระหนักถึงค่าของเรื่อง อิทปปัจจยตา เรื่องเดียวนี้, เพราะเรื่องอื่น ไม่เคยปรากฏว่าทรงนำมาสาธยายเล่นดังเรื่องนี้. การออกผนวช ก็เพราะอยากทรงทราบเรื่องนี้, ก่อนตรัสรู้ก็คั่นหน้าในเรื่องนี้, ตรัสรู้เสร็จหยกๆ ก็ทรงทบทวนเรื่องนี้, สอนก็สอนแต่เรื่องนี้ ในรูปแบบที่ต่างกัน จนบางคนดูไม่ออก,

บางเวลาทรงนำมา “ฮัม” เล่นด้วยความเบิกบานพระทัยพระองค์เดียว, ภิภุบางรูปแอบฟัง ก็ตรัสเรียกมา ทรงบังคับให้ศึกษาเรื่องนี้. แม้ที่สุดแต่เมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน อยู่ในนาที่สุตทำแล้ว ก็ยังตรัสบทสรุปความของเรื่องนี้ว่า “ขวยยอมมา สงขารา” ซึ่งโดยใจความก็คือเรื่อง อิทัปปัจจยตา นั่นเอง.

ข้าพเจ้าผู้บรรยายเรื่องนี้ เห็นว่า คำว่า **อิทัปปัจจยตา** นี้ ควรติดอยู่ที่ริมฝีปากของพุทธบริษัททุกคน, เขาจึงจะเป็น**พุทธบริษัทที่แท้จริง**; เมื่อเขามีความกลัว หรือเจ็บปวดขึ้นมาอย่างรุนแรง แทนที่จะร้องว่า “ว้าย ตายแล้ว”, เขาควรจะร้องออกมาว่า **อิทัปปัจจยตา**, แล้วหายกลัว หรือบรรเทาเจ็บไปทันที. เมื่อได้ลาภ หรือของต้องใจ แทนที่จะพูดปากแล้วร้องว่า “แม่คุณเอ๋ย วิเศษจริง”, เขาควรจะร้องออกมาว่า **“อิทัปปัจจยตา”** อย่างเดียวกัน แล้วก็มีสติสัมปชัญญะ ไม่หลงไหลในสิ่งนั้น หรือการบริโภคสิ่งนั้นๆ. ในกรณีแห่งโลกธรรมทั้งแปดประการ ซึ่งแบ่งออกเป็นสองชุด คือนำพาใจ และขมขื่น, เขาจะร้องออกมาว่า อิทัปปัจจยตา เสมอกัน ไม่ว่าสิ่งใดจะมากกระทบ. นั่นคือความเป็นพุทธบริษัทอันแท้จริง ถึงกับแม้จะร้องในความฝัน หรือละเมอก็ตาม เขาจะร้องออกมาว่า **อิทัปปัจจยตา** เสมอ. ข้อนี้แสดงว่าเขาอยู่กับพระพุทธรองค์ตลอดเวลา เพราะการเห็นพระพุทธรองค์นั้น คือการเห็นอิทัปปัจจยตาปฏิจสุมุปาโท, นั่นเอง.

ในวัคกสิสูตร ตรัสว่า **ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา**, แต่ก็มีได้ตรัสไว้ให้ชัดว่า เห็นธรรมนั้นคือเห็นอะไร, หรือเห็นอย่างไร? ส่วนในบาลีมหาหัตถิป - โทปมสูตร มุลปณณาสกั มัชฌิมนิกาย พระสารีบุตรได้กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้วว่า “โย ปฏิจสุมุปาโท ปสฺสติ โส ธมมํ ปสฺสติ, โย ธมมํ ปสฺสติ โส ปฏิจสุมุปาโท ปสฺสติ - ติ”. ดังนั้น เป็นอันว่า ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุปาโท ผู้นั้นเห็นพระองค์, และปฏิจสุมุปาโท ก็คือ อิทัปปัจจยตา นั่นเอง, ดังที่ได้กล่าวแล้ว

ข้างต้น. ผู้ใดปลั่งปากเป็น “อิทัปปัจจยตา” ผู้นั้นปลั่งปากเป็นพระผู้มีพระภาค
พระองค์จริง, ยิ่งกว่าที่จะปลั่งปากว่า พุทโธ ๆ ๆ ไปเสียอีก, เพราะพระองค์จริงนั้น
คือธรรม ดังที่กล่าวแล้ว ในวัคคกสิสูตร.

ในบาลีสูตรที่หนึ่ง มหาวัคค์ ดิกนิบาต อังคุตตรนิกาย มีข้อตรัสไว้ชัด
ระบุว่า อริยสัจสี่ ที่ตรัสไว้ในรูป ปฏิจจสมุปบาท ทั้งฝ่ายสมุทยวาร คือเกิดทุกข์, และฝ่าย
นิโรธวาร คือดับทุกข์ นั้น เป็นธรรมที่ทรงแสดงแล้ว ในลักษณะที่ใครชมเชยไม่ได้
(อนิคฺคหิต), ใครทำให้เศร้าหมองไม่ได้ (อสงฺกิลฺโล), ใครตำหนิไม่ได้
(อนุปวชฺไซ), ใครค้านให้หกละเมนไม่ได้ (อุปปฏิกฺกมฺโ จ), ข้อนี้หมายความว่า
อริยสัจเป็นสิ่งที่ไม่ใครค้านไม่ได้ ก็เพราะเป็นสิ่งที่อธิบายได้โดยหลักแห่ง **อิทัปปัจจยตา**
นั่นเอง.

ที่ยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือ ปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตานั่น เป็นชื่อของ
มัชฌิมาปฏิปทา หรือ **ทางสายกลาง** ชนิดสูงสุด ยิ่งไปกว่าที่ทรงแสดงด้วย
กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค; คือไม่เอียงไปทาง **อตฺถิตา** และ **นตฺถิตา**
คือความมี และความไม่มี. คนที่ยังถือ หรือ ยึด ในความมี หรือความไม่มี นั้นชื่อว่า
ยังเล่นไปสุดโต่ง ข้างใดข้างหนึ่งอยู่, และสุดโต่งทั้งสองนั้น คือโต่งไปทาง **มี** หรือ
ไม่มี ก็ตาม, เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา **เท่านั้น**, ดังนั้น ผู้ที่เข้าถึง อิทัปปัจจยตา แล้ว
จะไม่รู้สึกในความแตกต่างของ **ความมี** กับ **ความไม่มี** แต่ประการใดเลย. เมื่อ
เป็นดังนี้แล้ว อิทัปปัจจยตา ย่อมทำให้ไม่เล่นไปสุดโต่ง ที่ **ความได้- ความเสีย**, หรือ
ความแพ้- ความชนะ, กระทั่ง หอม-เหม็น, สวย- ไม่สวย, ฯลฯ ทุกๆคู่ของสิ่งที่
ปุถุชนยึดถือโดยความเป็นของตรงกันข้าม ทั้งหมด, สำหรับเรื่อง **อตฺถิตา- นตฺถิตา** นั้น
ดูที่มาในบาลี สูตรที่ห้า ออาหารวัคค์ แห่งนิทานวัคค์ สังยุตตนิกาย.

ในสูตรที่หก แห่งวัคค์เดียวกันนั้น ทรงแสดงว่า ผู้ที่แสดงธรรมเรื่องปฏิจจ-
สมุปบาทเท่านั้น จึงจะเรียกว่า **ธมฺมกถิก** หรือ **ธรรมกถิก** อย่างสมชื่อ, และผู้
ปฏิบัติในปฏิจจสมุปบาทเท่านั้น จึงจะชื่อว่า **ธมฺมานุธมฺมปฏิปนโน** หรือ**ผู้ปฏิบัติธรรม**
อย่างสมควรแก่ธรรม, อย่างสมชื่อ เช่นเดียวกัน. บางคนอาจจะสงสัยว่า จะปฏิบัติ
ในปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา ได้อย่างไรกัน เพราะที่ได้ฟังกันอยู่นั้น อยู่ในรูป
ของทฤษฎี หรือ ปรัชญาไปทั้งนั้น. ข้อนี้ไม่ยากเย็นอะไร: การมีสติไม่ปล่อยให้อวิชชา
เข้าครอบงำ ในขณะที่ตาเห็นรูป, ในขณะที่หูได้ยินเสียง เป็นต้น จนไม่เกิดการยึดมั่น
ถือมั่นในเวทนาใดๆ จนเกิดทุกข์, นั่นแหละคือ การปฏิบัติในปฏิจจสมุปบาท, หรือ
ในหลักแห่ง **อิทัปปัจจยตา**. ทั้งหมดนี้ ย่อมแสดงว่า การศึกษาก็ดี, การปฏิบัติก็ดี,
แม้แต่การแสดงธรรมต่อไปก็ดี, สูงสุดอยู่ที่เรื่อง **อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท**
นั่นเอง.

ในสูตรที่เจ็ด แห่งวัคค์เดียวกันอีกนั่นเอง ทรงแสดงไว้ว่า การเข้าถึง
ปฏิจจสมุปบาท หรือกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา นั้น ไม่ทำให้เกิดความรู้สึกว่า **ตัวเอง**
หรือ **ผู้อื่น**, ซึ่งเป็นต้นเหตุอันสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหานานาชนิดขึ้นมา และเปียดเบียนทั้ง
ตนเองและผู้อื่น ถึงกับทำให้โลกนี้วินาศได้. ผู้ที่เข้าถึงธรรมในชั้น **อิทัปปัจจยตา** นั้น
ไม่มีทางที่เกิดความรู้สึกเป็น **ตัว-ตน** หรือ **ของตน** เสียแล้ว, จะมีตัวเอง หรือผู้อื่น
ได้อย่างไรกัน; ดังนั้น ธรรมข้อนี้ นับว่าเป็นสิ่งสูงสุดในพุทธศาสนา ขนาดที่เรียกว่า
ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นตถาคต ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นั่นเอง.
ใครเป็นคนที่มิ **เขา** มิ **เรา** จนนอนไม่ค่อยหลับอยู่เป็นปกติแล้ว จงรีบศึกษาเรื่อง
ปฏิจจสมุปบาทนี้เถิด.

สำหรับสูตรที่สิบ แห่งวัคค์เดียวกันนั้น มีตรัสไว้ชัดหรือละเอียดออกไปว่า
การรู้แจ้งปฏิจจสมุปบาท ทำให้เห็นได้ว่า สิ่งที่เราเรียก ตัวตน นั้น **มิได้เคยมีแล้ว**,

[๓๑]

มิได้กำลังมีอยู่, หรือ **จักมี**, คือไม่มีทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต, ทำให้หมดความสงสัยทั้ง ๓ กาล ในเรื่องอันเกี่ยวกับตัวตน จึงไม่มีปัญหาที่จะต้องถามขึ้นว่าตายแล้วจะเกิดอีกหรือไม่? เพราะว่า **ที่นี่เดี๋ยวนี้ ก็มีตัวตนอยู่เลย**.

ในบาลี **พรหมชาลสูตร** ตรัสไว้ชัดเจนว่า **ผัสสะ** เป็นต้นตอแห่งทิวฏฐิทั้ง ๖๒ ชนิด, ข้อนี้ หมายถึง **ผัสสะ**ที่ให้โอกาสแก่การเกิดของอวิชชา, ได้แก่ผัสสะในปัจจุสมุปบาทส่วนสมุทวาร นั้นเอง. ถ้าผู้ใด มีสติในขณะที่ผัสสะเสียแล้ว ก็ย่อมไม่เกิดอวิชชา และจะกลายเป็นนิโรธวารแห่งปัจจุสมุปบาทไปเสีย; หรือถ้าจะเกิดทิวฏฐิ ก็กลายเป็น **สัมมาทิวฏฐิ** ไป หาใช้มิจฉาทิวฏฐิ ๖๒ เหล่านั้นไม่. การระบุจำนวนทิวฏฐิ ๖๒ ในที่นี้ ย่อมหมายถึงมิจฉาทิวฏฐิทุกชนิด ไม่ยกเว้นชนิดใด ๆ, ดังนั้นเป็นอันกล่าวได้ว่า **การเข้าถึงปัจจุสมุปบาทนั้น เป็นการกำจัดมิจฉาทิวฏฐิทั้งปวงให้หมดไป** นั้นเอง. (รายละเอียดเกี่ยวกับทิวฏฐิ ๖๒ นี้ หาได้ทันที ในหนังสือพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ซึ่งแพร่หลายที่สุดอยู่แล้ว) พวกที่สนใจพุทธศาสนาในแง่ของปรัชญา ควรศึกษาเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง, โดยจะทำให้เข้าใจข้อที่พุทธศาสนาแท้ไม่ใช่ปรัชญา, แต่เป็นศาสนาที่เป็นตัวการปฏิบัติ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องอาศัยปรัชญาเป็นอุปกรณ์เลย ก็ยังได้, เพราะต้องการให้ตั้งต้นการศึกษาลงไปที่ **สิ่งที่เรียกว่าผัสสะ** โดยตรง แล้วเป็นไปตามลำดับทำนองของวิทยาศาสตร์ แทนวิถีทางของปรัชญา ซึ่งมีรากฐานอยู่บนการค้ำนึ่งค้ำนวนอย่างเดียว. **ปัจจุสมุปบาท** ในฐานะอิทัปปัจจยตา เป็นวิทยาศาสตร์โดยแท้.

บาลีอภิสมยสังยุตต์ นิทานวัคค์ สังยุตตนิกาย, สูตรที่หนึ่งแห่งคหปติวัคค์ ทรงแสดงไว้ว่า **องค์ประกอบแห่งการบรรลุโสดาบัน** หรือที่เรียกเป็นบาลีว่า **โสดาปัตติยงค** นั้นเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับการรู้ปัจจุสมุปบาทโดยตรง. โดยทั่วไปจะได้ยินกันแต่ว่า โสดาปัตติยงคะนั้นประกอบด้วยองค์สี่ คือสัทธาไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า๑,

ในพระธรรม ๑. ในพระสงฆ์ ๑, มีศีลไม่ต่างพร้อยเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า (อริยกัณตศีล) ๑, นี้อย่างมากเกินไปได้ คืออาจฟังเป็นสัทธาของความเชื่ออย่างมกมาย เอาชีวิตเป็นเดิมพันก็ได้ แต่ไม่เป็นองค์แห่งการบรรลุโสดาบันไปได้. ต่อเมื่อเริ่มมีความเข้าใจในปฏิจสุมุปาบท ไม่มกมายในเรื่องการเกิดขึ้น และดับไป แห่งความทุกข์ตามกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา แล้วเท่านั้น ความเชื่อนั้นๆ จึงจะไม่หวั่นไหว อย่างถูกต้อง, และศีลนั้น จะเป็นศีลบริสุทธิ์ ไม่ถูกลบล้างด้วยทวิภูฏี ซึ่งกลายเป็น **สิลัพพตปราชญ์** ไป. จริงอยู่, ที่ชาวบ้านบางคน หรือส่วนมาก ที่บรรลุความเป็นโสดาบันนั้น อาจไม่เคยได้ยินได้ฟังคำว่า ปฏิจสุมุปาบท หรือคำว่า อิทัปปัจจยตา เลยก็ได้, แต่ความรู้สึกหรือเห็นแจ้งอยู่ในใจของเขาในเวลานั้น เป็นไปอย่างแจ่มแจ้งในกระแสแห่งความจริงของอิทัปปัจจยตา ที่เกี่ยวกับการเกิดทุกข์ดับทุกข์. ข้อนี้เช่นเดียวกับการบรรลุพระอรหันต์ของคนจำนวนไม่น้อย มีขึ้นได้โดยไม่ต้องพูดถึง, หรือไม่ได้ยิน คำว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เลย, ไปได้ยินท่านอง **ถอนความยึดมั่นในสิ่งทั้งปวงเสีย**, หรือในท่านองว่า **อย่าติดอยู่ใน เบื้องต้น - ท่ามกลาง - เบื้องปลาย**, เหล่านี้ล้วนแต่หมายถึงขัน्ह้า โดยไม่เรียกว่าขัน्ह้า, ไปทั้งนั้น, ท่านเหล่านั้นไม่เคยได้ยินคำว่าขัน्ह้าเลยก็ได้, แต่มีความรู้สึกต่อสิ่งที่เรียกว่าขัน्ह้าโดยตรง ยิ่งกว่าคนสมัยนี้ที่ท่องขัน्ह้าได้จำ, หรือถึงกับแจกลูกขัน्ह้า ได้เป็นพวงยาวยืดไปทีเดียว. ท่านเหล่านั้น มองเห็นกระแสแห่ง **อิทัปปัจจยตา ในสิ่งที่ท่านกำลังรู้สึกอยู่ในใจจริง ๆ** จึงเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดในระดับใดระดับหนึ่ง ของความเป็นพระอริยเจ้า, และบรรลุความเป็นพระโสดาบัน เป็นต้น.

ด้วยเหตุผล หรือข้อเท็จจริง ดังที่กล่าวมาแล้วข้างบนนั่นเอง, จึงมีคำตรัสไว้ในสูตรที่ห้า ว่าการรู้เรื่องปฏิจสุมุปาบทนั้นเป็น**จุดตั้งต้นของตัวพรหมจรรย์** ซึ่งเรียกเป็นภาษาบาลีว่า **อาทิพรหมจรรย์**. พรหมจรรย์ในที่นี้ หมายถึงการปฏิบัติที่ถูกต้องตรงต่อนิพพาน, ซึ่งบางทีก็เรียกว่า **อริยอัฏฐังคิกมรรค** นั่นเอง, หมายความว่าใน

องค์ต้นของมรรค คือสัมมาทิฏฐิ^๑นั้น จะต้องมีการเห็นการเกิดดับแห่งทุกข์ ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา, สรุปความว่า จุดตั้งต้นของพรหมจรรย์นั้น คือความเป็นคนอยู่ในอำนาจแห่งเหตุผล มีความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้ง ในกฎแห่งเหตุผล, คือ **ความที่เมื่อสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น**, ซึ่งทำลายสืลัปปตปราคมาส ที่มีอยู่ก่อนเสียสิ้นเชิง. หรือจะกล่าวให้สั้นที่สุดก็กล่าวได้ว่า **จุดตั้งต้นของการลุถึงนิพพานนั้นอยู่ที่การเข้าถึงอิทัปปัจจยตา** นั่นเอง. การเข้าถึงอิทัปปัจจยตา จนรู้ความจริงข้อนี้แล้ว ก็เลิกความเห็นผิดที่ว่า “ **กายนี้เป็นของตน หรือตัวตน**” เลิกความลังเลในธรรมทั้งปวง รวมทั้งในพระรัตนตรัย เสียได้, พร้อมกับการเพิกถอนสืลัปปตปราคมาสดังที่กล่าวแล้ว. นี่คือความสำคัญของความรู้ในอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นเงื่อนไขต้นของพรหมจรรย์ หรือ “ **อาทิพรหมจรรย์**” ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง ของการบรรลุมรรคผลในพุทธศาสนา.

ครั้นความรู้ในเรื่อง อิทัปปัจจยตา ก้าวหน้าไปตามลำดับ จนกระทั่งความรู้ลึก ไม่มีสัตว์ไม่มีบุคคล, **ไม่มีคนๆ นั้น, ไม่มีคนอื่นจากคนนั้น, ไม่มีผู้กระทำการ หรือผู้รับผลแห่งกรรม** แล้ว ก็ถึงซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรม ทั้งกรรมเก่าและกรรมใหม่, ไม่กลับมาสู่การเกิดใหม่ ด้วยอำนาจต้นหาอุปาทาน อีกต่อไป, อิทัปปัจจยตา ย่อมกำจัดเสียซึ่งตัวตน- ของตน สิ้นเชิง บรรลุความเป็นพระอรหันต์ อันเป็นขั้นสุดท้ายของการบรรลุมรรคผล. ข้อความนี้ ปรากฏอยู่ในสูตรที่หก คหปติวัคค์ แห่งอภิสมยสังยุตต์ สังยุตตนิกาย, ที่อ้างถึงข้างต้นอีกนั่นเอง.

สูตรที่หนึ่ง แห่งทุกขวัคค์ อภิสมยสังยุตต์, (ทั้งสูตร) มีข้อความที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อผู้ชดปฏิบัติสมุปบาท ทุกๆ อาการ โดยนัยแห่ง อิทัปปัจจยตา ก็สามารถปฏิบัติเพื่อบรรลุซึ่งต้นเหตุแห่งสังขาร (กล่าวคืออวิชชา) เสียได้ ก็สามารถดับทุกข์ทั้งปวงได้ตามลำดับแห่งปัจจุสมุปบาทส่วนนิโรธวาร, เป็นการดับทุกข์ชนิดที่ในบาลีอิติวุตตก

ขุททกนิกาย (ไตร. ล. ๒๕ น. ๒๕๙ บ. ๒๒๓ บรรทัดที่ ๖-๗-๘) เรียกว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ ได้ในชีวิตนี้, มิใช่หลังจากดับขันธแล้ว คือตายแล้ว, นี่นับว่าเป็นอานิสงส์สูงสุด ของการปฏิบัติเกี่ยวกับ อิทัปปัจจยตา. หวังว่าทุกคนจะได้พยายามอย่างสูงสุด เพื่อการศึกษาและปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องนี้.

สำหรับอานิสงส์ในเรื่องนี้ ที่ได้ตรัสไว้อย่างกว้างขวาง น่าสนใจที่สุดนั้น ปรากฏอยู่ในมหาตถกาสังขยสูตร มุลปณณาสก์ มัชฌิมนิกาย (บรรพ ๕๔๑ ทั้งบรรพ) ว่า การปฏิบัติจนรู้ชัดในปัจจุสมุปบาทนั้น ย่อมมีอานิสงส์พิเศษ ถึง ๘ ประการ คือ ๑. ไม่เล่นไปสุปัพนตภิภูฏฐิ (ว่าเคยมีตัว-ตนในอดีต), ๒. ไม่เล่นไปสุอปรรตภิภูฏฐิ (ว่าจักมีตัวตนในอนาคต), ๓. ไม่มีความสงสัยในปัจจุบัน (เกี่ยวกับเรื่องมีหรือไม่มีตัวตน), ๔. ไม่มีการกล่าวตามคำแห่งศาสดาของตนคะไป (โดยที่ตนเองมิได้เข้าถึงความจริงข้อนั้นด้วยใจตน), ๕. ไม่กล่าวผิดไปจากพระศาสดากล่าว (แม้คำกล่าวประเด็นนั้น ตนไม่เคยฟังมาจากพระศาสดาเลย), ๖. ไม่มีทางที่จะหมนออกไปถือศาสดาอื่นได้ (เพราะจะไม่มองเห็นว่ามีศาสดาอื่นใดที่ตรัสรู้จริงเท่าศาสดานี้), ๗. ไม่ตื่นตูมในมงคลตื่นข่าวของสมณะพราหมณ์เหล่าอื่นว่ามีสาระอะไร (เพราะพ้นจากการถือมงคลตื่นข่าวซึ่งล้วนแต่เป็นสิลัพพตปราชยา), และ ๘. จะกล่าวอะไรออกไป ก็กล่าวตามที่ตนรู้ อยู่แก่ใจเอง, เห็นอยู่แก่ใจเอง, รู้แจ้งชัดอยู่แก่ใจเอง (สามม ภาต, สามม ภิภูฏ, สามม วิทิต, เพราะความรู้ของเขาไม่มีทางที่จะผิดได้ ในสิ่งทั้งปวงอีกต่อไป). ข้อนี้ นับว่าพิเศษน่าสนใจอย่างยิ่ง และเป็นสิ่งที่จะเข้าใจได้ไม่ยากเลย ว่าการรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา นั้น ไม่เปิดโอกาสให้กล่าวอะไรผิดๆ, หรือกล่าวโดยต้องอ้างอิงผู้อื่นแม้แต่พระศาสดาของตน, เพราะได้รู้สิ่งๆ เดียว อย่างเดียวกันกับที่พระศาสดารู้, หรือมองเห็นองค์พระศาสดาที่แท้จริง ที่กำลังมีอยู่แล้วในตน, คือเห็นธรรมที่เป็นองค์พระศาสดาเสียเอง นั่นเอง.

[๓๕]

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ย่อมเป็นการเพียงพอแล้วว่า เรื่อง อิทัปปัจจยตา ปฏิจสุมุปาโทนั้น เป็นเรื่องสูงสุดในระดับที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา, และไม่เหลือวิสัยของคนที่มีสติปัญญาพอสมควร ทำให้เข้าถึงนิพพานได้ในภพทันตาเห็น ไม่ต้องรอต่อตายแล้ว ซึ่งไม่มีประโยชน์อะไรเลย. รู้เรื่องนี้ ก็เรียกว่าผู้รู้จริง, ปฏิบัติเรื่องนี้ ก็เรียกได้ว่าผู้ปฏิบัติสิ่งที่ควรปฏิบัติและถูกต้องแท้จริง, เมื่อเผยแผ่สั่งสอนเรื่องนี้ก็ทำให้ชื่อว่า ธรรมกถึกแท้จริง, แม้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเอง ก็ทรงนำมา “ท่อง” เล่นทำนองคนสมัยนี้ “ฮัม” เพลง ที่ตนพอใจติดริมฝีปากอยู่เสมอ, เพราะทำให้รู้สึกสบายใจยิ่งกว่าสิ่งใด ในเมื่อได้เอยถึงสิ่งนั้น. หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้พิจารณาตามข้อเท็จจริง ดังที่ได้นำมาชี้แจงไว้ในที่นี้, ต่อสิ่งที่มีชื่อเรียกค่อนข้างจะแปลก ว่า “อิทัปปัจจยตา”.

นอกไปจากนี้ ก็ยังมีส่วนที่อยากจะชี้แจงให้ท่านทั้งหลายสังเกตให้กว้างขวางออกไป จนถึงกับมองเห็นได้ด้วยตนเองว่า เรื่อง อิทัปปัจจยตา นี้ มิได้จำกัดอยู่แต่ในขอบวงของสิ่งที่เรียกว่า “ พุทธศาสนา” เท่านั้น, แต่ได้ปกคลุมทั่วไปหมด เข้าไปถึงขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่า ศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์ ของโลก, เป็นหลักวิชาทุกๆ แขนงที่ต้องอิงอาศัยอยู่กับความมีเหตุผล, และเกี่ยวเนื่องอยู่กับเนื้อตัวของมนุษย์ทุกคนในทุกๆ อิริยาบถ. เมื่อตั้งอยู่ในฐานะที่เป็น. **กฎของธรรมชาติ**, ก็มีอำนาจเท่ากับสิ่งที่มนุษย์ทั้งหลายเรียกกันว่า “**พระเป็นเจ้า**” นั่นเอง, ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่อาจจะใช้เป็น **เดิมพัน** สำหรับการต่อรองในการทำความเข้าใจกันและกันในระหว่างศาสนาทั้งหลายในโลกนี้. ไม่มีอะไรในโลกทั้งมวล ที่มีได้เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” โดยปริยายใดปริยายหนึ่ง หรือหลายๆ ปริยายพร้อมกันในคราวเดียว, ยิ่งเป็นฆราวาสยิ่งถูกผูกพันอยู่ด้วยกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา มาก, หรือมีความทุกข์มาก นั่นเอง, ดังนั้นจึงต้องยิ่งเรียนรู้และปฏิบัติ ยิ่งกว่าพวกบรรพชิตไปเสียอีก, ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า

[๓๖]

แม้แต่แม่ครัวจะหุงข้าวกินสักหม้อหนึ่ง ก็ยังต้องเนื่องด้วยสิ่งที่เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” นี่ตั้งหลายชั้นหลายซ้อนทีเดียว

โลกนี้ ยังหมุนอยู่เพียงใด, อะไรๆ ก็ยังเปลี่ยนแปลงอยู่ทั่วไปในสากลจักรวาลดังนี้แล้ว ก็พึงรู้เถิดว่านั่นเป็นฝีมือลายมือ ของสิ่งที่เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” สิ่งเดียวนี้ทั้งนั้น. ความวิनाส หรือความเจริญรุ่งเรืองก็ตาม, สงคราม หรือสันติภาพก็ตาม ของโลกทั้งสิ้น ขึ้นอยู่กับการการกำเริบ หรือการการทุก ต่อสิ่งที่เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” ในที่นี้ นั่นเอง. การที่คนพวกหนึ่ง สามารถเอาเปรียบคนอื่นพวกหนึ่งได้สำเร็จ ก็เพราะเขารู้จักใช้ประโยชน์จาก อิทัปปัจจยตา อีกเหมือนกัน, ดังนั้น การป้องกันไม่ให้ถูกเขาเอาเปรียบ หรือต่างฝ่ายต่างเป็นมิตรต่อกัน ไม่มีใครเอาเปรียบใคร ก็เพราะสามารถใช้กฎเกณฑ์อันนี้อย่างถูกต้อง คือให้เป็นไปเพื่อสันติภาพโดยส่วนเดียว.

ในที่สุดนี้ หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้สนใจในสิ่งที่ เป็นเหมือนกับ**ผู้สามารถ** **บันดาลโลกให้เป็นไปได้ตามความประสงค์ทุกประการนี้**, ให้สมกับที่เป็นสิ่งสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด กระทั่งที่สำคัญทั่วๆ ไป จนถึงสำคัญน้อยที่สุด โดยไม่ยกเว้นสิ่งใดเลย เพื่อจะสามารถแก้ปัญหาทั้งปวง ทั้งฝ่ายวัตถุ และฝ่ายนามธรรม, กระทั่งฝ่ายอสังขตธรรมเหนือโลกไปในที่สุด, ไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ได้พบพุทธศาสนาซึ่งมี **“อิทัปปัจจยตา”** เป็นหัวใจ บำบัดทุกข์ได้ตั้งแก้วสารพัดนึก นั้นเทอญฯ

โมกขพลาราม ไชยา

๔ มิถุนายน ๒๕๑๖

อิทัปปัจจยตา ในฐานะของพระพุทธรูปที่ถูกลืมองข้าม

-๑-

เสาร์ที่ ๑ มกราคม ๒๕๖๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย

ในวันนี้เป็นวันแรกของการบรรยายวันเสาร์ของปีใหม่
ดังที่ท่านทั้งหลายได้ทราบกันอยู่แล้วเป็นส่วนมาก ว่าเรามีความ
มุ่งหมายจะบรรยายหลักพระธรรม ทุกวันเสาร์ ตลอดฤดูแล้ง
๙ เดือน จะหยุดแต่เฉพาะฤดูฝน ๓ เดือน และเราก็ได้
หยุดมาแล้ว ๓ เดือน คือเดือน ตุลาคม พฤศจิกายน ฯ ธันวาคม ฯ
นี่ก็ขึ้นปีใหม่เริ่มฤดูแล้ว; ตั้งแต่เดือน มกราคม ไป ๙ เดือนนี้
ก็จะบรรยายทุกวันเสาร์.

ที่นี้ ความมุ่งหมายของการบรรยายนี้ ก็ได้กล่าวแล้วตั้งแต่ปีก่อน
บางคนคงจะยังจำได้ แต่บางคนก็อาจจะลืม และบางคนก็ยังไม่เคยฟัง. ความ
มุ่งหมายส่วนใหญ่ ก็คือว่าเป็นหน้าที่ ที่เราจะสนองพระพุทธรูปประสงฆ์ของ
พระพุทธเจ้า

ในการที่จะช่วยกันสืบอายุพระศาสนา และในการที่จะช่วยกันทำความบริสุทธิ์ ความถูกต้องของพระพุทธศาสนาให้ยังคงอยู่. แต่เนื่องจากเรื่องนี้มันมากมาย มันซับซ้อนลึกซึ้ง ดังนั้นเราจึงต้องใช้ความพยายามมาก จึงต้องมีการบรรยายกันหลายครั้ง หลายหน หรืออาจจะเป็นหลายสิบครั้งหลายสิบหน จนกว่าพวกเราพุทธบริษัทจะมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง สมกับที่เป็นพุทธบริษัทโดยแท้จริง; ไม่เป็นพุทธบริษัทแต่ปาก. นี่เป็นความมุ่งหมายโดยเฉพาะ ความมุ่งหมายอันใหญ่ยิ่ง ที่ได้มีการบรรยายนี้; จึงมีการบรรยายให้ฟัง แล้วก็มี การเปิดโอกาสให้สอบถาม ชักใช้ อภิปราย สัมมนา ในหัวข้อนั้น ๆ ที่ได้พูดไปในวันหนึ่ง ๆ ให้เป็นที่แจ่มแจ้ง จนกว่าจะครบถ้วนทุกหัวข้อ ทุกแง่มุมเพื่อจะทำให้มีพุทธศาสนา ที่ถูกต้อง อยู่ในจิตใจของท่านทั้งหลายได้ทุกคน.

ที่นี่ เราก็เลือกเอาสถานที่นี้ ที่ตรงนี้ เพื่อที่เราจะได้เป็นเกลอกันกับ ธรรมชาติ เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านเป็น. พระพุทธเจ้าท่านเป็นเกลอกันกับ ธรรมชาติ เพราะว่าท่านประสูตรกลางดิน, ท่านตรัสรู้กลางดิน, และท่าน กนิพพานกลางดิน, แล้วท่านอยู่เป็นส่วนมากกลางดิน. วิหารของพระพุทธเจ้า ก็พื้นดิน ไม่มียกพื้น; ที่ประทับของพระพุทธเจ้าเป็นพื้นดิน ไม่มียกพื้น; มี เสื่อหญ้า สำหรับลาด อย่างดีก็จะมีเพียงที่เรียกว่าตั่งเตี้ย ๆ ในบางครั้ง. ท่าน ประสูติที่ได้ต้นไม้ ที่สวนลุมพินีกลางพื้นดิน นี่อย่าลืมเสีย. ท่านตรัสรู้ที่โคนต้นไม้ ต้นหนึ่ง ซึ่งต่อมาได้ชื่อว่า “ต้นโพธิ์”; ก่อนนี้มีชื่อว่าต้น **อัสสัตถะ** เป็นไม้ ตระกูลมะเดื่อชนิดหนึ่ง. เมื่อพระพุทธเจ้าไปตรัสรู้ที่ได้ต้นไม้ต้นนี้เข้า ต้นไม้ต้นนี้ ก็ได้เกิดวิฤติ ได้ชื่อใหม่ว่า “ต้นโพธิ์” โพธิ์ แปลว่า ความรู้. ท่านนั่งตรัสรู้ กลางดินที่ริมตลิ่ง ของแม่น้ำกว้าง ๆ สายหนึ่ง. ที่นี้เมื่อท่านนิพพาน ก็ได้ต้นสาละ ในสวนที่เที่ยวเล่นของพวกมัลลกะกษัตริย์ กลางดินอีกเหมือนกัน.

ถ้าพูดกันอย่างสรุปความก็ว่า เกิดกลางดิน ตายกลางดิน เป็นพระพุทธเจ้ากลางดิน สอนคนอื่นตามกลางดิน : ท่านเป็นเกลอกับธรรมชาติอย่างนี้. พวกเราทะเลาะเถียงกันอยากจะได้อยู่บนตึก บนวิมาน มันเดินกันคนละทาง ฉะนั้นจึงต้องมานั่งกลางดินกันที่นี่ ให้เป็นที่ระลึกแก่พระพุทธเจ้า ว่าท่านเกิดกลางดิน ท่านตายกลางดินเราจะได้ไม่ลืมตัว. ฉะนั้นขอให้รู้สึกโดยประจักษ์แก่ใจว่า **นั่งกลางดินได้บุญมากกว่านั่งบนอะไร ๆ** มันได้เป็นเกลอกับธรรมชาติ คือแผ่นดิน แล้วก็ต้นไม้. พระพุทธเจ้าประสูติได้ต้นไม้ ตรัสรู้ได้ต้นไม้ ท่านเป็นเกลอกับธรรมชาติถึงขนาดนี้. นี่เราพยายามเป็นอยู่ให้เหมือนท่าน ความคิดนึกในจิตใจ มันก็จะเกิดได้ง่าย ในทางที่มันคล้าย ๆ กัน ฉะนั้นขอให้พอใจหรือยินดีเป็นพิเศษ ในการที่ได้นั่งกลางดินอย่างที่กำลังนั่งอยู่ที่นี่เพื่อบูชาคุณของพระพุทธเจ้า.

ที่นี้ทำไมจึงเลือกเอาเวลานี้ เวลา ๑๑ โมงครึ่ง? เพราะว่ามันเป็นเวลา ที่ว่างนอน เป็นเวลาที่รับประทานเข้าไปมาก แล้วก็ว่างนอน อาตมาก็เลือกเอาเวลานี้ เพราะมันเป็นเวลาที่มีประโยชน์เพื่อจะได้ต่อสู้กับสิ่งที่เรียกว่า ถีนะมิทตะ; ถีนะมิทตะ ความง่วง ความซึมเซา ความง่วงนอน ความมึนเซา ความละเหี่ย; ต้องการจะให้ท่านทั้งหลาย ได้มีโอกาสรับประทานอิ่มแล้ว มานั่งว่างนอนซึมเซา เป็นความรู้สึกเกิดขึ้นมาในใจแล้วต่อสู้ให้ชนะได้ เหมือนพระพุทธเจ้าต่อสู้จนชนะมาร. มารคือ อวิชชา ความไม่รู้ คลอดลูกออกเป็นถีนะมิทตะ. ถ้าขัดถีนะมิทตะไม่ได้ เป็นอันว่าจิตนี้ไม่แจ่มใส. ดังนั้นการเจริญสมาธิ ต้องกำจัดนิวรณ์ ๕ ประการ คือ กามะฉันทะ, พยาบาท, ถีนะมิทตะ, อุทธัจจะกุกกุจจะ, วิจิกิจฉา; พังดูให้ดีว่าใน ๕ อย่างนั้นมันมี ถีนะมิทตะ อยู่ด้วย. ถ้าผู้ใดใจอ่อนแอ จนถึงขนาดที่ต่อสู้ ถีนะมิทตะนี้ไม่ได้แล้วย่อมแสดงว่าจิตใจของคนนั้นยังอ่อนแอ ยังไม่แข็งแกร่งกล้าพอที่จะรู้ธรรมะได้ ฉะนั้นขอให้เราทุกคน พยายามต่อสู้กับสิ่งที่เรียกว่า ถีนะมิทตะ; รับประทานมาก ๆ แล้วเสร็จใหม่ ๆ มันเกิดง่าย มันเกิดมาก จึงเลือกเอาเวลานี้ ว่าจะได้ต่อสู้กับ ถีนะมิทตะ

เต็มที. ฉะนั้นก็คอยจับตาดูซึ่งกันและกันก็แล้วกัน ว่าใครนั่งสับประหงกบ้าง นั่นคือมี ถิ่นะมิทระ. ถ้าคนนั้นยังนั่งสับประหงกก็แปลว่าคนนั้นยังมี ถิ่นะมิทระ จิตใจนั้นยังไม่ได้รับการฝึกฝนที่ดี ที่จะเป็นจิตใจที่แจ่มใสหรือเข้มแข็งพอที่จะรู้ธรรมะ ของพระพุทธเจ้าได้. ฉะนั้นขอให้ถือว่า ถิ่นะมิทระ เป็นศัตรูอันร้ายกาจ ลึกซึ้ง. กิเลสทั้งหลายมันเนื่องกันหมด: ถ้ามีกิเลสประเภท ถิ่นะมิทระ แล้ว ไม่ต้องสงสัย. กิเลสประเภทอื่นก็ย่อมมี. ถ้ากำจัดกิเลสอันนี้ ซึ่งกำจัดได้ยากนี้ได้ กิเลสอันอื่น ก็เป็นอันว่าจะต้องกำจัดได้.

ที่นี่ ขอภัยสักหน่อยที่ว่าจะเล่าเรื่องส่วนตัว : เมื่ออาตมาไปศึกษาเล่าเรียน อยู่ที่กรุงเทพฯ ไปอยู่ที่วัด ๆ หนึ่ง วัดนี้มีระเบียบมาแต่โบราณกาล ฉ้นเช้า ๗ โมง ครึ่งเศษ ๆ พอเสร็จฉ้นเช้า ๘ โมงลงโบสถ์ ทำวัตรเช้า ก็คิดดูซิฉ้นข้าวใหม่ ๆ ๘ โมง ไปทำวัตรเช้า. เราก็ได้มีโอกาสนั่งดูว่า ใครมันสับประหงกบ้าง แต่อาตมา ขอยืนยันด้วยเกียรติยศเวลานี้ว่า ไม่เคยแพ้เลย มีแต่ได้นั่งหัวเราะคนที่สับประหงก ตัวเองไม่เคยสับประหงก. ที่นี้ถ้าว่าเป็นวันอุโบสถคือวันพระ กฎของวัดมีว่า ฉ้นเพลเวลา ๑๑ น. เศษ ๆ ก็เสร็จจวน ๆ ๑๒ น. พอถึง ๑๒ น.นั้น ไปอยู่กันโบสถ์หมดแล้ว พอนาฬิกาในโบสถ์ตีเป้งนี้ เขาลักประตูตั้งโครมลั่นกลอนดังโครม ทั้งประตูโบสถ์และประตูวิหารคดไม่มีใครเข้ามาแล้ว แล้วก็ลงอุโบสถเวลา ๑๒ นาฬิกา เพียงเช่นอย่างนี้. มีหลาย ๆ สิบองค์ เราก็ยังได้นั่งดูว่าใครมันสับประหงกบ้าง. การนั่งฟังปาฏิโมกข์นั้นชวนง่วง ชวนสับประหงกง่ายที่สุด เพราะมันไม่รู้ว่าจะไร. นั่งฟังอย่างนั้นมันยังรู้เรื่อง มันยังสับประหงกยาก เพราะมันรู้เรื่องอยู่บ้าง; แต่นั่งฟัง ปาฏิโมกข์นี้ ถ้าไม่ใจแข็งจริง ๆ แล้ว ก็จะต้องงอแงง่วงสับประหงก. อาตมาก็ไม่ ยอมแพ้ นี่กล่าวพูด กล้ายืนยันว่า ไม่เคยสับประหงก ในการที่ลงโบสถ์ฟังปาฏิโมกข์ เวลา ๑๒ น. ฉ้นเพลเสร็จไปใหม่ ๆ.

ที่นี้ก็มองเห็นอานิสงส์อันนี้ว่า แหม! นี่มันเป็นเครื่องทดสอบ เป็นเครื่องสอบไล่ เป็นเครื่องวัด ว่าถ้าเราเอาชนะ ถิ่นะมิททะ อย่างนี้ได้ เรามีจิตใจเข้มแข็งพอสมควร มีความแจ่มใสพอสมควร ที่จะแจ่มแจ้งในธรรมของพระพุทธเจ้าได้.

ที่นี้ เรามาถึงคนทั่วไป พอกินเข้าไปอ้อม ก็ง่วงนอน ง่วงนอนเขาก็นอน ไม่มีใครว่าเขา ไม่มีใครเป็นนายเขา เขาก็นอนกันเสียจับหนึ่ง. เมื่อฝรั่งมาเป็นเจ้า เป็นนายอยู่ที่ประเทศอินโดจีน มาเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของพวกทางนี้ว่า พอเที่ยงตี ๑๒ ก็ปิดออฟฟิศ นอนกันถึงบ่าย ๒ โมง ลูกขึ้นทำงานใหม่. นี่ออฟฟิศราชการที่พวกฝรั่งเขามาจัดให้ที่อินโดจีน; ในเมืองไทยเขาทำไม่ได้ เพราะเขาไม่เป็นนายถึงขนาดนั้น. เขามาแก่นิสัยที่เคยอดทนของชาวตะวันออกนี้ให้กลายเป็นคนขึ้นนอนเหมือนพวกเขา. อ้างเหตุว่าเป็นเมืองร้อน เป็นฤดูร้อน ตอนเที่ยงต้องนอนแล้วมันก็นอน ๒ ชั่วโมง ตั้งแต่ ๑๒ ถึงบ่าย ๒ โมงนั้น ปิดออฟฟิศให้นอนกัน. อย่างนี้เป็นการเพาะนิสัย ให้มี ถิ่นะมิททะ มากขึ้น. ถ้าเราเป็นพุทธบริษัทเราต้องต่อสู้ ให้ ถิ่นะมิททะ นี้วินาศไป อย่าให้มีเหลือ. มันต้องแจ่มใส แม้แต่เวลาที่รับประทานอาหารอ้อมแล้วก็ต้องแจ่มใส. ถ้ากลัวจะไม่แจ่มใสก็อย่ารับประทานเข้าไปมาก. หรือถ้ากลัวมากกว่านั้นอีกก็อย่ารับประทานเลยดีกว่า มันจะไม่ง่วงนอน.

ระเบียบของพระพุทธเจ้า ท่านไปบิณฑบาตตอนเช้า ไปสาย ๆ ไปในเมืองได้แล้วก็ออกมานอกเมือง แล้วก็มาฉัน. มันก็สายมากจนจะเที่ยง. แล้วก็มีบาลีกล่าวไว้ชัดว่า จากนั้นท่านก็อยู่ที่วาวิหาร. ทิวา แปลว่ากลางวัน, วิหาร แปลว่าอยู่; ทิวาวิหาร แปลว่าอยู่กลางวัน. ตอนบ่าย ตอนเย็นท่านจึงจะไปวัด แล้วไปทำหน้าที่สอนภิกษุอะไรตามเคย. ที่นี้คนขึ้นนอน มันก็เข้าใจเอาเองว่า ทิวาวิหารนั่นคือนอน; นี่โกหกใส่พระพุทธเจ้า. ทิวาวิหาร ของพระพุทธเจ้า ไม่ได้หมายความว่านอน. คือเมื่อรับประทานอาหารเสร็จไปแล้ว อยู่ทิวาวิหาร คือนั่งด้วยสมาธิ ถ้าพูดอีกที

ก็คือนั่งต่อสู้กับ ถีนะมิทระ นั่งกำจัด ถีนะมิทระ ด้วยอำนาจของสมาธิ. แต่ว่าเรื่องนี้มันเป็นเรื่องที่ท่านเคยชิน ทำมาแล้วแต่กาลก่อน ดังนั้นจึงไม่มีปัญหาสำหรับท่าน. ฉะนั้น ทิวาวิหาร ของพระพุทธเจ้าตอนเที่ยงนั้น ไม่ไชนอน ไม่ไช่หลับ แล้วก็ไม่ใช่เอนตัวนอน. ลูกศิษย์รุ่นหลังมันขี้เกียจ มันขี้นอน มันเลยอธิบายกันอย่างนั้น; มันโกหกใส่พระพุทธเจ้า ว่าพระพุทธเจ้าฉันทแล้ว ก็นอนเสียพักหนึ่ง แล้วจึงจะไปทำอะไร ๆ .

นี่ขอให้คิดถึงเรื่องเหล่านี้ ว่าสิ่งที่เรียกว่า ถีนะมิทระ นั้นมันเป็นปัญหาอย่างบ้าง? เราควรจะต่อสู้กับมันอย่างไรบ้าง? อาตมาก็มองเห็นประโยชน์อันนี้ จึงเลือกเอาเวลาที่ว่ามี ถีนะมิทระ ได้ง่ายนี้เป็นเวลาบรรยาย; จึงเลือกเอาเวลา ๑๑ ครั้ง หรือ ๑๒ น. เป็นเวลาบรรยาย เป็นเวลาที่เขานอนกัน หรือที่พวกฝรั่งมาสอนให้พวกอินโดจีนนอน; ซึ่งเขาไม่เคยนอน มาลบล้างวัฒนธรรมของเขา.

นี่ขอให้สนใจคำว่า ถีนะมิทระ ว่ามันเป็นข้าศึกอันร้ายกาจ ที่ทำให้คนเสียนิสัย มึนชา ซึมเซา ไม่แจ่ม ไม่กระจ่าง; แม้ไม่นอนมันก็ซึมเซา มันไม่แจ่มใส มันไม่กระจ่าง; นี่คือต้นเหตุที่ทำให้ไม่เกิดสมาธิ ไม่เกิดญาณ ไม่เกิดญาณทัศนะ หรือแสงสว่างในจิตใจ.

เพราะฉะนั้นเป็นอันว่าการที่เรามานั่งฟังอะไร ในเวลาเที่ยงซึ่งชวนให้ง่วงนอนนี้ เป็นการฝึกจิตอยู่แล้วในตัว พูดให้ชัดก็คือว่า เป็นการฝึกสมาธิอยู่แล้วในตัว; ถ้าไม่มี ถีนะมิทระ ก็แปลว่าไม่มีนิรอรณ; ถ้าไม่มีนิรอรณก็แปลว่าจิตเป็นสมาธิ. เพราะมีหลักอยู่ชัดเจนแล้วว่า จิตที่เป็นสมาธินั้น คือจิตที่ปราศจากนิรอรณ. ถ้าเดี๋ยวนี้เราไม่มีนิรอรณ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถีนะมิทระ เราก็เป็นผู้ที่มีจิตเป็นสมาธิอยู่แล้วโดยปริยายโดยปริยายหนึ่งในลักษณะหนึ่ง. ฉะนั้นควรจะพอใจแม้ว่าจะมานั่งฟังในเวลาชวนให้ง่วงนอน.

นี่ขออย่าได้คิดว่าเป็นเรื่องที่แกล้งทำให้ลำบาก; แต่เป็นเรื่องที่ฝึกฝน
ชวนกันฝึกฝนให้เข้มแข็ง. ฉะนั้นก็เลยขอโอกาส ขอร้องไปเสียด้วยเลยว่า ต่อไปนี้
ไปที่บ้านหรือไปที่ไหนก็ตาม ถ้าไม่ใช่เวลานอนแล้วก็ขอให้บังคับ ไม่ให้มันมี
ถีนะมิทระ คือวงนอน. และถึงแม้เวลานอนเป็นเวลาที่ควรนอน แต่ถ้ามันมีเรื่อง
ที่จะต้องทำอะไร มันก็ต้องทำได้ ต้องไม่วงนอน; คือให้มันเป็นได้ทั้งที่ว่าจะทำ
หรือจะไม่ทำ. อาตมานี่ถ้าว่า ไม่มีธุระอะไร ก็นอนเหมือนกัน ขอสารภาพว่า
ตั้งแต่อายุมันมากเข้านี้ ตอนบ่ายมักจะนอนเหมือนกัน. แต่พอมันมีเรื่องต้องทำ
เช่นไปบวชนาค ตั้งแต่เที่ยงจนเย็นนี้ มันก็ไม่นอน มันก็ทำได้ แล้วก็ไม่ใช่หาย
อะไร. นี่เรียกว่าเราจะต้องทำได้ตามต้องการทุกอย่าง.

ในเรื่องเกี่ยวกับ ถีนะมิทระ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการศึกษาธรรมะ
เกิดปัญหาขึ้นมาเมื่อไร ต้องศึกษาได้เมื่อนั้น; เดิมนั้นพระเถรมันขึ้นนอน มันก็นอน
เสียมากกว่าที่จะเรียน. แม้เรียนมันก็เรียนอย่างซึมเซา, อย่างจิตใจที่ซึมเซา เพราะ
ฉะนั้นส่วนมากมันจึงสอบไล่ตกทั้งนั้น เพราะอุปสรรคเพียงข้อเดียวคือ ถีนะมิทระ.
ฉะนั้นเป็นถูกต้องอย่างยิ่งที่ว่าจะฝึกฝนแก้ไข ถีนะมิทระ ด้วยการมีการกระทำเช่น
อย่างนี้. คือเราจะศึกษาหรือพูดจากันในเวลาที่มันชวนง่วงนอน เช่นเดียวกับที่วัด
ในกรุงเทพฯ ที่อาตมาเคยไปอยู่นั้นทำวัตรเช้า ในเวลาที่มันชวนง่วงนอนที่สุด,
ลงปาฏิโมกข์ในเวลาที่มันชวนง่วงนอนที่สุด. ท่านจะมีเจตนาอย่างไรก็ไม่ทราบ
แต่ท่านทำกันมาอย่างนั้น หลายชั่วท่านเจ้าอาวาสแล้ว บอกไม่ถูก; อาตมาเห็นว่าดี.
ดังนั้นเดิมนี่ก็ขอให้ถือว่าดี ที่มานั่งต่อสู้กับถีนะมิทระ เพื่อจะฟัง. นี่ดูจะเป็นเรื่อง
นอกเรื่องมากไปแล้ว เป็นเรื่องส่วนตัวด้วย; แต่มันเป็นเรื่องส่วนตัวที่เกี่ยวข้อง
กันกับท่านทั้งหลาย คือท่านทั้งหลายจะต้องเอาชนะความรู้สึก มึนชา ซึมเซา ง่วงเหงา
หาวนอน นี่ให้ได้. ถ้าไม่อย่างนั้นไม่มีทางที่จะเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้
เพราะธรรมะนี้ลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ที่เป็นหัวใจของ
พุทธศาสนา.

ที่นี้อาตมาจะบรรยาย เรื่องปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นเรื่องลึกซึ้ง เป็นหัวใจของพุทธศาสนา เพื่อให้ท่านทั้งหลายนอน. ก็คอยดูซิ เพราะเรื่องนี้มันฟังยาก มันเข้าใจยาก คงจะมีคนหลับกันมากกว่าเรื่องอื่น. ดังนั้นขอให้คอยเหลียวดูกันว่าใครมันจะหลับประหมังก่อนใคร. มันเป็นความจำเป็นที่จะต้องทำอย่างนี้ เอาเรื่องที่ฟังยากและไม่ชวนฟังที่สุดนี้มาพูด ในเวลาที่มีคนชวนง่วงนอนที่สุดเหมือนกัน.

เอาละทีนี้ก็จะได้ออกไปพูดเรื่องที่เป็นเรื่องเป็นราวกันเสียที. การบรรยายตลอดปี ปีนี้ จะพูดถึงเรื่อง **หัวใจของพระพุทธศาสนาโดยแท้จริง** ยิ่งขึ้นไปกว่าทุก ๆ ปี จะพูดถึงเรื่องที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนาโดยแท้จริงยิ่ง ๆ ขึ้นไปกว่าที่พูดมาแล้วทุก ๆ ปี.

อะไรเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่จะพูดกันตลอดปีนี้? ก็คือสิ่งที่ท่านทั้งหลายฟังไม่รู้เรื่องว่าอะไร ที่พระท่านสวดว่า อิทัปปัจจยตา. อิทัปปัจจยตานี้คือหัวใจของพุทธศาสนาที่แท้จริงยิ่งกว่าที่พูดมาแล้วแต่ปีก่อน ๆ. ในสูตรที่เป็นที่มาที่สวดไปเมื่อตะกี้นี้ ในขนาด ๒ หน้ากระดาษครึ่งเท่านั้นแหละ; พระไตรปิฎกนั้น ๒ หน้ากระดาษครึ่งเท่านั้น ซึ่งเป็นสูตรที่ ๑๐ ของวรรค ชื่อว่า อาหารวรรค นิทานสังยุตต์ แห่งคัมภีร์สังยุตตนิกาย สูตรนี้เป็นสูตรที่ ๑๐ มีอยู่ราว ๒ หน้ากระดาษครึ่ง. ชั่ว ๒ หน้ากระดาษครึ่งนี้ เอ่ยถึงคำว่า อิทัปปัจจยตา ถึง ๑๒ ครั้ง ขอให้ฟังดูให้ดี. ชั่วที่พระสวดเมื่อตะกี้มีคำว่า “อิทัปปัจจยตา” ถึง ๑๒ ครั้ง, มีคำว่า รัมมณิยามตา, รัมมัญญิตตา, อย่างละ ๑๑ ครั้ง; มีคำว่า ตถตา อวิตถตา อนัญญุตตา อย่างละ ๑๑ ครั้ง. คำเหล่านี้ที่ออกชื่อว่า ตา ๆ ๆ นี้ คือหัวใจของพุทธศาสนาถึงที่สุดอย่างยิ่งที่แท้จริง. แต่ว่าท่านทั้งหลายไม่เคยได้ยิน; จะไปโทษใครก็ไม่ได้ จะไปโทษบรรพบุรุษครูบาอาจารย์ แต่กาลก่อน ว่าทำไมไม่เอามาให้ ได้ยินได้ฟัง ก็โทษไม่ได้ ไม่มีเหตุผลจะไปโทษท่าน ยกเลิกกันดีกว่า; เอาเพียงแต่ว่า เดียวนี้เราไม่เคยได้ยิน คำที่สำคัญที่สุด คือคำว่า “อิทัปปัจจยตา” ที่เป็นหัวใจอย่างยิ่งของพุทธศาสนา.

ในบรรดาสิ่งที่ลึกซึ้งเห็นยาก ที่ชื่อว่า *ทุทฺทสํ* ; *ทุทฺทสํ โข ภิกฺขเว จานํ* - ฐานะที่เห็นได้ยากอย่างยิ่ง; ก็คือ อิทัปปัจจยา ในปัจจุสมุปบาท นี้อย่างหนึ่ง; แล้วก็คือ สัพพสงฺขาร สมถิ, สัพพุปฺพิ ปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหุขโย วิราโค นิโรธो นิพฺพานํ คือนิพพาน นี้อีกอย่างหนึ่ง; เป็น ๒ อย่างเท่านั้น. เรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เลยว่า เห็นยากที่สุด เข้าใจยากที่สุด *ทุทฺทสํ* นี้. *ทุทฺทสํ* เห็นยากที่สุดจนไม่อยากจะสอนใคร ตรัสรู้แล้วไม่อยากจะสอนใคร. เรื่องที่เห็นยากที่สุดนี้ มี ๒ เรื่องเท่านั้น คือเรื่องปัจจุสมุปบาท ฝ่ายเกิดทุกข์ แล้วก็เรื่องนิพพาน ฝ่ายดับทุกข์; แต่ทั้งสองเรื่องนี้ มันเป็นเรื่องเดียวกัน.

นี่ขอให้ช่วยจำไว้หน่อยว่า ในพระไตรปิฎก ฝ่ายเถรวาทเรา ไม่ใช่ฝ่ายมหายาน สูตรเพียง ๒ หน้ากระดาษครึ่ง มีคำว่า อิทัปปัจจยตา ในสูตรนั้นถึง ๑๒ ครั้ง, แล้วมีคำว่า ตถตา, ตถตา นี้ ในสูตรนั้นมีถึง ๑๑ ครั้ง. แต่ว่า ตถตาที่เรียกชื่ออย่างอื่น ไม่ได้เรียกชื่อในคำนี้ มีทั่วไปในพระไตรปิฎก. ฝ่ายมหายาน หรือฝ่ายพวกจีนเขาเอาไปพูดกันมาก คำว่า *ตถตา* ฝรั่งเศสสนใจมาก คำว่า *ตถตา* ไปเรียกว่า *ความเป็นอย่างนั้น* ตามพระบาลีเดิม. *ตถตา* แปลว่าความเป็นอย่างนั้น ความเป็นอย่างอื่น. ภาษาฝรั่งแปลเป็นคำสั้น ๆ ว่า *suchness* ความเป็นอย่างนั้น. ภาษาจีนเรียกว่า *ยฺวี่*. *ยฺวี่* แปลว่าความเป็นอย่างนั้น. *ยฺวี่* ได้ คือพระตถาคต *ยฺวี่* คือ *ตถตา* คือความเป็นอย่างนั้น. แล้วไปอธิบายกันมาก หลาก ๆ แขนง มากมายทีเดียว ซึ่งพุทธบริษัทไทยเราไม่เคยได้ยินด้วยซ้ำไป คำว่า *ตถตา*; นี่หัวใจของพุทธศาสนาที่จะพูดกันในวันนี้.

ที่นี้ขอให้ตั้งใจฟัง ว่าในวันนี้จะไม่พูดอะไร จะพูดแต่สิ่งที่เรียกว่า **หัวใจอันแท้จริงของพุทธศาสนา** แต่ในนามที่เรียกว่า **“อิทัปปัจจยตา”** ที่แสดงความหมายลึกซึ้ง และสำคัญที่สุด.

เมื่อพูดถึงหัวใจพุทธศาสนา ผู้คงแก่เรียนทั้งหลายก็จะนึกถึงว่า สัพพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺสูปสมฺปทา สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ ว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา. แม้ี่จะเป็นพุทธภาษิต ก็ไม่ได้มุ่งหมายจะแสดงถึงหัวใจที่สุด แต่แสดงหลักกว้าง ๆ เพราะฉะนั้นท่านจึงตรัสว่า เอตํ พุทฺธานสาสนํ นี้เป็นคำสั่งสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลาย. ท่านผู้รู้ไหนก็ได้ ไม่ใช่เฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. แต่ถือเป็นหลักที่ท่านกล่าวได้ว่า ที่ผู้รู้ทั้งหลายจะสอน ๓ อย่างนี้ สัพพปาปสฺส อกรรม-อย่าทำบาปทำชั่ว; กุสลสฺสูปสมฺปทา-ทำแต่กุศล ความดีให้ถึงพร้อม; สจิตฺตปริโยทปนํ-ทำจิตให้บริสุทธิ์; ๓ ข้อนี้เป็นคำสอน เป็นวิธีสอน เป็นการสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลาย. เราอย่าไปตะครุบเอาว่า นี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนาให้มันมากนัก เพราะยังเป็นคำ ที่ยังกว้างมาก. เรารู้ได้ทันทีว่า สอนไม่ให้ทำบาปนี้ ศาสนาไหนก็สอน สอนให้ทำดี ศาสนาไหนมันก็สอน. สอนให้ทำจิตบริสุทธิ์ ศาสนาไหนก็สอน, อย่าไปโง่; หากแต่ว่าวิธีทำจิตให้บริสุทธิ์นั้น มันมีหลายอย่าง วิธีของเราก็มี วิธีของศาสนาอื่นเขาทำจิตให้บริสุทธิ์โดยวิธีอื่น; ในพุทธศาสนาเรามีวิธีทำจิตให้บริสุทธิ์ ตามศาสนาของเรา. ถ้าทำจิตให้บริสุทธิ์ได้ตามวิธีของพุทธศาสนาเรา ต้องทำจิตให้แจ่มแจ้งใน อิทัปปัจจยตา มันจึงจะบริสุทธิ์จากกิเลสได้.

ที่นี้บางคนจะเถียงว่า หัวใจพุทธศาสนานั้นคืออริยสัจ ๔. นี้ทุกคนก็แทบจะได้ยินมาแล้ว ว่าหัวใจพุทธศาสนา คืออริยสัจ ๔ นี้ก็จริง และถูกต้องที่สุด. แต่มันยังพว่ มันยังตั้ง ๔ อย่าง จะเรียกว่าหัวใจมีตั้ง ๔ หัว อย่างไรได้; หรือว่า ๔ อย่างรวมกัน มันก็มากอย่างเป็น ๑ หัว เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความไม่มีทุกข์ เรื่องทางให้ถึงความไม่มีทุกข์ เรียกอริยสัจ ๔ นี้เป็นหัวใจ. ที่นี้อย่าลืมว่าทุกข์นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา เหตุให้เกิดทุกข์นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ความดับแห่งทุกข์ก็เป็น อิทัปปัจจยตา, หนทางให้ถึงความดับแห่งทุกข์ก็เป็น อิทัปปัจจยตา;

ฉะนั้นอริยสัจจ ๔ นั้น ก็คือ อิทัปปัจจยตา. อีกชื่อหนึ่ง ก็เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท มีอยู่สูตรหนึ่งในอังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราจะแสดงอริยสัจจ ๔ แก่พวกเธอ จงตั้งใจฟังให้ดี...* ” แล้วพระพุทธเจ้าก็แสดง ปฏิจจสมุปบาท แสดงความทุกข์คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ฯลฯ ตามอย่างในที่ทั่ว ๆ ไป ก็แสดงอย่างนั้น. พอทุกข์สมุทัย ท่านก็ชี้ว่า อวิชชา ปัจจยา สังขารฯ; สังขาระปัจจะยา วิญญานัง ฯลฯ จนเกิดทุกข์; ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์นั้นแหละ คือทุกข์สมุทัย. พอถึงทุกข์นิโรธ ก็ว่า อวิชชายะ ตเววะ อเสสะวิราคะนิโรธา, สังขาร-นิโรธา ฯลฯ เรื่อยไปจนเป็นความดับทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายนิโรธวาร. นี่ดูซิ อริยสัจจ ๔ ที่เต็มรูป ที่เต็มเปี่ยม เต็มที่นั่น คงแสดงด้วย ปฏิจจสมุปบาท; ไม่ใช่แสดงสั้น ๆ ลุ่น ๆ เหมือนที่เราได้ยินได้ฟังกันโดยมาก ซึ่งเรียกว่าอริยสัจจย่อหรือ อริยสัจจธรรมดา. ถ้าอริยสัจจสมบูรณ์แบบ คือเต็มที่แล้ว ทุกข์สมุทัยต้องแสดงด้วย ปฏิจจสมุปบาทฝ่าย สมุทยวาร, แล้วทุกข์นิโรธต้องแสดงด้วยปฏิจจสมุปบาทฝ่าย นิโรธวาร. ฉะนั้นเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ก็คือ เรื่องอริยสัจจ, เรื่องอริยสัจจ อันสมบูรณ์แบบก็คือ เรื่อง ปฏิจจสมุปบาท และเรื่องปฏิจจสมุปบาทนั้นแหละคือ เรื่อง อิทัปปัจจยตา

ที่นี้เราก้เปรียบเทียบกันดูซิว่า มันเป็นหัวใจอย่างไร เป็นหัวใจมากน้อย กว่ากันอย่างไร? ถ้าไปพูดถึงเรื่องว่าอย่าทำบาป ก็มีเรื่องมาก, ทำแต่บุญ ก็มีเรื่องมาก, ทำจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ ก็ยังมีวิธีมาก มีเรื่องมาก. ที่นี้พูดว่าให้รู้จัก อิทัปปัจจยตา คือเห็นว่า *เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยสิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น*. นี่เป็นหัวใจ กว่า; เพราะว่าถ้ารู้อันนี้แล้ว มันมีความรู้สึกที่เป็นไปเอง ในตัวมันเอง มันทำบาป ไม่ได้. ถ้าคนเห็น อิทัปปัจจยตา แล้วทำบาปไม่ได้, ทำบุญก็เป็นบุญอยู่ในตัวโดยไม่ต้องทำ, และจิตบริสุทธิ์อยู่ในตัวมันเองเมื่อเห็น อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้จะดูกันอีกทีหนึ่งก็ว่า ไฉ่บาปนี้คือตัว อิตัพปัจจยตา ในฝ่ายบาป, ฉะนั้นการทำบาป ก็คืออิตัพปัจจยตา; ใญ่บุญกุศลก็เป็น อิตัพปัจจยตา ในฝ่ายบุญ, ฉะนั้นการทำบุญ ทำกุศล ก็เป็น อิตัพปัจจยตา; การทำจิตให้ดีขึ้น ๆ ๆ จนเกิดปรากฏเป็นความดับทุกข์ นี่ก็เป็น อิตัพปัจจยตา. ฉะนั้นในโอวาทปาฏิโมกข์ ๓ ข้อนั้นก็ดี ในอริยสัจจก็ดี หัวใจของมันนั่น คืออิตัพปัจจยตา. แทนที่จะพูดถึง ๔ บรรทัด ยาว ๆ พูดคำสั้น ๆ คำเดียวว่า “อิตัพปัจจยตา”, ถ้าไม่อย่างนั้นเราจะต้องพูดยาว ว่าทุกข์, ว่าเหตุให้เกิดทุกข์. ว่าความดับแห่งทุกข์; ว่าทางถึงความดับแห่งทุกข์, นี่ต้องพูดถึงอย่างนี้; กับพูดว่า “อิตัพปัจจยตา” คำเดียวนี้ เป็นหัวใจกว่า; หรือจะพูดว่า ไม่ทำบาป ทำแต่บุญ ทำจิตให้บริสุทธิ์ นี่ มันก็สู้พูดคำเดียวไม่ได้.

ที่นี้ถ้าจะพูดรายละเอียดของปฏิจจสมุปบาท ต้องพูดถึง ๑๑-๑๒ ครั้ง อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ อายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ; ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ คือความทุกข์ ตั้ง ๑๑ ชั้น ๑๑ ประโยค. ทั้ง ๑๑ ประโยคนี่สรุปเป็นคำพูดสั้น ๆ เพียงคำเดียวว่า “อิตัพปัจจยตา”. พระพุทธเจ้าจะตรัสอย่างนี้. พอตีตรัสว่า อิตัพปัจจยตา แล้ว ปฏิจจสมุปปาโท ก็ติดขึ้นมาเลย, หรือพูดว่า ปฏิจจสมุปปาโท แล้ว อิตัพปัจจยตา ก็ติดขึ้นมาเอง เป็นไฉพจน์ เป็น synonym ของกันและกันใช้แทนกันได้. ฉะนั้นเราอุตส่าห์สวดปฏิจจสมุปบาทกินเวลาดังนานนั้น มันสรุปได้ในคำสั้น ๆ เพียงว่า อิตัพปัจจยตา ซึ่งตามตัวหนังสือ แปลว่า เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. นี่คือกฎวิทยาศาสตร์ในสากลจักรวาลของ cosmos, ของ logos, ไม่ยกเว้นที่ไหน จะมีความหมายของคำว่า อิตัพปัจจยตานี้ เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า นี่คือ

ธรรมชาติ ธรรมชาติ. ธรรมะ แปลว่า ธรรมดา, ธา-ตุ แปลว่า ธาตุ, ธรรมชาติ ธรรม ธา-ตุ เป็นธาตุแห่งธรรม คือ อิทัปปัจจยตา นี้ถ้าพูดว่า อิทัปปัจจยตา มันยาวนาน หลายพยางค์นัก ย่นอีกมันจะเหลือเพียง ๓ พยางค์ว่า ตถตา; ตถตา แปลว่า *ความเป็นอย่างนั้น* ก็คือ อิทัปปัจจยตา ที่หลายพยางค์ยืดยาว นั้นแหละ: ที่ยืดยาวว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ๒ ประโยคน้อย ๆ นี้เอามารวม กันเข้าเป็นวลีเดียว เป็นคำพูดคำเดียวว่า ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น. แล้วก็มีคำ กำกับหรือว่าคำแทนกันได้ว่า อวิตถตา คือ *ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น*; และว่า อนัญญตถตา คือ *ความไม่เป็นไปอย่างอื่น*; นั้นแหละคือ อิทัปปัจจยตา. ดังนั้น พวกจีนเขาจึงเลือกเอาคำที่สั้นที่สุดคือ ตถตา นี้ไปใช้กันมากที่สุดทางฝ่าย มหายาน. แล้วยังเป็นภาษาจีนก็เหลือเพียง ๒ พยางค์ว่า “อู๊ตี่” ยังลดได้อีกพยางค์หนึ่ง. ภาษาบาลีมันมีถึง ๓ พยางค์ว่า ตถตา. นี้ก็ดูให้ดี : อิทัปปัจจยตา แปลว่า เมื่อมี สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ขอให้เห็นใจพระพุทธเจ้าหรือผู้กล่าว ในการที่จะกล่าวสรุปอะไร ให้เหลือเป็นคำสั้น ๆ นั้น มันก็ต้องเว้นคำบางคำ ซึ่งมันอาจจะฝากรวมไว้กับคำ ที่เหลืออยู่ เช่นว่า อิทะ แปลว่า *นี้*; ปัจจยตา แปลว่า *ความเป็นปัจจัย*; อิทัปปัจจยตา แปลว่า *ความที่มีนี้เป็นปัจจัย* “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” เข้าใจเสียก่อนซิว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยแล้ว สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; เหลียวไปทางไหนให้รอบ ๆ ๆ ทั่วโลก ทั่วจักรวาล ทั่วสากลจักรวาล หรือว่าจนหมด อะไร ๆ ที่มันมีอยู่ มันจะพบแต่ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” เพราะฉะนั้นจึงถือว่าอาการอย่างนี้ คืออาการที่สำคัญที่สุด; คือไม่เป็นอย่างอื่น จะเป็นแต่อย่างนี้ จะไม่เป็นอย่างอื่น. นี้เราก็เลือกเอาแต่คำสั้น ๆ คือว่าจะจะเป็นแต่ อย่างนี้ จะเป็นแต่อย่างนี้ คือตถตา มันก็เลยใช้คำนี้แทนคำว่า อิทัปปัจจยตา มันจะได้ สั้นๆ เหลียวไปทางไหนก็มีแต่ ตถตา; นี้พูดถึงวัตถุล้วน ๆ วัตถุมันเป็นอย่างนั้น

คือมันเป็นอย่างที่มีมันเป็น, มันไม่เป็นอย่างอื่นจากที่มีมันเป็น. มันเป็นอย่างนั้นก็เพราะว่ามีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. เพราะว่ามีอะไรอยู่ประเภทหนึ่งเป็นปัจจัย ก้อนหินก้อนนี้จึงเกิดขึ้น และมาตั้งอยู่ที่นี้; ฉะนั้นก้อนหินก้อนนี้จึงเป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ที่นี้คำประโยคยาวนี้มันย่อให้สั้นลงมาได้ว่า มันมีความเป็นอย่างนั้นเอง : จึงว่าก้อนหินนี้เป็นอะไร? เป็นอย่างนั้นเอง. ก้อนหินนี้จึงเป็น ตถตา นี่คือสิ่งที่ไม่มีชีวิต ที่เราถือว่าไม่มีชีวิต มันก็เป็น ตถตา ไปตามแบบของสิ่งที่มีมันไม่มีชีวิต เพราะมันมีปัจจัยสร้างขึ้นมาก. ขึ้นไปถึงต้นไม้ก็อย่างเดียวกัน ต้นไม้ก็เป็น ตถตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นปรากฏอยู่เป็นต้นไม้. และจะเป็นสัตว์เช่นสุนัขและแมวก็เหมือนกันอีก เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ที่นี้มาถึงคนก็อย่างเดียวกันอีก ที่นี้มาถึงความคิดนึกความรู้สึก ในหัวใจอย่างคน ในหัวใจของคน ก็เป็นอย่างเดียวกันอีก เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ คือความคิดนึกอย่างนี้มันจึงเกิดขึ้น. มันมีปัจจัยอย่างนี้ ๆ มันเกิดอย่างนี้ ๆ , เพราะปัจจัยอย่างนี้ ๆ มันจึงเกิดอย่างนี้ ๆ. เมื่อมีปัจจัยสำหรับจะเป็นทุกข์ มันก็เกิดทุกข์; เมื่อมีปัจจัยสำหรับจะดับทุกข์ มันก็ดับทุกข์ มันก็ไม่มีทุกข์. เพราะฉะนั้นปฏิเสธสมุปบาทฝ่ายทุกข์ และฝ่ายดับทุกข์ก็เป็น อิทัปปัจจยตา จึงไม่มีอะไรที่ไม่เป็น อิทัปปัจจยตา จะไปถึงในทางไหนก็เป็น อิทัปปัจจยตา; ความรู้สึกคิดนึกหรือว่าการกระทำการเคลื่อนไหวอะไรของใครก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

เหมือนอย่างว่า ท่านทั้งหลายมาที่นี้ ความรู้สึกที่มาที่นี้นั้นเป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมันมีอะไรกระตุ้น เตือน แหย่ อะไรต่าง ๆ ให้อยากมาที่นี้. ความอยากมาที่นี้ เป็น อิทัปปัจจยตา และท่านก็มาที่นี้ แล้วก็ต้องเดินมา ขึ้นรถไฟมา อะไรมา มันก็มีเหตุมีปัจจัยที่ทำให้เดินมา ขึ้นรถไฟมา อาการอย่างนั้นก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. ที่นี้มาเกิดฟัง ธรรมะ เข้าใจธรรมะที่พูด ธรรมะนี้; การรู้ธรรมะนี้

ก็เป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมันมีปัจจัยแห่งการรู้ธรรมะ มีปัจจัยที่จะให้รู้ธรรมะ มีความฉลาดบ้าง มีอะไรบ้าง มันจึงรู้ธรรมะ. เพราะฉะนั้นความรู้ธรรมะนั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. เดียวนี้เรามีความรู้ธรรมะเกิดขึ้น ก็เพราะมันมีปัจจัยของการที่จะให้รู้ธรรมะ. ที่นี้มีศรัทธา มีศรัทธาอยากจะทำปฏิบัติธรรมะขึ้นมา ตัวศรัทธานี้ก็ เป็น อิทัปปัจจยตา. มันเกิดมาจากปัญญา ความรู้เห็น ว่าธรรมะนี้ดี. การที่ท่านมีศรัทธาในพระพุทธ ศรัทธาในพระธรรม พระสงฆ์ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้พยายามพากเพียรอย่างยิ่งที่จะปฏิบัติธรรม ความพยายามนั้นมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา มันเป็นผลของเหตุปัจจัย อันใดอันหนึ่ง มันจึงเกิดความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติธรรม. นี่ถ้าปฏิบัติได้ สามารถปฏิบัติได้ ความสามารถปฏิบัติได้ นี่ก็เป็น อิทัปปัจจยตา คือมันมีปัจจัยเพียงพอที่จะทำให้ปฏิบัติธรรมะได้. ที่นี้ทำได้สำเร็จ ความสำเร็จนั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมันมีปัจจัยแห่งความสำเร็จ.

นี้ขอให้คุณให้ดีกว่าไม่มีอะไรที่มันไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา. ขอบอกที่พูดกันตรง ๆ หน่อยว่า ความที่มนุษย์ สัตว์ ต้องมีเพศผู้ เพศเมีย จะต้องสืบพันธุ์; ความจำเป็นที่จะต้องสืบพันธุ์นั้น ก็ เป็น อิทัปปัจจยตา; ถ้าไม่อย่างนั้น มันหายไปหมดแล้ว มันไม่มีสัตว์ ไม่มีคนเหลืออยู่ที่นี่. มันมีความจำเป็นอะไรอันหนึ่งโดยเป็นธรรมชาติ หรือโดยกฎของธรรมชาติอะไรก็ตาม ความจำเป็นที่สิ่งที่มีชีวิตจะต้องสืบพันธุ์ สัตว์เซลล์หนึ่งก็ต้องสืบพันธุ์ สัตว์หลายเซลล์ก็สืบพันธุ์ สัตว์แมลงก็สืบพันธุ์ สัตว์มีกระดูกสันหลังก็สืบพันธุ์ กระทั่งคนก็สืบพันธุ์; ความต้องสืบพันธุ์ ความจำเป็นที่ต้องสืบพันธุ์นี้ก็ เป็น อิทัปปัจจยตา. แต่ว่ามันมีปัจจัยที่ลึกซึ้งมาก ที่เอามาอธิบายยาก แต่แล้วก็ไม่ต้องกลัว มันเป็นปัจจัยอันหนึ่งซึ่งลึกซึ้งมากที่ทำให้สัตว์ที่มีชีวิตต้องสืบพันธุ์. ที่นี้มันก็เกิดความอยากที่จะสืบพันธุ์ขึ้นมาในสัตว์ที่มีชีวิต เมื่อมันถึงกำหนด ถึงอายุ. นี่ความอยากสืบพันธุ์นี้ก็ เป็น อิทัปปัจจยตา ที่รุนแรงขึ้น. ที่นี้

เมื่อมีการสืบพันธุ์ การสืบพันธุ์โดยความหมายก็ดี โดยการกระทำก็ดีนั้น ก็เป็นอิทัปปัจจยตา. มันมีปัจจัยที่ทำให้ต้องเป็นอย่างนั้น ต้องทำอย่างนั้น. ที่นี้การตั้งครรภ์ มีท้อง มีครรภ์ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ที่ชัดมากขึ้นอีก. การคลอดลูกออกมา มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา มากขึ้นไปอีก. ความเจริญเติบโตจนมาเป็นพวกเราที่มานั่งอยู่ที่นี่ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา; ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา หลายชั้นหลายชั้น: อยากมาที่นี่ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง, แล้วก็มาได้ด้วยเหตุปัจจัยอย่างนั้นอย่างนี้ มันยังเป็นอิทัปปัจจยตา ชั้นกันหลาย ๆ ชั้น เราจึงได้มานั่งพูดกันอยู่ที่นี่. ขอให้ดูความเป็นอิทัปปัจจยตานี้ ว่าเป็นอย่างนี้ มันอยู่ในสิ่งทุกอย่างทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต. แต่เนื่องจากสิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่มีความรู้สึกนั้น มันไม่มีความทุกข์ ฉะนั้นอย่าไปพูดถึงมันไม่มีปัญหา มันไม่ใช่ปัญหา; มันจะต้องพูดถึงแต่สิ่งที่มีชีวิต มีความรู้สึกที่จะเป็นทุกข์. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า “เรื่องอริยสัจจ์นี้ ฉันทพูดเฉพาะผู้ที่มีเวทนา”. นี่จะเคยได้ยินหรือไม่เคยได้ยินก็ตามใจ พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างนั้นว่าเรื่อง อริยสัจจ์ ๔ นี้ฉันพูดสำหรับผู้ที่มีเวทนา คือมีความรู้สึก. ถ้ามันหมดความรู้สึกไม่มีเวทนา หรือเป็นสิ่งที่ไม่มีเวทนา มันก็ไม่เกี่ยวแก่เรื่องอริยสัจจ์ เพราะเรื่องอริยสัจจ์ นี้พูดสำหรับคนที่มีความรู้สึก และเป็นทุกข์ หรือต้องการจะดับทุกข์. แต่คำว่า อิทัปปัจจยตา มันกว้างไปกว่านั้น มันแสดงความหมาย แม้ว่าสิ่งนี้ไม่มีชีวิตไม่มีความรู้สึก มันก็มีกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา อยู่ในนั้น. เหมือนว่าก่อนหินก้อนนี้มาตั้งอยู่ได้ที่นี่ มันมีเหตุปัจจัยหลายอย่าง คือมันใช้เวลาที่ล้าน ๆ ปี จึงเป็นก้อนหินขึ้นมา แล้วก็ล้าน ๆ ปี ก็ร้อยล้านปี มันก็สลายกลายเป็นอันอื่นไป. อย่างก้อนหินทรายนี้มันก็คงหลายหมื่นล้านปี มันจึงจะเป็นหินทรายอย่างนี้ขึ้นมาได้ ; แล้ววันหนึ่งมันก็จะสลายกลับไปเป็นธาตุตามนั้นของมัน. นี่เรียกว่าสิ่งที่ไม่มีชีวิตก็เป็นอิทัปปัจจยตา มีชีวิตก็เป็น อิทัปปัจจยตา ความคิดนึกของสิ่งที่มีชีวิตก็เป็นอิทัปปัจจยตา. ส่วนใหญ่ทั้งหมดรวมทั้งตัวเรานี้เป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้แม้ส่วนย่อย แบ่งออกเป็น

ชน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ แต่ละอย่าง ๆ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ตามแบบของมัน ของ :
 ผม ชน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ หรือจะแบ่งเป็น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม
 แต่ละธาตุ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ตามแบบของมัน คือมันต้องเป็นอย่างนั้น ต้อง
 เกิดมาอย่างนั้น : เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย ผลจึงเกิดขึ้น, เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็น
 ปัจจัย ชนจึงเกิดขึ้น, เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย เล็บ ฟัน หนัง จึงเกิดขึ้น ๆ ;
 ที่นี้ส่วนร่างกาย. พอมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย เวทนา ความรู้สึกแห่งจิตจึงเกิดขึ้น ที่นี้
 สัญญาเกิดขึ้น สังขารเกิดขึ้น วิญญาณเกิดขึ้น อะไรเกิดขึ้น. ว่าจะว่าให้มันย่อยลง
 ไปอีก เช่นว่าในเนื้อนี้มันก็มีเลือด มีอะไรทุกอย่างแล้ว ถ้าว่าจะแยกเป็นโมเลกุล
 เป็นอะตอม เป็นอิเล็กตรอน โปรตรอน อะไรก็ตาม ทุกชิ้นยิ่งแยกไปเท่าไร ก็ยิ่งมี
 ความเป็น อิทัปปัจจยตา. เพราะฉะนั้นกระทั่งว่า ความที่มันว่าง มันก็อยู่ใน
 กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา คือมันมีปัจจัยแห่งการเกิดขึ้น ความว่างก็ไม่มี
 มันก็เป็นความว่าง. ฉะนั้น *ความไม่มี* มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, *ความมี*
 มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ไปแบบหนึ่ง มันมีเหตุมีปัจจัยสำหรับ *ความมี*, มีเหตุ
 มีปัจจัยสำหรับ *ความไม่มี*.

ที่นี้ พระพุทธเจ้าท่านก็ฉลาดอีก ท่านจึงไม่พูดว่ามี ไม่พูดว่า ไม่มี ;
 ท่านพูดเสียว่า อิทัปปัจจยตา. ถ้าใครมาเสนอว่า โลกนี้มี ท่านก็จะพูดว่า นี่ถ้า
 พูดอย่างอาตมาพูด ก็พูดหยาบ ๆ ว่า “โธ่บ้า”; ถ้ามาเสนอว่าโลกนี้ไม่มี ก็จจะว่า
 “โธ่บ้า”; นี่อาตมาเป็นคนพูดหยาบ. แต่พระพุทธเจ้าท่านสุภาพ ท่านไม่พูดหยาบ
 ท่านพูดว่า ไม่ใช่-ไม่ใช่ มันเป็น อิทัปปัจจยตา อย่าพูดว่า มี อย่าพูดว่าไม่มี.

ฉะนั้น เราจึงจับหลักได้ทันทีว่าทุก ๆ อย่างมีความหมายอยู่ที่ อิทัปปัจจยตา.
 ทุกอย่างจะต้องเป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา. ถ้าไม่อยากเรียกให้หลายคำนัก
 ก็เรียกว่า ตถตา ทุกอย่างเป็น ตถตา. ถ้าใครรู้จัก ตถตา ก็คือรู้จักทุกอย่าง. ดังนั้น

นอกจากจะต้องรู้จักตัวมันทุกอย่างแล้ว จะต้องรู้จักกฎเกณฑ์ของมันด้วย. กฎเกณฑ์ก็เป็นอิทัปปัจจยตา. เดี่ยวก่อนจะพูดเสียให้หมดเลย ว่าความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีขึ้นมาเนี่ยมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. นั่นมี นี่มี นี่เราพูดอย่างนี้เราไง. หากเป็นพระพุทธรูปของท่านไม่ตรัสว่ามี ท่านตรัสว่า อิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นหรือปรากฏอยู่. ฉะนั้นการที่มีสิ่งนี้ขึ้น มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ความที่สิ่งทั้งหลายต้องมีกฎ ความที่สิ่งทั้งหลายต้องมีกฎ มีเกณฑ์ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ตัวกฎเกณฑ์นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา แต่ตอนนี้กินเวลามากที่จะพูดให้ฟังได้ว่า แม้ตัวกฎเกณฑ์นั้น ก็เป็น อิทัปปัจจยตา อย่างน้อยก็เพราะมันมีเหตุปัจจัยอย่างนี้ ๆ กฎนี้จึงเกิดขึ้น กฎว่าอย่างนี้จึงเกิดขึ้น : กฎวิทยาศาสตร์ กฎอะไรก็ตาม กฎธรรมชาติ อะไรก็ตาม ที่เป็นกฎ เป็นเกณฑ์เป็นสังขธรรมแล้ว มันก็อยู่ในวิสัยแห่ง อิทัปปัจจยตา ด้วยเหมือนกัน. ที่นี้การที่ทุกสิ่งต้องเป็นไปตามกฎนี้ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ตัวกฎนั้นมันอย่างหนึ่ง. ตัวความที่สิ่งทุกอย่างจะต้องเป็นไปตามกฎนี้ มันก็อีกอย่างหนึ่ง; แต่แล้วมันก็ยังคงเป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ความที่มันเป็นไปตามกฎ เป็นไปตามกฎ เป็นไปตามกฎ เนี่ยมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. หรือว่าเมื่อมันเป็นไปถึงที่สุดที่มันจะเป็นไปได้ ถ้าว่ามี ถ้าว่ามีที่สุด, มันก็ยังคงเป็น อิทัปปัจจยตา; มันเป็นไปไม่ถึงที่สุด มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา. มันไปทางนั้นก็ อิทัปปัจจยตา, มันไปทางนี้ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ไปทางโน้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา. เกิดขึ้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ดับลงก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

นี้อาตมาแกั่งพูดคำว่า อิทัปปัจจยตา หลายสิบครั้ง หลายร้อยครั้ง ให้มันชินหูของท่านทั้งหลายที่ไม่เคยได้ยินมาแต่กาลก่อน จึงใช้คำว่า อิทัปปัจจยตา ให้ชินหูกันตั้งแต่วันนี้ไปจนถึงวันหลัง ๆ ต่อไปจะพูดกันง่าย เป็นคำที่พระพุทธรูปของท่านสอนท่านรักของท่านมาก ก็จะเล่าเรื่องราวพระพุทธรูปที่ท่านรักของท่านมากอย่างไร คือว่าคราวหนึ่งท่านนั่งเล่น (พูดอย่างนี้ขออภัยประหยัดเวลาหน่อย พุทธราชาศัพท์มันลำบาก)

ท่านนั่งเล่นอยู่พระองค์เดียว เป็นพระพุทธรเจ้าแล้วท่านก็ยังอยู่นิ่ง ๆ ไม่ได้ ปากของท่านก็พิมพ์ ๆ ไป. ถ้าอย่างพวกเราคนเดียวนี้ มันก็ร้องเพลงเล่น ผีปากเล่น เพราะปากมันอยู่ไม่สุขนี่ มันก็ร้องเพลงลามกอนาจารไปเลยก็มี คนสมัยนี้ เพราะปากมันอยู่ไม่สุข. ที่นี้นั่นพระพุทธรเจ้าเมื่อท่านนั่งอยู่องค์เดียวที่นั่น ท่านก็ร้องเพลงเหมือนกัน พิมพ์ ๆ อิทัปปัจจยตา คือ อาศัยตาเกิดรูป เกิดจักขุวิญญาณ ธรรม ๓ ประการเรียกว่า ผัสสะ, มีผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา ฯลฯ คือ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา. แล้วท่านแจกในกรณีที่เกิดขึ้นทางตาอย่างนี้ จนตลอดสาย, แล้วเกิดขึ้นทางหูอย่างนี้ จนตลอดสาย, ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จนตลอดสาย ; ท่านร้องเพลงเล่นพระองค์เดียวเรื่อง อิทัปปัจจยตา. เพราะฉะนั้น จึงควรจะถือว่า มันเป็นเรื่องสำคัญเกิดกว่าที่จะสำคัญแล้ว. ถ้าไม่สำคัญพระพุทธรเจ้าไม่เอามาพิมพ์เล่นอยู่พระองค์เดียว. ที่นี้เผอิญคราวหนึ่งภิกษุองค์หนึ่งแอบมาฟังอยู่ ท่านเหลียวไปเห็นเข้า เอ้า! ดีแล้ว-ดีแล้ว นี่ต้องเล่าเรียน ต้องศึกษา ต้องเรียน ธรรมปริยายนี้ คือ อิทัปปัจจยตา.

ทำไมมันจึงมีอาการหนักถึงขนาดนี้? นี่ถ้าพูดหยาบ ๆ อย่างพวกเราเรียกว่า มัน “ขึ้นสมอง” ทำไม อิทัปปัจจยตา มันจึงเต็มอยู่ในจิตใจของพระพุทธรเจ้า? ขอให้ท่านทั้งหลายคิดดู. มันก็เพราะเหตุว่าการที่ท่านสละราชสมบัติออกไปบวชนั้น เพราะว่าอิทัปปัจจยตา มันบังคับ, กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตามันบังคับ, มันเป็นความแกว่อบสูกงอมของสติปัญญาที่ต้องการจะไปเรื่อย ๆ ๆ ๆ นี่มันเป็นกฎของ อิทัปปัจจยตา; ท่านจึงทนอยู่ไม่ได้จึงต้องไปบวช. พอท่านบวชแล้วท่านก็มีปัญหาใหญ่ยิ่งอยู่ว่า ทุกข์นี้เกิดมาจากอะไร! นี่ถ้าท่านศึกษาให้ดี ท่านจะพบว่า พระพุทธรเจ้าออกบวชเที่ยวค้นหา ๆ อยู่ ๖ ปี จนกว่าจะตรัสรู้ นั่น มีแต่การค้นหาว่า ความทุกข์นี้เกิดมาจากอะไร ตลอด ๖ ปีนั้นแหละมัน อิทัปปัจจยตา. ค้น อิทัปปัจจยตา ด้วยอำนาจการบังคับของ อิทัปปัจจยตา จนกระทั่งพบ อิทัปปัจจยตา ว่าความทุกข์นี้

เกิดมาจากชาติ; แล้วก็ค้นต่อไปอีกว่าชาติเกิดมาจากอะไร ค้น อิทปปัจจยตา ที่ ๒ ว่าชาติเกิดมาจากอะไร ก็มาจากภพ; ค้นว่าภพมาจากอะไร ก็มาจากอุปาทาน; อุปาทาน มาจากอะไร มันก็ อิทปปัจจยตา ไปทีละอย่าง ๆ เหมือนที่พระสวดเมื่อตะกี้ : ว่ามันเป็นธรรมดาที่มีอยู่ก่อนแล้ว ที่พระตถาคตทั้งหลายจะเกิดขึ้นมา หรือจะไม่เกิดขึ้นมาก็ตามใจ ไม่รู้ไม่ชี้หมด ธรรมดาอันนี้มีอยู่ก่อนแล้ว. พระพุทธเจ้าจะเกิด ธรรมดาอันนี้เป็นอย่างนี้, พระพุทธเจ้าจะไม่เกิด ธรรมดาอันนี้ก็เป็นอย่างนี้.

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าผู้ค้นหา อิทปปัจจยตา จึงได้พบว่า ความทุกข์มาจากชาติ ชาติมาจากภพ ภพมาจากอุปาทาน อุปาทานมาจากตัณหา ตัณหามาจากเวทนา เวทนามาจากผัสสะ ผัสสะมาจากอายตนะ อายตนะมาจากนามรูป นามรูปมาจากวิญญูณ วิญญูณมาจากสังขาร สังขารมาจากอวิชชา; เลยนั้นไม่ต้องค้น เพราะค้นเท่าไรมันก็พบแต่อวิชชา. นี่ถ้าพูดเป็นหลักวิชา เป็นทฤษฎี ก็พูดอย่างนี้. นี่คือ อิทปปัจจยตา แต่ละข้อ ๆ เป็น ปฏิจจสมุปบาท และเป็น อิทปปัจจยตา ว่าทุกข์มาจากชาติ ชาติมาจากภพ ภพมาจากอุปาทาน ฯลฯ เหล่านี้เป็น อิทปปัจจยตา หรือเป็น ปฏิจจสมุปบาท ก็เรียกอยู่ทุก ๆ ตอน ฉะนั้นมันจึงขึ้นสมองท่าน: เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ คึ้นที่จะตรัสรู้ คึ้นที่จะตรัสรู้นั้นเป็นคึ้นสำคัญที่สุด พิจารณา อิทปปัจจยตา คือ ปฏิจจสมุปบาท นี่ในปฐมยาม. การพิจารณา ปฏิจจสมุปบาท นี้ ในบางคัมภีร์ ก็พูดว่า พิจารณาแต่ฝ่ายสมุทัยวาร คือ ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายที่ให้เกิดทุกข์ อวิชชาให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญูณ ฯลฯ นี้เรียกว่า สมุทัยวาร. ในปฐมยามพิจารณาแต่ฝ่าย สมุทัยวาร. พอสิ้นสุดของปฐมยาม เกิดความรู้แจ้งขึ้นมามากหนึ่งเป็นอุทานออกมาทางปาก เป็นพุทธอุทานบทหนึ่งที่ว่า “เมื่อใด ธรรมะมาปรากฏ แก่พราหมณ์ผู้เพ่งหาความจริงอยู่...เพราะมารู้ว่าสิ่งทั้งหลายมาแต่เหตุ” นี่ก็เป็นผลของการพิจารณา ปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทปปัจจยตา ตลอดปฐมยาม. พอตรัสรู้

หน่อหนึ่งเรียกว่า พุทธอุทานที่หนึ่ง. มัชฌิมยาม ก็รู้ ก็พิจารณา ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายนิโรธวาร ตลอดมัชฌิมยาม. พอสิ้นสุดแห่งมัชฌิมยามก็เปล่งอุทาน อุทานที่สอง ว่า “ ความสังสัยสิ้นไป เพราะรู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย”. ที่นี้พอถึงปัจฉิมยามก็พิจารณา ปฏิจจสมุปบาท ทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายสมุทยวาร และทั้งฝ่ายนิโรธวาร ครั้นในที่สุดแห่งปัจฉิมยาม คือหัวรุ่ง ท่านก็เกิดอุทานที่สาม ที่ว่า “..เดี๋ยวนี้ อวิชชาสิ้นไป เหมือนดวงอาทิตย์ขึ้นมา กำจัดความมืดให้หายไป” นี้ก็ตรัสรู้ ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า ด้วยการพิจารณา อิทัปปัจจยตา ทั้งคืน. ทั้งคืนนี้ช่วยจำไว้ได้ว่าทั้งคืน : ปฐมยามก็พิจารณาส่วนสมุทยวารตลอดยาม, มัชฌิมยามก็พิจารณาฝ่าย นิโรธวาร ตลอดยาม, ปัจฉิมยามก็พิจารณาทั้งฝ่าย สมุทยวาร และนิโรธวาร ตลอดยาม; พอสว่างพอดีพร้อมกับตรัสรู้. แล้วทำไมจะไม่ “ขึ้นสมอง” ท่าน : ก่อนตรัสรู้ก็คืนแต่ อิทัปปัจจยตา, ในคืนตรัสรู้ก็ง่วนกันอยู่แต่ อิทัปปัจจยตา. ที่นี้มาถึงตอนที่ว่า พอท่านตรัสรู้แล้วหยกๆ นั้น คล้าย ๆ กับว่าท่านกลัวว่ามันจะหนีหายไปไหนเสียอย่างนั้นแหละ ท่านก็นั่งพิจารณาทบทวนอยู่ที่นั่น ไม่ลุกจากที่ ไม่ไปฉันอาหาร ไม่ไปบิณฑบาต นี่ตามพระคัมภีร์กล่าวอย่างนั้น, อีก ๗ วัน; ย้ำหัวตะปู อิทัปปัจจยตา อยู่อีก ๗ วัน ไม่ลุกไปบิณฑบาต ไม่ลุกไปถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ไม่ลุกไปไหน.

ข้อความมันมีอย่างนี้ในพระคัมภีร์ ท่านจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตามใจ; แต่เอาตามาเชื่อ. การที่มันมีจิตใจจดจ่ออยู่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งจนเกินธรรมดา นั้นไม่หิวข้าว มันไม่ต้องไปถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ไม่ต้องไปทำอะไรเลย ดังนั้นก็แปลว่าท่านย้ำ หรือยอมย่ำลงไปด้วยอิทัปปัจจยตา อีก ๗ วัน. ที่นี้ที่ท่าน เทียบสอนทุกเรื่องๆ ที่เป็นคำสอนของพระพุทเจ้า มีหัวใจอยู่ที่ อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น โดยเฉพาะเรื่องอริยสัจจ์ทั้งหมดก็ คือกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา. และท่านสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทมากที่สุด แต่เขาไม่ค่อยเอามาพูดกันให้ใครได้ยิน เขาถือว่ามันยาก ไม่ต้องเอามาพูด

เอาแต่เรื่องง่ายมาพูด เพราะฉะนั้นเราจึงได้ยินแต่เรื่องง่ายๆ ทั้งๆ ที่เรื่องที่ยากที่สุดของเรื่องทั้งหมด คือเรื่อง ปฏิจสุมุปาบท หรือ อิทัปปัจจยตา นี่เต็มไปหมดในคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่เราเข้าใจหรือเราเห็นแต่เพียงว่าที่มันออกชื่อถ้อยคำเหล่านี้โดยตรง แต่ที่มันไปอยู่ในคำเหล่านี้มันเราไม่รู้ เราไม่รู้ลึก ดังนั้นไม่มีอะไรเลยที่ว่ามันจะไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา. ธาตุทั้ง ๔ ธาตุทั้ง ๖ อะไรมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, อายตนะภายนอก อายตนะภายใน มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, นามก็เป็น อิทัปปัจจยตา, รูปก็เป็น อิทัปปัจจยตา, เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ความที่สิ่งทั้งหลายเหล่านี้มันสัมพันธ์กันโดยอาการอย่างนั้นอย่างนี้ก็เป็นอิทัปปัจจยตา ฉะนั้นพระไตรปิฎกทั้งหมด ทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ไม่มีเรื่องอะไรนอกจากเรื่อง อิทัปปัจจยตา; ถ้าไม่ฝ่ายเกิดก็ฝ่ายดับ ฝ่ายเกิดทุกข์หรือฝ่ายดับทุกข์.

ที่นี้คำที่แทนกันได้ยังมีอีก คือคำว่า **ธัมมัญญิตตา**. เมื่อตะกี้พระได้สวดคำว่า ธัมมัญญิตตา ๑๑ หน ใครสับประหงกเสียก็ไม่ได้ยินทั้ง ๑๑ หน แต่เมื่อตะกี้นี้พระได้สวดคำว่า ธัมมัญญิตตานี้ ๑๑ ครั้ง. ธัมมัญญิตตา แปลว่า ความตั้งอยู่ตามธรรมดา. ความตั้งอยู่ตามธรรมดานี้ใช้แทนกันได้กับคำว่า อิทัปปัจจยตา. อิทัปปัจจยตา มันก็หมายถึงปรุงแต่ง ๆ ๆ นั่นแหละ คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ไม่ได้มีอะไรอยู่หนึ่ง มีแต่ปรุงแต่งกันอยู่เรื่อย.

แล้วคำที่แทนกันได้อีกคำหนึ่งก็ว่า ธัมมเนียมตา แปลว่า กฎตายตัวของธรรมดา. ความตั้งอยู่ตามธรรมดาก็ดี กฎอันตรายตัวของธรรมดาก็ดี นี่ก็คืออิทัปปัจจยตา.

เท่าที่สวด ที่พระสวดไปเมื่อตะกี้ คำว่า ธัมมธัตถุ ก็คือ อิทัปปัจจยตา. ธัมมธัตถุ แปลว่า ธาตุแห่งธรรม. ธรรมธัตถุ นี่ก็คือ อิทัปปัจจยตา พระพุทธเจ้าจะเกิดก็ตาม พระพุทธเจ้าจะไม่เกิดก็ตาม ธรรมธัตถุนี้อยู่แล้ว ก็แปลว่า อิทัปปัจจยตา

นี้มีอยู่แล้ว เป็นความตั้งอยู่แห่งธรรมดาบ้าง, เป็นกฎตายตัวของธรรมดาบ้าง, เป็น ตถตา คือความเป็นอย่างนั้นบ้าง, เป็น อวิตถตา คือความไม่เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น นอกจากความเป็นอย่างนั้นบ้าง, หรือเป็น อนัญญตตา ความไม่เป็นไปโดยประการอื่นบ้าง, นี่คือนิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นคำสอนทั้งหลาย มันจึงเป็น อิทัปปัจจยตา หมดทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์.

พระพุทธเจ้าจะนิพพานอยู่หยก ๆ แล้ว ประโยคสุดท้ายพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าอะไร? ทุกคนก็คงจะนึกได้ว่า ท่านตรัสว่า “ขยวธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ” สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไป สิ้นไปเป็นธรรมดา นั่นแหละคือ อิทัปปัจจยตา สรุปร่าย; คำสั่งคำสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าบอกเราเรื่อง อิทัปปัจจยตา ว่าสังขารทั้งหลายเป็น อิทัปปัจจยตา : ความสิ้นไปก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ความเสื่อมไปก็เป็น อิทัปปัจจยตา; ท่านทั้งหลายจงสร้างความไม่ประมาทให้เต็มพร้อมในทุกแห่ง นั่นก็เป็น อิทัปปัจจยตา แล้วพอสิ้นคำพูดคำสุดท้ายท่านก็เงิบ แล้วท่านก็นิพพาน.

การที่สังขารทั้งหลายต้องดับไป นี่ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ฉะนั้น อิทัปปัจจยตา นี่มันเป็นเสียจนถึงกับว่าไม่มีตั้งต้น หรือไม่มีที่สุด มันเป็นตลอดไป; และเป็นไปในทุกสิ่งทุกอย่าง ฉะนั้นจึงถือได้ว่าเป็นหัวใจของทุกสิ่ง. อิทัปปัจจยตา คือตัวจริงของทุกสิ่ง หัวใจของทุกสิ่ง; อิทัปปัจจยตา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง. ที่นี้ถ้านอกไปจากนั้น อิทัปปัจจยตา ก็เป็นทุกอย่างที่มันเป็นอยู่ หรือมีอยู่ในโลกนี้ อย่างที่ได้บอกแล้วเมื่อตะกี้ที่ว่า อะไร ๆ มันเป็น อิทัปปัจจยตา แม้แต่ก้อนหิน ก้อนดินขึ้นไป

ที่นี้ก็อยากจะให้ย้ำหรือให้ทำความเข้าใจย้ำตรงคำว่า ตถตา เพื่อประหยัดเวลา. ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า เราพูดว่า อิทัปปัจจยตา ๖ พยางค์ แต่ถ้าว่าเรา

พูดว่า ตถตา มันจะมี ๓ พยางค์. ถ้าพูดอย่างจีนพูดว่า “ยู่สี่” ก็เหลือ ๒ พยางค์ ความเป็นอย่างนั้น. ถ้าพูดอย่างบ้านนอก ภาษาบ้านเมืองนี้ก็ว่า พรรคนั้นแหละ มีเท่านั้นแหละ. ถามว่าอะไรเป็นยังงี้ อะไรเป็นยังงี้ ก็มีคำตอบว่า พรรคนั้นแหละ ไม่มีพรรคอื่น พรรคนั้นแหละ. อย่าดูถูกคำว่า “พรรคนั้นแหละ” นั้นแหละคือ ความจริงของสากลจักรวาล คือคำว่า ตถตา ในภาษาบาลี. ตถ แปลว่า อย่างนั้น, ตา แปลว่า ความเป็น ความเป็นอย่างนั้น. พูดภาษาบ้านนอกธรรมดาว่า “พรรค นั้นแหละ” เช่นถามว่าความตายคืออะไร? พรรคนั้นแหละ; ความเกิดคืออะไร? พรรคนั้นแหละ; ความสุขคืออะไร? พรรคนั้นแหละ; ความทุกข์คืออะไร? พรรคนั้นแหละ; คนฟังว่าบ้าแล้ว บ้าแล้ว! นี่คือดีที่สุด จริงที่สุด ไม่บ้าที่สุด คือคำว่า ตถตา. หมายความว่าเมื่อใดเห็น ตถตา เมื่อนั้นจะไม่มีความหลง ไม่มีอวิชชา อีกต่อไป, จะไม่มีผู้หญิง จะไม่มีผู้ชาย, จะไม่มีได้ จะไม่มีเสีย, ไม่มีเกิด ไม่มีตาย, ไม่มีขึ้น ไม่มีลง, คือไม่มีทุกอย่าง; มันเป็น ตถตา เหมือนกันหมด ไม่มีอะไรนอกจาก ตถตา นั้น.

ฉะนั้นคนที่มีการตรัสรู้แล้วก็ตรัสรู้ ตถตา เหลียวไปทางไหน ก็เหมือนกันหมด จึงไม่เกิดความรัก ความชัง ไม่เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ในสิ่งใดได้; แล้วก็ไม่ทำอะไรให้ผิด หรือให้ถูกได้ มันเหนือความผิด เหนือ ความถูก; เรียกอีกอย่างหนึ่งก็ว่า มันเหนือความทุกข์ ไม่มีความทุกข์ เพราะเห็นตถตา หรือว่าเห็น อิทัปปัจจยตา หรือว่าเห็นปัจจุสมุปบาท. เหล่านี้จะมาขยายเป็นอริยสัจจ์ เป็นทุกข์ เป็นสมุทัย เป็นนิโรธ เป็นมรรค ขยายออกไปเถอะ มันก็ไม่พ้นไปจาก ความเป็น อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ถ้าเป็นนักภาษาบาลีสักหน่อย ก็ขอให้นึกถึงคำว่า “ตถาคตา” คำว่า ตถาคตา นี้ไม่ใช่หมายถึงแต่พระพุทธเจ้า. ติฎฐิ ๑๐ เช่น อันทคาหิกติฎฐิ จะใช้

คำว่า ตถาคตทั้งนั้นเลย แต่เรามาพูดเป็นไทย ๆ แปลว่า สัตว์. โหติ ตถาคโต ปรี มรณา; น โหติ ตถาคโต ปรี มรณา แปลว่า ตถาคตตายแล้ว-มี; ตถาคตตายแล้ว-ไม่มี. ที่ออกชื่อว่า ตถาคโต นั้นไม่ใช่บ่งถึงพระพุทธรเจ้า. คนที่เรียนมาแคบ ๆ จะคิดว่าตถาคโต นั้นหมายถึงพระพุทธรเจ้า เลยเกิดปัญหาที่บ้านหลังที่สุดว่า พระพุทธรเจ้าตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ หรือไม่เกิดอีก. ที่แม้คำว่า ตถาคตา นั้นแปลว่าสัตว์ สัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั่วไปเลย; คือว่า มาอย่างนั้น หรือ ไปอย่างนั้น เรียกว่า “ตถาคโต” มันก็คือ ตถตา. ในสัตว์ทั้งหลาย มีความเป็น ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงได้ชื่อว่า ตถาคต ไปอย่างนั้น หรือมาอย่างนั้น หรืออะไรอย่างนั้น. ตถาคต แปลว่า สัตว์ทั้งหลายทั่วไป รวมทั้งพระพุทธรเจ้า.

ที่นี่ พระพุทธรเจ้านั้นเรียกพระองค์เองว่า “ตถาคต” ก็แปลว่าท่านไม่ได้ยกตัวท่านขึ้นให้สูงกว่าเราแม้แต่อณูเดียว สัตว์ทั้งหลายเป็นตถาคตอย่างไร, พระองค์ก็เป็นตถาคตอย่างนั้น. การที่พระองค์เรียกว่า “เรา ตถาคต” นี้เพื่อจะบอกว่า เราก็คือสัตว์เหมือนพวกเธอ คือเป็น ตถาคต เหมือนพวกเธอ. นั่นคือสัตว์ทั้งหลายก็มีความเป็น ตถตา อยู่ในความเป็นสัตว์นั้น เพราะฉะนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงได้ชื่อว่าตถาคตด้วย. พระพุทธรเจ้าก็แสดงไว้ชัดเจนแล้วว่า ฉันทตถาคต แกกั ตถาคต สัตว์ทั้งหลายก็คือ ตถาคต; คือท่านไม่สมควรเรียกพระองค์เองด้วยคำอื่น นอกจากคำว่า “ตถาคต”. นี่ก็แปลว่า เป็นการประกาศลัทธิ ตถาคต ไปในตัว; แล้วทรงลดพระองค์ หรือว่าจะเรียกว่าจัดพระองค์ไว้ในฐานะที่เท่ากันกับสัตว์ทั้งหลาย คือเป็น ตถาคต เป็นผู้ไปอย่างนั้น มาอย่างนั้น อยู่อย่างนั้น อะไรอย่างนั้น คือว่าเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเหมือนกัน. เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น แปลว่า เนื้อหนัง ร่างกาย กระดูก จิตใจ อะไรของท่าน ก็เหมือนกัน คือมันมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่า ตถาคต นี้ให้ดี ๆ แล้วก็จะเข้าใจ คำว่า ตถตา ได้ดี; หรือว่าถ้าเข้าใจคำว่า ตถตา ดี ก็จะเข้าใจคำว่า

ตถาคต ดี เพราะว่าตถาคตก็คือผู้ที่มี ตถตา ความเป็นอย่างนั้น ได้แก่สัตว์ทั้งหลาย. นี่มันก็จะรวมไปถึงสัตว์เดรัจฉานด้วย สุนัขและแมวก็เป็นตถาคต เพราะมันมีความเป็นตถตา. นี่จะเป็นเหตุให้พูดไปถึงว่า ในสุนัข ในพระพุทธรเจ้า ในอะไรก็มีความเป็น ตถตา เหมือนกัน ; เราพูดไม่ออก. เขาจะด่าเอาว่า เรานี้ดูถูกพระพุทธรเจ้า. แต่พระพุทธรเจ้าท่านพูดเอง ว่าเป็นตถาคต สัตว์ทั้งหลายก็เป็น ตถาคต เราก็ตถาคต ตัวเราตัวพระพุทธรเจ้าเอง ก็จัดไว้เป็นตถาคต คือมันเป็น ตถตา หรือเป็น อิทัปปัจจยตา หรือว่าเป็นสักว่า ธรรมชาติ ธรรมชาติล้วน ๆ ไม่เป็นอะไรมากไปกว่านั้น. ธรรม-ธาตุ ธรรม-ธาตุ นี่คือ อิทัปปัจจยตา มีความหมายว่าเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; แล้วความที่มันไม่เป็นอย่างอื่นเลย มันจะเป็นแต่อย่างนี้ คือเป็นว่าเพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จึงใช้คำรวมคำหนึ่งว่า มันมีความเป็นอย่างนั้น . ความเป็นอย่างนั้น ๆ ๆ นี้คือ ตถตา. ผู้ใดมีความเป็น ตถตา ผู้นั้นคือ ตถาคต ฉะนั้นจึงเสมอกันหมด ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลอะไรพิเศษอะไรไปจากไหน. เมื่อมันไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลแล้ว ก็ไม่ต้องพูดถึงความผิดแผกแตกต่างกัน เพราะมันไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลเสียแล้ว ความต่างกันระหว่างบุคคลมันก็ไม่มี มันจึงมีแต่ ตถตา มันเลยเห็นความจริงที่สูงสุดว่าไม่มีอะไรนอกจากความเป็น ตถตา หรือความเป็น อิทัปปัจจยตา; นี่คือหัวใจของพุทธศาสนา.

อยากจะย้ำเพื่อกันลืมด้วยคำว่า ให้ดูจนเข้าใจว่าไม่มีอะไรเลยที่ไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา นี่เสียก่อน; แล้วก็มาดูอีกทีว่าในพระไตรปิฎกทั้งแปดหมื่นสี่พันหัวข้อที่กล่าวไว้ ไม่มีเรื่องอะไรนอกจากเรื่อง อิทัปปัจจยตา. ในทางปริยัติก็ไม่มีอะไรนอกจาก อิทัปปัจจยตา, ในการปฏิบัติก็ไม่มีอะไรนอกจาก อิทัปปัจจยตา, ในการที่ได้ผลของการปฏิบัติมาเป็นมรรค ผล นิพพานอะไร ก็ไม่มีเรื่องอื่นนอกจาก อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้น อิทัปปัจจยตา คำเดียวนั้นเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ทั้งใน

ส่วนปริยัติ ทั้งในส่วนปฏิบัติ ทั้งในส่วนปฏิเวธ. ดังนั้นจึงขอรับรองให้ท่านทั้งหลาย
ถือว่า **อิทัปปัจจยตา เป็นหัวใจของพุทธศาสนา.**

เมื่อพูดอย่างนี้มันกว้างกว่า มันหมดกว่า ที่จะพูดว่าอริยสัจจ์เป็นหัวใจ
ของพุทธศาสนา; หรือว่าไม่ทำบาป ทำแต่กุศล ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เป็นหัวใจ
ของพุทธศาสนา อย่างนี้มันก็ยังไม่มากเท่า ยังไม่เก่งเท่า ยังไม่ดีเท่าที่จะพูดว่า
“อิทัปปัจจยตา คือหัวใจของพุทธศาสนา”

จากคำ ๆ นี้แยกไปหาความทุกข์ก็ได้, แยกไปหาความดับทุกข์ก็ได้,
หรือจะไม่ไปไหนไม่เกี่ยวกับดับทุกข์ เป็น อพยยากฤต ไปหมดก็ได้เหมือนกัน. ทุกสิ่ง
เป็น อิทัปปัจจยตา, กฎเกณฑ์ของทุกสิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา, การกระทำตาม
กฎเกณฑ์นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา; ฉะนั้นถ้าพวกเราอยากจะมีพระเจ้ากับเขาบ้าง
ก็จงถือเอา อิทัปปัจจยตา ว่าเป็นพระเจ้า; แล้วจะเป็นพระเจ้าที่เก่งกว่าพระเจ้า
ไหน ๆ หมดเลย; อย่างดีก็เสมอกัน. ถ้าเราถือเอา อิทัปปัจจยตา เป็นพระเจ้าแล้ว
เราจะมีพระเจ้าที่ไม่มีพระเจ้าไหนเหนือกว่า. พระเจ้าที่เขาถือ ๆ กันอยู่นั้น ถือผิด ๆ.
พระเจ้าผู้สร้าง มันก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตาพระเจ้าผู้ทำลายก็ไม่มีอะไร
ยิ่งไปกว่าอิทัปปัจจยตา พระเจ้าผู้คุ้มครองก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตา,
พระเจ้าคืออยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตา, พระเจ้าคือ
ทุกสิ่ง ก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตา. ถ้าพุทธศาสนาจะมีพระเจ้ายกนั้
ก็มีที่ อิทัปปัจจยตา

สิ่งนี้มีอำนาจที่สุด มีอำนาจบันดาล ถึงกับว่า พระพุทธเจ้าจะเกิด หรือ
พระพุทธเจ้าจะไม่เกิด “ฉันท์อยู่” นั้น พระพุทธเจ้าตรัสเองว่า *อุปปาธา วา ภิกขเว*

ตถาคตน์, อนุปฺปาทา วา ตถาคตานํ –ตถาคตจะเกิดขึ้น หรือตถาคตจะไม่เกิดขึ้นก็ตาม อิทัปปัจจยตานันยังอยู่และมีอยู่แล้ว มีอยู่แล้วโดยไม่มีจุดตั้งต้น นี่มันเหมือนกับพระเจ้า พระเจ้ามีอยู่โดยไม่มีจุดตั้งต้น; คนมันเข้าใจผิดเองว่าเป็นคนเป็นอะไรมันก็มีการตั้งต้นไปเสีย. พระเจ้าที่แท้จริง ไม่ใช่คน ยิ่งกว่าคน มันคือกฎเกณฑ์อันนี้ ที่เราจะเรียกได้ว่า อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้จะเอาอะไรกันอีกลองคิดดู ถ้าจะพูดว่าพระเจ้าคือทุกสิ่ง หมายถึงทุกสิ่งก็คือ อิทัปปัจจยตา. แล้วสิ่งที่พระเจ้าสร้างขึ้นทั้งหมดทุกสิ่ง มันก็คือ อิทัปปัจจยตา. กิริยาอาการของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ก็คือ อิทัปปัจจยตา. ความรู้ในเรื่องเหล่านี้ก็เป็น อิทัปปัจจยตา. การปฏิบัติก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ผลของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

พูดอีกทีหนึ่งก็ว่า ตัวธรรมชาติทั้งหลายคือ อิทัปปัจจยตา, กฎเกณฑ์ของธรรมชาติทั้งหลายก็คือ กฎอิทัปปัจจยตา, หน้าที่ของมนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อกฎเกณฑ์นั้นก็คือ อิทัปปัจจยตา, ผลที่มนุษย์จะได้รับออกมาเป็นมรรค ผล นิพพาน ก็คือ อิทัปปัจจยตา; ฉะนั้นธรรมทั้งปวง ก็คือ อิทัปปัจจยตา ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวกู หรือเป็นของกู. ในธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็น อิทัปปัจจยตา อย่าพึงยึดถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา นี่คือหัวใจของพุทธศาสนาที่แท้จริง.

เพราะฉะนั้น ประโยคที่ว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย นั้นแหละ เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่เข้มข้นใกล้เคียงกันที่สุดกับคำว่า อิทัปปัจจยตา. เพราะมันเป็นอิทัปปัจจยตา มันจึงยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ หรือไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่น. มันมาอยู่ที่คำว่า “อิทัปปัจจยตา”. ที่นี้ประหยัดแรงสำหรับจะพูดจะออกเสียง ก็ลดเหลือว่า “ตถตา”. ขอให้ท่านทั้งหลายทุกคนจำคำ ๒ คำนี้ไว้ให้ดี ตถตาคำหนึ่ง, อิทัปปัจจยตา อีกคำหนึ่ง ว่าเป็นทุกอย่าง และนี่คือหัวใจของพุทธศาสนาด้วย.

สำหรับวันนี้ อาตมาต้องการจะพูดเพียงแง่เดียวเท่านั้น คือแง่นี้เท่านั้น คือให้รู้จักคำว่า “อิทัปปัจจยตา” นี่คืออะไร? เป็นอันว่าวันนี้เราพูดกันว่า อิทัปปัจจยตา คืออะไร. ที่นี้พอรู้จัก อิทัปปัจจยตา ดีแล้ว ต่อไปก็จะพูดในแง่อื่น มุมอื่น ที่มันเกี่ยวเนื่องกัน; จะได้มีการปฏิบัติที่ถูกต้อง หรือว่ามีความรู้ที่มันแจ่มแจ้ง ยิ่งขึ้นไปอีก.

ในวันนี้พูดโดยหัวข้อว่า อิทัปปัจจยตา คือหัวใจของ พุทธศาสนาด้วย, และพูดโดยกว้างที่สุดว่า อิทัปปัจจยตา คืออะไรด้วย. พูดว่า อิทัปปัจจยตา คืออะไร ก็พอแล้ว พอรู้ว่าเป็นอะไร มันก็รู้ได้เองว่า เป็นหัวใจของพุทธศาสนา หรือเป็นหัวใจของสากลจักรวาล เป็นหัวใจของความจริงทั้งหมด เป็นหัวใจของอะไรก็ไม่มีแรงจะพูด

วันนี้ขอหยุดไว้แต่เพียงเท่านี้.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะวิชาหรือศาสตร์ทั้งปวงของโลก

-๒-

เสาร์ที่ ๘ มกราคม ๒๕๑๔

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายวันเสาร์ในครั้งที่ ๒ นี้ จะได้กล่าวถึงเรื่อง **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิชาหรือเป็นศาสตร์ทั้งปวงของโลก**. ขอให้ท่านทั้งหลายพยายามทบทวนทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้ดีที่สุด นับตั้งแต่ความมุ่งหมายของการเอาเรื่องนี้มาบรรยาย. ขอให้นึกไว้เสมอว่า มีความประสงค์ที่จะทำให้พุทธบริษัทเป็นพุทธบริษัทยิ่งขึ้นจนเต็มรูปของความเป็นพุทธบริษัท ซึ่งประเดี๋ยวจะได้พิจารณากันว่าทำไมจึงต้องเข้าใจเรื่องอิทัปปัจจยตา; และที่สำคัญอย่างยิ่งอีกอย่างหนึ่งก็คือว่าเรื่องนี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนา และเป็นตัวแท้ทั้งหมดของพุทธศาสนา, แต่แล้วก็ไม่มีความรู้จัก **ไม่มีใครเอามาพูด**

ที่แท้นั้นไม่ใช่ว่าจะไม่เคยเอามาพูดกันเสียเลย แต่ได้เอามาพูดอยู่ในถ้อยคำ
 อย่างอื่น คือไม่ใช่ถ้อยคำว่า อิทัปปัจจยตา หรือถ้อยคำที่เป็นตัวสูตรโดยตรงของ
 อิทัปปัจจยตา. ที่จริงเราก็พูดกันอยู่ทุกวัน ถึงเรื่องเหตุ เรื่องปัจจัย แต่เราก็ไม่ได้เอ่ย
 ถึงคำว่า อิทัปปัจจยตา; โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอริยสัจจ์ นี่คือการเหตุเรื่องผล
 และความที่มันเกี่ยวเนื่องระหว่างเหตุกับผล ซึ่งเป็นลักษณะของอิทัปปัจจยตา;
 แต่เราก็ไม่เอ่ยถึงคำว่า อิทัปปัจจยตา หรือไม่ยกเอาใจความสำคัญข้อนี้ขึ้นมาพูด คง
 พูดแต่เรื่องอริยสัจจ์ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค. เมื่อเป็นเช่นนี้ เกรงไปว่าคน
 เหล่านั้นจะไม่มองเห็นความเป็น อิทัปปัจจยตา ที่มีอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า ทุกข์ หรือเหตุ
 ให้เกิดทุกข์ หรือความดับทุกข์ หรือทางให้ถึงความดับทุกข์; ดังนั้นก็แปลว่าไม่ลึก
 ลงไปถึงหัวใจ พูดกันแต่ตัวข้างนอก. นี่จึงขอให้สนใจต่อไปอีก ให้เห็นถึงลักษณะ
 ความที่มันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา และเป็นเนื้อเป็นตัวทั้งหมดของพุทธศาสนา.
 นี่คือข้อที่อาจจะต้องเตือนกันทุกครั้งของการบรรยายก็ได้ เพราะมันยังใหม่
 มันยังไม่ชิน.

ที่นี้ก็จะเตือนต่อไปถึงข้อที่ว่า พระพุทธเจ้า เมื่อท่านจะว่าอะไรเล่น อยู่
 พระองค์เดียว เหมือนกับเราสวดมนต์เล่น สวดมนต์บทใดบทหนึ่งสั้น ๆ เล่น อย่างนี้
 ก็ตาม หรือว่าเมื่อคนหนุ่มคนสาวเขาจะร้องเพลงเล่นก็ตาม; พระพุทธเจ้าท่านจะ
 ออกปาก เอ่ยออกมาเป็น อิทัปปัจจยตา พิมพ์ ๆ อยู่ตามลำพังพระองค์. ในสูตร
 บางสูตรก็ได้กล่าวไว้ชัดว่า ทางไล่ ปฏิจจสมุปบาทไปทั้ง ๑๑ อากาโร ทั้งฝ่ายสมุทยวาร
 และนิโรธวาร; แต่ว่ายังมีในสูตรอีกบางสูตร เช่นสูตรที่ ๕ แห่ง คหปติวรรค
 อภิสมยสังยุตต์ เป็นต้น ในสูตรนี้กล่าวว่าพระองค์จะทรงพิมพ์หาของ อิทัป-
 ปัจจยตา คือข้อความมีอยู่ ๔ ประโยคสั้น ๆ ขอให้ตั้งใจฟังให้ดี แล้วต่อไปเราก็
 จะเอามาสวดให้คล่องปากกันทุกคน; มีเหตุผลอย่างไรเดี๋ยวก็จะได้รู้. เมื่อพระองค์
 ทรงพิมพ์หาอยู่พระองค์เดียว ก็จะตรัสใจว่า อิติ อิมสมิ สติ, อิทั ใหติ-โดยอาการอย่างนี้

เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ก็มี; อิมสุสุปปาทา อิทํ อุปปชฺชติ-เพราะการเกิดขึ้น
 แห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น; อิมสุมี สติ อิทํ น โหติ-เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี;
 อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ- เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไปดังนี้.
 เป็นบาลีก็มีแต่เพียงว่า อิติ อิมสุมี สติ อิทํ โหติ; อิมสุสุปปาทา อิทํ อุปปชฺชติ;
 อิมสุมี สติ อิทํ น โหติ; อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ. ถ้าเป็นไทยก็ว่า
 “โดยอาการอย่างนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น;
 เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไป” มีเท่านั้นเอง.
 ที่เป็นภาษาบาลี เราควรจะจำให้แม่นยำ ทุกตัวอักษร ทุกตัวพยัญชนะว่า อิติ
 อิมสุมี สติ อิทํ โหติ; อิมสุสุปปาทา อิทํ อุปปชฺชติ; อิมสุมี สติ, อิทํ
 น โหติ; อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ. นี่มันเป็น “คาถา” เป็นถ้อยคำที่ควรจะ
 เรียกว่าเป็นคาถาที่ควรจะภาวนาอยู่เสมอ ในฐานะเป็นหัวใจของพุทธศาสนาทั้งหมด
 แล้วพระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสอย่างนั้น คือในสูตรที่ ๗ แห่งกฬารัตติยวรรค
 นิทานสังยุตต์ มีข้อความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกในพระศาสนานี้ย่อมทำ
 ในใจดังนี้เสมอว่า อิติ อิมสุมี สติ อิทํ โหติ; อิมสุสุปปาทา อิทํ อุปปชฺชติ;
 อิมสุมี สติ อิทํ น โหติ; อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ “ อย่างเดียวกันกับที่พระองค์
 ได้เคยทรง พื้มพำเอง แล้วก็มาตรัสว่า อริยสาวกในศาสนานี้ พึงกระทำในใจดังนี้
 อยู่เสมอว่า, คือว่าอย่างเดียวกัน. เพราะฉะนั้นขอให้ถือว่า ส่วนพระองค์เอง ก็ยัง
 ทรงพื้มพำอยู่อย่างนี้; แล้วก็ยังทรงสอนให้อริยสาวกในพระศาสนานี้ พื้มพำอยู่
 อย่างนี้.

คำว่า “พื้มพำ” นี้ ไม่ได้หมายความว่า พุดเล่นเพ้อๆ ไป แต่หมายถึงมี
ความรู้ความเข้าใจอย่างยั้งในใจ แล้วมันดันออกมาเป็นคำพูด. เมื่อเป็นดังนี้
 ก็หมายความว่าทุกคนจะต้องพิจารณาจนเห็นความจริงข้อนี้เสียก่อน แล้วปล่อยให้มัน
 ออกมาทางปากเป็นคำพูดว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึง

เกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี, เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ย่อมดับไป”.
นี้เรียกว่าตัว อิทัปปัจจยตา มีข้อความสั้น ๆ เพียงเท่านี้.

สำหรับคำว่า “อิทัปปัจจยตา” ก็แปลอย่างที่ท่านทั้งหลายได้ยินชินหูมาเรื่อย ๆ ว่า **ความที่เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น**; “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น” จะท่องแต่เพียงเท่านี้ก็ได้อีกเหมือนกัน มันสั้นและจำง่ายสำหรับในครั้งแรก ๆ ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” นี่มันสั้นหน่อย ถ้าเอายาว ก็ว่า : **เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี**;

เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น;

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี;

เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไป.

นี่มันเป็น ๔ ประโยค ๔ ที. ถ้าเราอ่านเหลือ ๒ ที ก็ว่า : **เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น**. พระพุทธเจ้าเองก็ทรงพิมพ์อย่างนี้อยู่เสมอตลอดเวลาบ่อย ๆ ถ้าหากท่านจะปล่อยให้ปากพิมพ์อะไรเล่น และท่านก็สอนให้เราพิมพ์อย่างนี้ โดยความรู้สึกอย่างนี้.

ที่นี้ก็จะมองกันให้ลึกลงไปว่า ทำไมมันจึงมีความสำคัญมากนัก จะถือโอกาสพูดไปเสียคราวเดียวกันกับที่ว่า มันเกี่ยวกับวิชา หรือศาสตร์ทั้งหลายอย่างไร :

แม่ครัวเข้าไปในครัว แล้วก็หยิบไม้ฟันมาตีไฟที่เตาไฟ แล้วไฟมันก็ลุกขึ้น แล้วนำเอาหม้อข้าวที่ใส่ข้าวสารที่ล้างแล้ว มีน้ำ ตั้งบนไฟแล้ว เมื่อรออยู่ครู่หนึ่ง น้ำก็เดือด เม็ดข้าวก็อ่อนพอที่จะเช็ดน้ำ หรือจะไม่เช็ดน้ำ แล้วในที่สุด ก็เป็นข้าวที่สุกแล้วก็ตักเอามากินได้. นี่ขอให้ศึกษาดูว่า มันเป็น อิทัปปัจจยตา ทางรูปธรรม

อย่างไร; เมื่อไม่รู้มันก็ไม่เห็นว่าเป็น อิทัปปัจจยตา หรือว่ามันเป็นหลัก อิทัปปัจจยตา
อย่างไร; นี่ก็เพราะเราไม่รู้. เราเคยเห็นพ่อแม่ทำมาอย่างนั้น เราก็ทำอย่างนั้น
แล้วก็ได้กินข้าว. เด็ก ๆ เห็นผู้ใหญ่ทำ ก็ทำอย่างนั้น มันก็เลยไม่ต้องรู้เรื่อง อิทัป-
ปัจจยตา ว่าทำไมมันจึงเป็นอย่างนั้น.

ทีนี้ก็มาถึงถึงกฎของ อิทัปปัจจยตา ว่า “ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย,
สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” ในขั้นแรกเราก็เห็นว่าไม้ฟืน หรือมันมีอะไรที่จะช่วยสำหรับ
วางไม้ฟืนด้วย. ไฟจะลุกขึ้นมา ก็เพราะว่ามันจะต้องมีเชื้อเพลิง เช่นไม้ฟืน มันต้องมี
อากาศชนิดที่ไฟมันต้องการ โดยเฉพาะก็อากาศออกซิเจน; แล้วมันก็ต้องมีความร้อน
เล็กน้อย เพื่อจะทำให้เชื้อเพลิงนั้นลุกเป็นไฟขึ้นมาติดหนึ่ง แล้วมันก็ลุกเป็นไฟ
มากขึ้น เพราะการหล่อเลี้ยงของอากาศ และสิ่งที่มีอยู่ในเชื้อเพลิงร่วมกัน. นี่มัน
เกิดเป็นไฟลุกโพล่ง ๆ ขึ้นมา โดยกฎอันนี้ “เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึง
เกิดขึ้น”, นี่เพราะมีเชื้อเพลิงที่มีคุณภาพดี มีอากาศออกซิเจน มีความร้อน
ที่เป็นจุดตั้งต้น; อย่างน้อยก็มี ๓ อย่าง เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย ๓ อย่าง,
สิ่ง ๆ นี้ คือไฟก็ลุกโพล่งขึ้นมา.

ทีนี้เราก็ไม่ต้องรู้ถึงขนาดนี้ เพราะว่า ที่จริงเรื่องนี้ก็ไม่ใช่เป็นเรื่องที่มุ่ง
หมายจะให้รู้ แต่มุ่งหมายจะให้เห็นเป็นตัวอย่าง เพื่อจะเข้าใจคำว่า อิทัปปัจจยตา
ที่พูดว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”. นี่คนคร่ำก็ลองไปสังเกตดูว่า
มีไม้ฟืน มีอากาศออกซิเจน มีความร้อนนิดหน่อย รวมกันเข้า ๓ อย่าง เป็นปัจจัยแล้ว
สิ่งที่เรียกว่าเปลวไฟก็เกิดขึ้นโพล่ง ๆ ทีนี้เราก็เอามือข้าวที่มีข้าวสารล้างแล้วมีน้ำด้วย
วางเหนือกองไฟ. ทีนี้ไฟที่เคยเป็นผลมาจากไม้ฟืนมาจากอะไร, มันก็กลายเป็น
เหตุ คือไฟมันมีความร้อน มันก็ทำให้น้ำที่มีอยู่ในมือข้าวกับข้าวสารนั้นมันพลอย
ร้อน อณูต่าง ๆ มันก็ขยายตัว. เมื่อขยายตัวมันก็อ่อน แล้วมันก็เปื่อยออกไป.
สิ่งที่ทำให้ข้าวสารนั้นเปลี่ยนตัว ก็เพราะว่ามันมีสิ่งที่เรียกว่าความร้อนในน้ำ ในหม้อ;

ข้าวสารมันก็เปลี่ยนไปสู่ความเป็นอย่างอื่น; ความเป็นอย่างอื่นก็เกิดขึ้น ในที่สุดนั้นก็เห็นอยู่แล้วว่าข้าวสารมันเกิดขึ้น. แล้วมันก็มีเรื่องต่อไปไม่มีหยุด คือเป็นไปได้เรื่อย เช่นว่า เพราะมันมีข้าวสาร มันก็มีการกินเข้าไป มันก็มีการดับความหิว ความกระหาย แล้วมันก็ต้องไปถ่ายอุจจาระ เป็นแน่นอน ใครจะเก็บไว้ได้. มันเนื่องกันไปอย่างนี้ในลักษณะอย่างนี้ ซึ่งเรียกว่า อิทัปปัจจยตา ทางวัตรธรรม.

ทีนี้ลองคิดว่า หลักวิชาเกี่ยวกับฟิสิกส์เคมีอะไรก็ตาม มันก็คือกฎที่ซ่อนอยู่ในสิ่งทั้งปวงอย่างนี้ เรื่องความร้อน เรื่องอุณหภูมิจึงอะไรต่าง ๆ ที่เขาไปค้นคว้า เขาจึงบัญญัติได้ว่า มันเป็นอย่างนั้น เมื่อเป็นอย่างนั้น แล้วมันจะเป็นอย่างนั้น; เมื่อเป็นอย่างนั้น แล้วมันจะเป็นอย่างนั้น; จะต้องมีความร้อนเท่าไร สิ่งนี้จึงจะไหม้ไป หรือว่าสิ่งนี้จึงจะเปลี่ยนแปลง หรือว่าเพียงแต่น้ำจะเดือดอย่างนี้. เพราะเขารู้เรื่องอย่างนี้จะละเอียดมากลงไปอีก ดังนั้นเขาจึงทำรถไฟได้ ทำเรือไฟได้ ทำอะไรที่มากไปกว่านั้นได้; มีกฎเกณฑ์ที่ละเอียดลึกซึ้งสำหรับจะทำ จนกระทั่งเขาไปโลกพระจันทร์ได้. แล้วอีกไม่เท่าไรในอนาคต การไปโลกพระจันทร์ก็จะเป็นเรื่องง่าย ๆ เล่น ๆ เหมือนกับเรื่องของเด็กอมมือ. แต่ว่าเวลานี้มันยังเป็นเรื่องที่ฟังดูแล้ว ใหญ่โต ลึกซึ้งมาก แต่คอยดูเถอะ อีกไม่กี่สิบปี อีกไม่เท่าไร เรื่องไปโลกพระจันทร์นี้ ก็จะเป็นเหมือนกับเรื่องทำตุ๊กตาเล่น.

ทั้งหมดนี้ขอให้มองดูให้ดีว่า เพราะอะไร? สรุปแล้วมันอยู่ในคำพูดคำเดียวของพระพุทธเจ้า ว่า อิทัปปัจจยตา “เพราะความที่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”. ขอให้นึกดูแต่ว่า แม่ครัวเข้าไปหุงข้าวที่ในครัวนั้น มันก็เนื่องด้วยอิทัปปัจจยตา ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ แล้วก็ไปตามลำดับ ๆ ๆ นี้เรียกว่าที่มันเกี่ยวกับคน. ส่วนที่มันไม่เกี่ยวกับคนโดยตรง ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้นไปเลย เช่นว่าต้นไม้ที่มันปรากฏอยู่อย่างนี้ มันก็เป็นผลของ อิทัปปัจจยตา มันต้องมีดิน มีแผ่นดินเป็นปัจจัย

ในดินน้ำมันเป็นที่ตั้งที่อาศัยของน้ำ และของธาตุที่เป็นอาหารของต้นไม้ แล้วมันยังต้องการน้ำในระดับเท่านั้นเท่านี้ มันต้องการแสงสว่างเท่านั้นเท่านี้ มันจึงจะเป็นต้นไม้ที่งอกขึ้นมาได้ แล้วมันก็เจริญเติบโตขึ้นมาจนเป็นอย่างนี้; ทุกกระเปาะดน้ำนี้เป็นเรื่องของอิทัปปัจจยตา. แต่ว่าเราไม่เห็น เพราะว่าเราไม่จำเป็นจะต้องรู้ต้องเห็น เราเห็นว่ามันงอกขึ้นมาแล้วก็แล้วกัน; ดังนั้นจึงเรียกว่า เราไม่รู้ไม่เห็นสิ่งที่ดำตาเราอยู่ทุกหนทุกแห่งทุกเมื่อเชิ้อวัน คือสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. นี่สิ่งที่ไม่มีชีวิต มันก็ยังเป็นอย่างนี้ มันมีเหตุมีปัจจัยที่ทำให้เป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ เป็นอย่างโน้นเรื่อยไป.

ถ้าเราจะเชื่อตามที่เขาพูดกันไว้ในหนังสือ ตำราต่าง ๆ ว่า : โลกนี้หลุดออกมาจากดวงอาทิตย์ มาเย็นเป็นโลกนี้ น้ำมันก็ไม่พ้นไปจากกฎของ อิทัปปัจจยตา. หรือจะเชื่อตามอีกพวกหนึ่งที่ว่า อาศัยอยู่ที่เป็นกลุ่ม ๆ เป็น Nebular หมุนคว้งหนักเข้า ๆ เข้มข้นจนเป็นก้อนวัตถุ จึงเป็นโลกขึ้นมา อย่างนี้ยังเป็น อิทัปปัจจยตา โลกมันจึงมีขึ้นมาได้. มีโลกเป็นดวงไฟขึ้นมา แล้วมันไม่อยู่นิ่ง มันหมุนเรื่อย มันก็เปลี่ยนแปลงเรื่อย จนกระทั่งมันค่อยเย็นลงมา; จนกระทั่งมันเปลี่ยนแปลง จนถึงกับเกิดน้ำ เพราะว่าอากาศที่จะรวมกันเป็นน้ำนั้น มันก็มีอยู่พร้อมแล้ว เมื่อมีอุณหภูมิลดลงพอสมควร มีความหมุนเวียนถูกต้อง มันก็เกิดเป็นสิ่งที่เรียกว่าน้ำขึ้นมาในโลก ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้านี้มันเป็นดวงไฟลูกไฟลง ๆ เดียวนี้มันเป็นของแข็งเย็น ๆ ที่มีน้ำ เพราะมันมีสิ่งหุ้มห่อ เป็นไอน้ำ มีน้ำตกลงมา; เพราะฉะนั้นโลกต้องมีน้ำก่อน จึงจะเริ่มตั้งต้นมีสิ่งที่เรียกว่ามีชีวิตขึ้นมาในน้ำ เป็นชีวิตประเภทพืชบ้าง ชีวิตประเภทสัตว์บ้าง. เหล่านี้มันเป็น อิทัปปัจจยตา ทุกกระเปาะดน้ำ ทุก ๆ ลมหายใจเข้าออก หรือว่าทุกเวลาที่มันเปลี่ยนแปลงถึยิบ. นี่เราเรียกว่ามองดู อิทัปปัจจยตาอย่างทั่วถึง คือทั้งหมด.

ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านเห็นว่า บางอย่างมันไม่จำเป็น; เราจะดู อิทัปปัจจยตา เฉพาะแต่ที่มันเกี่ยวกับความทุกข์ของเราก่อน; เหมือนกับที่พระองค์ตรัสว่า สิ่งที่

ตถาคตรู้มัน มันมากเท่ากับใบไม้ทั้งป่า; สิ่งที่เขามาสอนนี้ เท่ากับใบไม้กำมือเดียว. ที่ว่าเท่าใบไม้กำมือเดียวนั้นมันจำเป็น เพราะคนมันเป็นทุกข์ เพราะคนมันจะบ้า คนมันจะตายอยู่แล้ว ฉะนั้นต้องเอาเรื่องนี้มาพูดกันก่อน เพื่อให้รู้จักความดับทุกข์. ข้อนี้เป็นข้อประเสริฐ. ดังนั้น อิทัปปัจจยตา ที่ทรงเอามาสอนให้เราพิมพ์กันอยู่ในใจเสมอ นี่มันจึงระบุไปยังเรื่องความทุกข์โดยตรง. เช่นว่า อาศัยตากับรูป เกิดจักขุวิญญาณ, สามประการนี้ถึงกันเรียกว่า “สัมผัส”. ที่นี้พอมีวิชาเข้าไปแทรกแซง ก็เรียกว่า “อวิชชาสัมผัส”. เพราะอวิชชาสัมผัสเป็นปัจจัย จึงเกิดอวิชชาสัมผัสสชาเวทนา คือเวทนา ที่เกิดมาจากการสัมผัสด้วยอวิชชา; เพราะเวทนาชนิดนี้เป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา คือความอยาก ความต้องการไปด้วยอำนาจของอวิชชาที่มันเจืออยู่ในเวทนา. ที่นี้ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน ความรู้สึกทำนองเป็นตัณหาของกุ. อุปาทานก็ให้เกิดภพ กล่าวคือความคิดที่มันเด็ดขาดลงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ว่ากุเป็นอย่างใด ของกุเป็นอย่างใด. ที่นี้ภพนี้มันให้เกิดชาติชรา มรณะ โสกะ ฯลฯ ขึ้นมา; คือว่า ชาติชรา มรณะ มันมีความหมายขึ้นมา ก่อนนี้ยังไม่มีความหมายอะไร มันอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ พอในจิตเป็นตัณหา-ของกุแล้ว ความเกิดก็มีความหมาย, ความแก่ก็มีความหมาย, ความเจ็บไข้ ความตาย ความได้ความเสีย ถูกทำให้มีความหมายขึ้นมาหมด; แล้วมันก็เป็นทุกข์; แล้วแต่ว่ามันจะมีอะไรขึ้นมา, หรือว่าแล้วแต่จิตมันจะไปยึดถืออะไรเข้า. นี่คือความที่สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ได้แสดงให้เห็นตั้งแต่ที่แรกแล้วว่า ถ้าเป็นทางตา มันก็มีรูปกับตา ตากับรูปอาศัยกันก็จะเกิดจักขุวิญญาณขึ้น คือวิญญาณทางตา. ถ้ามันอาศัยเสียงกับหู มักก็จะเกิดโสตวิญญาณขึ้นมา คือวิญญาณทางหู; วิญญาณทางหูก็เพ็งเกิดเดี๋ยวนี้. ถ้าอาศัยกลิ่นกับจมูก มันก็จะเกิดฆานะวิญญาณ คือวิญญาณทางจมูกขึ้นมา. ถ้ามันอาศัยลิ้นกับรส มันก็จะเกิดชีวาวิญญาณ คือวิญญาณทางลิ้นขึ้นมา. ถ้าอาศัยสิ่งที่สัมผัสทางผิวหนังกับผิวกายเข้าด้วยกัน แล้วก็จะเกิดกายวิญญาณ คือวิญญาณทางผิวกายขึ้นมา. ที่นี้ถ้ามีความรู้สึกในใจกับใจอาศัยกัน ก็จะเกิดมโนวิญญาณ คือ วิญญาณ

ทางใจ รู้สึกต่อความรู้สึกในภายในขึ้น ก็เรียกว่ามโนวิญญาณ. วิญญาณทั้ง ๖ นี้ เราเรียกว่า “วิญญาณ”. สิ่งทั้ง ๓ ประการนี้รวมกันก็คือ **สัมผัส**; คือ อายตนะข้างนอก อายตนะข้างในและวิญญาณที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอายตนะนั้น รวมกันเรียกว่า **ผัสสะ**. ผัสสะเป็นปัจจัยให้มี**เวทนา**; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี**ตัณหา**; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมี**ภพ มีชาติ**. นี้โดยนัยของการปฏิบัติ ท่านแสดงปฏิจลสมุปบาทอย่างนี้ คือแสดง อิทัปปัจจยตา ในลักษณะอย่างนี้.

ถ้าว่าโดยหลักวิชา ก็จะต้องแสดงว่า เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร, เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดวิญญาณ, เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดนามรูป, เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดสฬายตนะ, เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงเกิดผัสสะ, ผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา, เวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา, ตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน, อุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ, ภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ, ชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรา มรณะ; แล้วความทุกข์ทั้งปวงก็เกิดขึ้นด้วยเหตุนี้; นี่คือ อิทัปปัจจยตา เท่าที่มันเกี่ยวกับมนุษย์อย่างจำเป็น คือความทุกข์ต้องรู้ก่อน แล้วก็ต้องคล่องปากคล่องใจ ดังนั้นจึงตรัสว่า อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอว่า อิติ อิมสมึ สติ อิหิ โหติ ฯลฯ อย่างที่กล่าวมาแล้ว; “เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี; เพราะความเกิดขึ้น แห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี; เพราะความดับแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับ” แต่เดี๋ยวนี้มันยังไม่คล่องปากแก่พวกเรา ดังนั้นจึงขอให้เอาไปท่องสำหรับให้คล่องปากก่อน แล้วต่อไปมันก็จะคล่องใจว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”. ถ้านึกอะไรไม่ออก ก็นึกถึงเรื่องหุงข้าว : ไม่พินทำให้เป็นความร้อนขึ้นมา จนทำให้ข้าวสุกกินได้.

ที่นี้ดูต่อไปอีกว่า ทำไมพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ย่อมกระทำในใจถึง อิทัปปัจจยตา อยู่เป็นประจำ? นี่เพราะมันมีเรื่องมาก

ขอให้คิดว่า มันมีเรื่องมาก. ถ้าเราท่องหรือถือกันอยู่ว่า : เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น จริง ๆ พอถูกเล็ก ๆ มันเกิดปวดหัวตัวร้อนขึ้นมา เราก็รู้ว่าเราจะไปหาอะไร จะแก้ไขอย่างไร แต่ถ้าเราโง่ไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา พอเด็กตัวเล็ก ๆ มันปวดหัวตัวร้อนขึ้นมา เราก็จะงงไม่รู้ว่า มันเกิดขึ้นมาเพราะอะไร แล้วเราโง่ไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา เราก็จะถูกเขาหลอก ให้ทำอย่างนั้น ให้ทำอย่างนี้ ไปหาหมอผีมาไล่ผีก็ได้ ทั้ง ๆ ที่มันเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา มันปวดหัวตัวร้อน เพราะว่ามันกินอาหารผิดเข้าไป หรือว่ามันไปอยู่กลางแดดมากเกินไป มันแช่น้ำนานเกินไป นี่มันมีลักษณะของ อิทัปปัจจยตาอย่างนี้; เพราะว่ามันไปแช่น้ำนานเกินไป แล้วมันมานอนปวดหัวตัวร้อนอยู่. แต่ถ้าเราท่องอยู่ว่า : เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น เราก็แก้ไขได้. ถ้าไม่อย่างนั้นก็ต้องโง่ ไปหาหมอผี หาหมอ รดน้ำมันต์ หาหมอสะเดาะเคราะห์ หมอต่ออายุ. และที่มีการต่ออายุกันบ่อย ๆ นี้ ก็เพราะมันไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา; ที่ต้องเอาเงินไปให้คนเขาช่วยต่ออายุให้ เพราะมันไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา.

ดังนั้นพุทธบริษัทที่เป็นอริยสาวกในพระศาสนานี้จะไม่ทำอย่างนั้น เพราะท่านรู้ อิทัปปัจจยตา ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น; โดยไม่ต้องเกี่ยวกับ เทวดา ผีสง อะไรที่ไหน; มันเกี่ยวกับมีสิ่งนี้ ๆ ที่เป็นปัจจัย, อะไรบ้างก็ดูให้มันเห็นว่า มีอะไรเป็นปัจจัย.

ถ้าจะไปพูดว่า เพราะผีสงเป็นปัจจัย มันก็พูดได้ แต่ความจริงมันไม่เป็น อย่างนั้น ที่แม้มันคือความโง่ของคนนั้น ผีสงจึงเข้ามาเป็นเหตุ เป็นปัจจัยได้. แต่ถ้าคนนั้นไม่มีวิชาคือโง่; ผีสง เทวดา ก็ไม่มีโอกาสที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับคนเราให้ยุ่งยากลำบากได้เลย. ดังนั้นเรื่องผีสงเทวดา เขามีไว้สำหรับคนโง่ ในถิ่นที่ยังโง่ ในยุคในสมัยที่คนมันยังโง่ คือหลายพันปีหลายหมื่นปีมาแล้วก่อนพระพุทธเจ้าคนต้องพึ่งผีสงเทวดา ทำให้เบาใจไปได้นิดหน่อย แต่แล้วมันก็ไม่แก้ไขอะไรได้.

ต่อมาพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น ท่านบอกให้เราดูว่า อะไรมันเป็นเหตุ เป็นปัจจัยแห่งความทุกข์โดยแท้จริง; ฉะนั้นจึงกลายเป็นบุคคลที่มีหูตาสว่าง รู้สิ่งต่าง ๆ ตามที่เป็นจริงขึ้นมา.

เรื่องนี้มันยากลำบากอยู่หน่อยตรงที่ว่า บางทีเขาบอกว่า ฆีสาทเวดา เป็นเหตุ แต่พอถึงทีแก้ไข ก็ให้กินนั้น กินนี้ ทานนั้นทานี่ เอายาให้กิน ที่นี้ถ้าเผชิญมันตรงกันเข้า โรคมันก็หายไป แต่บุญคุณมันไปได้ที่ฆีสาทเวดา มันไม่ได้ที่หยูกที่ยาที่เขาเอามาให้กินเข้าไป; นี่มันก็เป็นทางให้สับสน เกี่ยวกับ อิทัปปัจจยตา. แต่ว่าหลักของ อิทัปปัจจยตา ยอมให้ได้ทั้งนั้น แม้ว่าเหตุปัจจัยนั้นมันอยู่ที่ฆีสาทจริง ๆ มันก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา อยู่นั่นแหละ. เราก็ต้องแก้ไขสิ่งที่เกี่ยวกับฆีสาทนั้น.

แต่ที่นี้ตามข้อเท็จจริงแท้ ๆ มันไม่เป็นเช่นนั้น; มันมีเหตุปัจจัยของมันโดยเฉพาะซึ่งไม่ต้องเกี่ยวกับเทวดา. เดียวนี้เขาไปโลกพระจันทร์ได้ เทวดามีส่วนช่วยตรงไหนบ้าง. เราจะต้องดูให้ดีว่า ส่วนที่มันเป็นจริง มันก็ต้องเป็นเรื่องจริงชนิดที่พิสูจน์ได้ ที่พอจะมองเห็นได้. ถ้ามองเห็นไม่ได้ มันก็ไม่จำเป็นจะต้องไปรู้ไปซี้ก็ได้. มันต้องเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ มีเหตุผลแสดงอยู่ แล้วก็เอามาใช้ให้ถูกต้องตามเรื่องตามราวของเหตุผล ก็จะเป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตานั่น ๆ จะเป็นเรื่องเจริญขึ้นก็เรื่อง อิทัปปัจจยตา, จะเป็นเรื่องเสื่อม ทราม ดับ ตายลงไปก็เป็นเรื่องของอิทัปปัจจยตา; คือเป็นได้ทั้ง ๒ ฝ่าย ดังที่ ปฏิจจสมุปบาทนี้มีอยู่ทั้ง ๒ ฝ่ายที่มันจะเกิดขึ้น เป็นทุกข์, ฝ่ายที่มันจะดับทุกข์ลงไป. ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้เป็น อิทัปปัจจยตา. เห็นชัดอยู่ว่า เมื่ออวิชชาเป็นปัจจัย ก็ได้รับความทุกข์มา; เมื่อความดับของอวิชชามีอยู่ก็ได้รับความดับของความทุกข์; เข้าในบทที่ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เมื่อความดับของอวิชชามีได้ ความดับของความทุกข์ก็มีได้; ความดับของความทุกข์ก็มีได้ ก็เพราะความดับของอวิชชา; ที่นี้ความเกิดของความทุกข์ก็มีได้เพราะความเกิดของอวิชชา; ทั้งฝ่ายเกิด ทั้งฝ่ายดับ ก็เป็นเรื่องของ อิทัปปัจจยตา ด้วยกันทั้งนั้น.

เด็ก ๆ คลอดออกมาโตขึ้น ๆ เป็นหนุ่ม เป็นสาว ถึงที่สุด มันก็เป็นเรื่อง อิทัปปัจจยตา ฝ่ายโตขึ้น; ที่นี้มันก็จะแก่ง ๆ จนเป็นคนแก่ มันก็เป็นอิทัปปัจจยตา ฝ่ายที่มันแก่ง ๆ ๆ; ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ส่วนใดเกี่ยวกับความทุกข์ ส่วนนั้น สำคัญมาก ต้องรู้จักแก้ไขก่อน; ส่วนนอกนั้นเป็นเรื่องที่รองลงไป เช่นการที่จะทำมาค้าขายหรือว่าจะทำการงานนั้นนี้ คำนวณว่าจะไร้มันก็รองลงไป. ที่สำคัญก่อนก็คือเรื่องที่จะดับความทุกข์ในจิตใจกันก่อน **อย่าให้เกิดความทุกข์เหมือนกับมีนรกเข้าไปอยู่ในจิตใจ** อันนี้ต้องสนใจก่อน. ที่นี้เมื่อปัญหานั้นมันแก้ไขได้หรือพอเป็นไปได้แล้ว ก็สนใจเรื่องจะเลี้ยงปาก เลี้ยงท้อง เลี้ยงอะไรไปตามเรื่อง.

ตัวอย่างเท่านั้น ก็น่าจะพอแล้วสำหรับให้ท่านทั้งหลายหลับตาคิดดูว่ามี อิทัปปัจจยตา อยู่ที่ไหนบ้าง? จะมองเห็นได้ว่ามีอยู่ทั่วไปหมดทุกห้วงระแหง ทุกเวลานาที ทั้งภายในตัวเรา และภายนอกตัวเรา. ภายนอกตัวเรานั้นนับไม่หวาดไม่ไหว นับตั้งแต่ดวงอาทิตย์ลงมา มันเป็นเรื่องที่กำลังหมุนเป็นเกลียวไปตามกฎ อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น. **ทั้งหมดนั้นแม้มากมายมหาศาลก็ยังไม่สำคัญเท่ากับอิทัปปัจจยตาในตัวเรา** เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้นเข้าแล้ว ระวังให้ดี มันจะเกิด อวิชชา-สัมผัส คือการสัมผัสด้วยความโง่ด้วยอวิชชา ต่อสิ่งเหล่านั้น แล้วมันจะเป็นทุกข์. ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ ฆีสาเทวดาที่ไหน มันมาทำให้เราเป็นทุกข์ไม่ได้; แต่เมื่อเราได้เห็นรูป ได้ฟังเสียง ได้ดมกลิ่น ลิ้มรส เป็นต้น, ถ้าไปโง่เมื่อไรจะมีความทุกข์เมื่อนั้น.

คำว่าโง่ในที่นี้จะเห็นได้ง่าย ๆ ก็คือว่า โง่ไปหลงรักมันเข้า หลงเกลียดมันเข้า; นี่เรียกว่ามันโง่. ไม่จำเป็นจะต้องไปหลงรัก หลงเกลียด เอาแต่ว่าจัดการลงไปให้ถูกต้องตามที่มันจะเป็นอย่างไร. เข้าไปรักก็โง่ เข้าไปเกลียดก็โง่ ระวังให้ดี! รู้สึกว่าได้ ได้ผลได้กำไรนี้ มันก็โง่ชนิดหนึ่ง, รู้สึกว่าขาดทุนเสียหายหมด มันก็เป็นความโง่ชนิดหนึ่ง. ความเป็น อิทัปปัจจยตา เป็นกฎของธรรมชาติ ไม่มีทางที่จะหลุดลงไปแล้วอย่างนั้นอย่างนี้ คือว่ามันมีความเป็นปัจจุปัจจุแต่อยู่อย่างนี้

จึงไม่เรียกว่าคน แล้วก็ไม่ใช่คน. ฉะนั้นระวังให้ดี! คำพูดมันหลอก
อิทัปปัจจยตา จะไม่เป็นอะไรเลยนอกจาก อิทัปปัจจยตา. ถ้าถามว่ามีคนไหม?
ก็ตอบว่าไม่ใช่คน ไม่มีคน แต่เป็นอิทัปปัจจยตา.ถ้าอย่างนั้นก็ไม่ใช่คนซี?
ก็จะไม่พูดว่า มีคน หรือว่าว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย; แต่จะพูดว่ามีแต่กระแสของ
อิทัปปัจจยตา.

คนแก่ ๆ เคยฟังเทศน์ เรื่อง มลिनทปัญหา เมื่อพระยามลินท์ถามพระ
นาคเสนว่า คนนี้ตายแล้วไปเกิดหรือ? พระนาคเสนก็ตอบอย่างนักเลงว่า “คนนี้
ก็ไม่ใช่ คนอื่นก็ไม่ใช่” หายความว่ามันเป็น อิทัปปัจจยตา เมื่อคนตายลง คนนี้
คนที่ตายนี้ไปเกิดหรือ? ถ้าใครบอกว่าคนนี้แหละที่ไปเกิด คนนั้นมันบ้า พูดอย่างนั้น
มันบ้า. ถ้าตอบว่าคนอื่นไปเกิด มันก็บ้า บ้าเท่ากัน ไปเกิดเป็นอย่างอื่นมันก็บ้า
เท่ากัน. ตามกฎเกณฑ์ของพระพุทธเจ้าจะต้องตอบว่า **“ไม่ใช่คนนี้ แล้วก็ไม่ใช่
คนอื่น”** แล้วที่ตรงกลางนั้นเป็นอะไร? ก็คือเป็น อิทัปปัจจยตา.

ดังนั้นอย่างพูดว่า มี; อย่าพูดว่า ไม่มี; ที่ถูกนั้นมันอยู่ตรงกลาง
คือมันเป็นอิทัปปัจจยตา. ถ้าเราไปพูดตามอวิชชา เราจะพูดว่า “รวยแล้ว” จะพูดว่า
“ขาดทุนฉิบหายหมดแล้ว” เราจะพูดอย่างใดอย่างหนึ่ง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มีความหมาย
ตรงกันข้ามเสมอ; เป็นของที่ตรงกันข้าม. ทีนี้ถ้าพูดอย่างลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า
ต้องพูดอยู่ตรงกลาง ไม่พูดอย่างใด อย่างหนึ่ง. หรือว่าถ้าพูด ก็พูดไปตามเขาพูด
ส่วนในใจของเราว่ามันไม่ใช่อย่างนั้น; เราพูดปากอย่าง ใจอย่าง.

เช่นเราพูดว่า “ตัวเรา” อย่างนี้ แต่ใจของเรารู้ว่าไม่ใช่ตัวเรา เป็น
อิทัปปัจจยตา เท่านั้น ร่างกายจิตใจความรู้สึกคิดนึกนี้ เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา;
เพราะสิ่งนี้มีอยู่สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; หรือว่าเพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น;
ทยอยทยอยกันไปอย่างนี้เรื่อย. นี่เรียกว่าผู้รู้ผู้เห็นอิทัปปัจจยตา เพราะฉะนั้นจึงไม่
กลัวความเจ็บไข้ไม่กลัวความตาย ไม่กลัวผี ไม่กลัวอะไรที่เขากลัว ๆ กันนั้น; เพราะรู้
อิทัปปัจจยตานี้ จึงรู้ว่าผีไม่มี มันก็เลยไม่กลัวผี.

เพราะฉะนั้นผู้ที่เห็นธรรมะในพุทธศาสนา ก็คือเห็น อิทัปปัจจยตา แล้วก็ไม่กลัวตาย เพราะมันไม่มีความตาย ไม่มีความอยู่ที่แท้จริง; มันมีแต่ อิทัปปัจจยตาที่กำลังไหลไป ปฏฺจแต่งกันไป; มันจึงมีจิตใจที่ไม่กลัวอะไร และไม่อยากจะอะไร ไม่เกลียดอะไร ไม่รักอะไรอยู่ได้. แม้ว่าเรื่องนี้พูดง่าย แต่เห็นยาก เข้าใจยาก. ถ้าไม่เชื่อว่ายาก ก็จะต้องอ้าง พระพุทธภาษิต มาให้ได้ฟัง : พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรื่องยาก เรื่องเห็นยาก เข้าใจยาก อะไรที่ยากไว้ ๒ เรื่อง : *ทฺททสํ โข ภิกฺขเว อิทั จานํ ยทิตํ อิทัปปัจจยตา ปฏิจฺจสมุปฺปาโท*-ท่านว่าสิ่งนี้ หรือฐานะอันนี้เห็นได้ยาก สิ่งนี้คือ อิทัปปัจจยตาหรือปฏิจฺจสมุปฺปาต; ว่า *ทฺททสํ โข ภิกฺขเว อิทั จานํ*; ใช้คำว่า ปฏิจฺจสมุปฺปาตก็มี. ถ้าในที่ใดตรัสไว้ ๒ เรื่องพร้อมกัน จะใช้คำว่า ปฏิจฺจสมุปฺปาตด้วย, และอีกอย่างหนึ่งคือ *ทฺททสํ เอตํ จานํ ยทิตํ สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพปฏิบัติสสุคโค ตณฺหุขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ*; นิพพานังเป็นคำสุดท้าย.

เป็นอันว่า เรื่องที่เห็นยากที่สุด ก็มีเพียง ๒ เรื่อง คือ อิทัปปัจจยตา เรื่องหนึ่ง กับนิพพานอีกเรื่องหนึ่ง. และน้อยนักที่จะตรัส ๒ เรื่องพร้อม ๆ กัน มักตรัสแต่เรื่องใดเรื่องหนึ่งมากกว่า. ที่เราจะชินหูกันที่สุดก็คือเรื่อง นิพพาน: *สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพปฏิบัติสสุคโค ตณฺหุขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ*; เป็นคำพูดที่มันเนื่องกันไปหลาย ๆ คำ แต่ว่าความหมายมันที่อันเดียวคือ นิพพาน นี่ลึกซึ้งเห็นยาก.

ในที่บางแห่งก็ตรัสเฉพาะ อิทัปปัจจยตา อย่างเดียวว่าเป็นเรื่องเห็นยาก คือ ปฏิจฺจสมุปฺปาต. แล้วก็เรื่องนี้แหละที่พระพุทธเจ้าทรงท้อพระทัย ตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ว่า ปวຍการที่จะไปสอน สอนก็เหนื่อยเปล่า ไม่สอนดีกว่า. นี่มันลึกถึงขนาดนี้. เรื่อง อิทัปปัจจยตานี้ และเรื่องนิพพานนี้ มันลึกถึงขนาดนี้. แต่เฝ้าเห็นว่าพระพุทธเจ้าท่านมีบารมีที่ป่มมาในทางเมตตากรุณา ฉะนั้นท่านจึงเปลี่ยนความคิดใหม่ไปในทางที่ว่า ลำบากก็ลำบาก ยอมลำบาก เพราะว่าสัตว์ที่มันไม่โง่เกินไป คือมีภูลีในดวงตาแต่เล็กน้อย หมายความว่านิสัยสันดานของมันมีความโง่น้อยนี้ มันก็

มืออยู่ในโลกนี้ ฉะนั้นจึงทรงสอนเพื่อประโยชน์แก่สัตว์เหล่านี้. ถ้าไม่สอน สัตว์เหล่านี้จะเป็นผู้เสียประโยชน์ คือเสียที่ที่เขาที่มีภูมิลีในดวงตาแต่เล็กน้อย แล้ว ก็ไม่ได้รับประโยชน์อะไร. ดังนั้นพระองค์จึงทรงสอนเรื่อง อิทัปปัจจยตา หรือเรื่อง ปฏิจจสมุปบาทนี้

พูดมาถึงตอนนี้ ก็อยากจะขอเตือนย้ำให้รำคาญอยู่บ่อย ๆ อีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อพระพุทธเจ้าออกบวชก็ออกด้วยความหวังว่า จะค้นเรื่อง อิทัปปัจจยตา คือค้นว่า ทุกข์นี้มาจากอะไร? ดับทุกข์ได้อย่างไร? การตั้งปัญหาอย่างนี้ มันคือตั้งปัญหา อิทัปปัจจยตา ว่าเพราะอะไรมี, อะไรจึงมี; เพราะอะไรไม่มี, อะไรจึงไม่มี; ที่นี้ พระพุทธเจ้าออกบวช ออกไปจากบ้านจากเมือง ก็เพื่อจะค้นว่า ทุกข์มีเพราะอะไร? ทุกข์จะดับได้เพราะอะไร? ก็แปลว่าท่านออกบวชนี้เพื่อค้น อิทัปปัจจยตา แล้วท่านก็เที่ยวค้นตามสำนักนั้นสำนักนี้เรื่อยไป ก็ล้วนแต่ค้นเรื่อง อิทัปปัจจยตา; จนกระทั่งคืนที่ท่านตรัสรู้ ก็ทรงพิมพ์แต่ อิทัปปัจจยตา คือปฏิจจสมุปบาท นี้: ในปฐมยามพิจารณาปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา ส่วนสมุททวาร แล้วก็แปลง อุทานเสียทีหนึ่ง. พอถึงยามที่สองก็ค้น อิทัปปัจจยตา ส่วนนิโรธวาร คือปฏิจจ-สมุปบาท ส่วนนิโรธวาร สูดยามที่สอง ก็แปลงอุทานเสียทีหนึ่ง. พอถึงยามที่สาม ก็ค้น อิทัปปัจจยตา ส่วนที่สัมพันธ์กันทั้งฝ่ายสมุททวารและนิโรธวาร, ตรัสรู้แล้วก็แปลง อุทานออกมาอีกครั้งหนึ่ง เป็นอุทานที่สามว่า “พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนา ให้สิ้นไป เหมือนอาทิตยอุทัย กำจัดความมืดฉะนั้น” พอดีสว่างขึ้นมา. พระพุทธเจ้า ก็ตรัสรู้ ด้วยการแทงตลอดอิทัปปัจจยตา คือปฏิจจสมุปบาทนี้.

ที่นี้พอท่านตรัสรู้แล้ว พูดดูก็น่าหวัหวั คล้าย ๆ ว่าที่ท่านกลัวจะลืม หรือ อย่างไร ท่านกลัวว่ามันจะลืมเลือนไปหรืออย่างไร ที่จริงมันลืมเลือนไม่ได้ เพราะท่าน เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ ลืมเลือนไม่ได้; แต่ถึงอย่างนั้นท่านก็ยังพร่ำบ่น

พราห์ตอง อิทัปปัจจยตา นี้ คือพิจารณาทบทวนไปทบทวน ทบทวนไปทบทวน หลังจากตรัสรู้แล้ว อยู่ที่ดินโพธิ์ หรือที่ดินไทรอะไรก็ตาม หรือกระทั่งในเรือนแก้ว บริเวณต้นโพธิ์นั้น เป็นสัปดาห์ ๆ พราห์อยู่แต่เรื่อย อิทัปปัจจยตา จนกว่าจะได้เสด็จออกไปจากต้นโพธิ์ ที่นี้เมื่อท่านไปสอนที่ไหน ท่านก็สอนแต่เรื่อง อิทัปปัจจยตา.

แต่เรามันหุนหันวก หนูใช้การไม่ได้ มันได้ยินเป็นเรื่องอื่น ไม่ได้ยิน ไม่ได้รู้สึกว่าเป็นเรื่อง อิทัปปัจจยตา. ขอให้เข้าใจเถอะว่า พระธรรมคำสอนพระพุทธวจนะ ถ้าจะประมาณกันว่า ๘๔,๐๐๐ ข้อ ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ ทุกธรรมขันธ์นี้ ยืนยันว่าทุกธรรมขันธ์ล้วนแต่สอนเรื่องอิทัปปัจจยตา. ถ้าสอนเรื่องกิเลสมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ที่อยู่ในส่วนกิเลส; ถ้าสอนเรื่องความทุกข์มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ที่อยู่ในส่วนความทุกข์. ถ้าสอนเรื่องการปฏิบัติ นี่ยังเป็น อิทัปปัจจยตา เพราะปฏิบัติอย่างนี้ ผลอย่างนี้จึงเกิดขึ้น, เพราะปฏิบัติอย่างนี้ ผลอย่างนี้จึงเกิดขึ้น. เรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องภาวนา เรื่องอะไร มันล้วนแต่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ ถ้าว่าเกิดเป็นผลขึ้นมาเป็นมรรค ผล นิพพาน นั้น ก็คือ อิทัปปัจจยตา ในส่วนที่เป็นความดับทุกข์. มันไม่มีคำไหน ข้อไหนใน ๘๔,๐๐๐ ข้อ ที่จะไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ เราไม่เคยได้ฟังอย่างนี้ เราไม่เคยรู้สึกอย่างนี้ ทั้งที่พระพุทธเจ้าท่านทรงมุ่งหมายอย่างนี้ ว่าให้ภริยสาวกในธรรมวินัยนี้ทำในใจอยู่เสมอ ถึง อิทัปปัจจยตา. อาตมาเห็นว่าพวกเราหรือท่านทั้งหลาย ไม่เคยชินต่อคำนี้ ไม่ประสีประสาต่อคำ ๆ นี้ ฉะนั้นอาตมาจึงเอามาพูด เอามาบรรยาย เอามากระทำให้แจ่มแจ้งตามความประสงค์ของพระพุทธเจ้า. เมื่อตะกี้ท่านทั้งหลายก็ได้ยินพระสวด ถึงคำที่ควรจะสนใจ ว่า :
ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุทฺธเมติ อภิสเมติ - ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะ ถึงพร้อมเฉพาะซึ่งธรรมนั้น (คือ อิทัปปัจจยตา); *อภิสมฺพุทฺธเมตฺวา อภิสเมตฺวา* - ครั้นรู้แล้วครั้นถึงแล้ว; *อาจิกฺขติ เทเสติ* - ย่อมบอกย่อมแสดง; *ปญฺญเปติ ปญฺจเปติ* -

ย่อมบัญญัติขึ้น ย่อมตั้งเป็นกฎเกณฑ์ขึ้น; วิวรรติ - ย่อมเปิดเผย เหมือนเปิดประตูเปิดของที่ปิด; วิชชติ - ย่อมจำแนกแจกแจง คือผ่าแล่งออกไป ให้มันหมดความเป็นก้อนที่เข้าใจยาก ให้มันเป็นส่วนละเอียดย่อยออกไป ให้มันเข้าใจง่าย. และคำสุดท้ายว่า อุตตานิกรโติ - กระทำให้เหมือนกับการหยายของที่มันคว่ำอยู่. ถ้าของนั้นมันคว่ำอยู่ เราไม่รู้ว่าในนั้นมันมีอะไรหรือเป็นอะไร ดังนั้นต้องหยายดู. นี่การกระทำของพระพุทธเจ้าเท่าที่พระองค์ตรัสเอง เป็นอย่างนี้.

เมื่อท่านรู้แล้ว ถึงแล้วในเรื่องนี้ ก็บอกกล่าว แล้วก็แสดง แล้วก็บัญญัติ แล้วก็ตั้งขึ้นไว้ แล้วก็เปิดให้เห็น แล้วก็จำแนกให้เห็น แล้วก็หยายให้เห็น; เราจึงถือว่าข้อนี้เป็นพระพุทธประสงค์ ที่ต้องการให้เราช่วยกระทำสืบ ๆ กันไป; เมื่อใครรู้แล้วถึงแล้ว ก็ให้ทำอย่างนี้ แก่เพื่อนมนุษย์ต่อไป. ถ้าไม่อย่างนั้นมันจะสูญไป มันจะหายไป คือพรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าก็จะหายไป. เดียวนี้เราจะช่วยกันสืบศาสนา สืบพรหมจรรย์ จึงขอให้ช่วยกันทำอย่างเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าท่านทำ คือท่านประสงค์ให้ทำ ว่าถ้ารู้เห็นเท่าไร ก็จงช่วยบอกช่วยแสดง ช่วยชี้แจง ช่วยเปิดเผยอย่างที่ว่ามาแล้ว. มันก็ควรจะกระทำให้ได้แก่คนที่ยังไม่วู้ หรือว่าลูกเด็ก ๆ มันยังไม่วู้ ก็ช่วยทำให้รู้; รู้สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ อิทัปปัจจยตา นี้.

ถ้าหากว่าครูเขาจะสอนเด็กในโรงเรียน เรื่องการต้มน้ำให้เป็นไอโดยการต้มน้ำนี้ ก็ควรสอนกันในแง่ที่ให้เห็น อิทัปปัจจยตา ก็จะเป็นการตั้งต้นที่ดี ที่เด็กเขาจะได้รู้จักหัวใจของพุทธศาสนา. แต่เดี๋ยวนี้เขาก็สอนโดยทำตัวอย่างให้ดู ต้มน้ำให้เดือดให้ดู แต่สอนให้รู้แต่เพียงว่า น้ำกลายเป็นไอได้แล้วมันกลับเป็นน้ำได้; เท่านั้นที่เรียกว่ายังสอนตื้นเกินไป เป็นวิทยาศาสตร์ของเด็กอมมีของลูกเด็ก ๆ เล็ก ๆ; ยังไม่สมแก่ความเป็นพุทธบริษัท. ดังนั้นจะต้องสอนให้รู้ถึงสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; อย่างนี้เรื่อยไปเพราะมันไม่มีหยุด เอน้ำ

มาต้มให้เดือดเป็นไอ แล้วไอไปไหนเป็นอย่างไรต่อไป นั้นมันก็ทางหนึ่ง. แต่มันก็ควรจะรู้ว่า น้ำนี้มาจากไหน มันก็ควรจะถอยหลังไปในทางที่ว่า น้ำนี้มันมาจากไหน มันก็จะเป็น อิทัปปัจจยตา; ถอยหลังไปหาต้นเดิม ต้นเงื่อนที่สุด คือไม่รู้จักจบอีกเหมือนกัน. ฉะนั้นเรื่องน้ำเรื่องเดียวนี้ก็เรียนเรื่อง อิทัปปัจจยตา ได้ เด็กนั้นก็กลายเป็นผู้ที่มีเหตุผล อยู่ในอำนาจของเหตุผลขั้นสูงสุดคือขั้น อิทัปปัจจยตา แล้วเขาก็จะเจริญออกมาไปข้างหน้า จนถึงกับรู้จักสิ่งที่เป็นเหตุและผลที่ลึกซึ้ง ๆ ๆ ที่ยากจะเห็นได้ด้วยตา ก็จะกลายเป็นเรื่องทางจิตใจ คือดับทุกข์ได้.

นี่ขอให้ตั้งปณิธานกันเสียใหม่ว่า พวกเรานี้จะรวมหัวกันตั้งปณิธานกันใหม่ที่จะทำให้คนในโลกได้รู้สิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านทรงประสงค์จะให้รู้ โดยบทว่า: *อริยสาวก ในศาสนานี้ ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอว่า : เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี, เพราะการเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น; เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี; เพราะการดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไป.* เท่านั้นมันจะมีประโยชน์ ทั้งทางโลก ทั้งทางธรรม ทั้งทางอะไรหมด เด็ก ๆ จะมีเหตุผล จะไม่กลัวผี จะไม่ยึดมั่นทางนั้น ทางนี้ จะไม่ยึดมั่นเกินไปในเรื่องอร่อย หรือไม่อร่อย. พอเขาได้กินของไม่อร่อย เขาโกรธเป็นฟืนเป็นไฟ, พอเขาได้กินของอร่อย เขาถึงโลดเป็นบ้าเป็นหลัง อย่างนี้คือมันไม่มีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา เสียเลย.

ถ้าว่าเด็ก ๆ ของเรารู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา ดี; ใจจะไม่เป็นบ้า ขึ้น ๆ ลง ๆ เมื่ออร่อยและเมื่อไม่อร่อย. เขาจะเห็นเป็นของธรรมดาว่า *เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี; เพราะสิ่งนี้ขาดเข้าไป มันจึงหวน หรือว่าสิ่งนี้เปลี่ยนเข้าไปมันจึงเดิม.* แล้วก็รู้อะไร ๆ ได้อีกหลายอย่าง จนไม่รู้สึกประหลาดอะไรในของที่มันเคยหลง. ในสิ่งที่เคยหลงเคยประหลาด เคยงงไปหมดนี้ ก็จะหายโง่ หายหลง หายงง; มันก็เป็นเนื้อ เป็นตัวขึ้นมาในทางของความเป็นพุทธบริษัท ซึ่งแปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน. คนโง่นั้น

มันจะเบิกบานได้อย่างไร จะตื่นได้อย่างไร นี่แหละพวกคนโง่ คนไม่รู้ จะต้องรู้อะไร ก็ต้องรู้ อิทัปปัจจยตา.

เอากันอย่างว่า เมื่อรู้ อิทัปปัจจยตา จริง ๆ นี่ มันจะไม่ชี้ขาด จะไม่วิ่งหนี จะไม่กลัวตาย. มีเจ็บ มีปวด ขึ้นที่เนื้อ ที่หนัง มันก็จะมองเห็นความเป็น อิทัปปัจจยตา เพราะอย่างนั้น จึงเป็นอย่างนั้น; เพราะอย่างนั้น จึงเป็นอย่างนั้น; จึงไม่กลัวมาก แล้วก็จะไม่กลัวเสียเลย; ถ้าทำได้ดีก็จะไม่กลัวเสียเลย แล้วก็จะแก้ไขเยียวยารักษาไป โดยที่ไม่มีความทุกข์เลย.

คนเราเสียสติ เสียสติแล้วทำอะไรผิด ๆ นี่ก็เพราะมันขาดความรู้ข้อนี้: มันไปกลัว มันไปหลง มันไปเห็นเป็นของศักดิ์สิทธิ์. เดียวนี้เห็นว่ายังเป็นกันอยู่มาก กล่าวพูดว่า ยังเป็นกันอยู่มาก, ใครพูดว่าไม่เป็น ก็ไม่อยากจะเชื่อ, คือเรื่องถือโชด ถือกลาง เกิดอะไรหล่นลงมาสักชนิดหนึ่ง ความคิดก็น้อมไปทางโชดทางกลาง. จึงจกตกลงมาสักตัวหนึ่งตรงหน้า มันก็ชนลูกขนพอง มันคิดว่ากูจะต้องตายแล้ว นี่มันโง่ถึงขนาดนี้. หรือพอผิดหวังอะไรนิดเดียวเท่านั้น มันก็สะดุ้ง มันถือเป็นลางร้าย มันจะต้องฉิบหายหมด; นี่มันโง่ โง่เกินกว่าเหตุ เพราะมันไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา.

ฉะนั้น อิทัปปัจจยตา จึงเป็นสิ่งที่สูงสุด แล้วก็เป็นสิ่งที่มีคุณค่าที่สุด. ถ้าไม่อย่างนั้นพระพุทธเจ้าท่านจะไม่ตรัสอย่างนี้ จะไม่ตรัสอย่างที่ว่านี้ ว่า อริยสาวก ในศาสนา นี้ ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอ ในข้อนี้ คือข้อที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. แล้วที่พระองค์ทรงเอามาเพิ่มพำ ๆ อยู่บ่อย ๆ มีอยู่ในสูตรหลายสูตร ทั้งอย่างย่อและอย่างพิสดาร. ถ้าอย่างย่อก็คือประโยคสั้น ๆ ๔ ประโยคนี้, ถ้าอย่างพิสดารก็คือ ปฏิจจสมุปปาททั้ง ๒ วาระที่ทรงเอามาเพิ่มพำอยู่บ่อย ๆ. ส่วนเราถ้าจะเพิ่มพำกันบ้าง มันก็ไปเพิ่มพำเรื่องอื่น เป็นเรื่องละเมอเพื่อฝันไปในเรื่องอื่น มันไม่ได้ประกอบอยู่ด้วยธรรม. ฉะนั้นถ้าจะพูดอะไร จะเพื่ออะไร จะละเมออะไร ก็ขอให้มันเป็นในทาง

ธรรม. ถ้าไม่ละเมอ ไม่ต้องเพ้ออย่างนี้ ให้ทำทุกสิ่งด้วยสติสัมปชัญญะ ให้เห็นอยู่ว่า อะไรเป็นอย่างไร ๆ ๆ เท่านั้นเอง เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย อะไรจึงเกิดขึ้น, เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย อะไรจึงดับลง. ให้รู้แต่อย่างนี้ จนมันฝันก็ฝันอย่างนี้; จนมันละเมอเอง ก็ละเมออย่างนี้. แม้ที่เป็น ๆ อยู่ที่นี่ ที่ปกติอยู่ที่นี่ มันก็รู้แจ่มแจ้งแต่อย่างนี้.

อันนี้เป็นหลักของทุกสิ่งในโลก หรือทุกโลกทั่วจักรวาล แล้วมันก็ดูเอาเองเถอะว่า มันมีอำนาจสักเท่าไร สำหรับสิ่งนี้. โลกเกิดขึ้นก็เพราะสิ่งนี้; หรือว่าอะไรที่เป็นเหตุให้โลกเกิดขึ้น มันก็เกิดขึ้นเพราะสิ่งนี้ เพราะ อิทัปปัจจยตา นี่.

ใคร่ขอติว่า เขาว่าโลกมาจากไหน ว่าโลกมาจากดวงอาทิตย์ ดวงอาทิตย์มาจากไหน ทั้งหมดนี้มาจากไหน ถ้ารู้ก็ยอมรับว่ารู้; แต่ในที่สุดก็ไปดูให้ดีเถอะจะเห็นว่ามันมาจาก อิทัปปัจจยตา. ที่นี้คน สัตว์ที่มีชีวิตนี้ มันกระเด็นออกมา เกิดขึ้นมาในโลกเป็นสิ่งที่มีชีวิต มันก็เกิดขึ้นมาจากสภาพที่มันไม่มีชีวิต นี่มันก็เพราะ อิทัปปัจจยตา อีก. ถึงเราจะไม่เชื่อพวกฝรั่ง พวกนักวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน เราก็ไม่มีทางจะพูดอย่างอื่นนอกจากจะพูดว่า ก่อนนี้มีมนุษย์ในโลกไม่มี, มนุษย์ไม่เคยมีในโลกนี้มาแต่ก่อน มันเพิ่งมี มีเมื่อไรก็ตามใจ. ที่มันมีขึ้นมาได้ก็เพราะอำนาจแห่ง อิทัปปัจจยตา. แม้จะเชื่อว่า พรหมลงมากินจวนดินเกิดกิเลสตกค้างอยู่ที่นี่ ก็ตามใจ; นั่นก็ อิทัปปัจจยตา. หรือจะเชื่ออย่างนักวิทยาศาสตร์ว่า มันเกิดขึ้นตามลำดับ ๆ กันมา จนเป็นสิ่งที่มีชีวิตนี้ มันก็ อิทัปปัจจยตา. ที่นี้มาเป็นคนขึ้นมาแล้ว ทั้งเนื้อทั้งตัว ก็ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา อีก.

ถ้ามีเวลาว่างบ้าง ก็ไปนั่งพิจารณาดู ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง กระดูก เลือด เนื้อ อากกการที่เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; แต่ละอันนี้ มันก็ล้วน

เป็น อิทัปปัจจยตา จิตใจที่เป็นความคิด ความนึก ความรู้สึก เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นอะไรก็ตาม ก็เป็นอิทัปปัจจยตา; และเป็นอิทัปปัจจยตา รุนแรงยิ่งกว่าที่เป็น รูปกาย; คือส่วนที่เป็นนามหรือเป็นจิตใจนั้น มันเป็น อิทัปปัจจยตา รุนแรงรวดเร็ว กว่าที่มันเป็นทางเนื้อหนังร่างกาย; แต่แล้วมันก็ผสมโรงกันทั้งร่างกาย ทั้งจิตใจเป็น อิทัปปัจจยตา อื่น ๆ ต่อไปอีก ไม่หยุดความเป็น อิทัปปัจจยตา. ทีนี้ ถ้าไม่รู้เท่าต่อสิ่งนี้ มันก็จะมีความทุกข์.

ฉะนั้น เรา รู้ อิทัปปัจจยตา เพื่อจะแก้ไข อิทัปปัจจยตา. นี่ฟังดูให้ดีกว่า **เรา รู้ อิทัปปัจจยตา นี้ ก็เพื่อจะแก้ไข อิทัปปัจจยตา ส่วนที่ไม่พึงปรารถนา.** อิทัปปัจจยตา ส่วนที่จะทำให้เกิดเป็นความทุกข์ขึ้นนี้ เราแก้ไขด้วยอิทัปปัจจยตา ส่วนที่จะทำให้เกิดความทุกข์ดับลงไป. เราก็แสวงหาความรู้หาวิธีปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าท่าน ได้สั่งสอนไว้อย่างสำเร็จรูป. ใช้คำว่า “สำเร็จรูป” เพราะว่าคนมันโง่เกินไป จะบอก ให้มันมากนัก มันก็ไม่สำเร็จ. ฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า ทำแต่อย่างนี้เถอะ ทำเท่านั้น ทำอย่างนี้ ทำเท่านั้น เช่นว่า อย่าทำบาป ทำแต่บุญ ทำจิตให้บริสุทธิ์ อย่างนี้ มันเป็นสูตรสำเร็จ ที่ไม่ต้องบอกเรื่อง อิทัปปัจจยตา. แต่ว่าที่แท้ นั่นแหละ คืออิทัปปัจจยตา ส่วนที่มันจะแก้ไขอิทัปปัจจยตาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นฝ่ายความทุกข์. เพราะฉะนั้นมันก็ไม่อะไร นอกไปจาก อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ ถ้าคนมันฉลาด ฉลาดมากเข้า จนจะเท่าพระพุทธเจ้าเอง พระพุทธเจ้าก็บอกว่า ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ไฉน! มีแต่อิทัปปัจจยตา. แกจะเรียกส่วนไหน ว่าสุข ส่วนไหนว่าทุกข์ก็ตามใจ มันไม่ถูกทั้งนั้น มันมีแต่อิทัปปัจจยตา.

วันนี้ก็ได้พูด ให้มองเห็นในลักษณะ ของอิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็น กฎเกณฑ์ของความรู้ทั่ว ๆ ไป. แล้วมันยังมีต่อไปอีกที่เราจะต้องรู้ คือรู้ความที่ พุทธศาสนานี้ มันมีแต่เรื่องอิทัปปัจจยตา กันอย่างไรต่อไปอีก; คือรู้ต่อไปว่า: **อิทัปปัจจยตา นั่นแหละคือ มัชฌิมาปฏิปทา.**

เราเคยได้ยินแต่ว่า อริยมรรคมีองค์แปด เห็นชอบ ดำริชอบ พุทฺธจําชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ พยายามชอบ สติชอบ สมาธิชอบ ว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทานั้น มันเป็นสูตรสำเร็จรูปที่พระพุทฺธเจ้าท่านทำให้ง่ายสำหรับคนทั่วไป ที่ยังไม่มีความรู้ลึกซึ้ง จึงวางสูตรสำเร็จว่า ให้ปฏิบัติ ๘ อย่างนี้ เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา.

ทีนี้สำหรับผู้ที่มีความฉลาดมาก ก็ยังมีสูตรอีกมาก โดยเฉพาะสูตรในกลุ่ม ปฏิจํสุมุปปาตํนี้ทรงแสดงว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ อิทัปปัจจยตา ปฏิจํสุมุปปาโท. มัชฌิมาปฏิปทา คือ อิทัปปัจจยตา ปฏิจํสุมุปปาโท; คือเมื่อพูดว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” ตามกฎแห่ง ปฏิจํสุมุปปาตํ นั้นแหละ คือ มัชฌิมาปฏิปทา. มันอยู่ตรงกลาง. มันจะอยู่ตรงกลางไปหมด. อิทัปปัจจยตา นี้ มันไม่ใช่สัสสตทิวฏฐิ แล้วมันก็ไม่ใช่ อุกฺเขตทิวฏฐิ. ถ้าพูดว่าคนมีอยู่จริง ตายแล้วเกิด อย่างนี้เป็นสัสสตทิวฏฐิ. อย่างนี้มันผิดหลัก อิทัปปัจจยตา เพราะไปถือเสียแล้วว่ามันมีคนอย่างตายตัว มันมีแน่นอนอย่างตายตัวนี้ เป็นสัสสตทิวฏฐิ. ทีนี้ถ้ามันเข้าใจผิดตรงกันข้าม ว่าว่างเปล่าไม่มีอะไร ตายแล้วก็สูญ เดียวนี้คนก็ไม่มี; เป็นเรื่องไม่มีอย่างมิจฺฉาทิวฏฐิ ก็เรียกว่า อุกฺเขตทิวฏฐิ. ที่เป็นอุกฺเขตทิวฏฐินั้นก็ไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา. อิทัปปัจจยตา มันจะมีแต่เพียงว่า :เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี; พูดแต่อย่างนี้. ถ้าถามว่าคนตายแล้วเกิดหรือไม่? ก็บอกว่ามีแต่ อิทัปปัจจยตา มันไม่มีคน. เมื่อมันไม่มีคน มันมีแต่ อิทัปปัจจยตา. ก็อย่ามาตั้งคำถามบ้า ๆ เช่นนี้ เราตอบไม่ถูกด้วย! เมื่อมันไม่มีคน มันมีแต่ อิทัปปัจจยตา ดังนั้นเราไม่อาจตอบว่า คนตายแล้วเกิด หรือคนตายแล้วไม่เกิด นี่คือความที่อิทัปปัจจยตาเป็น มัชฌิมาปฏิปทา อยู่ตรงกลาง. หรือพูดว่า อิทัปปัจจยตาแล้ว มันก็ไม่ได้แสดงว่า “มี” หรือว่า “ไม่มี” ถ้าพูดว่ามี นั่นเป็น สัสสตทิวฏฐิ, ถ้าพูดว่าไม่มี มันเป็นอุกฺเขตทิวฏฐิ ; อิทัปปัจจยตา จะอยู่ตรงกลาง ระหว่างความ “มี” กับความ “ไม่มี”. แก่อยากจะเรียกว่ามี หรือไม่มีก็ตามใจเถิด แต่ของจริงมันมีอยู่อย่างนี้นั่น. เพราะสิ่งนี้มี

สิ่งนี้จึงมี; เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; มันจะมีคนได้อย่างไร เพราะมันเปลี่ยนเรื่อย. ถ้าอยากจะพูดว่า “มี” มันก็มีในลักษณะ อิทัปปัจจยตา, จะว่า “ไม่มี” มันก็ไม่ถูก เพราะมันมีอยู่ มันมีแต่ความเปลี่ยนแปลงที่อยู่ในลักษณะของ อิทัปปัจจยตา. จะพูดว่า มี โดยส่วนตัวก็ไม่ได้ถูก, พูดว่าไม่มีโดยส่วนตัวก็ไม่ได้ถูก; จึงต้องพูดว่า : เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. แล้วเมื่อมันเป็นอย่างนี้เรื่อยไป มันก็คือการไหลไปของเหตุ และปัจจัย กับผล; เหตุให้เกิดผล, ผลกลายเป็นเหตุ ให้เกิดผล, ผลกลายเป็นเหตุให้เกิดผล. ผลก็กลายเป็นเหตุ แล้วก็ให้เกิดผล; อย่างนี้เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. เพราะฉะนั้นมันจึงอยู่ตรงกลางเรื่อยไป ไม่เอียงไปซ้าย ไม่เอียงไปขวา ไม่เป็นอัตตกิลมถานุโยค ไม่เป็นกามสุขัลลิกานุโยค เพราะมันเป็น อิทัปปัจจยตา. กระทั่งว่า ที่ถามว่า คนนี้หรือที่ตายแล้วไปเกิด คนที่ตายแล้วไปเกิดนี้เป็นคนเดียวกันไหม? พระนาคนเสนจึงตอบว่า “ไม่ใช่คนนั้น และไม่ใช่คนอื่น” เพราะมันเป็น อิทัปปัจจยตา.

นี่เป็นตัวอย่างที่ว่า เราจะต้องรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา เพื่อว่าเราจะได้เดินอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ไปเียง ไปหลงในของเป็นคู่ ๆ, ของเป็นคู่ ที่ระบุไปยังข้างใดข้างหนึ่งโดยเด็ดขาดนั้นไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา; เป็นสิ่งสมมติเท่าที่ อิทัปปัจจยตา ว่าอย่างนั้น; ที่แท้ อิทัปปัจจยตา นั้นจะเป็นอะไรก็ได้ มันเป็น อิทัปปัจจยตา เท่านั้น. ถ้าพูดให้เป็นอะไรไปอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่า “สมมติ” ที่พูดว่าบุญว่าบาป อย่างนี้พูดอย่างสมมติ. ถ้าพูดว่าเป็น อิทัปปัจจยตา ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป มันมีอยู่แต่ว่า : เมื่อมีอย่างนี้ แล้วมันต้องมีอย่างนี้; เมื่อมีอยู่อย่างนี้ มันก็ต้องมีอย่างนี้; แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าความสุขจะเกิดขึ้น เขาก็ยังเรียกว่า อิทัปปัจจยตา แต่มันถูกใจคนนั้น หรือถูกใจมนุษยชนพวกนั้น มันเลยเรียกกันว่าความสุข ที่จริงมันเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นคนที่เห็น อิทัปปัจจยตา ถึงที่สุดก็คือพระอรหันต์. ดังนั้นความหมายของสิ่งที่มันเป็นคู่ ๆ กัน มันเลยหมดไป; พระอรหันต์จึงไม่มีความรู้สึกที่เป็นคู่ ว่าดี ว่าชั่ว,

ว่าบุญ ว่าบาป, ว่าสุข ว่าทุกข์, ว่าแพ้ ว่าชนะ, ว่าได้ ว่าเสีย, ว่านาย ว่าบ่าว; อะไรที่เป็นคู่ ๆ แม้ตั้งแต่ ๑๐๐ คู่นี้ จะไม่มีในจิตใจของผู้ที่เห็น อิทัปปัจจยตา.

ดังนั้นจึงถือว่ามันเป็นที่รวมของวิชา ทั้งฝ่ายที่จะโง่ และฝ่ายที่จะฉลาด. วิชาของคนโง่ก็ขึ้นอยู่กับคนที่โง่ อิทัปปัจจยตา, วิชาของคนฉลาดก็ขึ้นอยู่กับความรู้ อิทัปปัจจยตา. ถ้ารู้ อิทัปปัจจยตา ถึงที่สุดก็เป็นพระอรหันต์ พ้นความเป็นอะไรไปเสียเลย. ถ้าไม่รู้มันก็ไปจมอยู่ในของที่เป็นคู่ ๆ เดี่ยวยินดี เดี่ยวยินร้าย, เดี่ยวเป็นสัตว์นรก เดี่ยวเป็นสัตว์สวรรค์ นั่งอยู่ตรงนี้ได้เดี๋ยวก็เกิดเป็นสัตว์นรก เดี่ยวก็เกิดเป็นเทวดาในกามาวจรอย่างนั้น; นั่นเพราะไม่รู้ อิทัปปัจจยตา. พวกเทวดายังไม่รู้ เพราะว่าเทวดากำลังบ้ากันใหญ่ คือหลงใหลในเรื่องทิพยสมบัติอะไรที่มันยั่วใจ; อย่างนี้ยังไม่รู้ อิทัปปัจจยตา.

ฉะนั้นจึงมีเรื่องเล่าว่า พอเทวดาจะจุติ เทวดาองค์หนึ่งแกจะต้องจุติ แกก็มีปัญหาขึ้นว่าจะไปไหนดี? เพื่อนเทวดาทั้งหลายก็ว่าต้องไปสู่สุคติสิ. เทวดาองค์ที่จะต้องจุนั้นก็ถามว่า สุคติที่ไหนเล่า? เพื่อเทวดาก็ว่าเราไม่รู้. ที่นี้เทวดาที่ฉลาด ๆ หรือพระอินทร์เองที่ทราบก็บอกว่า ในมนุษยโลกเป็นสุคติสำหรับพวกเทวดา; เพราะว่าในมนุษยโลกนั้นมีพระพุทธรเจ้า มีพระธรรม มีพระสงฆ์, มีการทำให้รู้เรื่องความทุกข์และความดับทุกข์; ฉะนั้นในมนุษยโลกเป็นสุคติ ของเทวดา. เทวดานั้นก็ว่า เอ้า! ตกลงเราจุติไปเกิดในมนุษยโลก ซึ่งเป็นสุคตินี้. ที่พวกเทวดาเขาปรารภกันอยู่อย่างนี้ เพราะว่าไม่รู้ อิทัปปัจจยตา จึงหลงในเรื่องกามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร, ว่าดีกว่าคนอื่น เป็นสุขกว่าคนอื่น. นี่มันจะยกหูชูหางแล้ว ไม่ต้องสงสัย ถ้าไม่รู้ อิทัปปัจจยตาแล้ว มันจะต้องคิดว่าดีกว่าคนอื่นเรื่อยไป. หรือถ้ามันแพ้ขึ้นมาจริง ๆ มันก็น้อยใจว่าถูกละกว่าคนอื่น มันก็เป็นทุกข์อยู่นั่นแหละ เพราะมันผิดพลาดของอิทัปปัจจยตา; จะว่ามันดีหรือชั่วไม่ได้ นอกจากเป็นอิทัปปัจจยตา. ที่เรานี้

เราไปว่าเขาเอง สมมติเขาเอง ว่าดี ว่าชั่ว ว่าแพ้ ว่าชนะ มันก็เป็นเรื่องหลอกลวงทั้งนั้น คิดเอามันก็ยังได้ ถูกเพื่อนเขาหลอกมันก็ยังสบายใจได้. นี่คือเรื่องที่ไม่รู้ อิทปปัจจยตา ดังนั้น มันจึงไม่มีทางที่จะดับทุกข์อย่างแท้จริงได้.

เอาละทีนี้ ถ้าหากว่าเรามีสติปัญญากันอยู่บ้าง หรือจะต้องจัดว่า เราเป็นพวกที่มีสติปัญญากันอยู่บ้าง ก็อย่าเป็นพวก **ปะทะประมะ** เป็นอาหารของเต่า ปลา ได้นำไปเสียหมด; ถ้ามีสติปัญญากันอยู่บ้าง ก็จะต้องเข้าใจเรื่องนี้. หากพอจะเข้าใจเรื่องได้ก็ควรจะเข้าใจเรื่องนี้ คือเรื่อง อิทปปัจจยตา นี้ ว่าวิชาความรู้ชนิดไหน เรื่องโลกก็ตาม เรื่องธรรมก็ตาม วิชานั้นก็ต้องเกี่ยวกับ อิทปปัจจยตา. การที่จะบัญญัติเป็นศาสตร์ทั้งหลายในโลกนี้ จะเป็นวิทยาศาสตร์ เป็นอะไรศาสตร์ ไม่ว่าศาสตร์อะไรในโลกนี้ เนื้อแท้ของมันตั้งรากฐานอยู่บน อิทปปัจจยตา มันจึงจะสำเร็จได้ตามที่ต้องการ ไม่ว่าดี ไม่ว่าชั่ว

แต่เดี๋ยวนี้อิทปปัจจยตา ในโลกนี้มันสำเร็จผลไปในทางเห็นแก่ตัว คนในโลกนี้มันดีแต่เห็นแก่ตัว เห็นแก่ตัวได้ดี, เห็นแก่ตัวได้เก่ง มากยิ่งขึ้นทุกที เพราะฉะนั้นจึงได้เบียดเบียนกัน ทะเลาะวิวาทกัน ทะเลาะกันจนไม่มีเวลาอยู่เป็นสุข เพราะว่า เรามี อิทปปัจจยตา ไม่ถูกตามเรื่องราวของ อิทปปัจจยตา เนื่องจากไม่รู้ อิทปปัจจยตา, แต่มันต้องเป็นไปตามอำนาจแห่ง อิทปปัจจยตา ฉะนั้นมันจึงมีแต่อิทปปัจจยตาส่วนที่จะให้เกิดความทุกข์ มาครอบงำคนในโลกในสมัยนี้ในเวลานี้; ดังนั้นเขาจึงรักที่จะเบียดเบียนกัน. คนในโลกเวลานี้มีความรักที่จะเอาเปรียบกันให้มากที่สุด จะเบียดเบียนกันให้มากที่สุด ให้ตัวได้เป็นผู้ชนะเหนือคนทั้งหลายทั้งหมด. นี่ อิทปปัจจยตา ของเขามันมุ่งไปในทางนี้ มันก็ต้องเป็น อิทปปัจจยตาทางนี้ ไม่เป็นทางอื่น.

อิทปปัจจยตา จะเป็น อิทปปัจจยตา เสมอ หากแต่ว่ามันมีให้ทุกแบบ : จะไปตกนรกก็ได้ จะไปสวรรค์ก็ได้, จะเลิกเสียให้หมด ไปนิพพานก็ได้, หรือว่า

จะอยู่กันในโลกนี้ด้วยการเบียดเบียนให้ยิ่งขึ้นไปอีกก็ได้ นี่ก็เป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา และเป็นได้จริง ๆ. ฉะนั้นเราต้องรู้ อิทัปปัจจยตา ส่วนที่จะมาแก้ไขอิทัปปัจจยตา ที่ไม่พึงปรารถนา. อิทัปปัจจยตา ในทางที่ควรปรารถนานั้นต้องเข้าใจจะได้ใช้แก้ไข อิทัปปัจจยตา ส่วนที่ไม่พึงปรารถนา คือความทุกข์. เรารู้ อิทัปปัจจยตา ในส่วนที่ไม่ทุกข์ แต่อย่าไปหลงยึดมั่นถือมั่นวิเศษวิโส เป็นของกู อะไรขึ้นมาอีก ; มันเป็นเพียงสิ่งที่จะทำให้ไม่ทุกข์ แล้วก็เอามาถือเป็นหลักไว้ อย่างนี้ความทุกข์ก็เกิดขึ้นไม่ได้.

เพราะเหตุผลอย่างนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า อริยสาวกในศาสนานี้ ย่อมกระทำในใจอยู่เสมอว่า “เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น”. เมื่อพระอริยสาวกทำในใจอยู่อย่างนี้ ความทุกข์เกิดไม่ได้ ความไม่มีทุกข์จะปรากฏอยู่แทน เพราะเมื่อทำอย่างนี้ ๆ มันไม่หลง ไม่อะไร ไม่ยึดมั่นถือมั่นในอะไร โดยประการทั้งปวง. เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น มันก็ไม่เป็นทุกข์ มันไม่มีจิตใจชนิดที่ขึ้นลง เป็นกิเลสมันก็ไม่มีความทุกข์; พอลืมอันนี้มันก็เป็นทุกข์ได้ทันที. ดังนั้นต้องมีสติให้ดี คุณสติไว้ให้ดี อย่าได้ไปหลงเรื่องคู่ ๆ : เรื่องดี เรื่องชั่ว, เรื่องบุญ เรื่องบาป, เรื่องสุข เรื่องทุกข์, เรื่องได้ เรื่องเสีย, เรื่องหญิง เรื่องชาย, เรื่องอะไรเหล่านี้; แต่ให้มันลักษณะเป็น อิทัปปัจจยตา ไม่ควรยึดมั่น ถือมั่นว่าเราว่าของเรา อยู่เรื่อยไป.

ในวันนี้ก็กล่าวได้แต่เพียงว่า อิทัปปัจจยตา ที่เป็นข้อสรุป บทสรุปของความรู้ทั้งหมด ไม่ว่าความรู้ชนิดไหน ชนิดจะนำโลกไปลงนรก หรือว่าจะนำโลกไปสวรรค์ หรือว่าจะนำโลกนี้ไปให้ถึงนิพพาน คือความหมดทุกข์. ฉะนั้นขอให้ทุกคนจำคำนี้ไว้ให้แม่นยำ. การบรรยายครั้งที่ ๒ ก็ไม่หวังอะไรมากไปกว่า ที่จะให้ทุกคนจำคำนี้ไว้ให้แม่นยำ คือคำว่า “อิทัปปัจจยตา”.

หรือถ้าให้ดีกว่านั้น ก็ให้จำไว้ทั้งพวง คำพูดที่เราพูดติดกันไปทั้งพวง อย่างนี้ก็มิใช่ในภาษาไทย, คือคำที่มันใช้แทนกันได้. สำหรับภาษาบาลี พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสคำที่มันเนื่องกันเป็นพวง ไม่รู้จะเรียกว่าอะไรในภาษาไทยเรียกเอาเองว่า สมุหวลี. สมุหวลี คือวลีที่ต้องเนื่องกันไป ฝรั่งเศสเรียก collective phrase คือ phrase ที่ตามธรรมดา มันจะพูดเนื่องกันไปเป็นพวง; ภาษาอังกฤษมีน้อย ภาษาบาลีมีมาก เช่นว่า : สัพพสุขขารสมโถ สัพพูปธิปฏิณิสสุคโค ตณฺหุขโย วิราโค นิโรโธ นิพพานํ; นี่พูดตั้งหลายคำนี้ ที่แท้นั้นหมายถึงนิพพานคำเดียว. ภูเขาเลากา นี่มันก็หมายถึงภูเขาเท่านั้น; คำเหล่านั้นมันเป็นคำแทน ใช้แทนกันได้.

ทีนี้สำหรับคำว่าอิทัปปัจจยตา นี่มีคำที่พ่วงกันเป็นพวงวลี, วลีพวง เป็นพวงว่า ตถตา อวิตถตา อนัญญถตา อิทัปปัจจยตา; นี่ ๔ คำแล้ว ; นี่มันเหมือนกันโดยเนื้อความแต่คำมันต่างกัน. ตถตา-ความเป็นอย่างนั้น, อวิตถตา-ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนัญญถตา-ความไม่เป็นอย่างอื่น, อิทัปปัจจยตา-คือความที่เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; นี่ก็คือพวงหนึ่งมี ๔ คำ. ทีนี้ พวงที่จะพลอยพ่วงเข้ามาในพวงนี้ ก็ยังมี เช่นคำว่า รัมมฐิตตา-การตั้งอยู่ตามธรรมดา, รัมมนิยามตา-ความเป็นกฎของธรรมดา, แล้วก็เลยออกไปถึง สุขุญญตา-ความเป็นของว่าง, อนัตตตา-ความไม่เป็นของไม่มีตัวตน; นี่ล้วนแต่ลงคำว่า “ตา-ตา-ตา” ด้วยกันทั้งนั้น. ทีนี้คำอื่นที่มันไม่ลงด้วยคำว่า ตา มันมีอีกมากเช่น ยถา/จุจฺย - เป็นไปตามปัจจัย, ธาตุมตฺตํ - เป็นสักว่าธาตุเท่านั้นหาไม่มีตัวตนไม่; นี่ก็คือ อิทัปปัจจยตา ด้วยเหมือนกัน แต่คำพูดมันไถลออกไป ๆ.

ถ้าเราเอาคำที่ใกล้ที่สุด ก็คือคำว่า ตถตา-ความเป็นอย่างนั้น, อวิตถตา-ไม่พ้นไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนัญญถตา - ความไม่เป็นอย่างอื่นไปได้, อิทัปปัจจยตา-ความที่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ทีนี้พระพุทธเจ้าท่านเรียกภาวะอย่างนี้ว่า รัมมธตฺต; ธรรม ธา-ตุ ทรงย่ำว่า พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นก็ตาม

พระพุทธเจ้า จะไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธรรมชาติอันนี้มันมีอยู่แล้วตลอดเวลา; ฉะนั้น อิทัปปัจจยตา ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต คือไม่มีเกิด ไม่มีดับ; อิทัปปัจจยตา จะต้องไม่มีเกิด ไม่มีดับ, มันเป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่ต้องเกิดไม่ต้องดับ. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้น มันก็มีอยู่แล้ว. พระพุทธเจ้า จะไม่เกิดขึ้น ก็มีอยู่แล้ว; นี่พระพุทธเจ้า ท่านจึงย้ายอยู่เสมอว่า : อุปปาธา วา ภิกขเว ตถาคτανํ, อนุปาธา วา ตถาคτανํ, จิตตา ว สา ธาตุ ธมฺมภูจิตตา ธมฺมนิยามตา; เลยไปถึง ตถตา อวิตถา อนัญญถตา, อิทัปปัจจยตา ปฏิจฺจสมุปปาโท; ไปจบที่คำว่า ปฏิจฺจสมุปปาโท. ถ้าเราขอคำว่า ปฏิจฺจสมุปปาธ ก็ให้รู้เถอะว่า นั่นแหละคือ อิทัปปัจจยตา, อิทัปปัจจยตา นั่นคือ ปฏิจฺจสมุปปาธ. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้น หรือพระพุทธเจ้าจะไม่เกิดขึ้น ปฏิจฺจสมุปปาธ มันก็มีอยู่ มีอยู่แล้ว และมีอยู่ตลอดไป. เราได้ยินได้ฟังกันแต่เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; ธรรมนิยามสูตร ที่พระนามาสวด ส่วนแต่เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สฬุเพ สงฺขารว อนิจฺจา, สฬุเพ สงฺขารว ทุกฺขา, สฬุเพ ธมฺมา อนตฺตา; มันเป็นธัมมะนิยามตา ธัมมัญญุตตา พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด สังขาร ทั้งปวงก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา; ได้ยินแต่อย่างนั้น. ส่วนที่สำคัญกว่า หรือพิศดารกว่ามากกว่าสูตรนี้ ไม่เคยได้ยิน.

นี่เราจะโทษ ปุ่ ย่า ตา ยาย ว่าทำไมไม่เอามาให้ลูกหลานได้ยิน มันก็อย่าไปโทษเลย เพราะว่าปู่ย่าตายาย ก็คงจะเห็นว่าลูกหลานมันคงฟังไม่รู้เรื่อง ดังนั้นเอาแต่ที่ง่าย ๆ ตื้น ๆ มาให้ได้ยินได้ฟังก่อน. ที่นี้พอตกมาถึงสมัยพวกเรานี้ มันไม่ควรจะเป็นลูกหลานที่ตื้น ๆ แบบนั้นอยู่ต่อไป มันควรจะดีขึ้นมาบ้าง มันจึงควรจะเขยิบไปให้รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นหัวใจทั้งหมดของพระพุทธศาสนา เป็นตัวทั้งหมดของพระพุทธศาสนา เป็นตัวความจริงในสากลจักรวาล. วิชาความรู้ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่ว่าศาสตร์ไหน แขนงไหน ย่อมขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ ของ อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น. นี่คือการมุ่งหมาย ของการบรรยายในครั้งนี้ ๒ นี้ เพื่อให้ท่านทั้งหลายหมดความ

เป็นห่วง หมดความสงสัย หมดความลังเล กันเสียที ว่ามันไม่มีอะไร นอกไปจากอิทัปปัจจยตา. ถ้าไม่รู้เรื่องนี้ดี มันก็จะลำบาก; ถ้ารู้เรื่องนี้ดี มันก็จะง่าย ในการบรรลุ มรรค ผล นิพพาน.

ถ้าเขาถามว่า บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ยากหรือง่าย? เราก็ตอบอย่างอิทัปปัจจยตา. ถ้าไปตอบว่ายากก็ “บ้า”! ตอบว่าง่ายมันก็ “บ้า”! ถ้าตอบว่าตามแต่ อิทัปปัจจยตา นี่มันถูกต้องที่สุด. ถึงกระนั้นก็ยังวิธีที่เหมาะสมสำหรับคนขนาดนั้น สำหรับคนขนาดนี้ ซึ่งสติ ปัญญา อินทรีย์ ความสามารถ อะไร ๆ มันไม่เท่ากัน; มันก็อิทัปปัจจยตา กันเป็นระดับ ๆ ไป. ขอให้ฝากความแน่ใจความหวังความอะไรไว้กับ อิทัปปัจจยตา พยายามทำให้ถูกเรื่องราว แล้วมันก็จะไปตามกฎหมายของธรรมชาติ ในการที่เราจะดับทุกข์ให้สิ้นเชิงโดยไม่ยาก จะดับทุกข์ได้ในเวลาอันสมควร ก่อนแต่ จะเข้าใจ.

นี่คือ ประโยชน์ของการรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา สำหรับจะได้ปฏิบัติ ชนิดที่ไม่ต้องเป็นทุกข์อีกต่อไป ด้วยอำนาจของกฎเกณฑ์อันเดียวกัน. ความทุกข์และความดับทุกข์ มันเป็นกฎเกณฑ์อันเดียวกัน มันเนื่องกันอยู่ เป็นอันเดียวกัน คืออิทัปปัจจยตา; แล้วแต่จะเลือกเอาฝ่ายไหน.

อาตมาขอยุติการบรรยายวันนี้เพียงเท่านี้ ขอให้สงสัยทั้งหลาย สวดต่อท้ายธรรมบรรยายนี้ต่อไป.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น “ตัวเรา” ในทุกความหมาย ทุกอิริยาบถ

-๓-

เสาร์ที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายวันเสาร์ในครั้งที่ ๓ นี้ จะได้กล่าวโดย
หัวข้อว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น “ตัวเรา” ในทุก
ความหมายในทุกอิริยาบถ** ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่แล้ว.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านทั้งหลายก็เห็นกันอยู่ทุกคนว่า เป็นเรื่องที่ไม่เคยฟัง;
เป็นเรื่องที่เพิ่งจะเอามาพูดกันได้สัก ๒ วันเท่านั้นเอง ดังนั้นมันก็มีความลำบากบ้าง
ในการที่จะเข้าใจ แต่แล้วก็จำเป็นที่จะขอรบกวนท่านทั้งหลาย ให้พยายาม ให้อุดหนุน
ในการที่จะทำความเข้าใจ เพราะว่าเป็นเรื่องสำคัญในพระพุทธศาสนา.

สิ่งที่นำมาแสดงในที่นี้ เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” นั้น แสดงในฐานะ
ที่ว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ในขั้นสูงสุด. เราได้เคยพูดถึงธรรมะที่เป็นหลักสำคัญ

ในพุทธศาสนา ในขั้นที่เรียกว่าเป็นหัวใจ มาโดยลำดับนานมาแล้วและสูงขึ้น ๆ ในที่นี้ จมเข้าใจได้ยากยิ่งขึ้น คือลึกซึ้งยิ่งขึ้น และก็เป็นสิ่งที่มีความหมายครอบคลุมทุกสิ่งหรือหมดทั้งพุทธศาสนายิ่งขึ้น.

การที่รู้ธรรมะในขั้นที่ลึกซึ้งอย่างนี้ ก็คือรู้พุทธศาสนาดีขึ้นนั่นเอง. ถ้าเข้าใจในคำว่า “อิทัปปัจจยตา” ก็หมายความว่าเข้าใจเรื่องอื่น ๆ ทุกเรื่อง เช่นเรื่อง อริยสัจจ์ เป็นต้น. เราพูดกันในฐานะที่เป็น อริยสัจจ์ มันก็มีความหมายไปในทาง เป็นอริยสัจจ์; แต่เมื่อแนะหรือชี้ให้ดูสิ่งที่เรียกว่า อริยสัจจ์นั้น ให้ลึกลงไป ให้กว้างออกไป ก็จะได้เห็นในแง่ของความเป็นอิทัปปัจจยตา; จึงยกมาเรียกกันเสียใหม่ว่า อิทัปปัจจยตา เป็นหัวใจของพุทธศาสนา เพื่อให้ย่นย่อมากเข้า แต่ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว.

ในการบรรยาย ครั้งที่ ๑ ว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นหัวใจของ พุทธศาสนา^{นี้} จมเจียบอยู่ในพระไตรปิฎก; ไม่ใช่ไม่มี ก็มีอยู่ในพระไตรปิฎก แม้ในฝ่ายเถรวาทเรา ไม่ใช่ฝ่ายมหายาน; แต่แล้วก็ไม่มีใครได้ยิน มันจึงเหมือนกับจมเจียบหายอยู่ในนั้น. อย่างนี้ไม่เป็นการสมควรหลายอย่าง แต่ว่าไม่อยากจะพูด ให้มันมากไป มันจะเป็นเรื่องที่มีความหมายไปในทางกระทบกระทั่ง. อยากจะพูด แต่เพียงว่า อย่าปล่อยให้สิ่งนี้จมเจียบหายอยู่ในพระไตรปิฎกอีกต่อไป ควรจะเอาออกมา เป็นของที่เปิดเผยแก่คนทั้งปวง ตามความประสงค์ของพระพุทธองค์ ที่ว่า เมื่อตถาคต รู้พร้อมเฉพาะ ถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งธรรมธาตุนี้แล้ว ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก แจกแจง จนเป็นที่เข้าใจแก่คนทั้งปวง.

นี่เป็นพุทธประสงค์ ซึ่งเราจะต้องช่วยกันทำ ให้สมตามพระพุทธประสงค์ ก็คือให้เรื่อง อิทัปปัจจยตาออกมาอยู่ในการพูดจาของพุทธบริษัทเป็นประจำวัน นั้นเอง. หัวใจนี้สั้นมาก ย่อมาก: เมื่อพูดออกไปคำหนึ่ง เพียง ๒ พยางค์ ๓ พยางค์มันก็มีความหมายลึกซึ้งหมดทั้งพุทธศาสนา.

ตรงนี้อาจจะขอเตือนว่า มีคนเข้าใจผิดว่า สิ่งนี้มีไว้สำหรับออกชื่อ คล้าย ๆ กับทองมอนด์. นั่นแสดงว่ายังไม่เข้าใจ. สำหรับบทธรรมะทำนองนี้ บทใดก็ตามไม่ได้มีไว้สำหรับทอง หรือสำหรับเป็นมอนด์ แต่มีไว้สำหรับเตือนสติ. และจะเตือนได้ ก็ต่อเมื่อเราเข้าใจในสิ่งนั้นดีแล้ว.

จะยกตัวอย่างที่ง่ายที่สุด เช่นคำว่า “พุทโธ” คนก็มักจะเข้าใจว่า ถ้าร้องว่า พุทโธ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อตกอกตกใจ อย่างนี้ก็พอแล้ว. แต่ที่แท้เท่านี้ยังไม่พอ ความมุ่งหมายของเรื่องนี้มีอยู่ว่า เราจะต้องรู้จัก พระคุณของพระพุทเจ้า ในทุกแง่ทุกมุม จนซึมซาบแก่ใจอย่างแท้จริง แล้วจึงสรุปคำพูดและความรู้สึกทั้งหมด นั้น ซึ่งเป็นความหมายอันแท้จริงของเรื่องนี้ เข้ามาไว้ในคำว่า “พุทโธ” เพียงคำเดียว. เพื่อว่า ถ้าเราพลั้งปากว่า “พุทโธ” ก็จะได้ระลึกนึกถึงเรื่องทุกอย่างที่เกี่ยวกับ พระพุทเจ้า จะได้มีสติในพระพุทเจ้า อย่างนี้ต่างหาก ไม่ใช่สำหรับมาท่อง หรือ ไม่ใช่มีไว้สำหรับพลั้งปาก เหมือนที่เป็นกันอยู่โดยมาก.

คำว่า อิทัปปัจจยตา นี้ก็ดี โดยเฉพาะคำว่า “ตถตา” นี้ก็ดี ไม่ใช่สำหรับ เอาไว้พลั้งปาก หรือเอาไว้ท่อง; แต่ต้องเข้าใจอย่างละเอียดลออชัดเจนจริง ๆ ว่ามัน อยู่ที่ไหน? มันคืออะไร? มันมีฤทธิ์ มีอำนาจอย่างไร? แล้วจึงจะพูดว่า อิทัปปัจจยตา. เช่นเมื่อเห็นสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นในลักษณะที่คนเขาร้องห่มร้องไห้กัน หรือถึงกับฆ่าตัวตายก็ดี; เราก็รู้สึกแต่ว่ามันเป็น อิทัปปัจจยตา จริง ๆ อย่างนี้ก็พอ. หรือเมื่อคนเขายินดีสนุกสนาน บันเทิง รื่นเริงมัวเมากันมาก; ถ้าเราเห็นความจริง ชื่อนั้น มันก็จะมีคำพูดสั้น ๆ ว่า อิทัปปัจจยตา อีกเช่นเดียวกัน. มันไม่จำกัด เฉพาะเรื่องฝ่ายนั้นฝ่ายนี้ ฝ่ายบ้า หรือฝ่ายดี ฝ่ายสุข หรือฝ่ายทุกข์; มันล้วน แต่เป็นเรื่องอิทัปปัจจยตา. ถ้าเห็นอย่างนี้ จะไม่เกิดความรู้สึกแปลก มันก็ ไม่เกิดความยึดมั่น ถือมั่น จนถึงกับสะดุ้งหวาดเสียว หรือจนถึงกับหลงใหล มัวเมา; มันก็มีผลดี คือเป็นผู้ที่มีจิตใจสะอาด สว่าง สงบ อยู่ได้ เพราะการเห็น อิทัปปัจจยตา.

นี้ขอให้ถือว่า มันไม่ใช่เรื่องสำหรับท่องเป็นมนต์ และก็ไม่ใช่เรื่องสำหรับเพียงพลิ้วปากเล่น ว่าพุทโธ ๆ เป็นต้น โดยไม่รู้ว่าจะไร. อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา กำลังไม่มีใครรู้จัก อยู่ในลักษณะอย่างนี้ ที่นี้ก็พยายามเอามาอธิบายทำความเข้าใจกันแน่นั้นแน่นี้ตามลำดับ. ในครั้งที่ ๒ ก็ได้พูดถึงอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นที่รวบรวมของวิชา และศาสตร์ทั้งปวง ในโลกทั้งโลก, ทุกโลก; ไม่ว่ากฎเกณฑ์อะไร วิชาความรู้หรือศาสตร์ใดในโลก ล้วนแต่เป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น มนุษย์จึงเอามาใช้เป็นประโยชน์ คิดอะไร ทำอะไร สร้างอะไร ได้ตามความมุ่งหมาย. ส่วนในวันนี้ ก็จะได้กล่าว บรรยายให้เห็นใกล้เข้ามาอีก คือให้มองเห็นที่ตัวเรา ที่สิ่งที่เราเรียกว่าตัวเรา ในทุกความหมาย และตัวเรา ในทุกอิริยาบถ.

ตรงนี้จะต้องขอเตือนซ้ำ หรือย้ำให้ระลึกอยู่เสมอว่า คำว่า อิทัปปัจจยตานี้หมายถึงความมีกฎเกณฑ์ และตัวกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้ก็ได้อ; หมายถึงการที่มันต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ หรือความที่มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้ก็ได้อ; แล้วก็หมายถึงผลที่มันเกิดขึ้น จากความเป็นไปนั้น ๆ อย่างนี้ก็ได้อ. เราจะต้องเข้าใจของ ๓ อย่างนี้ไว้เสมอไป แล้วเราจะพูดกันโดยรายละเอียดอย่างไรอย่างหนึ่งมันก็ง่ายเข้า.

นัยที่ ๑ อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นกฎ; เช่นกฎ ปฏิจจสมุปปาท หรือกฎ **อริยสัจ** หรือกฎ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือกฎอะไรก็ตามในทางศาสนา; หรือว่ากฎในทางฝ่ายวิชาโลก ๆ เรื่องดินฟ้าอากาศ เรื่องความเป็นไปในจักรวาลอะไร ที่มันเป็นกฎเกณฑ์อย่างตายตัว ของธรรมดาธรรมชาติที่ตายตัว นั้นก็เรียกว่า “กฎ” ด้วยเหมือนกัน. ตัวกฎอย่างนี้ทั้งหมดนี้ ก็คือ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ คือกฎที่มันต้องเป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย

ที่นี้กฎนี้ มันที่อำนาจเหนือสิ่งใด เราไม่รู้ว่ ใครสร้างกฎนี้ขึ้นมา จนต้องเรียกว่าไม่มีใครสร้าง คือมันเป็นอยู่เอง; เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ตถาคตจะเกิดขึ้น. หรือว่าตถาคตจะไม่เกิดขึ้นก็ตาม, ธรรมชาตินั้นหรือกฎนั้น มันมีอยู่แล้ว และบังคับสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นอยู่ตลอดกาลอย่างสม่ำเสมอแล้ว. นี่กฎในลักษณะอย่างนี้ไม่อาจจะกล่าวได้ว่าใครเป็นผู้ตั้งขึ้น; และกฎนี้มันตั้งอยู่เหนือเหตุเหนือปัจจัย ถ้าเหตุปัจจัยปรุงแต่งได้ กฎนั้นก็เปลี่ยน ก็เลยเป็นกฎเกิ กฎที่ไม่จริง. ถ้าเป็นกฎจริงมันก็ต้องไม่เปลี่ยน; เมื่อไม่เปลี่ยนก็หมายความว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยอะไรไปปรุงแต่งได้.

ดังนั้น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎนี้ มันหมายถึงกฎที่สิ่งทั้งหลายจะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย; กฎชนิดนี้ นิยมเรียกว่า เป็น “อสังขตะ” คือสิ่งที่ไม่มีความเปลี่ยนแปลง มันก็เป็นของมันอยู่เองได้ จนถึงกับว่าพระพุทธเจ้าท่านยอมรับว่า ตถาคตจะเกิดหรือไม่เกิด กฎนี้มันก็มีอยู่แล้ว. นี่คือนิทัปปัจจยตา ในฐานะที่อยู่ในรูปของสิ่งที่เป็นตัวกฎที่มีอำนาจเหนือสิ่งใด ๆ.

อิทัปปัจจยตา นัยที่ ๒ คือการเป็นไปตามกฎ; กิริยา อาการ หรือภาวะลักษณะ อะไรก็ตาม ที่มันกำลังเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น กิริยาอาการเป็นต้นนั้น ก็ชื่อว่า อิทัปปัจจยตา คือความที่ต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. อย่างนี้มีลักษณะต่างกัน คืออย่างหลังนี้มีลักษณะที่มีเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่ง ผลักไสให้เป็นไป ดังนั้น จึงได้แก่ฝ่ายที่เป็น สังขตธรรม คือธรรมที่มีเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา. นี่เรารู้จักสิ่งเหล่านี้ว่า เป็น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นความเป็นไปตามกฎ หรือตามเหตุ ตามปัจจัย; นี่ก็อย่างหนึ่ง พวกหนึ่ง ไม่เหมือนกับตัวกฎ.

อิทัปปัจจยตา นัยที่ ๓ ในฐานะที่เป็นผล; สิ่งที่เป็นผลนี้แหละ คือสิ่งที่มนุษย์ต้องการ หรือว่าเป็นสิ่งที่กระทบกระทั่งมนุษย์มากที่สุด เพราะว่าผลนี้

เป็นสุขก็มี เป็นทุกข์ก็มี เป็นสุขมันก็กระทบกระทั่งไปอย่างหนึ่ง, เป็นทุกข์มันก็กระทบกระทั่งไปอีกอย่างหนึ่ง; แต่แล้วมันก็มีการกระทบกระทั่งแก่มนุษย์ ทำให้มนุษย์ได้รับความรู้สึก เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ แล้วแต่กรณี. ผลชนิดนี้ ก็อยู่ในลักษณะที่เรียกว่า มีเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่ง; มันจึงเป็นพวก สังขตะ ด้วยเหมือนกัน.

แต่โดยเหตุที่ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ ทั้ง สังขตะ และอสังขตะ นี้มันมีความเป็นอย่างนั้น เสมอกัน เพราะฉะนั้นจึงเรียกเสียว่า **ตถตา** คือความเป็นอย่างนั้น. ตถตา ที่อยู่เหนือเหตุ เหนือปัจจัยก็มี, ที่เป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัยก็มี; แต่มันเหมือนกันตรงที่ว่า มันมีความเป็นอย่างนั้น. ถ้าเรารู้จักความเป็นอย่างนั้น หรือ ความที่มันต้องเป็นอย่างนั้น ดีแล้ว เราจะไม่ประหลาดใจในสิ่งใด; ไม่หลงไหลในสิ่งใด ไม่เป็นทาสของสิ่งใด.

เดี๋ยวนี้คนเราก็เป็นทาสของอารมณ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งความรัก; แล้วก็เกิดเป็นยักษ์เป็นมารขึ้นมา สำหรับอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธหรือความเกลียด; อย่างนี้เรียกว่ามันกระทบกระทั่งแก่มนุษย์ ถึงกับสูญเสียความเป็นมนุษย์ คือใจคอไม่ปกติอย่างมนุษย์ที่ควรจะเป็น.

มนุษย์ควรจะมีจิตใจสูงพอที่จะอะไร ๆ กระทบกระทั่งไม่ได้; ให้มนุษย์มีจิตใจปกติ อยู่ในความสงบสุข สิ่งที่น่ารักก็มายั่วให้รักไม่ได้, สิ่งที่น่าเกลียดก็มายั่วให้เกลียดไม่ได้, สิ่งที่น่ากลัวก็มายั่วให้กลัวไม่ได้, สิ่งที่น่าเศร้าก็มายั่วให้เศร้าไม่ได้, ไม่ว่าอะไรหมดมันมายั่วให้เป็นอย่างไรไม่ได้ทั้งนั้น เพราะเขารู้จักมันดี; เรียกว่า รู้จัก ถึงธาตุแท้ของมัน รู้จักกำพืดของมัน รู้ความจริงถึงที่สุดของมันว่า ไม่มีอะไรนอกจากความเป็น อิตถปัจจุตา คือมันเป็นอย่างนั้นตามธรรมชาติ ตามกฎของธรรมดา; นี่ก็เรียกว่ามนุษย์คนนั้นเป็นผู้รู้ถึงที่สุด. เมื่อ

เขารู้ถึงที่สุดแล้ว ก็สามารถดำรงจิตใจไว้ อย่างถูกต้องที่สุด. เมื่อดำรงไว้ถูกต้องที่สุด ก็ไม่มีทุกข์เลย จึงกล่าวได้ว่าเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์อันสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ; สรุปลึ้น ๆ ก็คือว่า 'ไม่รู้จักทุกข์'.

จิตใจนี้ไม่รู้จักทุกข์ เพราะว่าได้รู้ความจริง ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์ก็ดี, ในฐานะที่มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ก็ดี, ในฐานะที่เป็นผลเกิดขึ้นมาจากการเป็นไปตามกฎเกณฑ์นั้นก็ดี; เมื่อจะพูดโดยสมมติก็พูดว่า เรา รู้จักหมดกระทั่งถึงพระเจ้า พระเป็นเจ้า ถ้าจะมีพระเป็นเจ้าผู้สร้าง ผู้ทำลายล้าง ผู้ควบคุม ผู้อะไรกันแล้ว มันก็คือกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา นั่นเอง. เพราะฉะนั้น ในพระพุทธศาสนา นี้ ก็มีพระเป็นเจ้าในลักษณะอย่างนี้; ไม่ใช่พระเจ้าที่เป็นคนที่มิไว้สำหรับพวกเด็ก ๆ. พระเจ้าที่เป็น อิทัปปัจจยตา นี้ไม่เป็นมนุษย์ ไม่ใช่มนุษย์ ไม่เป็นอะไร นอกจากเป็นตัวมันเอง คือเป็น “ตถตา” ซึ่งสามารถจะบันดาลอะไรได้ทุกอย่างตามกฎเกณฑ์ในตัวมันเอง.

นี่ พิจารณาดูเถอะจะเห็นได้ว่า ไม่มีพระเจ้าชนิดไหน ไม่มีพระเป็นเจ้าชนิดไหน จะสูงหรือจะยิ่ง หรือจะเก่งไปกว่าพระเป็นเจ้าชนิดนี้. ความเป็นอย่างนี้เรียกว่า “ตถตา” บางทีก็เรียกว่า **ธรรมธาดู** ธรรมธะ-ดู; หรือบางทีก็เรียกว่า “ธรรม” บางทีก็เรียกว่า “พระธรรม”. ฉะนั้นเราจึงพูดได้ว่า ในพุทธศาสนานี้มีพระธรรมนี้แหละ เป็นพระเจ้าหรือเป็นสิ่งสูงสุด แม้พระพุทธเจ้าก็เคารพพระธรรม. ท่านตรัสของท่านเองว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต เคารพพระธรรม. นี่คือความหมายของ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎสูงสุด.

ที่นี้มาเรียกให้สั้น แต่กินความกว้างก็เรียกว่า ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น แล้วมีความหมายประกอบอีก ๒-๓ คำ ว่า อวิตถตา คือความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนัญญธตา ความไม่เป็นไปโดยประการอื่น; ๓ คำนี้เหมือนกัน. ขอให้อำไว้

ให้ดีกว่า ตถตา ความเป็นอย่างนั้น; อวิตถตา ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น; อนัญญตถตา ความไม่เป็นไปโดยประการอื่นจากนั้น. เมื่อเข้าใจดีแล้วก็จะรวมไว้ในคำ ๆ เดียวว่า **ตถตา** คือความเป็นอย่างนั้น ; พุทธภาษาสะดวก ๆ ของเราก็อ่า “มันเป็นอย่างนั้นเอง.” เมื่อผู้ใดเข้าใจสิ่งทั้งปวงจนมองเห็นว่า มันเป็นอย่างนั้นเอง, นั่นแหละ คือคนที่รู้จัก ตถตา, นั่นแหละคือคนที่รู้จัก อิทัปปัจจยตา. คนนั้นอาจจะไม่เคยได้ยินคำบาลี แต่ในใจของเขาได้เห็นถึงสิ่งซึ่งคำบาลีนั้นหมายถึง คือตถตา หรืออิทัปปัจจยตา เป็นต้น.

ถ้าเราจะนึกดูให้ดี เราจะเห็นว่า มันมีอยู่เป็นชั้น ๆ หลายชั้น ชั้นที่ง่าย ๆ พวกเราโดยมากก็จะเห็นอยู่แล้วตามสัดส่วนในชั้นที่มันง่าย ๆ เพราะฉะนั้นในบางกรณีเราจึงรู้สึกขึ้นมาได้หรือพูดออกมาได้ว่า “มันอย่างนั้นเอง.” อย่าไปสนใจกับมันเลย อย่าไปยินดีร้ายกับมันเลย มันอย่างนั้นเอง; นี่ก็มีพูดกันอยู่บ่อย ๆ ชาวบ้านก็พูดเป็น. นั่นแหละคือตัวแท้ของ ตถตา หรือ อิทัปปัจจยตา ในบางระดับที่บุคคลนั้นได้เห็นแล้ว. ที่นี้เราก็มีหน้าที่ที่จะเห็นให้ยิ่งขึ้นไป ๆ ๆ จนถึงที่สุดจึงจะมาถึง ตถตา ในความหมาย ที่พระพุทธเจ้าท่านทรงมุ่งหมาย.

อย่าได้ลืมเสียว่า พระพุทธเจ้าท่านสรุปเรื่องที่สำคัญทุก ๆ เรื่องไว้ในคำสั้น ๆ คำนี้ ว่า ตถตา “เป็นอย่างนั้น” บ้าง; หรือว่า ธรรมชาติ “เป็นธาตุแห่งธรรม” หรือเป็นธาตุตามธรรมชาติบ้าง; อย่างให้มีอะไรที่เป็นความหมายว่า เป็นตัวตน ตัวกู ตัวเขา ตัวเรา ของเขา ของเรา ของตนอะไรขึ้นมา. นั่นเป็นอวิชชาเป็นความโง่ แล้วก็เกิด กิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ แล้วก็เป็นความทุกข์. ถ้าคนเห็นความเป็นอย่างนั้นตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ความเป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็คือไม่โง่คือไม่มีอวิชชา; แต่ว่ามันมีสิ่งที่ตรงกันข้าม คืออวิชชา แสงสว่าง ปัญญา จักขุ มันก็เลยไม่มีทางที่จะเกิดกิเลส เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง ก็ไม่มีทางที่จะเป็นทุกข์; นี่คือคุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งนี้ในเมื่อเรารู้.

เพราะฉะนั้นเราต้องรู้ หรือว่ารู้แล้วแต่มันน้อยไป ก็ต้องรู้ให้ถึงที่สุด เพื่อให้ความเป็นพุทธบริษัทของเรา มันรู้จักเลื่อนชั้นกันเสียบ้าง; แล้วมันก็จะเลื่อนขึ้นไปจนถึงชั้นสูงสุด มันก็จบกัน. ชั้นสูงสุดนี้ก็เรียกว่าชั้นที่จบพรหมจรรย์ ไม่มีอะไรเหลืออยู่สำหรับจะต้องศึกษา หรือประพฤติปฏิบัติอีก นี่เรียกว่า ชั้นที่จบพรหมจรรย์; โดยใจความก็หมายถึงความเป็นพระอรหันต์ คือเห็น อิทัปปัจจยตา, ตถตา ถึงที่สุด ไม่มีเหลือ; ก็เลยสิ้นกิเลส สิ้นอาสวะทั้งปวง แล้วก็ดับทุกข์ทั้งปวง. นี่เราก็กำลังเรียนตามหลังท่านไป เพื่อให้เรารู้จักเลื่อนชั้นของความเป็นพุทธบริษัท ดังนั้นจึงต้องพูด.

ธรรมที่เป็น อิทัปปัจจยตา หรือตถตา โดยตรง นี่ก็คือปัจจุสมุปปาท อย่างที่พระสงฆ์ได้สวดสาธยายจบไปแล้ว เมื่อตะกี้. ในการสวดเพียง ๔๐ นาทีนั้น มันมีคำว่า อิทัปปัจจยตา ตั้ง ๒๒ หน, มีคำว่า ตถตา เป็นต้นตั้งอย่าง ๑๑ หน; ขอให้นึกดูเถิดว่า พระพุทธองค์ ทรงประสงค์ จะย้า จะย้า ย้าแล้วย้าเล่า ย้าแล้วย้าอีก ในเรื่องนี้อย่างไร เท่าไร นี่มันคือปัจจุสมุปปาท และทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัจจุสมุปปาท เช่นเรื่องอริยสัจจ์ มันก็คือปัจจุสมุปปาท.

เรื่องนี้เคยบอกให้ทราบแล้วว่าตรงนี้เอง บางคนที่เคยฟังก็ยังคงจำได้ เรื่อง ปัจจุสมุปปาท ได้แก่เรื่องอริยสัจจ์ โดยพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า: **ภิกษุทั้งหลาย เราจะได้แสดงอริยสัจจ์แก่เธอ แล้วทรงแสดงเป็นเรื่อง ปัจจุสมุปปาท.** ดังนั้นเรื่องปัจจุสมุปปาทกับเรื่องอริยสัจจ์ มันเรื่องเดียวกัน.

เพราะฉะนั้น ในที่บางแห่งเมื่อพระพุทธเจ้าท่านทรงแสดงเรื่องอริยสัจจ์ ๔ โดยตรงนี้ ท่านเคยเรียกว่า “ตถา หรือ ตถตา” นี้เอง; ตรัสว่า ธรรมที่เป็น ตถา ๔ อย่างคือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค; บางครั้งที่เรียก ตถา อวิตถา อนัญญถา โดยที่ไม่ต้องเติมคำว่า ตา เข้าไป; ก็เพราะตรัสเรียก ในฐานะเป็นคุณนามของสิ่งซึ่งมีอยู่ คือธรรม, ว่าธรรมที่เป็นตถา คือธรรมที่เป็นอย่างนั้น, ธรรมที่เป็น อวิตถา

คือธรรมที่ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, แล้วก็ธรรมที่เป็น อนันฺณญตา คือธรรมที่ไม่เป็นอย่างอื่น, แต่ถ้าเอาคำนี้มาใช้เป็น นามนาม เสียเอง หมายถึงภาวะนั้น ๆ โดยตรงแล้ว ก็ต้องเติมคำว่า “ตา” ลงไป; จึงเป็น ตถตา อวิตถตา อนันฺณญตา เป็นต้น.

ดังนั้นเมื่อท่านทั้งหลายได้ยินคำว่า ตถตา อวิตถตา อนันฺณญตา ก็ตาม หรือได้ยินแต่เพียงว่า ตถา อวิตถา อนันฺณญา ก็ตาม ขอให้รู้ว่ามันเป็นเรื่องเดียวกัน ไม่ใช่ ๒ เรื่อง ๓ เรื่อง. ใน สังยุตตนิกาย สฬนันทวรรคก็มีคำว่า ตถตา อวิตถตา อนันฺณญตา อิทํปัจจยตา; แต่ในมหาวารวรรค ซึ่งเป็นเรื่องอริยสัจจ์ นั้น พระพุทธเจ้าท่านใช้คำเรียกเป็น ตถตา อวิตถตา อนันฺณญตา. ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ชั้นหลังต่อมาก็ใช้คำเหล่านี้; แล้วคัมภีร์ชั้นหลังเขาหมด คือคัมภีร์อภิธรรมพวก คัมภีร์ กถาวัตถุ ก็ยืมคำเหล่านี้จากในสูตรต้นตะนี้ไปพูด. ดังนั้นในคัมภีร์ กถาวัตถุ ก็เต็มไปด้วยคำ ตถา อวิตถา อนันฺณญตา บ้าง, ตถตา อนันฺณญตาบ้างเหมือนกัน; มีอยู่ทั่วไป แต่เราก็ไม่เคยได้ยิน เพราะว่าเราไม่สนใจ; แล้วคนแต่ก่อน ครูบาอาจารย์ แต่ก่อน ก็ไม่ชอบเอาข้อความเหล่านี้มาพูดให้ฟัง หรือแนะให้เราไปดูเอง; ไม่รู้ว่าเป็นเพราะเหตุไร ก็ไม่ต้องวินิจฉัย. แต่เดี๋ยวนี้มันเป็นหน้าที่ของเราเองแล้วที่เราจะต้องรู้ จะต้องช่วยกัน ทำกันและกันให้รู้ฉะนั้นจึงเอามาพูด มาขอรับรองให้กำหนด จดจำ. นี่ความสำคัญของ สิ่งที่เราเรียกว่า อิทํปัจจยตา ที่ย่อลงแล้วเหลือแต่ ตถตา นี่มันเป็นอย่างนี้.

ทีนี้ที่ว่า จะให้มองดู อิทํปัจจยตา ที่อยู่ในฐานะที่เป็น “ตัวเรา” ในทุก ความหมายและทุกอิริยบทนี้ มันก็มีเรื่องละเอียดอยู่. แม้ว่าเป็นเรื่องที่จะได้เคยพูด มาบ้างแล้วแต่ก่อน มันก็ไม่เคยเอ่ยถึงคำนี้ คือได้เคยพูดกันถึงเรื่องความเกิดชนิด พิเศษ คือเกิดทางจิตใจมาแล้วหลายครั้งหลายหน ในเรื่องเกี่ยวกับปัจจุสมุปบาท แต่ไม่เคยเอ่ยถึงคำว่า อิทํปัจจยตา นี้. เพราะฉะนั้นขอให้ท่านผู้ฟังทุกคน ทบทวน ลงไปถึงเรื่อง “ชาติ” -ความเกิดที่เกิดทางจิตใจ ที่ไม่ต้องเกิดจากท้องแม่ ที่เคยพูดมา

หลายครั้งหลายหนนั้นแหละ มาทำความเข้าใจกันใหม่; ถ้ารู้จักคำว่า ชาติ ชนิดนั้น ก็จะมองเห็นอิทัปปัจจยตา ที่นั่น. เมื่อใดเกิดความรู้สึกเป็นตัวเรา เป็นตัวกู ในความรู้สึกเป็นชาติ; เกิดแล้วอย่างนี้ นั่นคือ อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้มันลำบากที่ว่า ในภาษาไทยเรานี้คำว่า เกิด หรือ ชาติ นี่มันมี ๒ ชนิด; ช่วยจำไว้ให้ดีๆ สิ่งที่เราเรียกว่า “ชาติ” ชา-ติ ความเกิดนี้มีอยู่ ๒ ชนิด คือเกิดทางกาย ทางเนื้อหนัง ทางวัตถุชนิดหนึ่ง, เราจะเรียกกันสั้น ๆ ว่า เกิดทางกายหรือทางรูป. ที่นี้ชาติอีกชนิดหนึ่ง เกิดทางจิตใจ หรือทางนาม ก็คือเกิดแห่งความรู้สึกนึกคิดว่าตัวกูที่หนึ่ง ๆ; มันเป็น ๒ ชาติ กันอยู่อย่างนี้. เราจะต้องพิจารณาให้ดี จงรู้ว่า ๒ ชาตินี้ ชาติไหนร้ายกาจ ชาติไหนมีอันตรายร้ายกาจมาก ขอให้คอยฟัง. แต่ชาติทั้ง ๒ ชนิดนี้ ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา ด้วยกันทั้ง ๒ ชนิด.

เราดูกันในเรื่องชาติ ชนิดที่เป็นทางกาย หรือทางวัตถุ ทางรูปกันก่อน. นี่หมายถึงเนื้อหนังร่างกาย. ชาติอย่างนี้ มีที่เดียวสำหรับคน ๆ หนึ่ง เกิดมาจากท้องแม่ ใครอายุเท่าไร ก็นับถอยหลังลงไปเท่านั้นปี เกิดจากท้องแม่วันแรกนั้น เรียกว่า “ชาติ” ร้องแแง ๆ ขึ้นมา เพราะมันเสร็จกันแล้ว นี่เรื่องชาติในทางร่างกาย; แล้วก็อยู่ไปจนกว่าจะเข้าโลง. นี่เอาเนื้อหนังร่างกายเป็นหลัก แต่ชาติอย่างนี้มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา. ในพระบาลีก็มีตรัสว่า อาศัยปิ دامารดาเป็นแดนเกิด เจริญเติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกขมรส; นี่พูดอย่างธรรมดา ๆ อย่างนี้ หมายความว่าต้องอาศัยการอยู่ร่วมของบิดามารดาถูกต้องตามกฎหมายของ อิทัปปัจจยตา แม่จึงจะตั้งครรภ์ แล้วจึงจะคลอดออกมาได้. ความอยู่ร่วมของบิดามารดาก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยตามกฎหมายของ อิทัปปัจจยตา ท่านจะอยู่ร่วมกันด้วยอำนาจ ของกิเลสตัณหา หรือด้วยสติสัมปชัญญะรู้สึกผิดชอบชั่วดี ต้องการจะสืบพืชพันธุ์หรืออะไรก็สุดแท้ ทั้งหมดนั้นมันเป็น อิทัปปัจจยตาทั้งนั้น ต้องการด้วยกิเลส มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ต้องการด้วยสติปัญญา มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, มันพ้นไปไม่ได้. บิดามารดาต้องการบุตร

มันก็เป็นเรื่องของ อิทัปปัจจยตา; บิดามารดาไม่ได้ต้องการบุตร เกิดออกมาเป็น ผลพลอยได้ มันก็เป็นเรื่องของ อิทัปปัจจยตา ดังนั้นการเกิดทางเนื้อหนังของเด็ก นี้ก็เป็นอิทัปปัจจยตา. ที่นี้เกิดออกมาแล้วมันก็ต้องเติบโต มาเป็นเด็กโต เป็นหนุ่ม เป็นสาว นี่ก็คือตัว อิทัปปัจจยตา; แล้วมันก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ทุกอาการนี้ มันก็เป็นอิทัปปัจจยตา. แต่ว่าทั้งหมดนี้มันยังเนื่องกันอยู่ แต่ฝ่ายร่างกายหรือฝ่าย รูปธรรม. มันไม่น่ากลัว ไม่น่าอันตราย ไม่ทำอันตรายจิตใจมากนัก เว้นเสียแต่ว่ามันจะ เกิดด้วยความเกิดอีกชนิดหนึ่ง คือความเกิดทางนามธรรม ทางจิตใจนั้น.

ถ้าเกิดในทางนามธรรม ทางจิตใจ ว่าตัวเราว่าของเรา ว่าตัวกู ว่าของกู ขึ้นมาแล้ว ความทุกข์ทางร่างกายทางเนื้อหนัง ก็จะเป็นทุกข์อย่างยิ่งขึ้นมาทันที. ฉะนั้นระวังให้ดี อย่าให้มันเกิดชนิดที่เกิดทางจิตใจ ที่เกิดได้วันหนึ่งไม่รู้กี่ครั้ง กี่สิบครั้ง คือเกิดทางจิตใจ เป็นความรู้สึกว่าเป็นตัวกู-ของกูขึ้นมาครั้งหนึ่ง นี้เรียกว่า เกิดครั้งหนึ่ง.

ที่นี้เราก็ต้องพิจารณากันถึงชาติชนิดที่ ๒, คือ ชาติทางนามธรรม ทางจิตใจ ที่เป็นตัวร้ายนี้ให้ดี ๆ กันต่อไปอีก. สำหรับการเกิดทางวัตถุ ทางกายนั้น เด็กคลอดออกมาจากท้องแม่ตามธรรมชาติแท้ ๆ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา เป็นไปตาม ธรรมชาติแท้ ๆ แล้วก็มีครั้งเดียว. ที่นี้เด็กเกิดมาแล้วทางร่างกาย ทางร่างกายเกิด เสร็จแล้ว ต่อไปนี้ก็มีแต่เกิดทางนามธรรม หรือทางจิตใจ. แต่พระพุทธเจ้า ท่านได้ตรัสไว้ชัดเจน ในมหาตณหาสังขยสูตรเป็นต้น ว่าเด็กนั้นจะต้องโต พอที่จะรู้ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า"กามคุณ"; เด็กนั้นจะต้องโตพอที่จะรู้ความหมาย ของสิ่งที่เรียกว่า รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปะธรรมารมณ์, มันจึงจะสามารถ เกิดชนิดที่ ๒ ได้. พระพุทธเจ้าท่านก็ไม่ได้ตรัสว่าอายุกี่ปี; แต่ท่านก็คงจะ หมายความว่ามันเป็นเด็กที่เพียงสาในทางกามคุณ. **ตอนแรกที่อยู่จักเล่นทรายดวง ทราย เล่นร่อนน้อย ๆ ๆ ๆ เล่นเรื่อน้อย ๆ อย่างนี้อยู่ ตอนนี้ยังไม่เกิด. แล้ว**

ต่อมามันรู้จักความหมายของความเอร็ดอร่อยทางรูป ทางเสียง ทางกลิ่น ทางรส ที่จะเป็นไปในทางกามคุณนี้; ตอนนี้นั้นจึงจะเกิด; ก็คือว่าเด็กนั้นได้รับสุขเวทนา เป็นต้น แล้วก็ยึดมั่นในเวทนานั้นด้วยอุปาทาน มันเกิดความอยากอย่างนั้น-อยากอย่างนี้ แล้วก็ยึดมั่นในสิ่งที่มันอยาก; มันจึงเกิดความรู้สึกว่า “กู” กูต้องได้ กูต้องเอาให้ได้ กูอร่อย หรือกุสูญเสียของอร่อยไป. ถ้าความรู้สึกว่าเป็นกูอย่างนี้ เกิดขึ้นเมื่อไร, เมื่อนั้นกล่าวได้ว่าเด็กคนนั้น รู้จักความเกิดชนิดที่ ๒ แล้ว คือเกิดทางนามธรรมหรือทางจิตแล้ว; หมายความว่าสิ่งที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท ที่พระสวดกันเมื่อตะกี้นี้ เริ่มมีปรากฏในจิตใจของเด็กนั้นแล้ว คือมีอวิชชา มีตัณหา มีอุปาทาน เป็นกับเขาแล้ว จะเป็นวันไหนเป็นวันตั้งต้น ก็บอกยาก แต่ถ้าว่ามันเกิดความรู้สึกชนิดที่เป็นตัณหา อุปาทานได้ แม้ในระดับน้อย ๆ มันก็เป็นปฏิจจ-สมุปบาท แล้ว เด็กคนนี้รู้จักเกิดชนิดที่ ๒ แล้ว คือเกิดทางจิตใจ.

ทีนี้เราก็คงจะศึกษาในเรื่องการเกิดทางจิตใจนี้ กันให้เป็นที่เข้าใจกันต่อไป จะเข้าใจเรื่องการเกิดทางจิตใจ มันก็ต้องรู้จักการเกิดขึ้นแห่งสิ่งที่เรียกว่า “จิตชนิดนี้”. จิตชนิดนี้ไม่ใช่จิตตามธรรมดาธรรมดา ที่ไม่มีกิเลส. จิตชนิดนี้หมายถึงว่าจิตที่มันจะมีกิเลส หรือมีกิเลส. เด็กเกิดมาจากท้องแม่ หรือว่าอยู่ในท้องแม่มันก็มีจิต คลอดออกมาเป็นเด็ก ๆ ยังไม่รู้จักกิเลสมันก็มีจิต; แต่จิตชนิดนั้น ยังไม่ใช่จิตชนิดนี้; พูดแล้วก็น่าหวั. สำหรับจิตชนิดที่เราจะพูดนี้ คือจิตชนิดที่มันงอกงามออกไปจนเป็นความรู้สึกที่เป็น “ตัวกู-ของกู”.

ถ้าจะรู้เรื่องนี้ดี มันก็ต้องรู้ไปถึงว่า จิตตามธรรมดานั้นเขาเรียกว่า “ภวังคจิต” คือสิ่งที่มีชีวิต มันก็ต้องมีจิตประเภทภวังคจิต; แต่ไม่ได้นึก ไม่ได้คิด ชนิดที่จะเป็นกิเลส. ทีนี้พอมันมีอะไรเข้ามาเกี่ยวข้อง ทางตา ทางหู เป็นต้น จิตธรรมดานั้น มันก็เปลี่ยนเป็นจิตอีกชนิดหนึ่ง ที่มากำหนดสิ่งเหล่านี้ คือละสภาพตามธรรมดาตามปกติ มาเป็นจิตที่จะกำหนดอารมณ์เหล่านี้. ถ้าอย่างนี้เขาไม่เรียกว่า ภวังคจิตแล้ว เขาเรียกว่า สมนนอาหารจิตบ้าง อาวัชชนจิตบ้าง คือจิตที่มันมาจ่อเข้าที่

รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ; นี่มันไม่ใช่ภวังคจิต แต่มันเป็นจิตที่ลุกขึ้นมาตะครุบเอาอารมณ์ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ เป็นต้น; เขาเรียกว่า “สมันนาหารจิต”; จิตที่มันกำหนดเหนี่ยวไปตามอารมณ์เรียกว่า “อาวัชชนจิต”. ถ้าภาษาบาลีจำยาก จะจำไว้ในภาษาไทยก็ได้ ว่า **จิตที่มันลุกขึ้นมาตะครุบเอาอารมณ์**. ตลอดเวลาเหล่านั้นมันประกอบอยู่ด้วยอวิชชา คือไม่รู้ คือปราศจากความรู้; ข้อนี้จำไว้ให้แม่น ๆ; ว่าจิตของบุคคลที่ไม่ได้รับการศึกษา ไม่ได้ฟังธรรมะของพระอริยเจ้า ไม่ได้ถูกอบรมในธรรมะของพระอริยเจ้านั้น จิตนั้นมันปราศจากวิชา มันไม่มีวิชา ไม่มีความรู้ เพราะฉะนั้นจึงถือว่ามันมีอวิชชา ความไม่รู้ อยู่โดยปริยายไป.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้อย่างที่เราฟังที่แรกสะดุ้ง คือท่านเรียกว่า **กุมารน้อย ๆ นี่ยังไม่มีความรู้เรื่อง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ชนิดที่จะทำให้กิเลสไม่เกิดขึ้นได้**. นี่หมายถึงสิ่งที่เรียกว่าวิชา คือความรู้ที่ทำให้กิเลสเกิดขึ้นไม่ได้ แล้วหลุดพ้นจากกิเลสภรณ์นั้น ด้วยอำนาจจิต หรือด้วยอำนาจปัญญาก็ตาม; นี่วิมุตติอย่างนี้ เด็กน้อย ๆ นั้นไม่รู้, หนุ่ม ๆ สาว ๆ ก็ไม่รู้; มันก็อยู่ในพวกที่ไม่รู้ เป็นความไม่รู้ประจำอยู่. ดังนั้นพอจิตมันไปตะครุบเอาอารมณ์อะไรเข้า มันก็มี “อวิชชา” นั้นติดไปด้วย คือความรู้นั้นจะเกิดที่จิต แล้วจิตที่ปราศจากความรู้ ไปตะครุบเอาความรู้สึกที่เกิดจาก รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ เป็นต้น ก็เกิดอาการที่เรียกว่า **สัมผัสอารมณ์นั้นด้วยอวิชชา** เรียกว่า “อวิชชาสัมผัส” -สัมผัสด้วยอวิชชา.

ที่นี้ก็ควรจะรู้เรื่อง “สัมผัส” กันบ้าง. **สิ่งที่เรียกว่า สัมผัสนี้** ก็มีเป็น ๒ อย่าง หรือเป็น ๒ ชั้น. มันอาจจะเกินกว่าที่จะรู้ หรือว่าอยู่ในลักษณะที่ควรที่จะรู้ ก็ลองคิดเอาเอง ตัดสินเอาเองว่า เรื่องสัมผัส ๒ ชนิดนี้มันเป็นของเกินหรือไม่เกิน: เมื่อเราเห็นรูปด้วยตา ตามองไปเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้านี้ ตาเห็นรูปนั้นอย่างนี้เขาเรียกว่าสัมผัสที่แรก คือสัมผัสด้วยการกระทบทางตาเป็นต้น; สัมผัสเพียงเท่านั้นยังไม่เกิดเรื่อง

คือว่ามันเพียงแต่ว่าตาสัมผัสกับรูปเท่านั้น เรียกเป็นบาลีว่า “ปฏิขะสัมผัส” สัมผัสแห่งการกระทบ ตากระทบรูป. อย่างเดียวกันนี้ ทุกคนก็ลืมตาอยู่หันหน้าไปทางไหน มันก็เห็นรูปเหล่านั้น รูปต้นไม้ รูปก้อนหิน รูปคน รูปอะไรต่าง ๆ นี่; ตามสัมผัสสิ่งที่เรียกว่ารูป นั้นเป็นเพียง ปฏิขะสัมผัส **สัมผัสด้วยการกระทบ**; นี่ยังไม่เป็นไร. ที่นี้พอมันเห็นรูปแล้ว รูปนั้นสวยหรือไม่สวย เช่นรูปหญิง รูปชาย สวยไม่สวยอะไรอย่างนี้ มันมีการสัมผัสขั้นที่ ๒ คือที่นี้ใจล้วน ๆ เข้าไปสัมผัสความสวยหรือความไม่สวยของรูปที่เห็นนั้น.

ขอให้รู้จักแยกกันให้ตื้นะ ว่าการสัมผัสที่หลังนี้มันไม่ได้ไปสัมผัสที่ตัวรูปนั้น แต่จิตมันสัมผัสที่ความหมายหรือคุณค่า ของสิ่งที่เห็นนั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่เรียกว่า ปฏิขะสัมผัส ไม่ได้สัมผัสด้วยการกระทบ; แต่จะเรียกว่า “อริวจนะสัมผัส” สัมผัสด้วยเหตุสักว่าชื่อ; **สัมผัสชนิดสักว่าเรียกชื่อ**, คือว่าใจไม่ได้ไปสัมผัสเข้าที่รูปนั้น แต่สัมผัสเข้าที่ความหมายของรูปเป็นต้นนั้น ที่ลูกตามันได้สัมผัสไปที่หนึ่งแล้ว.

นี่ เดียวจะยุ่งกันหมด ฟังให้ดี ๆ ว่าตาสัมผัสรูปภายนอกเข้าแล้ว นี่เป็นปฏิขะสัมผัส; จากปฏิขะสัมผัสนี้ ทำให้เกิดความรู้สึกสวยไม่สวย หญิงหรือชาย น่ารักหรือไม่น่ารัก มีความหมายในของนั้นขึ้นมาแล้ว จิตจะสัมผัสลงไปที่สิ่งนี้ ซึ่งเรียกว่า สัญญาบ้าง เวทนาบ้าง; นี่เป็นมโนสัมผัสล้วน ๆ ไม่ใช่จักขุสัมผัสแล้ว. ระวังให้ดี มันเป็นมโนสัมผัสแล้ว มโนสัมผัสที่ไปสัมผัสสิ่งที่จักขุสัมผัสได้ทำไปแล้ว.

สัมผัสที่หลังนี้เรียกว่า อริวจนะสัมผัส นี่คือตัวร้าย ตัวที่จะทำให้เกิดความทุกข์ เพราะตอนนี้จิตหรือมโนนี้ มันสัมผัสสิ่งนั้น ๆ ด้วยอริชชา มันปราศจากวิชา มันมีอริชชา มันก็เลยสัมผัสรูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง ฯลฯ ซึ่งตาบ้าง

หุบบ้าง จมูกบ้าง ลิ้นบ้าง ได้สัมผัสมาแล้ว เป็นสัญญา เป็นเวทนาอะไรขึ้นมา; นี่เรียกว่า อริยจนะสัมผัส มันเป็นการสัมผัสของจิตใจ จึงไม่เรียกว่า สัมผัสแห่งการกระทบ แต่เรียกว่าสัมผัสสักว่าคำพูด สักว่าเรียกชื่อ. แต่สักว่าเรียกชื่อนี้ กลับร้าย ร้ายกว่าตัวสัมผัสด้วยการกระทบเสียอีก.

นี่เป็นเรื่องสัมผัสที่มีอยู่ในพระบาลี ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างนี้ เดียวนี้เรามันพูดกันแต่เรื่องสัมผัส ๆ เฉย ๆ ก็เป็นเหตุให้ไม่รู้ว่ามีอะไรก็อย่าง แล้วสัมผัสชนิดไหนที่มันทำอันตราย ที่มันทำให้เกิดความทุกข์.

เดี๋ยวนี้เราก็นึกได้ว่า สัมผัสด้วยอริยชา เป็นการสัมผัสของมโนต่อความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกิดมาจาก อายตนะทั้ง ๕ ข้างนอกได้สัมผัสแล้ว เช่น ตาสัมผัสรูป หูสัมผัสเสียง จมูกสัมผัสกลิ่น ลิ้นสัมผัสรส ผิวนั่งสัมผัสกับสิ่งที่มาถูกผิวนั่ง นี่มันกระทบโดยตรง อย่างนี้เขาเรียกกระทบโดยตรง; ที่นี้หลังจากที่สัมผัสทั้ง ๕ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งมันกระทบกันแล้วนั้น จิตมันยังจะทำการสัมผัสลงไปยังคุณค่าหรือความหมายที่เกิดมาจากการกระทบด้วยอายตนะ ๕ นั้นอีกทีหนึ่ง; สัมผัสที่ ๒ นี้ เรียกว่า “อริยจนะสัมผัส”; สัมผัสนี้แหละคือ สัมผัสที่จะผสมอยู่ด้วยอริยชาได้เต็มที่. เมื่ออริยชาสัมผัสแล้ว อะไร ๆ มันก็จะเป็นไปตามทางของอริยชาทั้งสิ้น.

สัมผัสด้วยอริยชามันก็ให้เกิดเวทนา; เวทนานั้นมันก็เป็นเวทนาที่เจืออยู่ด้วยอริยชา มันก็ให้เกิดตัณหา คือความอยากด้วยอริยชา มันให้เกิดอุปาทาน ยึดมั่นด้วยอริยชา มันให้เกิดภพ คือสำเร็จความเป็นนั้นนี่ จนรู้สึกเป็นตัวกู ของกู ขึ้นมาด้วยอริยชา; แล้วมันเกิดเป็นตัวกูของอริยชา เป็นชาติขึ้นมา. พอชาติชนิดนี้เกิดแล้ว สิ่งต่าง ๆ จะเป็นความทุกข์ ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความได้ ความเสีย จะเป็นทุกข์หมด; ต้องเกิดสิ่งที่เรียกว่า “ชาติ” ชนิดนี้กันเสียก่อน.

ฉะนั้นขอให้นึกไปถึงข้อที่ว่า ชาติปจฺจยา ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มาณะ โลกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อูปายาส จึงเกิดขึ้น. ถ้าไม่มีชาติเป็นปัจจัย อันนี้ก็ไม่ได้เกิดขึ้น หรือไม่ได้มี. ที่นี้พอชาติชนิดนี้คือชาติที่เป็นความรู้สึกว่าตัวกูของกู นี่มันเพิ่งเกิดมาจากอวิชชา นับตั้งแต่เมื่อมันสัมผัสสิ่งภายนอกเข้าแล้ว. ก่อนนั้นก็ไม่เกิด; อวิชชาไม่มี อวิชชาไม่ปรากฏ ไม่เกิดตัวกู ของกู ที่ไหน.

อย่าเข้าใจว่า อวิชชาเกิดอยู่ตลอดเวลา; หรือตัวกู-ของกู เกิดอยู่ในจิตใจตลอดเวลา; อวิชชาก็เพิ่งเกิด แล้วตัวกู-ของกู ก็เพิ่งเกิดตาม. อวิชชาแม้ว่ามันจะเป็นความไม่รู้ ซึ่งเหมือนมีอยู่ในจิตใจของคน แต่ก็ไม่ได้ว่ามันเกิด; ถือว่ามันเกิดต่อเมื่อทำหน้าที่ คือมันทำหน้าที่.

ฉะนั้นเมื่อมีการสัมผัสทางอายตนะแล้ว มีการสัมผัสทางมโน คืออายตนะภายในอีกทีหนึ่ง; ตอนนี้ อวิชชา คือสภาพที่มันว่างจากความรู้ไม่มีความรู้นั้น มันจะผสมโรง ให้การสัมผัสนั้นปรุงให้เกิดเป็นผลชนิดที่ทำอันตรายแก่คน. ดังนั้น เมื่อใดมีการสัมผัสครบบริบูรณ์ทั้ง ๒ ขั้นนี้แล้ว เมื่อนั้นจะเกิดกระแส ปฏิจฺจสมุปบาท ในตอนที่จะเป็นตัวกู ของกู; คือพอสัมผัสด้วยอวิชชาแล้ว มันก็มีเวทนา รู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์. ถ้ารู้สึกเป็นสุข มันก็เกิดกิเลสประเภท โลกะ หรือ ราคะ, ถ้าไม่รู้สึกเป็นสุข คือเป็นทุกข์ มันก็เกิดกิเลสประเภท โทสะ หรือ โกรธ, ถ้ามันยังไม่สุข ไม่ทุกข์ มันก็เกิดกิเลสประเภท โมหะ. ฉะนั้นเวทนาที่รับเอามาด้วย อวิชชา แล้ว ต้องเกิดกิเลสทั้งนั้น.

บททวนอีกทีหนึ่งว่า ถ้าเกิดสุขเวทนา ก็เกิดกิเลสประเภท ราคะ หรือ โลกะ, ถ้าสมมติว่าเป็นทุกข์เวทนา มันก็เกิดกิเลสประเภท โทสะ หรือ โกรธ, ถ้าเป็นเวทนา ที่ไม่จัดว่าเป็นสุข หรือเป็นทุกข์ มันก็เกิดกิเลสประเภท โมหะ; มันมีไว้เป็นคู่กันพร้อมหมด.

ฉะนั้นเวทนาที่มาจากอวิชชา เพราะว่าสัมผัสอารมณ์ด้วยอวิชชา มันก็ได้ เวทนาชนิดที่มาจากอวิชชา; เวทนาที่มันทำให้เกิด กิเลส โลก โกรธ หลง อย่างใด อย่างหนึ่ง. ที่นี้เราไม่เรียกว่า โลก โกรธ หลง, เราเรียกว่า ตัณหา เป็นความอยาก : ถ้ารักก็อยากจะได้, ถ้าเกลียดก็อยากจะได้ให้ตาย; นี่เกิดเป็นกามตัณหา ภวะตัณหา วิภวะตัณหา ขึ้นมาทำนองนี้.

จิตรู้สึกอยาก; ในความรู้สึกอยากนั้น มีความหมายแห่งตัวตน. **เมื่อจิตไม่รู้สึกอยากด้วยอวิชชา จิตนั้นไม่มีความรู้สึกที่เป็นความหมายแห่งตัวตน.** นี่เป็นกฎง่าย ๆ ตามธรรมชาติ พวกฝรั่งก็รู้. ในหนังสือที่ฝรั่งเขียนปรัชญาเรื่องเกี่ยวกับตัวตนนี้ เช่น ปรัชญา ของนักปรัชญาชื่อ เดสกาตส์ คนฝรั่งเศสนี้ เขาว่า “เพราะฉันคิดได้ ฉันจึงมีอยู่” นี่ก็ถูกของ เป็นภาษาละตินว่า *cogito ergo sum* “ฉันคิดได้ ดังนั้นฉันมีอยู่”.

ขอให้เข้าใจตรงนี้ให้ดี ๆ ว่า เพราะฉันรู้สึกว่าคุณอยาก ฉันต้องการอันนี้; ตัวความรู้สึกว่า ฉันอยาก ฉันต้องการนี้ เพิ่งมีเมื่อได้เกิดความอยากขึ้นมาแล้ว มันก็เกิดมีตัณหาคือความอยากขึ้นมา แล้วสิ่งนี้มันก่อปฏิสนธิเป็นตัวกูขึ้นมา; พออยาก แล้วก็ยึดมั่นในสิ่งที่อยากด้วยอุปาทานอย่างนี้ ปฏิสนธินี้มันเข้มขึ้นมาแล้ว มันตั้งครมแล้ว มันเป็นภพเป็นชาติ มันก็เบิกบานเป็นตัวกู-ของกูเต็มที่แล้ว. ดังนั้นอย่าได้คิดว่า “ตัวกู” นี่มันเป็นของจริงจัง แล้วก็มีอยู่ตลอดเวลา มันเพิ่งมีเมื่ออวิชชา ทำให้เกิดความอยาก.

เมื่อมีการสัมผัสอารมณ์ด้วยอวิชชา มีเวทนามาจากอวิชชา มันก็อยากด้วยอวิชชา. ในความอยากด้วยอวิชชา นั้น มีความรู้สึกอยู่ส่วนหนึ่ง ที่เป็นการรู้สึกแห่งตัวกู. ถ้ามีอะไรเนื่องด้วยตัวกูมันก็เป็นของกู มันจึงมีทั้งตัวกู มีทั้งของกู

อยากเพื่อตัวกู อยากเพื่อของกู อะไรก็ตาม มันมีตัวความรู้สึกซึ่งมีความหมายเป็น
ตัวกูขึ้นมาเดี๋ยวนี้หยก ๆ นี่เรียกว่าเกิด.

ฉะนั้น เดียวก็เกิดเพราะอาศัยอารมณ์ทางตา เดียวก็เกิดเพราะอาศัยอารมณ์ทางหู
 ฯลฯ ที่มีอวิชชาเข้ามาเกี่ยวข้อง. ถ้าไม่มีอวิชชาเข้ามาเกี่ยวข้องมันไม่เกิด.

นี่ขอทบทวนอยู่เสมอว่า เหลือบตาไปดูชิ ทางไหนก็ได้; ถ้าอวิชชา
ไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง ตาเห็นรูปแล้ว มันก็เลิกกัน. ได้ยินเสียงนกร้อง โดยมากเรา
ก็ไม่ได้สนใจอะไร ไม่เกิดตณหา ไม่เกิดอุปาทานอะไรมันก็เลิกกันไป. จมูกได้กลิ่น
ก็เหมือนกัน ได้กลิ่นอะไรมันก็แล้วไปอย่างนั้นแหละ; แต่ถ้ามันเป็นกรณีที่มีมัน
จะเกิดตัวกู-ของกู มันไม่แล้วไปอย่างนี้. พอเห็นรูปนี้มันนึก ๆ ๆ ไปจนเป็นได้
เป็นเสีย เป็นประโยชน์ เป็นอย่างนั้นอย่างนี้จนเกิดกิเลส. หรือว่าได้ยินนกร้องนี้
ถ้าเขาเป็นคนหลงใหล หรือหลงในเสียงนก หรือมันคิดจะจับนกไปขายหรืออะไร
ทำนองนี้ มันก็ไม่ใช่เฉย ๆ แล้ว มันไม่ใช่ว่าเกิดแล้วดับไปเฉย ๆ มันจะมีตัวความรู้สึก
ที่อยาก ที่ยึดถือ ที่ต้องการ.

เพราะฉะนั้นการได้ยินนกร้องนั้น มันก็ทำให้เกิดตัวกูได้เหมือนกัน เช่น
มันจะดักจะจับไปขายอย่างนี้เป็นต้น แต่ถ้าเรานั่งอยู่ที่นี้ได้ยินนกร้องแล้วมันก็เลิกกัน
มันก็ไม่มีอะไรต่อไปจากนั้น; เพราะว่าไม่ได้สัมผัสเสียงนกนั้นด้วยอวิชชา คือ
ความโง่ความหลงอะไร; มันเหมือนกับไม่ได้สัมผัสอยู่นั่นแหละ.

นี่ระวังให้ดี สัมผัสที่หนึ่งยังไม่มีอันตราย เป็นเพียงกระทบทางอายตนะ
ล้วน ๆ เรียกว่าปฏิสนธิสัมผัส. พอถึงสัมผัสที่ ๒ เป็น อริยจนะสัมผัส นี่ต้องระวัง
เป็นขณะที่อวิชชาจะผสมโรง แล้วก็จะเกิดเวทนา แล้วก็จะเกิดตณหา เกิดอุปาทาน
แล้วก็จะเกิดตัวกู-ของกู.

ฉะนั้นขอให้มองให้เห็นชัดว่า ตัวกู-ของกูนี้ เพิ่งเกิดที่นี้ เดียวนี้; ทั้งหมดนี้โดยหลักแห่ง อิทัปปัจจยตา อย่างยิ่งอย่างสูงสุด.มันเกิดจากการกระทบทางอายตนะขันธ์นอก แล้วเกิดการกระทบทางอริยจนสัมผัสข้างใน แล้วมันก็เกิดเวทนา เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน เกิดภพเกิดชาติ คือเกิดตัวกูเต็มที. นี่เรียกว่าเกิดในทางจิต หรือเกิดในทางนามธรรม. นี่คือตัวเรา; ตัวเราในทางจิต ตัวเราในทางนามธรรม: ที่เกิดง่ายเกิดเร็วเกิดได้บ่อย ๆ; กว่าจะตายมันเกิดนับไม่ถ้วน. ตัวเราทางร่างกายทางเนื้อหนังนั้น เกิดจากท้องแม่ที่เดียวแล้วเลิกกัน รอไปกว่าจะเข้าโลง ฉะนั้นมันครั้งเดียวเลิกกัน มันเกิดได้ที่เดียวเท่านั้น. แต่เกิดทางนามธรรม ทางจิต ทางกิเลส นี่จะเกิดได้มากมาย วันหนึ่งไม่รู้กี่ครั้ง กิเลสครั้งแล้วแต่กรณี.

สัมผัสครั้งแรก เป็นสัมผัสของอายตนะล้วน ๆ นั้น ภาษาอภิธรรมเขาเรียกว่า สัมผัสหยาบ; สัญญาหยาบ เวทนาหยาบ เรียกว่า โอฟาริกา. ที่นี้สัมผัสครั้งที่สองด้วยมโนล้วน ๆ นี้ ละเอียดประณีต เรียกว่า สุขุมมา. ถ้าเราไปฟังพระสวดอภิธรรมงานศพนี้ จะได้ยินคำว่า โอฟาริกา วา สุขุมมา วา หีนา วาปณิตา วา, นี่. คำว่า โอฟาริกา วา ของสัญญา ของเวทนา ของอะไรนี้ คือว่าสัมผัสว่าสัมผัสข้างนอกเป็นปฏิชะสัมผัส. นี่มันหยาบกระด้าง แล้วก็ยังไม่มีความหมาย; แต่พอมโนเข้าไปสัมผัสเอาความหมายของสัมผัสที่แรกนี้ มันก็เป็นของละเอียดประณีต จนต้องเรียกว่า สักแต่ว่าชื่อ, คืออริยจะนี้เป็นสักแต่ว่าชื่อ, มันไม่เป็นก้อนเป็นดุ้นอะไร; สัมผัสนี้ สัญญานี้ เวทนานี้ มันสุขุมมาคือประณีต. และที่สุขุมมานี้ป้องกันลำบาก เพราะมันละเอียด มันประณีต มันควบคุมยาก มันเห็นยาก มันเข้าใจยาก; ส่วนโอฟาริกานั้นมันคล่าย ๆ ก้อนหิน ก้อนดิน. เหมือนกับเอาก้อนหินขว้างเข้าที่ต้นไม้ดงโพงอย่างนี้มันก็เป็นสัมผัสหยาบ เพราะมันเป็นเรื่องปฏิชะสัมผัส. แต่ถ้าเอาความหมายที่ได้มาจากนั้น จิตใจเข้าไปสัมผัส นี่จะกลายเป็นสัมผัสละเอียด แล้วจะเข้าใจยาก แล้วจะเกิดกิเลสได้ไม่ทันรู้.

ที่นี้ตัวเรา เกิดเมื่อไรคิดดูซิ ตามกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา ตัวเราชนิดที่สอง เกิดชนิดที่สอง เกิดเมื่ออายตนะภายในสัมผัสอายตนะภายนอก แล้วก็เกิดวิญญาณขึ้น ทางตาก็ได้ ทางหูก็ได้; อายตนะภายใน ภายนอก วิญญาณ รวมกันแล้ว เกิดผลอะไรขึ้นมา จิตก็ไปรับเอา อย่างนี้จึงจะเรียกว่าสัมผัสที่แท้จริง; ไม่ใช่กระทบกันระหว่างของข้างนอกแล้ว. สัมผัสนี้มันแท้จริงแล้ว เพราะว่ากระทบด้วยจิตใจแล้ว กระทบถึงใจด้วยใจแล้ว; แล้วมันประกอบอยู่ด้วยอวิชชา แล้วมันก็เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน; ในความรู้สึกนั้นจะมีตัวฉัน มีตัวกู.

ที่มันเป็นได้แบบนี้ ละเอียดอย่างนี้ ชับซ้อนอย่างนี้ เนื่องกันเป็นสายอย่างนี้ นี่คือความเป็นอิทัปปัจจยตา ถ้าเกิดจากท้องแม่ก็เป็นอิทัปปัจจยตา **ไปตามแบบของร่างกาย** เนื้อหนัง; ถ้าเกิดจากอวิชชา อย่างนี้ก็เป็นอิทัปปัจจยตา **ไปตามแบบของกิเลส** ของจิตใจของนามธรรม. เพราะฉะนั้นจึงพูดได้ว่า ตัวเราชนิดไหนก็ตามก็เป็นอิทัปปัจจยตา ตัวเราที่เกิดมาจากท้องแม่ ก็อิทัปปัจจยตา, ตัวเราที่เกิดจากนามธรรม จากอวิชชานี้ก็อิทัปปัจจยตา. ตัวเรามี ๒ ความหมายเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงพูดได้ว่า “ตัวเรา” ในทุกความหมาย เป็นอิทัปปัจจยตา; อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นตัวเราทุกความหมาย.

ที่นี้ เราควรจะเข้าใจตัวเราชนิดหลังนี้ การเกิดชนิดหลังนี้กันให้ละเอียดขึ้นไปอีกสักหน่อยหนึ่ง คำว่า “ชาติ” นั้นเอง. คำว่าชาติ ชา-ติ นี้เกิดจากท้องแม่ก็ได้ เกิดจากกิเลสอวิชชานี้ก็ได้. ชนิดหลังนี้เกิดจากอวิชชา เกิดจากกิเลส เกิดจากนามธรรม เป็นตัวกู-ของกู ในความรู้สึก. ข้อนี้พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ในมหาตัตถสัจจสูตร อีกเหมือนกันว่า ยา เวทนาสุ นนฺติ แปลว่า ความเพลินใดในเวทนาทั้งหลาย; ตทูปาทานํ-ความเพลินนั้นแหละคืออุปาทาน. อุปาทาน-ปัจจุยา ภโว-เพราะอุปาทานแห่งความเพลินนั้นเป็นปัจจัย ภพจึงเกิดขึ้น.

ฟังดูซิ! นันทิใดในเวทนาทั้งหลาย, นั่นคืออุปาทาน. เมื่อใดเรามีเวทนา คือทุกข์เวทนา สุขเวทนา อทุกข์มสุขเวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่งก็ตาม เราก็มีความรู้สึกพอใจ เพลิดเพลินในเวทนานั้น โดยตรงบ้างโดยอ้อมบ้าง. ถ้าว่ามันเป็นทุกข์เวทนา มันก็ไปเพลินโกรธ เพลินเกลียดอยู่นั่นแหละ; ถ้าเป็นสุขเวทนา มันก็ไปเพลินรัก เพลินหลงใหลอยู่นั่นแหละ; ก็เรียกว่า “นันทิ” ด้วยกันทั้งนั้น. เมื่อเข้าไปเพลินในเวทนานั้น นั่นแหละคือตัวอุปาทาน; และอุปาทานนั่นแหละให้เกิดภพ. เพราะฉะนั้นสิ่งที่เราเรียกว่า “ภพ” เกิดที่นั่น เดียวนั้น เวลานั้น คือเมื่อจิตไปเพลิดเพลินในเวทนานั้น. ไม่ใช่มีภพต่อเมื่อเข้าใจ แล้วจึงจะมีภพไม่ใช่; มันเกิดที่นี้เดี๋ยวนี้ คือเมื่อใดมีเวทนา แล้วมีความเพลินในเวทนานั้น ความเพลินนั้นเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานนั้นเป็นปัจจัยจึงมีภพ; พระพุทธเจ้าท่านว่าอย่างนี้.

ที่นี้ ภพ/จุจยา ชาติ เพราะภพนั้นเป็นปัจจัย, ชาติ-ความเกิดจึงมี. นี่คือการเกิด-ชาติชนิดที่สองคือเกิดตัวกู-ของกูว่า ๆ อยู่; เป็นตัวกู เป็นของกู เต็มว่า ๆ อยู่; นี้เรียกว่าชาติ.

ต้องมีชาติอย่างนี้เสียก่อน จึงจะมีความทุกข์ต่อไปได้. ถ้าชาติคือตัวกูนี้ไม่มีแล้ว ชรา มรณะ ก็ไม่มี มีไม่ได้; แม้จะมีก็ไม่มีความหมายอะไร. ทั้งที่เราชรา หรือแก่ เจ็บไข้อยู่ทุกวัน มันก็ไม่มีความหมายอะไร จนกว่า “ชาติ” ว่า ตัวกูของกูนี้จะเกิดขึ้นในใจเสียก่อน มันจึงจะไปกลัวความเจ็บ กลัวความไข้ กลัวความตาย แล้วก็มีปัญหาเรื่องความเจ็บ ความตายขึ้นมา.

ช่วยจำไว้ให้ดี ๆ ว่า ความทุกข์ที่เรียกว่า ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส อะไรต่าง ๆ นานา สรรพตอย่างนั้น มันไม่มีความหมาย จนกว่าเมื่อไรมันเกิดชาติชนิดที่เป็น “ตัวกู” นี้เสียก่อน; คือ “ตัวกู” ที่มาจากภพ

มาจากอุปาทาน มาจากตัณหา มาจากเวทนา. เพราะฉะนั้นเมื่อใดมีเวทนาเพราะ
อวิชชา มีเวทนาด้วยอวิชชา ในอวิชชา, เมื่อนั้นก็จะมีตัณหา มีอุปาทาน มีภพ
แล้วก็มีชาติที่ตรงนั่นเอง. พอมีชาติมีตัวกูแล้วเดี๋ยวก็จะได้มีความทุกข์รอบด้าน:-
นึกถึงสิ่งนั้นก็ทุกข์ นึกถึงสิ่งนี้ก็ทุกข์ ได้มาก็ทุกข์ เสียไปก็ทุกข์ มั่นทุกข์ไปหมด
ถ้ามันเกิดสิ่งที่เรียกว่าชาติชนิดนี้ขึ้นมา คือชาติชนิดที่สอง คือชาติทางนามธรรม
ที่เกิดเป็นตัวกู-ของกูนี้. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “กองทุกข์ทั้งมวล มีได้
ด้วยอาการอย่างนี้”.

นี้เรียกว่า ชาติทางจิตใจ เกิดจากกิเลส; เกิดจากพ่อ แม่ คืออวิชชา
ตัณหา; ถ้าชาติทางร่างกาย เกิดจากพ่อแม่จริง ๆ พ่อแม่ที่เป็นคน. แต่ถ้าเป็น
ชาติทางจิตใจทางนามธรรมที่จะเป็นทุกข์นี้ เกิดจากพ่อแม่อีกชนิดหนึ่งคือ อวิชชา
ตัณหา; นั่นแหละเป็นพ่อแม่ที่จะเกิดตัวกู-ของกู มาเด่นเร่า ๆ อยู่. นี่การเกิด
ชาติ เกิดได้อย่างนี้ ในลักษณะอย่างนี้ เป็นลำดับอย่างนี้ แน่นนอนมั่นคงอย่างนี้ นี่ก็คือ
อิทัปปัจจยตา คือความเป็น อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ จะพูดกันถึงสูตร อีกสักสูตรหนึ่ง เพื่อให้มันเข้าใจชัดยิ่งขึ้นไปอีก
ในสูตรนี้จะใช้คำว่า *อายุตี ปุนพุกวาภินิพพุตติ*; มันชัดดีว่า “การเกิดขึ้นใหม่
ต่อไป”; *อายุตี* แปลว่าต่อไป, *ปุนพุกวา*-ภพใหม่, *อภินิพพุตติ*-เกิดขึ้นกระทันหัน
เกิดในภพใหม่ต่อไปหมายความว่าอย่างไร คอยฟังซิ; คือไม่ต้องรอต่อเข้าใจแล้ว,
หมายความว่าที่นี้ เดียวนี้ ที่ตรงนี้.

ทีนี้จะมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปได้อย่างไร? พระบาลีนันทานสังยุตต์มีว่า:
ยญจ ภิกขเว เจเตติ ยญจ ปกุปเปติ ยญจ อนุเสติ; อารมมณเมตํ โหติ
วิญญาณสฺสจจิตฺติยา; อารมมณเ สติ ปตฺติจฺจา วิญญาณสฺส โหติ; ตสฺมึ

ปติภูจิตะ วิญญาณะ วิรุฬฺหะ อายตัง ปุณฺณภาวณินิพฺพตฺติ โหติ. ใจความก็มีสั้น ๆ เท่านั้นที่เป็นบาลี. ที่นี้ความหมายมีว่า ยญฺจ ภิกฺขเว เจเตติ ยญฺจ ปกฺกเปติ ยญฺจ อนุเสติ -"ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย! ถ้าจิตคิดซึ่งอารมณ์อะไร สำเร็จความคิดในอารมณ์อะไร ผังตัวเข้าไปในอารมณ์อะไร; อารมณ์นั้นจะเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาน". ฟังให้ดีว่า จิตคิดซึ่งอารมณ์อะไร-เจเตติ; แล้วก็จิต ปกฺกเปติ-มันสำเร็จความคิดความใคร่ได้ในอารมณ์อะไร; แล้วยญฺจ อนุเสติ-จิตมันผังตัวเข้าไป หรือไปตามนอน อยู่ในอารมณ์อะไร; อารมณ์นั้นย่อมเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาน. วิญญานในที่นี้หมายถึงมโนวิญญาน ที่จะทำหน้าที่ อริวงจะสัมผัส อย่างที่สอง อย่างที่กล่าวมาแล้วเมื่อตะกี้. นี้ดูจะงง ๆ กันไปหมด.

ขออย่าอีกทีหนึ่งว่า จิตมันคิดเข้าไปที่อารมณ์อะไร, มันสำเร็จ ตามความคิดได้ในอารมณ์อะไร, แล้วมันก็ผังตัวเข้าไปอยู่ในอารมณ์อะไร; อารมณ์นั้นจะเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งวิญญาน คือมโนวิญญานที่จะทำหน้าที่แบบ อริวงจะ-สัมผัส. อารมฺมณ สติ ปติภูจฺา วิญญาณสฺส โหติ-เมื่ออารมณ์เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งวิญญานมีอยู่แล้ว ที่ตั้งที่อาศัยแห่งวิญญานย่อมมี; ตสฺมี ปติภูเจ วิญญาณะ วิรุฬฺหะ-เมื่อวิญญานมีที่ตั้งที่อาศัยเจริญงอกงามแล้ว; อายตัง ปุณฺณภาวณินิพฺพตฺติ โหติ-การเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไปย่อมมี คือมีที่ตรงนั่นเอง. อารมณ์นั้น ๆ กลายเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญาน. เมื่ออารมณ์ชนิดนั้นมีที่ตั้งที่อาศัย วิญญานย่อมมี; เมื่อวิญญานได้ที่ตั้งที่อาศัย จนเจริญงอกงามอย่างนั้นแล้ว การเกิดในภพใหม่ต่อไปย่อมมี คือมีที่ตรงนั้น.

ภพใหม่ในที่นี้ คือ ภพใน ปฏิจสฺมุปบาท แล้วก็จะเกิดชาติ คือตัวกู-ของกู. ที่นี้เมื่อภพใหม่ต่อไปมีแล้ว ก็ไม่ต้องสงสัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ก็มีที่ตั้งที่อาศัย แล้วก็มีขึ้นมา.

ทีนี้ถ้าจิตมันไม่คิดอารมณ์อะไร มันไม่สำเร็จตามความคิดในอารมณ์อะไร มันไม่ฝังตัวเข้าไปในอารมณ์อะไร อารมณ์นั้นไม่เป็นที่ตั้งที่อาศัยแห่งวิญญาณ; วิญญาณไม่มีที่ตั้งที่อาศัยไม่องกาม ตลอดเวลานั้นการเกิดในภพใหม่ไม่มี.

นี่เรานั่งอยู่ตั้งชั่วโมง ยังไม่เกิดอารมณ์ สำหรับจะเกิดเป็นภพใหม่ เป็นตัวกู้อันใหม่. แต่ถ้าเราเผลอไปเมื่อไร จิตมันไปฝังลงไป ในอารมณ์อะไร มันก็มีที่ตั้งให้เกิดภพใหม่ คือเกิดตัวกูครั้งที่สอง ตัวกูครั้งที่สาม ตัวกูครั้งที่สี่เรื่อยไป นั้นเรียกว่าเกิดใหม่ เป็นภพใหม่ต่อไป; เกิดได้ทุกครั้งที่ยังเผลอไป จิตมันไปคิดไปสำเร็จความคิด มันไปฝังตัวลงไป คือไปตามนอนในอารมณ์ใดเมื่อใด เมื่อนั้นก็มีอาการเกิดขึ้น แห่งภพใหม่.

การเกิดขึ้นแห่งภพใหม่นี้ก็เรียกว่า ตัวกู - ของกูที่ ๑, ตัวกูที่ ๒, ตัวกูที่ ๓. ฯลฯ ของวันนี้. วันนี้เกิดตัวกูก็ตัว มันก็เกิดภพใหม่เท่านั้น. แต่ทุกชนิดทุกครั้งนั้นก็ เป็นอิทัปปัจจยตา. ตัวเราชนิดนี้ก็คือ อิทัปปัจจยตา. ไม่มีอื่น ไม่ใช่ผีสาว เทวดา ไม่ใช่วิญญาณมาจากไหน ไม่ใช่มาจากโลกอื่น หรือโลกไหน; มันกระทบกันด้วยอำนาจของ อิทัปปัจจยตา แล้วมันก็ปรุงเป็นความคิดขึ้นมาโดยไม่รู้สึกรู้สีก ไม่มีทางที่จะให้รู้สึก; แต่เมื่อเป็นตัวกู-เป็นของตัวกู แล้วก็ต้องเป็นทุกข์. นี่เรียกว่า “การเกิดในภพใหม่” มาเป็นตัวเรามาเป็นอะไร นี่ก็คือ อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้บาลีนี้ยังมีว่า จะเรียกว่า “การเกิดใหม่ ในภพใหม่ต่อไป” ก็ได้; จะเรียกว่า “การก้าวลงแห่งนามรูป” ก็ได้, *นามรูป/สุต อวุกกนฺติ*; บางทีก็เรียกว่า *นะติ* แปลว่า *เครื่องนำไปสู่ภพ*. เมื่อเราเผลอไปอย่างนี้ จะเกิด *นะติ* คือเครื่องนำไปสู่ภพใหม่นั้นเอง. เมื่อเผลออย่างที่ว่าเมื่อตะกี้นี้ มันจะเกิดสิ่งที่เรียกว่า การเกิดในภพใหม่ต่อไปก็ได้, การก้าวลงแห่งนามรูปใหม่ก็ได้, เกิดสิ่งที่จะนำไปสู่

ภาพใหม่คืออนัตติ ก็ได้, ซึ่งได้แก้ตัวหนึ่เอง. เมื่อนะติหรือตัณหานี้มีแล้ว มันก็ต้องเกิดตัวกู-ของกูจนได้. นี่มันก็ไปพบกันเข้ากับคามทุกข์อย่างเดียว.

ดังนั้นการได้อัตตภาพนี้ มันก็มีการได้อัตตภาพใหม่ออย่างนี้เรื่อย มีเรื่อย ไปทุกคราวที่เ็ง ที่เผลอ ด้วยอำนาจของอวิชชา; นี่จะเรียกว่าการได้อัตตภาพก็ได้, *อตฺตภาโว* คืออัตตภาพ, *อตฺตภาวลาโภ*-การได้ซึ่งอัตตภาพ ดังนั้น จะเรียกว่า ความเกิดก็ได้, จะเรียกว่าการบังเกิดภาพใหม่ต่อไปก็ได้, จะเรียกว่าการก้าวลง แห่งนามรูปใหม่ก็ได้.

ที่เรียกว่า “การได้อัตตภาพ” นี้ ยิ่งง่ายมาก ยิ่งเห็นได้ง่ายมากในพุทธภาษิต: พระพุทธเจ้าตรัสว่า ยัม โข ภิกฺขเว กามยมาโน ตชฺชํ อตฺตภาवं อภินิพฺพุเตติ ปุญฺญภาคิยํ วา อปุญฺญภาคิยํ วา ตชฺชํ วุจฺจติ ภิกฺขเว กามานํ วิปาโก-ใจความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อบุคคล (หมายถึงจิต) ใ้รอยู่ในกามใด มีความใ้รอยู่ใน กามารมณ์ใด เขาย่อมยังอัตตภาพให้เกิดขึ้นจากอารมณ์นั้นจากกามนั้น” หัวใจใ้ร อยู่ด้วยกามกิเลส ในกามคุณใด เขาย่อมสร้างอัตตภาพขึ้นมาได้ใหม่จากกามคุณนั้น.

นี่ฟังถูก หรือไม่ฟังถูก ที่ว่า กามยมาโน-ใ้รอยู่, นี่เป็นกิเลสกาม คือกิเลสที่เป็นตัวกาม ที่เป็นตัวให้ใ้ร แล้วมันใ้รอยู่ซึ่งวัตถุกามใด มันจะสร้าง อัตตภาพขึ้นมาใหม่จากกามนั้นได้; *ปุญฺญภาคิยํ* วา-เป็นส่วนแห่งบุญก็มี, *อปุญฺญ ภาคิยํ* วา - เป็นส่วนแห่งบาปก็มี; “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่คืผลอันสุกวิเศษ ที่มาจากกามทั้งหลาย.”

ผลอันสุกวิเศษที่ออกมาจากกามนี้คือ “อัตตภาพใหม่” : พอจิตนี้ใ้รใน กามใด มันเปลี่ยนสภาพจิต เปลี่ยนสภาพตัวบุคคลนั้นไปเป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าได้อัตตภาพใหม่ที่ตรงนั่เอง ตรงที่นั่เอง; บางทีในนาที่นั่เอง เขา เปลี่ยนอัตตภาพจนไปได้อัตตภาพใหม่; เป็นอัตตภาพที่เป็นบุญก็มี เป็นบาปก็มี.

พูดภาษาชาวบ้านธรรมดาที่ว่า จิตคิดเป็นบุญ มันก็เกิดเป็นคนมีบุญ, จิตคิดเป็นบาป มันก็เกิดเป็นคนมีบาป ที่ตรงนั่นเอง; นี่เรียกว่าได้อัตตภาพใหม่ในความหมายนี้.

ที่นี้ มันไม่ใช่เพียงแต่ถามอย่างเดียว พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ยัม โฆ ภิกขเว เวทยามโน ฯลฯ -”ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลเสวยเวทนาใดอยู่ เขาย่อมยังอัตตภาพให้เกิดขึ้นมาเฉพาะจากเวทนานั้น เป็นอัตตภาพมีส่วนแห่งบุญบ้าง เป็นอัตตภาพมีส่วนแห่งบาปบ้าง; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่คือนิเวทิกแห่งเวทนา”. นี่ย่ำทำเล่นกับเวทนา. นี่คือนิเวทิกแห่งเวทนา หมายความว่า เวทนาให้เกิดนิเวทิกเป็นอัตตภาพขึ้นมาใหม่ที่นี่เดี๋ยวนี้ เป็นอัตตภาพบุญบ้าง เป็นอัตตภาพบาปบ้าง.

แล้วก็ต้องนึกถึงเวทนาที่พูดกันเมื่อตะกี้ นี้ คือเวทนาที่เกิดมาจาก อริยจะสัมผัส ประกอบอยู่ด้วยอริยชา เป็นอริยชาสัมผัส ซึ่งได้พูดมาละเอียดแล้ว; แล้วก็นึกถึงเวทนานั้น. เมื่อใดบุคคลเสวยเวทนาชนิดนั้น เขาย่อมได้อัตตภาพใหม่ เขาย่อมทำอัตตภาพใหม่ให้เกิดขึ้นจากเวทนานั้น. ”ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่แหละคือนิเวทิก (ผลที่สุกงอม) ออกมาจากเวทนานั้น”.

ที่นี้ข้อที่ ๓ ก็เหมือนกันอีก แต่ใช้คำว่า อาสวะ ยัม โฆ ภิกขเว อริยชาคโต ”ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลถึงแล้วซึ่งอริยชา คือประกอบอยู่ด้วยอริยชาในอาสวะใด เขาย่อมยังอัตตภาพให้เกิดขึ้นจาก อาสวะนั้น เป็นอัตตภาพอันเป็นบุญบ้าง เป็นอัตตภาพอันมิใช่บุญบ้าง; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่คือนิเวทิก ผลที่เกิดออกมาจากอาสวะทั้งหลาย”.

ที่นี้สิ่งที่เรียกว่า “อาสวะ” นี้เคยพูดให้ฟังหลายหนแล้ว แต่ดูจะไม่ค่อยสนใจกันว่า มันคืออะไร; ไปเข้าใจผิดกันเสียว่า เป็นสิ่งที่นอนนิ่งอยู่ในสันดาน ไม่เกิด

ไม่ดับ; นั้นมันเป็น สัสสตทิวฐิ. ถ้าอนุญาตให้พูดตามใจ ก็จะมีพูดว่านั่นมันบ้า
 นั่นมันบ้าที่สุดที่ไปพูดว่า อาสวะ นั้นนอนนิ่งอยู่ในสันดาน เป็นของเที่ยงไม่เกิดไม่ดับ
 นอนรอคอยอยู่ในสันดาน ได้อารมณ์ก็ลุกขึ้นมา; อย่างนั้นไม่ถูก.

อาสวะ คือสิ่งที่เกิดดับ, และเพิ่งเกิดเหมือนกัน แต่ว่ามันเกิดเพิ่มเรื่อย;
 เพิ่มความเคยชินเรื่อย ๆ พอเรารักทีหนึ่ง มันก็เกิด อาสวะ ประเภทหาคะ; กามาสวะ
 หรือ อาสวะประเภทหาคะ; นี่มันสะสมความเคยชิน ที่จะรัก. พอโกรธทีหนึ่งมัน
 ก็เพิ่มความเคยชินที่จะโกรธคือทีหนึ่ง. ที่นี้ความเคยชินนี้มันหนาซ้ำ ๆ คือมันเก่ง
 เข้าที่จะเกิด; หรือว่า เมื่อลัธเลสงสัยไม่แน่ใจว่าจะโกรธหรือรัก คือไม่แน่ว่าสุขหรือ
 ทุกข์นี้ ก็จะเกิดพวกอวิชชาสวะ ถ้าเป็นอารมณ์สุขน่ารัก เกิดกามาสวะ เพิ่มกิเลส
 ประเภทที่จะให้รัก, เพิ่มความเคยชินให้แก้กิเลสประเภทที่จะรักนั้นไหลออกง่ายขึ้น;
 ถ้าพบอารมณ์ที่เป็นทุกข์ เวทนาที่เป็นทุกข์ มันจะเกิดหมักหมม ปฏิฆานุสัย;
 ถ้ามันได้อารมณ์ที่ไม่แน่ว่าจะเป็นสุข หรือทุกข์ มันก็จะเพิ่มอวิชชานุสัย หรืออาสวะ
 ประเภทที่ไม่ใช้รักหรือเกลียดนั้น; นี่คือพวกอาสวะแยกออกมาได้จากกามหรือจาก
 เวทนา ซึ่งพูดไว้ในวงจำกัด

ที่นี้ ถ้าคนมีอวิชชา, อวิชชาโคโต, คือประกอบอยู่ด้วยอวิชชา, ไปแล้ว
 ด้วยอำนาจของอวิชชา ก็นำไปสู่อาสวะได้; อวิชชานำเข้าไปสู่ อาสวะ คือความ
 เคยชินที่จะเกิดกิเลสชนิดไหน เขาก็จะยังอดตภาพ ให้เกิดขึ้นจากอาสวะนั้น ๆ เป็น
 อดตภาพที่มีส่วนแห่งบุญบ้าง เป็นอดตภาพที่มีส่วนแห่งบาปบ้าง. “ดูก่อนภิกษุ
 ทั้งหลาย! นี่คือนิพพานของอาสวะทั้งหลาย”. : จะอาศัยกามก็ได้ อาศัยเวทนามก็ได้
 อาศัยอาสวะก็ได้

เมื่อคนมันเข้าไปรู้สึกอยู่ในกาม, ในเวทนา, ในอาสวะ; นั้นมัน
 ก็สร้างอดตภาพใหม่ทันทีที่นั่นเดี๋ยวนั้น. นี่คือนิพพานแบบนามธรรมแบบทางจิต.

ฉะนั้นวันหนึ่ง ๆ คนสร้างอัตตภาพใหม่ได้มากมาย คือเกิดเป็นชาติ เป็นตัวกู-ของกู ได้มากมาย; แต่เดี๋ยวนี้ก็เรียกว่า อัตตภาพ แทนที่จะเรียกว่าการเกิดหรือการก้าวลงสู่ความเกิด; หรือแทนที่จะเรียกอย่างอื่นก็เรียกว่า อัตตภาพ; ได้อัตตภาพ คือภาวะแห่งอัตตา. ภาวะแห่งอัตตา คือภาวะแห่งตัวตน; ภาวะแห่งตัวตนคือภาวะแห่งตัวกู. อัตตภาโว คือภาวะแห่งตัวกู.

อัตตภาพ หรือภาวะแห่งตัวกูมันเกิดได้ วันหนึ่งหลาย ๆ หน แล้วเข้าไปเสวยกามอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง, เข้าไปเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง, เพราะไร้เข้าไปหาอาสวะอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง; นี่เรียกว่าได้อัตตภาพใหม่ วันหนึ่งหลาย ๆ หน อย่างนี้แหละคือตัวเรา; นี่ก็คือ อิทัปปัจจยตา ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น. ไม่มีตัวตนที่แท้จริง เป็นเพียงความรู้สึกคิดนึกว่า เป็นตัวเป็นตน. ตัวเราในสภาพนี้คือ อิทัปปัจจยตา อย่างยิ่ง ทุก ๆ ส่วนทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซนต์.

นี่แหละขอให้จำไว้ให้ดีกว่า เมื่อใดมันมีวิชาเข้ามาเกี่ยวข้อง กับการสัมผัสของมนุษย์เรา ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ทางอะไรก็ตาม มันจะเกิดสัมผัสภายใน ซึ่งเป็นเรื่องของกิเลส ยึดถือเอาความหมาย แห่งเวทนานั้น ๆ แล้วมันก็สร้างชาติ สร้างอัตตภาพ สร้างการเกิดใหม่ สร้างตัวกู สร้างอะไรขึ้นมาที่นั่น เดี๋ยวนี้ทันที; แล้วแต่จะเรียกอย่างไร. นี่เรียกว่า **ตัวเราในทุกความหมาย** แต่ที่แท้ก็คือ อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ในทุกอิริยาบถ. นี่ขอเพิ่มเติมสักหน่อยว่า ในทุกอิริยาบถหมายความว่า เรามีการเป็นอยู่ด้วยการเคลื่อนไหว ที่เรียกว่า อิริยาบถ. อิริยาบถใด เวลาใด เราเคลื่อนไหวชีวิตร่างกายอยู่ด้วยจิตที่ยังไม่มีกิเลส มันก็เป็นเรื่องของร่างกายล้วน ๆ เช่นเราไปกินข้าว อาบน้ำ ไปถาน ไปอะไรก็ตาม ไปตามธรรมดาอย่างนี้ นี่ไม่มีกิเลส คือหมายถึงว่าในกรณีที่ไม่มีกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้อง เราเดิน เรานั่ง เรายืน

เราทำอะไรอยู่เป็นประจำวัน. เวลาที่เราไม่มีกิเลส มีอิริยาบถต่าง ๆ อยู่, ยืน เดิน นั่ง นอน นี่ก็คืออิทัปปัจจยตาตามแบบของรูปธรรมนามธรรมที่ยังไม่มีกิเลส; แต่มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา; เพราะว่ากิเลสมันยังไม่ได้เกิดเท่านั้น.

ทีนี้ในเวลาใดกิเลสมันเกิด มันทำให้เราอยู่นิ่งไม่ได้ มันก็ยืน เดิน นั่ง นอน ไปตามเรื่องตามราว ที่เต็มอยู่ด้วยกิเลส ง่วนหมกหมุ่น กัดค้ำอยู่กับกิเลส ทุก ๆ อิริยาบถ มันก็คือ อิทัปปัจจยตา.

พวกหนึ่ง **มันเคลื่อนไหวอยู่ด้วยจิตล้วน ๆ ไม่ได้มีกิเลส;** พวกหนึ่ง **เคลื่อนไหววุ่นวายอยู่ด้วยจิตที่มีกิเลส;** อิริยาบถของคนเรามีเท่านี้.

ก็ลองถามตัวเองดูว่า เดียวนี้ฉันอยู่ที่นี้ นั่งอยู่ด้วยกิเลส หรือนั่งอยู่ด้วยความว่างจากกิเลส; แต่ว่านั่งทั้ง ๒ นี่ก็ ยังเป็น อิทัปปัจจยตา มีเหตุมีปัจจัยทำให้นั่งอยู่ที่นี้ นั่งอยู่ด้วยกิเลส หรือนั่งอยู่โดยไม่มีกิเลส จะยืน จะเดิน จะนอน จะหลับ จะตื่น จะกิน จะอาบ จะถ่าย จะเป็นอิริยาบถไหนก็ตามเถอะ มันเป็น อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้นเลย. มีอยู่แต่ว่า อิทัปปัจจยตา ที่เต็มไปด้วยกิเลส มันเป็น อิทัปปัจจยตาที่เป็นสักแต่ว่าตามธรรมชาติ. นี่ขอให้นักกันยายนี่ คือให้มองเห็นอย่างนี้ เพื่อจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ก็มีเรื่องอีกเรื่องหนึ่งที่อยากจะพูดเสียเลย ก็คือ**เรื่องกรรม.** ถ้าเรามีกิเลสมันก็ทำกรรม; ถ้าทำกรรมก็มีผลกรรม. ถ้าจิตมีกิเลสมันก็ทำกรรมกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม. ถ้ามีการทำกรรม มันก็มีวิบากคือผลกรรม. กิเลสก็เป็นอิทัปปัจจยตา, กรรมก็เป็นอิทัปปัจจยตา, ผลกรรมก็เป็นอิทัปปัจจยตา. แล้วเราจะอยู่ได้อย่างไร โดยที่ไม่มีกรรม หรือไม่มีผลกรรม. เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า **“อัตตภาพรางกายนี้ นามรูปนี้ เป็นกรรมเก่า”;** ท่านจะหมายความว่าอย่างไร ก็สุดแท้ แต่มีคำตรัสว่า นี่คือการกรรมเก่า; มันก็คือผลของกรรมเก่า อย่างน้อยมัน

ก็เป็นผลของกรรมเก่า นับเนื่องอยู่ในกระแสแห่งกรรม. เรามามีร่างกายมีชีวิตมานั่งอยู่ที่นี้ นามรูปนี้เป็นกรรมเก่า, พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าอย่างนั้น; มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้เมื่อเรามีกิเลส ก็เป็นอิทัปปัจจยตา, เราทำกรรมใหม่ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา, แล้วมันก็ให้ได้ผล เป็นคนชนิดที่ทำกรรมเสร็จแล้ว มาอยู่ในรูปนี้อีก หรือเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ตามสมควร มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตาอีก.

ที่นี้เมื่อไร **ทำกรรม** เมื่อไรเรียกว่าทำกรรม? เมื่อไรมีอวิชชา เมื่อนั้นทำกรรม. เมื่อใดอวิชชาเกิด เมื่อนั้นทำกรรม. ถ้าจิตอยู่เฉย ๆ ไม่มีอวิชชาเกิดขึ้นมาก็ยังไม่ได้ทำกรรม; พออวิชชาเกิดเมื่อนั้นทำกรรม.. เมื่อไรอวิชชาเกิด? ก็เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้น เกิดสัมผัสแล้ว จิตรับเอาความหมายของสัมผัสเป็น อริยจะสัมผัสประกอบด้วยอวิชชา เพราะปราศจากความรู้; เมื่อนั้นเรียกว่าอวิชชาเกิดแล้วแก่บุคคลนั้น; บุคคลนั้นเป็น อวิชชาโคโต-ผู้ไปด้วยอวิชชา. มันเป็นคนเดียวกับอวิชชาไป. พระพุทธเจ้าตรัสในข้อนี้ว่า -

อวิชชาโคโต ภิกขเว บุริสบุคคลโณ - *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุรุษบุคคลผู้ไปด้วยอวิชชา;*

ปุณณณเจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ - *ย่อมปรุงแต่งซึ่งสังขาร อันเป็นบุญ;*

ปุณณณคัม โหติ วิญญานํ - *วิญญานของเขาก็เป็นวิญญานที่เข้าไปแล้วสู่บุญ;*

อปุณณณเจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ - *ย่อมปรุงแต่งซึ่งสังขารอันมิใช่บุญ;*

อุปุณณณคัม โหติ วิญญานํ - *เมื่อนั้นวิญญานของเขาก็เป็นวิญญานที่เข้าไปแล้วสู่บุญ;*

อนณณณเจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ - *ย่อมปรุงแต่งซึ่งสังขารอันเป็น อนณณา;*

อเนกูปาค์ โหติ วิญญานํ -เมื่อนั้นวิญญานของเขาก็เป็นวิญญานที่เข้าไปแล้วสู่อเนกูปาค์.

ผลของกรรมนี้แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ บุญ อย่างหนึ่ง, อบุญ อย่างหนึ่ง, แล้วอเนกูปาค์ อย่างหนึ่ง.บุญก็อย่างที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว, อบุญก็คือบาป. ส่วนอเนกูปาค์ นั้นเกินกว่าที่จะเรียกบุญ; สิ่งนี้หมายถึงภาวะแห่ง อรูปาวจรภูมิ หรือ อากิญจัญญา - ยตนะทั้งหลาย คือจิตที่ไม่หวั่นไหวอยู่ด้วยอำนาจของบาปบุญ ในขั้นสูง; แต่ว่ามิใช่ว่าไม่หวั่นไหวอยู่เพราะหมดกิเลส มันไม่หมดกิเลส แต่มันไม่หวั่นไหว ได้เหมือนกัน; มันไม่หวั่นไหว เพราะอำนาจของสมาบัติยึดเอาไว้; อย่างนี้จัดให้สูงกว่าบุญ; เรียกว่าเป็นอเนกูปาค์.

ที่นี้คนเราทำกรรมวนเวียนอยู่แต่ใน ๓ อย่างนี้ สร้างสังขาร เครื่องปรุงแต่งที่เป็นไปทางฝ่ายบุญบ้าง, ฝ่ายบาปบ้าง, ฝ่ายอเนกูปาค์บ้าง. เมื่อใดเขาปรุงแต่งสังขารฝ่ายบุญ เมื่อนั้นวิญญานของเขาก็เข้าไปแล้วสู่บุญ คือเป็นบุญ หรือดีไปแล้วทันที.

นี่ขอให้นึกถึงข้อที่ว่า อาตมาพูดหลายครั้งหลายหนไม่มีใครเชื่อว่าพอทำดีก็ดีเท่านั้น พอทำชั่วก็ชั่วเท่านั้น พอทำดีก็ดีเท่านั้น ไม่ต้องรอสักจิตใจเดียวเลย. นี่พระพุทธภาษิตนี้มีอยู่เป็นหลัก “พอเขาปรุงแต่งสังขารอันเป็นบุญ, วิญญานของเขาก็เข้าไปสู่บุญ” ทันควันที่นั่น ทันควันเลย. ฉะนั้นเราจึงพูดว่าพอทำดี มันก็ดีเท่านั้นแหละ, พอทำชั่วมันก็ชั่วเท่านั้นแหละ; ทำดีมันจึงได้ดีจริง ทำชั่วมันจึงได้ชั่วจริง.

แต่ที่นี้พวกคนงกเงินนั้น มันว่าเขาเอง ว่าเสียใหม่ว่าต่อเมื่อได้เงินโน้น จึงจะดี เมื่อทำบุญได้เงิน ได้วิมานนั้นจึงจะดี. แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่ว่าอย่างนั้น; พอปรุงแต่งสังขารที่เป็นบุญ มันก็เป็นบุญทันที, ปรุงแต่งสังขารที่เป็นบาป มันก็

เป็นบาปทันที. ฉะนั้นถ้าใครอยากจะเชื่อว่า พอทำดีมันก็ดี พอทำชั่วมันก็ชั่วแล้ว ก็จงเชื่อพระพุทธภาษิตนี้ ที่ตรัสไว้แบบนี้.

แต่แม้ว่ามันจะแน่นอนอย่างนี้ จริงอย่างนี้ มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา : บุญก็ อิทัปปัจจยตา, บาปก็ อิทัปปัจจยตา, อเนญชา ก็ อิทัปปัจจยตา, กิเลสที่เป็นเหตุให้ทำกรรม ก็เป็นอิทัปปัจจยตา, ตัวกรรมเองก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ผลกรรมก็เป็น อิทัปปัจจยตา; เอามาพ่วงกันทั้ง ๓ อย่าง ก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา คือ อิทัปปัจจยตาในชั้นปัจจุสมุปบาท.

ที่นี้ก็มีข้อที่ต้องระวังอยู่ว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่เราเรียกว่า อวิชชา นั้น มันอาจจะเกิดได้ในทุกสิ่งทุกอย่าง. พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า อิมสุ อานนุท ธมฺเมสุ อวิชชา อนุปติตา *ดูก่อนอานนท์! อวิชชาเนี่ยอมตกตามในธรรมทั้งหลาย ที่ให้เกิดอุปาทาน* สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เหล่าใด ที่ให้เกิดอุปาทานได้ อวิชชาจะคอยติดต้อยห้อยตามอยู่ที่นั่น คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่น่ารักก็ตาม ไม่น่ารักก็ตาม นี่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน.

ในธรรมทั้งหลายเหล่านี้; อวิชชา อนุปติตา อวิชชาคอยติดต้อย คอยตกตาม พลัดตกตาม; อนุปติตา แปลว่าตกตามคือพลัดตกลงไปในนั้น; อวิชชาจะตกตามอยู่ในธรรมเหล่านี้ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน.

ในโลกทั้งหมดนี้ ลองคิดดูซิ มันไม่มีอะไร นอกจากสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ไม่ว่าอะไรสักอย่างเดียวในโลกนี้ ก็ร้อยอย่าง พันอย่าง หมื่นอย่าง แสนอย่าง ล้านอย่าง นับไม่ไหว ทุกอย่างเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน; ในสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด วิชชา อนุปติตา. ดูเถอะมันก็ไม่มีอะไรนอกจากว่า มันจะมีแต่ อิทัปปัจจยตา อวิชชา เข้าไปที่ไหน ก็ อิทัปปัจจยตาที่นั่น!

ที่นี้ทุกสิ่งที่มีมันเป็นเหยื่อของอวิชชานี้ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา อยู่เองแล้ว คือเป็นสิ่งที่มีความเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไป. สังขารทั้งหลาย เป็น อิทัปปัจจยตา. สิ่งใดเป็น อิทัปปัจจยตา สิ่งนั้นก็ เป็น **ตถตา ในฝ่ายสังขต-ธรรม** คือฝ่ายที่มีความเหตุ มีปัจจัย.

นี่จึงเห็นว่า ในตัวคนเรา มีการกระทำที่เป็นกรรม บุญก็ตาม บาปก็ตาม อเนญชา ก็ตาม เราก็มีกรรมเหล่านี้อยู่ทุกอิริยาบถแห่งเจตนา : ไม่บุญก็บาป ไม่บาปก็ อเนญชา มันก็เลยมีทุกอิริยาบถ; มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ในความหมายใด ความหมายหนึ่ง.

เพราะฉะนั้นหวังว่า เท่าที่พูดมาหลายครั้งหลายหนนี้ คงจะทำให้เกิดความเข้าใจลง ๆ ขึ้นมาบ้างแล้ว สำหรับความหมายของคำว่า “อิทัปปัจจยตา”; แม้จะไม่เข้าใจ แจ่มแจ้งชัดเจน แจ่มใสเหมือนกับเรื่องอื่น ๆ ที่เคยฟังมามาก ก็หวังว่า ท่านทั้งหลายจะเริ่มเข้าใจความหมายหรือลักษณะอาการอะไรของ อิทัปปัจจยตา ขึ้นมาลง ๆ แล้วเพราะว่าเราได้พูดกันถึง ๓ ครั้งแล้วเกี่ยวกับเรื่อง อิทัปปัจจยตา. ลองนับดู อาตมาได้เอ่ยคำว่า “อิทัปปัจจยตา” มากี่ร้อยครั้งแล้ว จะถึงพันครั้งแล้วกระมัง. พูดกันคราวนี้ได้พูดคำว่า อิทัปปัจจยตา เกือบถึง ๑,๐๐๐ ครั้ง; ฉะนั้นจึงหวังว่าท่านทั้งหลายคงจะมีความเข้าใจลง ๆ กันขึ้นมาบ้างแล้วในเรื่อง อิทัปปัจจยตา ซึ่งแปลว่า ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; ใช้ได้แก่สิ่งทุกอย่างทั้งที่เป็นรูป เป็นนาม, ทั้งที่เป็นกิเลส เป็นกรรม เป็นวิบาก, ทั้งที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัย หรือเป็นผล, ไม่มีอะไรที่จะอยู่นอกออกไปจากกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา. มันเป็นกฎอันหนึ่ง, มันมีการเป็นไปตามกฎอันนั้น, แล้วมันมีการได้ผล ที่เป็นไปตามกฎนั้น; นี่คือตัวเรา ตัวคนตัวเราที่กำลัง เกิด แก่ เจ็บ ตาย เคลื่อนไหว เวียนว้าย อยู่ทุกอิริยาบถ. นี่คือกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา.

ถ้ามองเห็นแล้ว จะรู้สึกว่ามีตัวกู ไม่มีของกู ไม่มีตัวตน ไม่มีของตน มีแต่ธรรมชาติ ซึ่ง ตถตา ความเป็นอย่างนั้นเอง, อวิตถตา ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนัญญตตา ไม่เป็นไปโดยความเป็นไปอย่างอื่น, อิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็ต้องเกิดขึ้น, เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็ต้องเกิดขึ้น; อย่างนี้เรื่อยไป. นี่เป็น *ธมฺมฏฺฐิตตา* คือการตั้งอยู่แห่งธรรมดา, นี่เป็น *ธมฺมนิยามตา* คือความเป็นกฎตายตัวของธรรมดา, นี่เป็น *ธมฺมธาดุ* คือเป็นธาดุแห่งธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตถาคตจะเกิดขึ้นก็ตาม ตถาคตจะไม่เกิดขึ้นก็ตาม สิ่งนี้มันเป็นอย่างนี้อยู่แล้ว; นี่คืออิทัปปัจจยตา.

ขอให้นำไปคิด ไปนึก ไปพิจารณาคำพูดคำนี้ แล้วก็จะรู้จักพระพุทธศาสนาทั้งหมดทั้งสิ้น อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป. นี่คือ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นตัวเราในทุกความหมาย และทุกอิริยาบถ. นี่เป็นการบรรยายที่พอสมควรแก่เวลาแล้ว.

ขอยุติการบรรยายไว้ ให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย สวดคณสาธยายต่อท้ายธรรมเทศนาในวาระต่อไป. [สวดธัมมปหังสนปาฐะ]

อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น “พระเป็นเจ้า”

-๕-

เสาร์ที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ล่วงมาถึงวาระที่ ๔
ในวันนี้ และจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะ
ที่เป็น “พระเจ้า”** ดังที่ท่านทั้งหลายก็ได้ทราบกันดีอยู่แล้ว.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ก็อยากจะทบทวน ความมุ่งหมาย
ของการบรรยายเรื่องนี้ ให้เป็นที่แจ่มแจ้งอยู่ในใจของท่าน
ทั้งหลายตลอดไป นับตั้งแต่ข้อที่ว่า เรื่องนี้ซึ่งเป็นหัวใจทั้งหมด
ของพระพุทธศาสนานั้น จมหรือนอนจมเป็นหมันอยู่ใน
พระไตรปิฎก หรือในพระบาลี เป็นส่วนที่ไม่เอามาพูดกันทั้งที่
เป็นตัวแท้และเป็นหัวใจของพุทธศาสนาด้วย; และเราก็ได้ตั้งใจ
กันมาแล้วว่า จักยอมเสียเวลาพูดกันแต่เรื่องนี้ อย่างน้อยก็สักหนึ่งภาคของการ
บรรยาย; ดังที่อาตมาได้ตั้งใจไว้แล้วว่า ตลอดภาคมาฆบูชา นี้ จะพูดแต่เรื่องนี้

ซึ่งคงจะเป็นการบรรยายกว่า ๑๐ ครั้ง. ทั้งนี้มีไฉ่หวังอะไรอื่น นอกไปจากว่า จะรีบ **รีบที่สุดที่จะรีบได้** เพื่อให้เรื่อง อิทัปปัจจยตา มากลายเป็นเรื่องธรรมดา สำหรับพูดจกกันอยู่ทุกวัน และสำหรับจะได้ชื่อว่า พุทธบริษัทนี้ ไม่เสียทีที่เป็น พุทธบริษัท คือเข้าถึงหัวใจของพระพุทธานุสาได้ดังกล่าวก่อนแล้ว.

ขอทบทวนต่อไปว่า เรื่อง อิทัปปัจจยตา ก็คือเรื่องปฏิจกสมุปบาท; ไม่มีเรื่องใดที่พระพุทเจ้าจะโปรดปรานมากเท่าเรื่องนี้. การออกบวชก็เพื่อค้นหา เรื่อง แล้วก็ค้นหาเรื่อยไป จนถึงวันที่จะตรัสรู้ก็คือการค้นหาเรื่องนี้, ตรัสรู้ไปแล้ว หยกๆ ก็ทรงพิจารณาอยู่แต่เรื่องนี้, ตลอดชีวิตของพระองค์ก็ทรงสอนอยู่แต่เรื่องนี้, ถึงวาระที่จะปรินิพพานอยู่หยกๆ แล้ว ก็ยังพรวดเป็นคำสุดท้ายถึงเรื่องนี้ คือเรื่อง อิทัปปัจจยตา, -ว่า “ขวยธมฺมา สงฺขารธา” ดังนี้.

มี **เรื่องที่น่าหวั่นหวาดสำหรับคนสมัยนี้ก็ได้** อีกเรื่องหนึ่ง คือว่า ครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทองค์ประทับอยู่ในที่เงียบ พระองค์เดียว ก็ทรงกล่าวเรื่องนี้ เหมือนกับที่ว่า เราสมัยนี้ร้องเพลงเล่น ผีวปากเล่น; ถึงที่ที่พระพุทองค์จะทรงทำ อย่างนั้นบาง ท่านทรงสาธยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ซึ่งมีใจความว่า เมื่อตาได้ อาศัยรูป ย่อมเกิดจักขุวิญญาณ; การประจวบ แห่งธรรม ๓ ประการ นี้ชื่อว่า ผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรา มณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ความทุกข์ทั้งปวงย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

เมื่อได้ทรงสาธยายในส่วนเกี่ยวกับตาเสร็จแล้ว ก็ทรงสาธยายในส่วนที่เกี่ยวกับหู ว่าอาศัยเสียงกับหู จึงเกิดโสตระวิญญาณ แล้วก็ไล่ไปอย่างเดียวกันอีกจนครบทั้ง ๙ อากาโร ในเมื่อนับตามแบบนี้; หรือครบทั้ง ๑๒ อากาโร ในเมื่อนับตามแบบปฏิจกสมุปบาท แบบที่รู้จักกันแพร่หลายซ้ำๆ ซากๆ กัน ท่านอง เดียวกับเด็กเขาท่องสูตรคุณ.

นี่ขอให้เข้าใจเถอะว่า ไม่มีเรื่องอื่นที่พระพุทธเจ้าจะทรงนำมาท่องเที่ยวเล่น หรือว่าเล่น หรือว่าคล้าย ๆ กับว่า **“ร้องเพลงเล่น”** มีแต่เรื่อง อิทปปัจจยตา นี่เท่านั้น. เมื่อพิจารณาดูอย่างนี้แล้ว ก็จะทำให้เห็นว่ามันสำคัญ.

คำว่า **อิทปปัจจยตา** คือหัวใจของพุทธศาสนา นั้นยังไม่พอ; แต่ อิทปปัจจยตา คือเรื่องของสิ่งทุกอย่าง ทุกเรื่องในโลกนี้ ในสากลจักรวาลนี้มีความสำคัญ ถึงขนาดนี้; เพราะฉะนั้นในสูตรที่ตรัสไว้ในตอนหลังนี้ อย่างที่พระสงฆ์นำมาสวด เมื่อตะกี้ช่วงเวลา ๔๐ นาทีนี้ มีคำว่า “อิทปปัจจยตา” ถึง ๒๒ ครั้ง. ท่านที่ไม่ชอบ และฟังไม่ถูก คงจะรำคาญ ที่เมื่อตะกี้สวดสูตรนี้ ๔๐ นาที มีคำว่า อิทปปัจจยตา ถึง ๒๒ ครั้ง; และมีคำสำคัญอื่น ๆ ที่เป็นี่สรุป เช่นคำว่า ธัมมัญญิตตา, ธัมมณิยามตา หรือ ตถตา อวิตถตา อนัญญุตตา เป็นต้น ถึงอย่างละ ๑๑ ครั้ง; เพราะว่าสูตรนี้เป็น หัวใจทั้งหมดของธรรมะ จึงมีอาการอย่างนี้ เหมือนกับสูตรซึ่งเรียกว่า เป็นบรรทัดฐาน ก็ได้ มันมีคำย่อ เป็นที่สรุปของเรื่องทั้งหมด. นี่คือความสำคัญของเรื่องนี้ ซึ่งอยากจะขอร้องให้ท่านทั้งหลาย ทน อุตทน แม้จะลำบาก แม้จะรำคาญ ก็ขอให้ อุตทน เพื่อจะเข้าใจเรื่องนี้ ในเวลาพอสมควร.

ที่นี้ เราจะต้องรู้สึกให้กว้างออกไปกว่านั้นว่า **การที่เราจะเป็นคนมี ประโยชน์อยู่ได้ในโลกนี้ ก็ต้องเพราะรู้เรื่องนี้.**

เกี่ยวกับข้อนี้ ขอบทพวนอยู่เสมอ ไม่เกรงใจ ไม่กลัวว่าจะรำคาญ; ว่าทุกคนจะต้องสนใจอยู่เสมอว่า **เกิดมาทำไม?** ถ้าใครไม่สนใจเรื่องนี้ คนนั้นจะ ไม่ได้สิ่งทีควรจะได้ในการที่เกิดมา. หรือจะพูดได้อย่างไม่เกรงใจว่า คนนั้นจักไม่เป็น มนุษย์ เพราะไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม? มันต้องรู้ว่าเกิดมาทำไม? แล้วทำให้ได้สมตามทีว่า มันเกิดมาทำไม? นั่นจึงจะเป็นมนุษย์. ถ้าไม่รู้เรื่อง **อิทปปัจจยตา** ก็ไม่สามารถ จะรู้ว่า **เกิดมาทำไม?** และมีอะไรที่เป็นสิ่งทีจะต้องทำและทำให้ได้.

ในตอนนี้อยู่เสมอว่า ขอให้ท่านทั้งหลายทุกคน ไม่ยกเว้นบรรพชิต หรือฆราวาส จงรู้ว่า เราเกิดมาจะต้องได้รับประโยชน์ที่เราควรจะพอใจถึงที่สุด ในส่วนตัวเราเอง; **และเราเกิดมา เพื่อว่าผู้อื่นจะพลอยได้รับประโยชน์จากการที่มีเราอยู่ในโลกนี้กับเขาด้วยคนหนึ่ง.** นี่คือนิยามส่วนตัวเราและประโยชน์ผู้อื่น; มันเป็น ๒ ประโยชน์อยู่. ต่อเมื่อได้ทั้ง ๒ ประโยชน์ อย่างนี้แล้ว จึงจะเรียกว่า ไม่เสียที่ที่เกิดมา.

ที่นี้เรื่องทั้งหลายไม่ว่าประโยชน์ตน หรือประโยชน์ผู้อื่น ก็ล้วนแต่เนื่องกับความจริงที่ว่ามันเป็น อิทัปปัจจยตา; คำว่า “อิทัปปัจจยตา” ตามตัวหนังสือก็แปลว่า “ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น”. คนที่ไม่รู้เรื่องก็จะหาว่าเป็นคำพูดบ้า ๆ บอ ๆ เพราะเขาไม่รู้ความหมายที่ลึกซึ้ง ของคำพูดประโยคนี้. พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันคำพูดประโยคนี้ว่า **เป็นทั้งหมดที่เราจะต้องรู้** ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นนั่นแหละ มันมีอยู่ทั่วไปทุกแห่งในตัวเรา นอกตัวเรา น้อย่างหนึ่ง; แล้วมันมีอยู่อย่างน่ากลัวที่สุด คือมีอยู่ในฐานะที่เป็นกฎที่ตายตัว เป็นกฎที่มีอำนาจ เป็นกฎที่บังคับให้ทุกสิ่งต้องเป็นอย่างนี้; นี่ก็อย่างหนึ่ง. เพราะมันเป็นกระแสแห่งการเป็นอย่างนี้ คือการที่สิ่งต่าง ๆ ต้องเป็นไปตามกฎนั้น, แม้นั้นก็ยังคงเป็น อิทัปปัจจยตา; แล้วผลที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์อยู่ในทุกวันนี้ เป็นความสุขก็ดี เป็นความทุกข์ก็ดี หรือเป็นอะไรก็ดี ทั้งโดยส่วนตัวและส่วนรวมกันทั้งโลก, ผลอันนั้นก็คือตัว อิทัปปัจจยตา ในบทที่ว่า **ความที่เมื่อสิ่งนี้ ๆ มีอยู่, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.**

ถ้าเราฟังไม่ถูก มันก็เป็นแต่เพียงคำพูด แล้วฟังดูก็บ้า ๆ บอ ๆ. ถ้าพุทธบริษัทคนไหนรู้สึกอย่างนี้แล้ว คนนั้นยังไม่เป็นพุทธบริษัท; เป็นพุทธบริษัทแต่เปลือกบ้าง เป็นพุทธบริษัทแต่ปากบ้าง. ถ้าเป็นพุทธบริษัทจริง จะต้อง

เข้าใจคำนี้ จะต้องซึมซาบคำนี้; จะต้องมีความรู้สึกห่วงใยในจิตใจอยู่ตลอดเวลา ในเมื่อมันมีสิ่งต่างๆ ที่เป็น อิทัปปัจจยตา ปราภฏขึ้น; แต่ถ้าไม่รู้จักรักความจริงอันลึกซึ้งนี้ มันก็เหมือนกับไม่มีอะไรเกิดขึ้น.

นี่มาถึงวันนี้ ก็อยากจะชี้ให้เห็น**สิ่งที่เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” ในฐานะที่เป็น“พระเจ้า”**. ท่านทั้งหลายจะต้องทบทวนถึงเรื่องที่พูดมาแล้วแต่วันแรก ๆ ว่า ครั้งที่ ๑ ได้พูดว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา แต่ยังคงจมหายอยู่ในพระไตรปิฎก; ครั้งที่ ๒ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิชาหรือศาสตร์ทั้งหลายของสิ่งทั้งปวงในโลก; และครั้งที่ ๓ ที่แล้วมา ก็ได้ชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา นั้นแหละคือตัวเรา,-ตัวเราเองในทุกความหมาย และในทุกอิริยาบถ; หมายความว่าตลอดเวลา สิ่งที่เราเรียกว่าตัวเราในความหมายไหน ในอิริยาบถไหน ทั้งหมดนั้นคือตัว อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ ในวันนี้ จะได้พูดว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระเจ้า**. ขอให้ตั้งใจฟังให้สำเร็จประโยชน์.

สำหรับสิ่งที่เรียกว่า **“พระเจ้า”** นี้ มันเป็นปัญหามาก มากเหลือที่จะนับ; แต่แล้วมันก็สรุปได้ว่า ปัญหาทั้งหมดนั้น มันเกิดมาจาก**ความโง่ที่ไม่รู้จักพระเจ้า** ไม่รู้จักพระเจ้าเอาเสียเลยก็มี, รู้จักพระเจ้าอย่างผิด ๆ ก็มี; หรือบางทีก็แสดงความโง่ออกมาว่า ฉันมีพระเจ้าย่าง ฉันไม่มีพระเจ้าย่าง อย่างนั้นอย่างนี้ สำหรับเป็นข้อทู่เถียงกัน. แต่ตามความเป็นจริงนั้น **สิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า” มิได้โดยที่คนเหล่านั้นไม่ต้องรู้สึกก็ได้**. พระเจ้าที่ว่านั้นก็คืออิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นภพนั้นแหละ คือพระเจ้า**. ขอให้ตั้งใจสังเกตศึกษาให้ดี ๆ ให้รู้จักสิ่งที่มันได้มีอยู่จริง โดยไม่ต้องเถียงกัน. เราจะต้องรู้จักพระเจ้า เราจะต้องเข้าใจพระเจ้า และเราจะ**ต้องมีพระเจ้าด้วย**; ส่วนการที่เราจะรู้จักได้อย่างไร?

เมื่อไร? ที่ไหน? นั่น มันก็เป็นเรื่องที่จะต้องศึกษา ดังที่กำลังศึกษาอยู่เดี๋ยวนี้. เขาละที่นั่นเราก็จะพูดถึงคำว่า “พระเจ้า” พอให้รู้จักว่าสิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า” นั้นมันคืออะไร?

พระเจ้าคืออะไร? เด็กอมมือ หรือคนที่ได้รับคำสั่งสอนมาตั้งแต่เด็กจนโตเป็นผู้ใหญ่ มีความรู้อย่างเด็กอมมือ ก็จะสรุปเอาง่าย ๆ ว่า พระเจ้านั้นคืออะไรก็ไม่รู้ ซึ่งมีลักษณะเหมือนบุคคลที่นึกกลัว หรือว่าเป็นผี หรือว่าเป็นเทวดา หรือว่าเป็นอะไรสักอย่างหนึ่ง; จะว่าเป็นคนก็ไม่ใช่ จะว่าไม่ใช่คนก็ไม่ใช่. พวกเราในโลกเวลานี้ ทั้งที่เป็นฝรั่ง ทั้งที่เป็นไทย ได้ยินได้ฟังเรื่องของพระเจ้า ก็เข้าใจเรื่องพระเจ้านั้นในลักษณะอย่างนี้ คือเข้าใจพระเจ้าในฐานะที่เป็นบุคคล มีความรู้สึกเหมือนคน ก็เรียกว่า พระเจ้าอย่างบุคคล หรือ Personal God นี้รู้จักกันแต่อย่างนี้. พวกหนึ่งก็ว่าดีและนับถือ; พวกหนึ่งก็ว่าไม่เอา; แต่ทั้ง ๒ พวกนั้นยังเข้าใจว่าพระเจ้านี้เป็นเหมือนอย่างกับผีที่นึกกลัวอะไรสักอย่างหนึ่ง ไม่รู้ว่าจะเรียกว่าอะไรแน่ คือคนก็ไม่ใช่ ไม่ใช่คนก็ไม่ใช่. ถ้าใครรู้จักพระเจ้าในลักษณะอย่างนี้ ก็ขอให้ถือว่าเขายังรู้จักพระเจ้าอย่างเด็กอมมือ; พระเจ้าชนิดนั้นก็พลอยเป็น**พระเจ้าเด็กอมมือ**ไปด้วย สำหรับคนชนิดนั้น.

ที่นี้เราจะรู้จักพระเจ้าที่แท้จริงกันอย่างไร? ทั้งที่อาตมาก็ได้บอกล่วงหน้าไว้แล้วว่า **พระเจ้าที่แท้จริงก็คือกฎแห่งอิทัปปัจจยตา** คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น. พูดเพียงเท่านั้นฟังไม่เข้าใจ เพราะฉะนั้นเราจะต้องรู้จักคุณสมบัติ ของสิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า” กันเสียก่อน แล้วเราจึงจะรู้จักตัวพระเจ้า โดยความหมายทั่วไปของทุกศาสนา.

แม้ไม่ใช่ในเรื่องของศาสนา ก็ยังต้องยอมรับว่า พระเจ้านั้นมีหน้าที่สำหรับสร้างสิ่งทั้งหลายทั้งปวงให้เกิดขึ้น, แล้วก็ควบคุมสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่ตลอดเวลา, แล้วก็กลบฝังหรือเลิกจ้างสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นออกไปเสียให้หมด ในบางครั้ง บาง

โอกาส; ดังนั้นจึงเกิดมีพระเจ้าที่ประกอบอยู่ด้วยคุณสมบัติ ๓ อย่างนี้ เป็นหลักก่อน: สร้างอะไรขึ้นมา, ควบคุมสิ่งทั้งหมดนั้นไว้, แล้วก็ยุบหรือเลิกเสียเป็นคราว ๆ เพื่อสร้างใหม่.

ทีนี้ คนเรานั้นมันต่างกันมาก ในความเป็นคนโง่ หรือเป็นคนฉลาด: สำหรับคนโง่ต้องพูดให้เป็นตัวตน เป็นบุคคล เหมือนกับเรา เหมือนกับตัวผู้ฟัง ว่าพระเจ้ายกก็เป็นคน แล้วก็มีความสร้าง, ควบคุม และทำลาย; เพราะว่าพูดมากไปกว่านี้ หรือว่าพูดผิดไปจากนี้ มันเข้าใจไม่ได้. นี่คือพระเจ้าของเด็กอมมือ. และถ้าพูดว่า พระเจ้าไม่ใช่คน ซึ่งจะเป็นอะไรก็ยังไม่ทราบ ไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่ผี ไม่ใช่อะไร ล้วนแต่ยังไม่ทราบ แต่มันเป็นสิ่งที่หนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่ทำให้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้น, แล้วก็ควบคุมสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไว้, แล้วก็ทำให้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นสลายตัวไปเป็นยุค ๆ เพื่อจะเกิดขึ้นมาใหม่;

ถ้าใครยอมรับว่าสิ่งนี้มี และมีคุณสมบัติอย่างนี้ นั่นก็เรียกว่า เขาได้รู้จักพระเจ้าที่ถูกต้องตามความหมาย ทั้งที่ไม่รู้ว่าเป็นคนหรือเป็นผี; แต่ยอมรับว่า **มีอะไรอย่างหนึ่ง** ซึ่งมีอำนาจพอที่จะบันดาลให้สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็ให้เป็นไป. แล้วก็ให้สลายไปแล้วก็ให้เกิดขึ้น แล้วก็ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป อย่างนี้. สิ่งนี้ก็คือสิ่งที่เราเรียกกันในเวลานี้ว่ากฎ คือ**กฎของธรรมชาติ**. เช่นว่าดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาวทั้งหลายทั้งหมดทุกอย่างในสากลจักรวาลนี้ เกิดขึ้นได้อย่างไร? กำลังเป็นไปตามกฎอย่างไร? จะสูญหายไปอย่างไร? แล้วจะเกิดใหม่อย่างไร? ด้วยอำนาจของอะไร? **กฎนั้นคือพระเจ้า.**

สำหรับเด็กอมมือก็ต้องพูดว่า พระเจ้าเป็นคน; บางทีเขียนรูปหนวดยาว ด้วยเข้าไป ถือไม้เท้า; แต่ถ้าว่าโดยกฎนั้น ก็บอกแล้วว่า ไม่ใช่คน ไม่ใช่ผี ไม่ใช่เทวดา

เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นเพียง **กฎ** หรือ **อำนาจ**; ไม่ใช่รูปธรรม จึงไม่อาจจะเขียนเป็นรูปร่างได้. พุทธบริษัทเราก็เคยฉลาดถึงอย่างนี้ อย่างหินสลักที่ติดรอบฝาผนังตึกหลังใหญ่นั้น ไม่ยอมทำรูปพระพุทธเจ้า ไม่ยอมทำรูปพระธรรม และไม่ยอมทำรูปพระสงฆ์ด้วย; เพราะเขาถือหลักตายตัวว่า พระพุทธจริง พระธรรมจริง พระสงฆ์จริงนั้น แสดงไม่ได้ด้วยรูปภาพ คือไม่มีรูป; แล้วก็จะมุ่งไปยังพระธรรมมากกว่า: มากกว่าพระพุทธ หรือมากกว่าพระสงฆ์. เพราะธรรมะเป็นสิ่งที่แสดงไม่ได้ด้วยรูปภาพ เพราะมันไม่มีรูป และธรรมะนั้นคือพระพุทธเจ้า อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเองว่า “ใครเห็นเรา คนนั้นเห็นธรรม; ใครเห็นธรรม คนนั้นเห็นเรา”; นี่คือการที่ไม่เอาร่างกายเป็นประมาณ.

ดังนั้น พระพุทธเจ้าก็คือพระธรรม, พระธรรมก็คือสิ่งที่แสดงด้วยรูปภาพไม่ได้ ดังนั้นเขาจึงไม่แสดง; เขาถือหลักอย่างนี้. เดียวนี้ก็ยังตะโกนอยู่อย่างนี้ในหมู่บุคคลผู้รู้ลึกอย่างนี้ในประเทศอินเดีย. ขอให้จำไว้สั้น ๆ ว่า **พระธรรมเป็นสิ่งที่แสดงไม่ได้ด้วยรูปภาพ** จะเป็นรูปปั้น รูปเขียน รูปอะไร ก็ไม่ได้ทั้งนั้น ฉะนั้นจึงจำเป็นจะต้องทิ้งวางไว้ ตรงนั้นเป็นพระพุทธเจ้า หรือเป็นพระธรรม หรือเป็นพระสงฆ์ก็ตาม; ในภาพนั้นจะต้องทิ้งวางไว้เฉย ๆ; ส่วนภาพของคนอื่น สิ่งอื่นเขียนได้.

ทีนี้ ก็ดูต่อไปว่า **พระธรรมนั้นคืออะไร?** พระธรรมนั้นคือกฎ. เมื่อพูดว่ากฎ นั้นก็ควรจะนึกไปถึงคำว่า “**ธรรมธาตุ**” อย่างที่พระสวดเมื่อตะกี้นี้ ที่สวดว่า พระตถาคตจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธรรมธาตุ จักตั้งอยู่แล้วอย่างนั้นเสมอไป; นี่เรียกว่า กฎ นั้นจะตั้งอยู่อย่างนั้นเสมอไป พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นก็ตาม พระพุทธเจ้าจะไม่เกิดขึ้นก็ตาม ตัวธรรมธาตุซึ่งเป็นกฎนั้น จะตั้งอยู่อย่างนั้นเสมอไป. คำพูดประโยคนี้ ไม่ใช่ใช้แต่ทางธรรมะในทางพุทธศาสนา มันใช้ได้ทั่วไปหมด แก่บรรดาทุก ๆ สิ่งที่มีกฎ และเป็นไปตามกฎ.

ฉะนั้นขอให้ท่านทั้งหลายดูให้ดีเถอะ ว่ามันไม่มีอะไร ที่จะอยู่นอกเหนือไปจากกฎเหล่านี้ บรรดาสิ่งของทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ คนสมัยนี้รู้จักกันแต่ฝ่ายวัตถุ หรือแม้ที่เป็นพลังงาน. ถ้าเขารู้จักทั้งสสารทั้งพลังงาน เขาก็ยอมรับว่า มันก็เป็นสิ่งที่เป็นไปตามกฎอย่างแน่นอน ๑๐๐ เปอร์เซนต์. เราต้องรู้จักกฎของสิ่งเหล่านั้น เราจึงจะเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น เพื่อให้ได้รับประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้น.

ยังมี**สิ่งที่คนสมัยนี้ไม่รู้** ก็คือพวกนามธรรม คือความเป็นไปในทางธรรม ไม่เกี่ยวกับรูปธรรม. แม้สิ่งที่เรียกว่านามธรรมนี้ ก็ยังมีกฎ และต้องเป็นไปตามกฎ. ฉะนั้นรูปธรรมก็ดี นามธรรมก็ดี มันมีกฎ และต้องเป็นไปตามกฎ; **ส่วนที่เป็นกฎ หรือความที่ต้องเป็นไปตามกฎ นั้นมันเจียบขาด จนถึงกับต้องเรียกว่า พระเจ้า;** เพราะเราไม่มีคำอะไรที่สูงสุด ที่มีค่าพอกับที่จะเอามาเรียกมัน. จะเรียกว่าสถาบันก็ได้ กฎนี้มันเป็นสถาบัน คือมันตั้งตนเองอยู่อย่างเด็ดขาดโดย ไม่ต้องมีใครช่วยตั้ง. ส่วนสถาบันในเมืองมนุษย์นี้ มนุษย์ช่วยกันตั้งช่วยกันทำ จึงเกิดขึ้น; แต่ว่ากฎหรือสถาบันของพระเจ้านั้น พระเจ้าหรือกฎนั่นเองมันตั้งขึ้น คือมันมีอยู่จนเราไม่รู้ว่า มันเกิดขึ้นได้อย่างไร. กฎต่าง ๆ ทางฟิสิกส์ ทางเคมี ทางวัตถุ นี่ก็เหมือนกัน, กฎทางจิตใจ คือเกิดกิเลสแล้วเป็นทุกข์นี้ก็เหมือนกัน, ไม่รู้ว่ามันเกิดขึ้นได้อย่างไร แล้วใครตั้งขึ้น. ดังนั้นในทางพระคัมภีร์นี้ เขาถือว่าเป็น**สิ่งที่เป็นอย่าง;** แล้วยังเรียกว่าเป็น**อสังขตะ** คือไม่ได้มีใครทำขึ้น แล้วใครก็ไปทำไม่ได้

ตรงนี้ สำหรับผู้ที่ยังไม่เคยฟัง ก็ขอให้ฟังคำ ๒ คำนี้ก่อน ว่า **อสังขตะ** คือสิ่งที่ไม่มีใครได้ทำขึ้น และไม่มีใครอาจจะทำได้; แล้วอีกสิ่งหนึ่งก็คือ **สังขตะ** คือสิ่งที่มีอะไร ๆ หรือใครทำขึ้น และเป็นสิ่งที่ทำได้ แต่ต้องได้ เปลี่ยนแปลงได้.

สิ่งที่เรียกว่ากฎนี้ กฎธรรมชาตินี้ เป็นสิ่งที่ไม่มีใครได้ตั้งขึ้น หรือใครเปลี่ยนแปลงได้. นี่คือกฎ; นี่คือ**สิ่งที่เราจะต้องเรียกว่า “พระเจ้า”** เพราะว่า

มีอำนาจที่จะทำให้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้น แล้วมีอำนาจทำให้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปตามกฎ คือตัวมันเอง. ที่นี้สิ่งทั้งหลายนั้นแหละคือตัวสิ่งที่ย่อยสลายได้ และเป็นไปตามกฎ มันจึงถูกจัดได้เป็นพวกที่เรียกว่า “สังขตะ” คือมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย. อาการอย่างนี้เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา” คือ ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ดังนั้นเราจึงเห็นได้ว่า ยกตัวกฎเสียอย่างเดียว นอกนั้นเรียกได้ว่าเป็น อิทัปปัจจยตา ในส่วนสังขตะ คือสิ่งที่ต้องเป็นไปตามกฎ. ส่วนตัวกฎเองนั้นก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ได้เหมือนกัน แต่ในฐานะที่เป็นกฎ คือเป็นฝ่าย subjective ที่จะกระทำต่อสิ่งอื่น เพราะมันมีอำนาจเหนือ. ที่นี้ สิ่งที่เป็นไปตามกฎนั้นมันถูกกระทำ ก็เรียกได้ว่า อิทัปปัจจยตา โดยตรง; เป็นสิ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกฎ; หรือแม้ตัวกฎ มันก็คือกฎของสิ่งนี้ เพราะฉะนั้นเราจึงเรียกความเป็นอย่างนี้ในฐานะที่เป็นกฎ.

อิทัปปัจจยตา แปลว่า ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ถ้าคำนี้ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นกฎ **นั่นคือพระเจ้า**; ถ้าว่าสิ่งนี้ ๆ ที่ต้องเป็นไปตามกฎ นี่คือ **สิ่งที่ถูกพระเจ้าสร้างขึ้น, ควบคุม และให้เป็นไป.**

ที่นี้ ก็มีคำพิเศษที่จะต้องเตือนกันอีกสำหรับวันนี้ ทั้งที่เตือนแล้วเตือนแล้วว่า ขอให้จำไว้ให้ดี คือคำว่า “ตถตา” หรือ “ความเป็นอย่างนั้น”. อิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; นี่เพราะมันเป็นอย่างนั้น มันจึงถูกเรียกว่า “ตถตา”. ที่นี้ ส่วนตัวกฎเองมันก็เป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า “ตถตา” ด้วยเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นตัวพระเจ้าที่บันดาลให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปก็ดี, ตัวสิ่งทั้งหลายที่ถูกพระเจ้านับดาลให้เป็นไปก็ดี เรียกว่า “ตถตา” เสมอกันหมด.

คำว่า “ตถตา” แปลว่า *ความเป็นอย่างนั้น* ฟังดูคล้ายกับคำพูดของคนบ้า คือไม่ได้พูดว่าอะไรเลย นอกจากพูดว่า *เป็นอย่างนั้น*. สำหรับพุทธบริษัทที่ไม่เข้าใจ คำนี้ ก็คงไม่ใช่เป็นพุทธบริษัท แม้จะบวชเรียนเป็นมหาเปรียญ ๙ ประโยค ต่อให้ ๑๐๐ ประโยค ๑๐๐๐ ประโยค ถ้าไม่เข้าใจคำว่า *ความเป็นอย่างนั้น* แล้วก็ยังไม่เป็นพุทธบริษัท; ผู้ยายแก่ไม่รู้หนังสือตามป่าตามดงคนหนึ่งก็ไม่ได้ ถ้าว่ายายแก่คนนั้น อาจพูดออกมาว่า “โธ้ย! อย่าร้องไห้ร้องห่มไปเลยลูกเอ๋ย! มันเป็นอย่างนั้นเอง!” ยายแก่คนนี้เชื่อว่าถึงพุทธศาสนายิ่งกว่าพวกท่านทั้งหลายที่นั่งอยู่ที่นี่ ทั้ง ๆ ที่แกไม่รู้จักคำว่าตถตาคืออะไร. แต่พูดได้ว่า “อย่าร้องไห้ร้องห่มไปเลย มันเป็นอย่างนั้นเอง!” หรือว่าถูกล้อตเตอร์แกก็ว่า “โธ้ย! อย่าบ้าไปเลย มันเป็นอย่างนั้นเอง” อะไร ๆ ก็มีแต่คำว่า *มันเป็นอย่างนั้นเอง* อย่าไปแปลกใจว่า น่ารัก หรือน่าเกลียด; นี่คือนักที่รู้จัก อิทัปปัจจยตา; แล้วจะไม่รักอะไร จะไม่เกลียดอะไร จะไม่ขึ้นจะไม่ลง จะไม่ยินดี จะไม่ยินร้าย.

ดังนั้นเราก็จะเห็นอยู่ว่า คนแก่ ๆ บ้านนอกไม่รู้หนังสือ อยู่ตามป่าตามดง บางทีก็พูดเป็นเหมือนกัน คือพูดว่า “อย่าดีใจไปเลย มันอย่างนั้นเอง”, หรือว่า “อย่าร้องไห้ไปเลย มันอย่างนั้นเอง”. สมมติว่าพ่อเขาตาย ลูกมันร้อง; แล้วคุณย่าหรือคุณยายกับบอกว่า “อย่าร้องไปเลย มันเป็นอย่างนั้นเอง”. ถ้าอย่างนี้ ก็หมายความว่ายายแก่คนนั้นเข้าใจตัว อิทัปปัจจยตา คือ *ความเป็นอย่างนั้น*; ฉะนั้น คำว่า *อิทัปปัจจยตา* ที่สรุปเหลือเป็น *ตถตา* นี่คือนักหัวใจของพุทธศาสนา. ตถตา แปลว่า “*อย่างนั้นเอง*”.

เพราะฉะนั้นถ้าใครเห็นอะไร ได้ยินอะไร ได้ฟังอะไร เหลียวไปทางไหน มีความรู้สึก ว่า *มันอย่างนั้นเอง*; ไม่ไปหลงรักหลงเกลียดแล้ว ก็เรียกว่าเขารู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา; ใช้สิ่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา ให้เป็นประโยชน์ได้ คือทำให้ตัวเป็น

อิสระอยู่ได้ ไม่ไปเป็นทาสของสิ่งที่น่ารัก หรือน่าเกลียดน่ากลัว. นี่เราพูดกันถึงคำว่า ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น ความเป็นอย่างนั้น ที่เป็นตัวกฎ นั่นคือพระเจ้า; ความเป็นอย่างนั้นที่เป็นตัวสิ่งทั้งหลาย ที่ต้องเป็นไปตามกฎนั้น คือสิ่งที่พระเจ้าสร้างและควบคุม.

ฉะนั้นท่านทั้งหลายคิดดูเถิดว่า พระเจ้ามีหรือไม่มี? ถ้าท่านไม่ยอมเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เกิดขึ้น แล้วเป็นไปเพราะอำนาจของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ท่านก็ปฏิเสธได้ว่าพระเจ้าไม่มี. แต่ถ้าท่านคิดว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ ปรากฏขึ้น เป็นไปอยู่ และสลายไปในที่สุดนั้น เพราะมีต้นเหตุอยู่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว นี่ก็จะถือได้ว่าต้นเหตุดังที่ว่า นั้นแหละ คือพระเจ้า.

เดี๋ยวนี้เราพุทธบริษัท เชื่อกันตามคำสอนในพุทธศาสนาแต่ก่อนอยู่แล้ว มันก็ไปตรงกันพอดี; แต่ถ้าไม่เข้าใจ มันก็เหมือนกับไม่รู้ เหมือนกัน อย่างหัวใจพุทธศาสนา ที่เรียกว่าคาถา ของพระอัสสชิว่า **“สิ่งทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตทรงแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้น และทรงแสดงความดับของสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุ”** คาถาที่พระอัสสชิ บอกแก่พระสารีบุตรก่อนมาบวชในพระศาสนา นั้นแหละคือพระอัสสชิได้แสดงถึงสิ่งที่เรียกว่า **“พระเจ้า”** ให้แก่อุปติสสะกุลบุตรที่มาบวช แล้วเป็นพระสารีบุตรในพุทธศาสนา; คือแสดงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มีเหตุเป็นแดนเกิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งสิ่งเหล่านั้น และความดับแห่งสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุก็หมายความว่า **พระพุทธเจ้า** ได้แสดง **“พระเจ้า”** แล้ว คือเหตุที่ทำให้เกิดสิ่งทั้งปวง และเหตุที่ทำให้มีความดับไปแห่งสิ่งทั้งปวง; แต่เราไม่เรียกว่าพระเจ้า เราเรียกว่าธรรม. ในภาษาบาลีเรียกว่า ธมฺม หรือ ธมฺมา; ส่วนในภาษาไทยเราเรียกว่าพระธรรม; เพราะฉะนั้นพระธรรมนั้นแหละ คือพระเจ้า - พระเจ้าในฐานะที่เป็นต้นเหตุ; ส่วนพระธรรมในฐานะที่เป็นสิ่งที่ถูกกระทำ นั่นคือตัวโลกหรือตัวสิ่งทั้งปวง.

นี่มันเป็นเพราะว่าคำว่า “ธรรม” หรือ “ธรรมะ” นี่มันใช้ได้แก่สิ่งทุกอย่าง: เป็น subjective ก็ได้, เป็น objective ก็ได้, เป็นกรรมก็ได้, เป็นกัตตุก็ได้ เป็น กิริยาอาการก็ได้ เป็นอะไรก็ได้; ใช้คำ ๆ เดียวเพียงคำว่า “ธมฺม”; ธรรมะ หรือ ธรรม มาเป็นภาษาไทยเราว่า “พระธรรม”. ดังนั้น **“พระธรรมในส่วนที่เป็นต้นเหตุของสิ่งทั้งหลาย นี่มีค่าเท่ากับ “พระเจ้า”** แล้วสิ่งนั้นก็คืออิทัปปัจจยตา คือกฎที่เฉียบขาด ไม่มีอะไรต้านทานได้ ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” กฎอันนี้ไม่มีใครต้านทานได้, ดังที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *ตถาคต* จะเกิดขึ้น หรือตถาคตจะไม่เกิดขึ้น ธรรมธาตุอันนี้เป็นอยู่แล้วอย่างนี้ และไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น.

นี่ก็หมายความว่า มี**สิ่งซึ่งพระพุทธเจ้าก็เลิกล้างไม่ได้**, ไม่มีใครบังคับได้ คือกฎแห่ง อิทัปปัจจยตานี้เราจะต้องรู้จักมัน ในฐานะที่เป็น**พระเจ้าที่แท้จริง**; ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่ผี ไม่ใช่อะไรหมด; แต่แล้วบุคคล หรือเทวดา หรือผีเหล่านั้นนั่นแหละคือ **สิ่งที่จะต้องเป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา**, คือเป็นสิ่งที่ถูกพระเจ้าสร้างขึ้นมาก. อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นตัวกฎ นั่นคือพระเจ้า; แล้วสิ่งที่ต้องเป็นไปตามกฎนี้คือ **สิ่งที่พระเจ้าสร้างและควบคุม**. นี่เราจะต้องรู้จักพระเจ้ากันในลักษณะอย่างนี้ โดยถือเอาความหมายเป็นหลัก. ส่วนที่จะเรียกว่าพระเจ้า หรือไม่เรียกว่าพระเจ้านั้น ก็เป็นเรื่องที่แล้วแต่สมมติ แล้วแต่บัญญัติ.

พวกที่เป็นพวกอื่น ใช้ภาษาอย่างอื่น เช่นคำว่า **God** ในภาษาต่างประเทศ, มันก็มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า “พระเจ้า” ในภาษาไทยของเรา: ทั้งนี้ก็เพราะมันมีความหมายหลายชั้น คนโง่เข้าใจอย่างหนึ่ง, คนไม่สู้จะโง่เข้าใจอย่างหนึ่ง, คนฉลาดก็เข้าใจอย่างหนึ่ง. เราย่อมเป็นเด็กอมมือ แล้วอวดดี ไปตีความหมายของคำว่า **God** ในศาสนา เช่นศาสนาคริสต์เป็นต้น จะเป็นคนโง่

ดักดานยิ่งขึ้นไปอีก. เพราะว่าถ้าเรารู้จักคำว่า God นั้นถูกต้องแล้ว เราจะพบว่า ตรงกันกับคำว่า “พระธรรม” ในพระพุทธศาสนา.

อย่างคัมภีร์โยฮันของพวกคริสเตียนบรรทัดแรกว่า แรกเริ่มเดิมทีเดียว มี word, word คือ Light, คือ “แสงสว่าง” แล้ว The Light นั้นแหละคือGod; คิดดูซิ! ตัว Light ที่แปลว่าแสงสว่างนี้ พอไปตีความเป็นแสงสว่างนี้เข้ามันก็ผิด; ที่แท้แล้วมันไม่ใช่แสงสว่างอย่างนี้. เขาใช้คำว่า WORD แรกเริ่มเดิมทีมีสิ่งๆ ที่เรียกว่า THE WORD (ที่แปลว่าคำพูดนั่นแหละ) ก่อน; THE WORD นั่นคือ The Light, The Light นั่นคือ God. นี่ถ้าเราไปถือตามตัวหนังสือที่เด็ก ๆ เรียนในโรงเรียน มันก็ผิดหมด word แปลว่าคำพูด, Light แปลว่าแสงสว่าง, god ไม่รู้จะแปลว่าอะไร. แต่คัมภีร์ของเขากล่าวว่า THE WORD มีอยู่ก่อนสิ่งใดทั้งหมด; THE WORD นั่นคือ The Light; The Light นั่นคือGod. นี่เป็นคัมภีร์ชั้นหลังที่เขาเขียนขึ้นใหม่ในส่วนที่เกี่ยวกับพระเยซูที่เรียกว่าคัมภีร์ใหม่. ส่วนคัมภีร์เก่ามีว่า วันแรกทีเดียวพระเจ้าสร้าง The Light ขึ้นมาก่อน ต่อวันที่ ๔ จึงจะสร้างดวงอาทิตย์ สร้างดวงจันทร์. พวกคนโง่มันก็หาว่า บ้าแล้ว! สร้าง The Light ในวันที่ ๑; วันที่ ๔ สร้างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์; แต่แล้วคนพูดมันตัวเอง The Light นั้นไม่ใช่ Light ที่เป็นของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์; แต่มันคือกฎที่จะทำให้เกิดดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์. นี่มันอาจจะเกิดจากการแปลภาษา ฮีบรู; ที่แรกผิด; แปลภาษากรีก เป็นภาษาอังกฤษผิดไว้ก็ได้ เพราะคัมภีร์มันเดินมาอย่างนั้น; แต่ขอให้อ่านที่มาแปลคำว่า The Light กันว่าแสงสว่างนั้น สิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่งอื่นใด พระเจ้าสร้างไว้แต่วันที่ ๑; วันที่ ๔ จึงสร้างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์. ก็แปลว่า The Light นี่เป็นสิ่งที่มีความอำนาจที่จะสร้างสิ่งต่าง ๆ. นี่เป็นข้อความที่มีในคัมภีร์เก่า.

นี่ พอมาถึงคัมภีร์ใหม่ ที่เกี่ยวกับพระเยซู แรกเริ่มที่เดิมมี THE WORD, คือมี “พระคำ” พระคำนั้นคือ The Light คือแสงสว่าง; The Light เอง

คือ God. THE WORD นั้นแหละคือกฎ คำว่า Word ที่แปลว่าคำพูดนั้น คือคำพูดที่เป็นกฎ; แล้วพูดโดยใคร? ก็พูดโดยกฎนั้นแหละ. แล้ว THE WORD คำพูดหรือพระโอภาสนั้นคือ The Light; The Light นี้คือ Source ของสิ่งทั้งหลาย.

ตัวอย่างทางวัตถุ ทางรูปธรรมทางวัตถุนี้ เราถือว่าแสงสว่างมาจากดวงอาทิตย์ แต่แสงสว่างมาจากอะไรก็ตาม มันก็เป็นต้นเหตุของสิ่งทั้งปวง. นี่ทางวัตถุนั้นเป็นอย่างนี้. แม้ในวิชาฟิสิกส์เคมีใหม่ ๆ เดียวนี้ ก็ยังพูดอย่างนี้ว่า The Light นั้นคือ Source ของสิ่งทั้งปวง; แต่อย่าลืมว่า เขาพูดกันไว้เป็นพัน ๆ ปีแล้ว ว่า The Light นั้นแหละคือ God ซึ่งเป็นต้นเหตุของสิ่งทั้งปวง. ดังนั้น The Light นั้น ไม่ใช่แสงแดด แต่เป็นเหตุที่จะทำให้สิ่งทั้งปวงตั้งขึ้นแล้วออกไป. ที่นี้ The word นั้นคือกฎหรือโอภาส ที่มันมีอำนาจเหนือสิ่งใด. หนังสือที่พวกคริสเตียนเขาพิมพ์ เดิมเขาแปลคำว่า THE WORD นี้ว่า “พระคำ” อาตมาบอกว่าเห็นจะไม่ถูก; เมื่อไปพูดกันที่เชียงใหม่ บอกว่าสิ่งนี้ในพุทธศาสนาเรียกว่า “พระธรรม” ไม่ใช่พระคำ. ถ้าเป็นพระคำ มันก็ไม่มีความหมายอะไร เพราะมันเป็นเพียงคำพูด; พระธรรมในฐานะที่เป็นกฎ, เป็นคำพูดก็ได้ แต่ต้องเป็นคำพูดของสิ่งที่เป็นกฎ. แต่ที่นี้เขากลับเข้าใจว่า เป็นคำพูดของบุคคลไปเสียอย่างนั้นมันไม่ถูก. และต่อมาเห็นเขาแก้ คือแปลคำว่า The word ในหนังสือของเขาเป็น “พระธรรม” หมด; ที่เคยแปลประโยค At the beginning the word was นั้น, WORD คำนั้นเดี๋ยวนี้เขาแปลว่า “พระธรรม” แล้ว, เขาไม่แปลว่าพระคำอย่างเดิม คือเขาเห็นด้วยกับที่อาตมาไปบอกว่า “พระคำ” นั้นคือกฎ.

ที่ศาสนาคริสต์นิกายลัทธิไวซัดว่า ที่แรกทีเดียวมี THE WORD หรือ The Light, ไม่ใช่คน ไม่ใช่ผี ไม่ใช่เทวดา นั้นแหละคือ God; God นั้นคือกฎ; กฎนี้คือกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ จึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าผู้สร้างสิ่งทั้งปวง.

ทีนี้สำหรับ**สิ่งทั้งปวงที่ถูกพระเจ้าสร้างมานั้น** ทางฝ่ายคริสเตียนเขาก็ยังมีพูดว่า พระเจ้าคือ**สิ่งทั้งปวง** จะเป็นกฎ หรือ**สิ่งที่**เป็นไปตามกฎ ก็เรียกว่า**สิ่งทั้งปวง**; พระเจ้ารวมอยู่ใน**สิ่งทั้งปวง**เสียด้วย. เราก็เลยเถิดว่า ถ้าอย่างนั้น**สิ่งที่**พระเจ้าสร้างหรือเป็นไปตามกฎของพระเจ้านี้ก็คือ**สิ่งทั้งปวง**ด้วย; ก็พอดีตรงกับคำในพุทธศาสนาคือคำว่า “ธรรมะ” หรือ “**ธมฺมา**” นี้ ซึ่งใช้ได้กับ**สิ่งทั้งปวง**ทุกสิ่ง ทั้งที่เป็นตัวกฎ และตัว**สิ่งที่**เป็นไปตามกฎ คือทั้งฝ่าย **อสังขตะ** และฝ่าย **สังขตะ** นั้นเอง. ฉะนั้นคำว่าธรรมะ หรือพระธรรมในพุทธศาสนา ก็ยังตรงกับคำว่า God ในเมื่อให้ความหมายว่า **God คือสิ่งทั้งปวง** คือผู้สร้างและ**สิ่งที่**ถูกสร้าง.

นี่เราจะเห็นได้ว่า โดยเนื้อความ โดยใจความ โดยข้อเท็จจริงนั้น **อิทัปปัจจยตา คือพระเจ้า**. อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ นี่คือพระเจ้าผู้สร้าง; และอิทัปปัจจยตา คือ**ทุกสิ่ง**ที่กำลังเป็นไปตามกฎ นี่ก็คือ**สิ่งทั้งปวง** ที่นับรวมอยู่ในพระเจ้าด้วย; ทางฝ่ายคริสเตียนเขาก็ว่าอย่างนั้น ว่า**พระเจ้า** คือ**ทุกสิ่ง** ไม่ยกเว้นอะไร. ทีนี้**พระธรรม**ก็คือ**ทุกสิ่ง**ไม่ยกเว้นอะไรเหมือนกัน จะเป็นสังขตธรรม หรืออสังขตธรรม ก็คือ**ทุกสิ่ง**; มันก็เลยตรงกันอย่างนี้. นี่คือ “**พระเจ้าอิทัปปัจจยตา**”.

คิดดูทีไร จะเป็นคนโง่ หรือจะฉลาดเท่าไร ในการที่จะไม่รู้จัก**สิ่งที่**เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น**สิ่งทั้งปวง**; เป็นพระเจ้านี้ได้ เป็น**สิ่งที่**ถูกพระเจ้าสร้างก็ได้. แล้วท่านก็ลองคิดดูทีไร **พระเจ้านี้มีหรือไม่มี**. ทำไมมานั่งอยู่ที่นี้? ทุกคนทำไมมานั่งอยู่ที่นี้? มาจากไหน? ใครสร้างมา? ถ้าตอบอย่างพุทธบริษัทก็ตอบว่า อิทัปปัจจยตา สร้างมา จะสร้างต้นโคตร ต้นตระกูลมนุษยคนแรกก็ อิทัปปัจจยตา, หรือว่าพ่อแม่ที่เพิ่งสร้างมาเมื่อไม่กี่ปีนี่ ก็ อิทัปปัจจยตา, เพราะพ่อแม่ก็นั่นก็คือตัว, อิทัปปัจจยตา อากาโรที่สร้างมาก็คือ อิทัปปัจจยตา. ไม่ว่าจะมองกันในแง่ไหนก็ตาม **มนุษย์ทุกคนนี้ อิทัปปัจจยตา สร้างขึ้นมา แล้วควบคุม**

เอาไว้ แล้วก็ยุบเลิกเมื่อถึงคราวที่ควรจะยุบเลิกเป็นคราว ๆ ไป; คือ “**พระเจ้าอิทัปปัจจยตา**” มีหน้าที่สร้างขึ้นมา แล้วควบคุมไว้ตลอดเวลา แล้วก็ยุบเลิกให้สลายไปเป็นคราว ๆ แล้วก็เพื่อสร้างใหม่ เพื่อเกิดใหม่. นี่คิดดูซิว่า เรามีพระเจ้าหรือไม่มีพระเจ้า?

ฉะนั้นอาตมาจึงเห็นว่า **พวกที่ไม่มีพระเจ้านั้น มันหลับหลับตาพูด;** แม้พูดก็พูดอย่างเด็ก ๆ. มันต้องพูดอย่างยุติธรรม ให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย ว่าถ้ามีสิ่งใดที่ทำหน้าที่สร้าง, ควบคุม และยุบเลิกเป็นคราว ๆ สิ่งนั้นเรียกว่า “พระเจ้า”. ส่วนเราก็เรียกว่า “พระธรรม” ในวงพุทธบริษัทนี้จะเรียกว่า “พระธรรม”; ส่วนหนึ่งเป็น **อสังขตะ** คือเป็นตัวกฎ, ส่วนหนึ่งเป็น สังขตะ คือส่วนที่ต้องเป็นไปตามกฎ.

ทีนี้ก็จะพูดสักนิดหนึ่งว่า เราเคยถือสัจสนปนเปกันหมด คำว่า “**พระเจ้า**” ในภาษาไทยก็ดี คำว่า **God** ในภาษาโน้นก็ดี พระเจ้าในภาษาไทยนี้ ชั่วสมัยกรุงศรีอยุธยาเท่านั้นแหละ หมายถึงพระพุทธเจ้า. นี่ฟังให้ดี ว่าตามข้อเท็จจริงนั้น พระพุทธเจ้าไม่ใช่พระเจ้า แต่ภาษาพูดในภาษาไทยเรา ที่ใช้พูดกันอยู่ในประเทศไทย ชั่วแค่สมัยอยุธยา คำว่าพระเจ้านี้ ใช้ถึงถึงพระพุทธเจ้า. เช่นในกฎหมายตราสามดวงบทหนึ่งว่า “**ภิกษุนี้อย่ารับมรดกเลย เพราะว่าท่านเป็นลูกพระเจ้าแล้ว**” นี่ฟังดูซิ กฎหมายนั้นว่า ภิกษุนี้อย่าได้รับมรดกเลย หรือว่า อย่าได้ถือสิทธิอะไรบางอย่างเกี่ยวกับกฎหมายเลย. นี่เพราะว่าท่านเป็นลูกพระเจ้าเสียแล้ว คือท่านบวชในพุทธศาสนา ก็เรียกว่าเป็นลูกพระเจ้า ทั้งนั้น. นี่ภาษาไทยคนไทยเรียงเอง ไม่ใช่พวกฝรั่งมาเรียงกฎหมายเหล่านี้ให้. ฉะนั้นชั่วไม่กี่ปีนี้ คำว่าพระเจ้าหมายถึงพระพุทธเจ้า แล้วยังมีความหมายอย่างอื่นอีก.

ดังนั้นอย่าเอาแน่นอนกับตัวหนังสือที่ใช้พูดจา ที่มนุษย์บัญญัติเฉพาะครั้งเฉพาะคราว; ต้องเอาความหมายอันแท้จริง ว่าสิ่งใดเป็นกฎอยู่ในตัวมันเอง

ไม่มีใครสร้างขึ้น แล้วไม่เชื่อฟังใคร แล้วบันดาลให้สิ่งทั้งหลายเป็นไป คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป นั้นแหละคือพระเจ้าที่แท้จริง. ใครจะเรียกว่าอะไรก็ตามใจ จะเรียกว่า พระธรรม หรือเรียกว่า **God** หรืออะไรก็ตามใจ แต่สิ่งนั้นมันมีอยู่. พระพุทธเจ้า ก็ตรัสว่า มีสิ่งนี้^๑อยู่; คืออวิตถตา, ตถาคต จะเกิดหรือตถาคตจะไม่เกิด สิ่งนี้มีอยู่ คือตถตา, คือ อวิตถตา, คือ อนัญญตถตา, คือ อิทัปปัจจยตา. สิ่งนี้คือ ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น; สิ่งนี้คือ อวิตถตา คือความไม่ผิดไปจากความเป็น อย่างนั้น; สิ่งนี้คืออนัญญตถตา คือความไม่เป็นอย่างอื่น; อิทัปปัจจยตา คือความที่ เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ถ้าท่านฟังให้ดี กำหนดให้ดี เมื่อตะกี้^๒พระเจ้าได้พูดคำ ๆ นี้ถึง ๑๑ เทียว คือคำว่า ตถตา, อวิตถตา เป็นต้น. ตถตา มันเป็น “อย่างนี้” มันเป็นอย่างอื่น ไม่ได้, แล้ว อวิตถตา มันไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนี้. อนัญญตถตา ไม่เป็นอย่างอื่น, อิทัปปัจจยตา คือเมื่อมีปัจจัยอย่างนี้ ๆ สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นตามกฎ แม้แต่กฎวิทยาศาสตร์. เมื่อมันมีเหตุอย่างนี้ ผลมันก็ต้องเกิดขึ้นตามสมควรแก่กฎนั้น.

เดี๋ยวนี้มนุษย์เราในโลกนี้ทำอะไรได้มาก ไปโลกพระจันทร์ได้ ไปไหนก็ได้ เพราะรู้จักใช้กฎเกณฑ์แห่ง **อิทัปปัจจยตา**. แม้แต่จะทำไร่ ทำนา ง่าย ๆ อยู่ที่นี่ ก็ต้องรู้จักกฎเกณฑ์เรื่อง อิทัปปัจจยตา ข้าวจึงจะงาม. จะเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ มันก็ต้องรู้จักกฎเกณฑ์เรื่อง อิทัปปัจจยตา มันจึงจะไม่ตาย มันจึงจะเอาไปขายได้ดี. **มันไม่มีอะไรที่จะไม่เกี่ยวข้องกับกฎอิทัปปัจจยตา!** มันสำคัญมากถึงขนาดนี้ เราจึงเรียกว่า “พระเจ้า”; แล้วมีความจำเป็นแก่เรามาก ทุกเวลา ทุกสถานที่ ทุกเหตุการณ์ ทุกวัย ทุกเพศ. เพราะว่าเรามีชีวิตอยู่ในโลกนี้ มีเวลาที่มันต่าง ๆ กัน เวลาที่เราทำอะไรอยู่ หรืออิริยาบถไหน ทำอะไรอยู่ มันก็ล้วนแต่อยู่ได้อำนาจ, **อำนาจของ อิทัปปัจจยตา** ซึ่งเราจะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของมัน:

เราจะไปอาบน้ำ ก็ต้องทำให้ถูกต้องตามกฎหมายของ อิทัปปัจจยตา มิฉะนั้นจะไม่ได้ผลของการอาบน้ำเลย. เราจะเข้าไปในส้วม ไปในถาน ก็ต้องทำให้ถูกต้องตามกฎหมายของ อิทัปปัจจยตา; มิฉะนั้นจะเกิดอันตราย ไม่ได้ผลไม่ได้ประโยชน์ นี่ สิ่งที่สำคัญที่สุด ที่เลวที่สุดอย่างนี้แล้ว ก็ยังจะต้องถูกต้องตามกฎหมายของ “พระเจ้า คือ อิทัปปัจจยตา”. ฉะนั้นเวลาที่เรา จะกิน จะนอน จะยืน จะเดิน จะหลับ จะอะไรทุก ๆ เวลา จะต้องถูกต้องตามกฎหมายนี้ เพราะว่า “พระเจ้า” องค์นี้ ควบคุมเราอยู่ทุกเวลา แล้วก็ทุกสถานที่.

พวกเราเป็นพุทธบริษัท ก็จะได้ยินได้ฟังเรื่อง “กรรม” เมื่อทำกรรมแล้ว จะเห็นผลของกรรมไปที่ไหน ไม่พ้น ไม่มีทางพ้น เพราะว่ากรรมหรือ “พระเจ้าของกรรม” นั้น อยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ให้ไปอยู่ในเหว หรือในใต้สมุทร หรือไปอยู่ที่ไหนก็ตามใจ จะไม่พ้นจากอำนาจของกรรม. นั่นแหละ “พระเจ้ากรรม” มันเป็นอย่างนั้นเอง

นี่ในการทำงานที่เราทำ แต่ละคนมันก็ต่างกัน ๆๆ แล้วแต่ใครมีหน้าที่อย่างไร. ในโลกนี้ ล้วนแต่มี อิทัปปัจจยตา เฉพาะหน้าที่ของตน จะเป็นเพศหญิงเพศชายก็ตาม จะเป็นวัยเด็ก วัยหนุ่ม วัยคนแก่ ก็ตาม พระเจ้านี้จะตามไปควบคุมอยู่ตลอดเวลา ในที่ทุกหนทุกแห่ง.

เอาละทีนี้แม้ว่าตัวกฎที่บังคับให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไป มันก็คือ อิทัปปัจจยตา, ตัวสิ่งที่ต้องเป็นไปตามกฎ ก็คือ อิทัปปัจจยตา, ทีนี้ตัวผลที่จะเกิดขึ้นมา ก็ยังคงเป็น อิทัปปัจจยตา, เพราะว่าผลที่เกิดขึ้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา แต่ว่าอยู่ในฐานะที่เป็นผล; และถ้าเล็งถึงจุดหมายปลายทาง มันก็คือผลที่มนุษย์ควรจะได้รับ อย่างเป็นที่น่าพอใจที่สุด.

ถ้าพูดอย่างคริสเตียน หรือศาสนาที่มีพระเจ้า เขาก็ว่า ในที่สุดเราจะได้ไปอยู่กับพระเจ้า เข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเจ้า นั่นแหละเป็นจุดหมาย

ปลายทางของเขาคือพระเจ้า. พระเจ้าเป็นจุดหมายปลายทางของพวกที่ถือพระเจ้า เพื่อเขาจะเข้าไปเป็นพระเจ้าเสียเลย; แล้วเขาจะไม่ต้องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิด หรือถูกพระเจ้ากระทำให้เป็นไปอย่างนั้น อย่างนี้ต่อไป; เรียกว่า **จุดหมายปลายทางคือพระเจ้า**.

ที่นี้ **จุดหมายปลายทางของพุทธบริษัท คือนิพพาน** คือเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับกฎของอิทัปปัจจยตา ไม่ต้องถูกสร้างอีกต่อไป. ถ้าพระเจ้านั้นเป็นจุดหมายปลายทาง ในพุทธศาสนานี้ก็มี **นิพพานเป็นพระเจ้า**.

อาตมาเคยเขียนเคยพูดไปว่า **นิพพานนั้นคือพระเจ้าในพุทธศาสนา** หรือ พระเจ้านั้น คือนิพพานในพุทธศาสนา. นักศึกษาชนิดเด็กอมมือบางคนเขาหัวเราะ แล้วเขาเขียนคำนี้ อย่างนี้เป็นต้น; เพราะเขาไม่ฟังให้ดีว่าพระเจ้าคืออะไร: พระเจ้าในฐานะที่เป็นกฎ, พระเจ้าในฐานะเป็นสิ่งที่ทำให้ทุกสิ่งต้องเป็นไปตามกฎ, และพระเจ้าในฐานะที่เป็นผลอันสุดท้าย เป็นจุดหมายปลายทาง; พระเจ้าเป็นตั้ง ๓ อย่าง. ที่นี้ไปดูกันแต่พระเจ้าอย่างของเด็กอมมือ ไม่รู้ว่าเป็นผีหรือเป็นคน หรือเป็นเทวดา; คือรู้จักแต่ **Personal God** เท่านั้น ไม่รู้จักพระเจ้าที่เป็นสภาวะธรรม; เขาก็เลยพูดออกมาอย่างนั้นได้ โดยถือเอาตัวหนังสือเป็นหลัก ถือเอาความรู้ที่เขาสอนเด็ก ๆ นั้นมาเป็นหลัก. เพราะเหตุฉะนั้นเราทุกคนจะต้องศึกษาให้เข้าใจเรื่องอิทัปปัจจยตา เพื่ออย่าให้โง่เหมือนนักศึกษาประเภทนั้น ว่านิพพานไม่ใช่พระเจ้า, หรือ พระเจ้าไม่ใช่นิพพาน เป็นต้น.

เพราะฉะนั้นขอให้ทุกคนสรุปความว่าอิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นกฎก็มี คือ อสังขตธรรมทั้งหลายที่เป็นกฎ; แล้วอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่ต้องเป็นไปตามกฎก็มี คือสิ่งทั้งปวงที่เป็นสังขตะ ซึ่งจะต้องเป็นไปตามกฎ; นี่ก็คือสิ่งที่พวกถือพระเจ้าเขาถือว่า พระเจ้า คือสิ่งทั้งปวง แม้ที่เป็นไปตามกฎ; แล้วพระเจ้านั้นคือจุดหมายปลายทางที่เราจะต้องเข้าถึง แล้วเป็นอันเดียวกัน ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไปนั่น; นี่คือนิพพาน.

นิพพาน ซึ่งที่แท้ก็เป็นสภาวะผลของ อิทัปปัจจยตา. ในฐานะที่ว่าเป็นอนันตะ มีความเป็นกฎชนิดหนึ่ง ซึ่งมันตรงกันข้ามจากการที่จะต้องเวียนว่ายต่อไป มันจะกลับไปสู่สภาพ อสังขตะในที่สุด. เรื่องมันก็เกือบจะคล้าย หรือคล้าย ๆ กับพวกที่ถือพระเจ้า เขาพูดเป็นอุปมาว่า มีพระเจ้า หรือมีปรมาตมัน หรือ บรมอัตตา ตัวใหญ่นั้น แล้วก็แบ่งย่อยออกมาเป็นตัวเล็ก ๆ สำหรับเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสารจนฉลาดพอ แล้วก็สลายกันไปหารกราก อันเป็นที่มาดั้งเดิม คือปรมาตมันอีก; อย่างนี้พวกเวทนาตะเขาว่า; คือพวกศาสนากลุ่มฮินดู เขาว่า.

แต่ถ้าเราจะมองดูให้ดีแล้ว มันมีสิ่งเดียวเท่านั้น คือมันมีแต่ อิทัปปัจจยตา สิ่งเดียวเท่านั้น. เรื่องมันแล้วแต่เราจะมองดู อิทัปปัจจยตา ในเหลี่ยมไหน แ่งไหน มุมไหน ถ้าดูอิทัปปัจจยตา ในแง่ที่ว่า เป็นผู้สร้าง มันก็คือพระเจ้าผู้สร้าง; อิทัปปัจจยตา ในแง่เป็นสิ่งที่ถูกสร้าง มันก็คือเป็นสิ่งทั้งปวง ที่ถูกสร้าง; อิทัปปัจจยตา ในแง่ที่เป็นผลอันสุดท้าย จุดปลายทางที่จะต้องเข้าถึง มันก็คือสิ่งที่ไม่รู้ จะเรียกว่าอะไร กล่าวคือ การจบลงของ อิทัปปัจจยตา นี้ มันก็คือ นิพพาน ในพุทธศาสนา.

นี่แหละ ถ้าเราถืออย่างอุปมานั้น มันก็เป็นไปนานตลอดหลาย ๆ กับปี หลาย ๆ กัลป์. แต่ถ้าเราจะถือให้ใกล้ที่สุด ที่เป็นจริงอยู่เดี๋ยวนี้ เมื่อไรเราทำผิด ต่อกฎ อิทัปปัจจยตา เรามีความทุกข์; พอเราทำถูกต้องกฎ อิทัปปัจจยตาเราก็ไม่มี ความทุกข์. แต่ว่าทั้งสุขและทั้งทุกข์นั้น ก็ล้วนแต่เป็นอิทัปปัจจยตา. มันแล้วแต่ว่าจะ เป็น อิทัปปัจจยตา ในแง่ไหน หรือมุมไหน เราไปแตะต้องกับ อิทัปปัจจยตา ในส่วนที่มันเป็นของทนยาก มันก็ต้องเป็นทุกข์; แต่ถ้าเราไปแตะต้องกับอิทัปปัจจยตา ที่ไม่ต้องทน ที่สบายดีมันก็เป็นสุข; แต่แล้วก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตาอยู่นั่นเอง; ดังนั้น ควรเลื่อนขึ้นไปยัง อิทัปปัจจยตาส่วนที่ไม่ต้องสุขไม่ต้องทุกข์ เสียดีกว่า; นั่นคือเรื่องนิพพาน, อันเป็นสิ่งที่ปรากฏออกมาเมื่อ อิทัปปัจจยตา ส่วนนิโรธวาร เป็นไปถึงที่สุด.

ข้อที่เกี่ยวกับพระเจ้า อยากจะกล่าวอีกนิตหนึ่งว่า เมื่อตะกี้พูดถึงคำว่า “พระเจ้า” ในภาษาไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ภาษากฎหมาย พระเจ้าคือ พระพุทธเจ้า; อย่างนี้ไม่เอนะ คือว่าไม่ใช่เป็น “พระเจ้า” ที่ถูกต้องตามหลักของธรรมะนี้. ความถูกต้องตามหลักของธรรมะนี้. พระเจ้าคือสิ่งที่ต้องสามารถสร้าง, ควบคุม และยุบเลิก; นั่นแหละคือพระเจ้าจริง. ดังนั้นเราจึงมีคำที่พวกอื่นเขาเรียกพระเจ้าในภาษาบาลี, ในภาษาสันสกฤต; ซึ่งไทยเราเรียกว่า “พระเจ้า”, พวกฝรั่งเรียก God, พวกอินเดียเขาเรียกว่า อีศวรร หรือ อิศวร; ภาษาบาลีมีคำว่าอิสฺสร ตรงเป็นคำเดียวกับคำว่า อีศฺวรร ในสันสกฤต. แต่พอบอกว่าอีศฺวรรคือพระอิสฺวร เราก็ให้ความหมายไปอย่างหนึ่ง. พอพูดว่า อิสระ ในภาษาไทยก็หมดความหมายไปเลย อิสระภาพ, เสรีภาพ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของประชาธิปไตย, หรือว่า อิสระชน คนผู้เป็นนายอะไร ๆ ก็ตาม มันไม่มีความหมายแห่งคำว่าพระเจ้า.

ที่จริงคำว่า “อิสฺสร” นั่นแหละ คือความหมายของคำว่า พระเจ้า อีศฺวรร หรือว่า อิสฺสร ก็ตาม แปลว่า “**เป็นอิสระ**” คือใครทำอะไรไม่ได้. คำว่า “อิสระ” นั้นอย่าไปถือเอาความหมายที่ต่ำ ๆ ให้ถือความหมายว่า **อะไรทำไม่ได้ ใครทำอะไรไม่ได้** จึงจะเรียกว่าอิสระ. ถ้าเป็นอย่างนั้น นั่นแหละคือพระเจ้า. ดังนั้นในภาษาบาลีมีอยู่หลายแห่งเหมือนกันที่ใช้คำว่า “อิสฺสร” ในความหมายที่ตรงกับคำว่าพระเจ้าในฝ่ายอื่น.

ที่นี่ ในบางถิ่นบางยุค ที่วัฒนธรรมอินเดียสาขานี้เข้ามา เขาสอนให้ประชาชนทั้งประเทศถือว่า พระราชาเป็นพระอิสฺวร ให้พระราชาเป็นพระเจ้าไปเลย; ให้พระราชาที่เป็นคน ๆ นั้นแหละ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าหรือตัวแทนเป็นอย่างน้อย. อย่างปราสาทนครวัดที่ประเทศเขมรนี้ เขาเข้าใจกันว่าสร้างขึ้นเพื่ออุทิศแก่พระเจ้าที่เป็นคน ทั้งนั้น คือพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งก็เป็นพระเจ้า เขาก็สร้าง

เพื่อพระเจ้าองค์นั้นแหละ. นี่เป็นความยุ่งยากลำบากของภาษา. บางถิ่นและบางยุค พระราชานั้นแหละคือพระอิศวร หรือพระเจ้า. นี่ก็ยังคงความหมายอย่างต่ำ ๆ ทางโลก ๆ เพราะว่าพระราชาเป็นอิสระตามความหมายของโลก, คือพระราชาสามารถจะบันดาลอย่างนั้นอย่างนี้ได้ตามใจชอบเหมือนกับพระเจ้า. นี่คือสมัยราชาธิปไตยถึงที่สุด. ถ้าในวัฒนธรรมอย่างนั้นแล้ว พระราชานั้นก็เป็นพระเจ้าแบบหนึ่ง คือแบบฝ่ายชาวโลก ๆ นี่เอง.

นี่เราก็จะเห็นได้ว่า **พระเจ้านี้คือสิ่งที่มีความหมายหลายอย่าง** แต่ว่าอย่างหนึ่งที่สำคัญมากก็คือ **ต้องกลัว; มีความหมายว่าน่ากลัว และต้องกลัว.** ถ้าเกี่ยวกับพระเจ้าจริง ๆ แล้ว น่ากลัว และต้องกลัว คือต้องเชื่อฟัง ต้องทำตาม. พระเจ้า อิทัปปัจจยตา มีกฎเกณฑ์ไว้อย่างไร ทุกคนต้องเชื่อและทำตาม; ไม่อย่างนั้นจะฉิบหายเอง จะเดือดร้อน; จะทำเล่น ๆ กับพระเจ้า อิทัปปัจจยตา ไม่ได้ จะต้องรู้จัก จะต้องกลัว จะต้องเชื่อฟัง. ส่วนสิ่งที่เรากลัวกันเดี๋ยวนี้ **เรากลัวไม่มีสตางค์ใช้มากกว่ากลัวพระเจ้าใช่ไหม?** นี่พูดกันตามจริง พูดไม่ต้องอ้อมค้อมว่าทุกคนนี้กลัวไม่มีสตางค์ใช้มากกว่าที่จะกลัวพระเจ้า; นี่ก็เพราะว่าไม่รู้จักรู้จักพระเจ้า. ที่จริงเมื่อพระเจ้าจะลงโทษเราแล้ว จะลงโทษมากกว่าสภาพที่เราไม่มีสตางค์ใช้เสียอีก. ลองไปทำผิดให้จัง ๆ กับพระเจ้าคือ อิทัปปัจจยตา เข้าซิ. มันจะยิ่งกว่าตาย มันจะฉิบหาย หรือยิ่งกว่าตาย; ฉะนั้นพระเจ้าคือสิ่งที่น่ากลัว และต้องกลัว. ทีนี้เราจะทำอย่างไร? ก็ต้องรู้จักเท่านั้นแหละ และก็ทำให้ถูกต้อง จนได้รับสิ่งที่เรียกว่า **การคุ้มครองของพระเจ้า.**

ถ้าเรารู้จักกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา อย่างที่สวดนี้ดี คือ ปฏิจจสมุปปาท นี้ดีแล้ว เราไม่มีทางที่จะทำผิด ไม่มีทางที่จะทำความทุกข์ให้เกิดขึ้นมาได้เลย; นั่นแหละคือ **การคุ้มครองของพระเจ้าอิทัปปัจจยตา.** เมื่อเรารู้จักมัน แล้วเรา

ไปแล้วกัน แล้วก็ทำให้ถูกต้องตามกฎหมายของมัน พระเจ้านั้นก็คุ้มครองเราเท่านั้นแหละ; เราก็ไม่ต้องเป็นทุกข์ไปตามกฎหมายของปัจจุสมุปบาท อย่างที่สวดเมื่อตะกี้.

เราควรจะมองเห็นอีกสักชนิดหนึ่งว่า สำหรับการคุ้มครองของพระเจ้านี้เป็นการคุ้มครองที่ดีที่สุดยิ่งกว่าการคุ้มครองใด ๆ. ความคุ้มครองของพ่อแม่ที่รักเราที่สุด ก็ยังไม่เท่ากับการคุ้มครองของพระเจ้า. การคุ้มครองของเจ้านาย หรือของผี ของเทวดา ของอะไรก็ตาม ถ้ามันมี มันไม่จริงจังเท่ากับการคุ้มครองของพระเจ้าชนิดที่แท้จริง โดยเฉพาะคือพระเจ้า อิทัปปัจจยตา รู้จักแล้ว กลัวแล้ว ทำตามแล้ว เชื่อฟังแล้ว จะคุ้มครองไม่ให้มีความทุกข์ได้เลย. ความโลภจะเกิดขึ้นในใจไม่ได้, ความโกรธจะเกิดขึ้นในใจไม่ได้, ความหลงจะเกิดขึ้นในใจไม่ได้, ความงอก็เกิดขึ้นในใจไม่ได้, ฉะนั้นจึงไม่มีความยินดียินร้าย ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข ไม่มีอะไร แต่จะอยู่เหนือทุกสิ่งไปหมด; นี่คือการคุ้มครองของพระเจ้าอิทัปปัจจยตาที่เราเข้าใจดี เรารู้จักดี.

ดังนั้นเราหวังกันอยู่ว่า เราจะกระทำให้ถูกต้องตามกฎหมายของพระเจ้าข้อหนึ่ง, และอีกข้อหนึ่งเราจะเป็นอันเดียวกันกับพระเจ้าเสียเลย, คือเราขอเป็นพระเจ้าเสียด้วยเลย. ในขั้นแรกเราจะเป็นพระเจ้าเสียเลยไม่ได้ เราก็เป็นไปตามกฎของพระเจ้า จนถึงที่สุด คือรู้จักสิ่งนี้ดี รู้จักกฎหมายของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงดีว่าเป็น อิทัปปัจจยตา ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น มีเท่านั้นเอง ; แล้วก็เกิดความไม่ยึดมั่นถือมั่นตามหลักขอพุทธศาสนา เรียกว่าความไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด โดยความเป็นตัวกู หรือเป็นของกู; ไม่ถือ ไม่โง่ ไม่หลง ว่าสิ่งใดเป็นตัวตน และเป็นของของตน, ก็เกิดว่างจากตัวตน ว่างจากของตน ก็เลยเป็นพระเจ้าแบบอสังขตะ, คือเป็น อิทัปปัจจยตา แบบที่นำไปสู่ อสังขตะ คือมีอะไรปรุงแต่งไม่ได้

อีกต่อไป; จิตใจนี้มีหลุดพ้น มันอยู่เหนือสิ่งทั้งปวง หลุดพ้นจากความเหนียวรั้งของสิ่งทั้งปวง; นี่ก็คือเป็นพระเจ้าเสียเอง.

ที่แรก เราลงทุนทำไปให้ถูกต้องตามกฎหมายของพระเจ้า จนหลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวง ก็เลยกลายเป็นพระเจ้าเสียเอง; แล้วจะมีปัญหาอะไร มันก็อยู่เหนือสุขเหนือทุกข์ เหนือบุญเหนือบาป เหนือดีเหนือชั่ว เหนือแพ้เหนือชนะ เหนือไปทั้งหมดเลย ไม่ว่าคุณไหน มันอยู่เหนือไปหมด; นี่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในขั้นสุดท้ายคือปฏิบัติตามกฎนี้ จนหลุดพ้นออกไปจากสิ่งทั้งปวงได้เรียกว่า **อยู่รวมกันกับพระเจ้า.**

ฉะนั้นขอให้สังเกตให้ดีว่า **พระเจ้านี้คือ อิทัปปัจจยตา อิทัปปัจจยตา นี่คือพระเจ้า.** อย่าไปพูดตามภาษาเด็ก ๆ เราเป็นคนโตหัวหงอกแล้ว มีปริญญายาวเป็นหางแล้ว ก็ยังพูดว่าพระเจ้านี้เป็นผีหรือเป็นเทวดา หรือเป็นอะไรที่น่ากลัว อย่างที่เขาเขียนรูปภาพให้เด็กกลัว. พระเจ้าเพียงเท่านั้น ก็ไม่น่ากลัว: มันมีอะไรไม่มากกว่าคนสักก็มาน้อย; แล้วพระเจ้าอย่างนั้น มีกิเลส เดียวโกรธ เดียวรัก; อย่างนี้เป็นพระเจ้าไม่ได้. ที่นี้เรารู้จักพระเจ้า อิทัปปัจจยตา ให้ถูกต้อง ก็รู้จักพระเจ้าที่แท้จริง ซึ่งที่แท้มันเป็นอันเดียวกัน อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎนั้น คือพระเจ้าผู้สร้าง, อิทัปปัจจยตา ในฐานะสิ่งทั้งปวงที่ต้องเป็นไปตามกฎนั้น นี่พระเจ้าคือสิ่งทั้งปวง, อิทัปปัจจยตา ที่ปฏิบัติดีแล้วจนไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรแล้วนี้ จะเป็นพระเจ้าที่เป็นจุดหมายปลายทางของคนทุกคน. “ออกมาจากพระเจ้า แล้วกลับไปหาพระเจ้า” พูดอย่างนั้นก็ได้ มันก็มีสัจที่ที่เขาพูดกันอย่างนั้น.

แต่ในพุทธศาสนาเรา มีพระธรรมส่วนหนึ่งซึ่งสร้างเรา มา ให้เกิดเป็นรูปเป็นนาม เวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร จนมันหายโง่ มันฉลาดขึ้นแล้ว มันก็ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร มันก็หยุดความเป็นธรรม ประภาทวายเป็น; ในที่สุดก็เข้าถึงธรรม

ประเภทที่เป็นนิพพาน คือไม่ว่ายเวียน; เรื่องมันก็คล้าย ๆ กับว่า ออกมาจากพระเจ้าแล้ว ก็กลับไปหาพระเจ้า; แต่นี้เรียกว่า พุดโดยอุปมา.

ให้รู้จักพระเจ้าให้ดี ๆ เกอะ มันมีอย่างน้อย ๓ ส่วนอย่างนี้ พระเจ้าผู้สร้าง, พระเจ้าที่เป็นสิ่งทั้งปวงที่ถูกสร้างขึ้นมา, แล้วพระเจ้าที่เป็นจุดหมายปลายทาง. แต่ถ้าพุดเป็นภาษาธรรมะในพุทธศาสนาแล้วง่ายที่สุด คือธรรมะในฐานะเป็นเหตุสร้างสิ่งทั้งปวง หรือเป็นตัวกฎเช่นกฎอิทัปปัจจยตา ที่อยู่เหนือสิ่งทั้งปวง ก็เรียกว่าธรรมะประเภทหนึ่งเป็นพวกอสังขตะ; แล้วที่ถูกสร้างก็เป็นพวก สังขตะ; แล้วจุดหมายปลายทางนี้กับเป็นอสังขตะอีก คือจะไม่ถูกสร้างอีกต่อไป. ความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา และการปฏิบัติตามกฎของ อิทัปปัจจยตา จนถึงที่สุดแล้ว มันได้ผลอย่างนี้.

พุทธบริษัทเราจะต้องรู้เรื่องนี้ แล้วก็ต้องเอาชนะให้ได้ด้วย คือว่าเอาชนะให้ได้ในการที่จะไม่ต้องเป็นไปตามกฎชนิดที่ทำให้มีความทุกข์ แต่ให้เป็นไปตามกฎชนิดที่จะออกมาจากทุกข์ จนพ้นทุกข์ จนเหนือทุกข์ จนว่างไปไม่มีตัวตน. พอเป็นสุญญตา เป็นอนัตตาแล้ว พระเจ้าอย่างไหนก็สร้างไม่ได้ พระเจ้าชนิดไหน ๆ ก็สร้างคน ๆ นี้ให้เป็นคนขึ้นมาไม่ได้ เพราะมันรู้และอยู่เหนือกฎของการที่จะเวียนว่ายอีกต่อไป ก็เรียกว่า “สุญญตา” หรือ “อนัตตา”. ถ้าจิตเข้าถึงความจริงขั้นสุญญตา ขั้นอนัตตาแล้ว จะอยู่เหนือการสร้างของพระเจ้า แล้วก็เป็นพระเจ้าเสียเอง.

ทีนี้ เราจะต้องพุดถึงการปฏิบัติกันบ้าง **ว่าจะปฏิบัติต่อพระเจ้านี้อย่างไร?** ถ้าไม่อย่างนั้นมันไม่สมบูรณ์ หรือมันจะไม่มีประโยชน์อะไร. ถ้าจะพุดว่าปฏิบัติต่อพระเจ้านี้อย่างไร ก็ต้องนึกถึงที่เคยพุดกันมาแต่วันก่อน ๆ ว่า อิทัปปัจจยตา นั้น อยู่ในฐานะเป็นอะไร ที่ไหน ได้บ้าง. นี่ก็ต้องทบทวนว่าอิทัปปัจจยตา ที่นอก

กายเราก็มี อิทัปปัจจยตา ที่เป็นกายเราก็มี และอิทัปปัจจยตา ที่เป็นจิตซึ่งไม่ใช่กายก็มี อิทัปปัจจยตา ในความเป็นอนันตะ คือไม่ใช่ที่ไหน ไม่ใช่เมื่อไร นั่นก็มีเป็นอนันตะ.

ข้อที่ ๑ อิทัปปัจจยตานอกกายเรา : ก็พูดกันแล้วว่า ก้อนหินนี้ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ตามกฎเกณฑ์ของกฎของธรรมชาติ หรือกฎพระเจ้า หรือกฎอิทัปปัจจยตา มันสร้างขึ้นมาก เมื่อที่พันล้านปีแล้วก็ไม่รู้; บัดนี้มันจึงมาปรากฏเป็นก้อนหินก้อนนี้ เป็นต้นไม้ เป็นก้อนดิน ก้อนกรวด ก้อนหิน ทุกอย่างในโลกที่เป็นสสารในโลกนี้ในรูปต่าง ๆ กัน; บัญญัติไปตามความสัมพันธ์ระหว่างเวลากับเนื้อที่. นี่จึงเป็นรูปร่างต่างๆมากมาย นอกตัวเรานี้ก็ล้วนแต่เป็นตัว อิทัปปัจจยตาที่กำลังเป็นไปตามกฎ. เพราะฉะนั้นในสิ่งนั้น มันมีทั้งกฎ และมีทั้งตัวสิ่งที่จะต้องเป็นไปตามกฎ. นี่ก็แปลว่าก้อนหินนี้เป็น อิทัปปัจจยตา นอกตัวเรา ซึ่งเราก็ต้องรู้จักว่านี่คือ อิทัปปัจจยตา ที่อยู่นอกตัวเรา.

ข้อที่ ๒ อิทัปปัจจยตา ที่อยู่ที่รูปกาย หรือรูปธรรมของเรานี้ ที่ว่า ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก อะไรก็ตามที่ นี่มันมาอยู่ในตัวเราแล้ว แต่มันเป็นฝ่ายรูปธรรม; มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. เพราะว่าร่างกายนี้ที่แรกมันก็มีได้มี มันอาศัยบิดามารดาเป็นแดนเกิด เติบโตขึ้นด้วยอาหาร ข้าวสุกขนมสด จนมาเป็นอย่างนี้ นี่คือส่วนร่างกาย; มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ที่เนื่องอยู่กับกาย หรือในกายนี้ มันก็มีกฎเกณฑ์ของมันโดยเฉพาะ.

ข้อที่ ๓ ลึกเข้าไปกว่านั้น คือส่วนจิต. จิตคือความคิด เมื่อตาเห็นรูป จิตชนิดหนึ่งรู้ว่ารูปอะไร แล้วก็มีคามหมายอย่างไร ยินดียินร้าย เป็นรูปสวย รูปไม่สวย ก็เกิดความรักขึ้นมา เกิดความอยากขึ้นมา แล้วกระทำไปตาม

ความอยากนั้น ได้มาก็ดีใจเข้าไปพักหนึ่ง ไม่ได้ก็เสียใจเป็นทุกข์ ทั้งหมดนี้ ก็เรียกว่าเรื่องฝ่ายจิต; ทั้งหมดนั้นเป็น อิทัปปัจจยตา ที่เกี่ยวข้องกับจิตหรือมีอยู่ในจิต.

นี่เราจึงได้ **อิทัปปัจจยตา** นอกกายเรา, **อิทัปปัจจยตา** ในกายเรา, และ**อิทัปปัจจยตา** ในจิตของเรา, เป็น ๓ ชั้นแล้ว.

ที่นี้ชั้นสุดท้ายนั้นมันพิเศษ มันเป็นสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับเวลา ไม่เกี่ยวกับการกินเนื้อที่ ไม่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กันในระหว่างเวลากับเนื้อที่ อย่างนี้เรียกว่า อนันตะ; แม้นั้นมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ เราก็ต้องรู้จักมัน.

ที่นี้ เราดูมันทีละอย่างว่า **อิทัปปัจจยตา** นอกกายเรา, ในกายเรา, ในจิตเรา, และในอนันตะนั้น เราจะต้องปฏิบัติอย่างไร? ถ้าพูดอย่าง “นักเลง”, นี่ขอใช้คำค่อนข้างจะโศกโศกกว่า นักเลง.สำหรับนักเลงพุทธบริษัทนั้น สิ่งแรกที่จะต้องมาก่อน ก็คือว่า**ต้องรู้จักมัน**. อะไรก็ตามที่เราจะไปเกี่ยวข้องกับมัน เราต้องรู้จักมัน ใช้คำว่า อภิญญา อภิญญา ต้องรู้จักมัน; อภิญญา เพื่อให้รู้จักมัน แล้วก็รู้จักมันให้ได้. อิทัปปัจจยตานอกกาย-ก็ต้องรู้จักมัน, อิทัปปัจจยตาในกายนี้-ก็ต้องรู้จักมัน, อิทัปปัจจยตาในจิตนี้-ก็ต้องรู้จักมัน, อิทัปปัจจยตาในอนันตะทั้งหมด-ก็ต้องรู้จักมัน. ดังนั้นข้อแรกจะต้องมีคำว่า **ต้องรู้จักมัน**; ไม่เช่นนั้นไง และไม่ใช่ว่าเป็นพุทธบริษัท. เพราะว่าคำว่า “พุทธะ-พุทธะ” นี้ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน; จงจำไว้อย่างนี้.

ฉะนั้นกฎแห่งธรรมทั้งหลาย ชั้นแรกจะต้องมีคำว่า “**อภิญญา**” บ้าง, “**ปริญญา**” บ้าง เพื่อจะรู้จักมันเสียก่อนว่ามันเป็นอะไร. เพราะฉะนั้นในส่วนนี้ จึงสอนกันแต่เพียงว่า อะไรเป็นอะไร? อะไรคืออะไร? อะไรเป็นอย่างไร? เท่านั้นแหละ, คือรู้จักมันให้ได้เสียก่อน.

ที่นี้พอรู้จักมันแล้ว เราก็ปฏิบัติต่อมันให้ถูก อิทัปปัจจยตา นอกกาย จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร เช่นก้อนหินก้อนนี้จะเอาไว้ดูมันเล่นสวย ๆ ก็ได้ แต่ไม่ต้องไปเป็นทุกข์กับมัน. หรือว่า อิทัปปัจจยตา ก้อนหินนี้จะให้ใช้เป็นประโยชน์อะไรก็ได้ เอาสิ! จะใช้ให้เป็นประโยชน์ในแง่ไหนก็ได้; กระทั่งว่าจะเอาไปบดไปป่นเป็นวัตถุ ใช้เป็นประโยชน์ทางเคมีทางอะไรก็ได้ หรือจะใช้เป็นวัตถุศิลปะอย่างนี้ก็ได้. นี่เรียกว่าเราต้องปฏิบัติต่อมัน ให้มันเหมาะสมในฐานะที่มันเป็นอย่างนี้.

รวมความว่าดูเล่นสนุกก็ได้, ใช้เป็นประโยชน์ก็ได้, **แต่ว่าผลสุดท้ายอย่าให้เกิดความยินดียินร้ายกับมัน.** มันจะเป็นไปอย่างไร จะได้หรือไม่ได้ตามที่ต้องการ ผลสุดท้ายต้องไม่ทำให้เกิดความยินดียินร้ายแก่เราได้. นี่สิ่งนอกกายทั้งหลาย เราจะต้องทำอย่างนี้ทั้งนั้น คือรู้จักมัน แล้วก็ใช้มันให้เป็นประโยชน์ หรือว่าไม่มีอะไรที่จะเป็นประโยชน์โดยตรง จะเอาไว้ดูเล่นสนุก ๆ ก็ได้.

ที่นี้ อิทัปปัจจยตา ที่มันเข้ามาถึงในกาย คือเลือดเนื้อร่างกายนี้ เราก็ต้องรู้จักมัน ว่ามันเป็นอย่างไรก่อนเหมือนกัน แล้วที่นี้เราก็มีหน้าที่ว่า ต้องบริหารมันให้ถูกวิธี. เดียวนี้พวกเราบริหารไม่ถูกวิธี จึงเป็นโรคความดันโลหิตสูงบ้าง เป็นโรคเบาหวานบ้าง เป็นโรคกระเพาะบ้าง เป็นโรคหัวใจบ้าง นับตั้งแต่นอนไม่ค่อยหลับเป็นต้น เพราะเราโง่ในเรื่องนี้ บริหารมันไม่ถูกวิธีของ อิทัปปัจจยตา ที่มันมาเป็นร่างกายนี้ จะเป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง กระดูก เอ็น เนื้อ อะไรก็ตามนั้น รู้กันอยู่แล้ว. **นอกจากบริหารให้ถูกวิธีแล้วยังต้องใช้เป็นวัตถุแห่งการศึกษาต่อไป.** เราจะต้องรู้จักมันให้ดี บริหารมันให้ถูกวิธี แล้วก็ใช้เป็นวัตถุสำหรับศึกษาต่อไป เพื่อผลประโยชน์ที่มากขึ้นไป สูงขึ้นไปกว่านั้น แต่แล้วมันก็ไปจบลงที่คำว่า **อย่ายินดี ยินร้ายกับมัน.** เช่นเดียวกับสิ่งภายนอก ก็อย่าไปยินดี ยินร้ายกับมัน; ในร่างกายนี้ก็อย่าไปยินดียินร้ายกับมัน. ในที่สุดจะทำอะไรก็ทำไป,

จะทำอะไรก็ทำไป, แต่ว่าจิตใจอย่าไป **เกิด** ยินดียินร้ายกับมัน; ต้องการประโยชน์อย่างไรทำอย่างนั้น จะบริหาร จะสร้างสมรรถภาพ หรือจะทำอะไรก็ตามใจ ก็ทำไป แต่ **อย่าให้เกิดความยินดียินร้ายกับมัน มิฉะนั้นมันจะเป็นทุกข์ มันจะกัดเอา!** ใช้คำที่จำง่าย ๆ. ถ้าไปทำกับมันไม่ถูกวิธี แล้วมันจะกัดเอาทั้งนั้น คือจะทำให้มีความทุกข์.

ที่นี่ ก็มาถึง **อิทัปปัจจยตา** **ที่ลึกเข้าไปอีกถึงจิตใจ** จิตใจของเรา มีอยู่ ๒ ส่วนประกอบกันเรียกกันว่า จิตอย่างหนึ่ง เจตสิกอีกอย่างหนึ่ง. จิตนี้ก็หมายถึงตัวที่จะเป็นตัวคือ ตัวที่ทำหน้าที่คิด. ส่วนเจตสิกนั้นหมายถึงตัวความรู้สึกที่จะมาประกอบกันให้เกิดความคิด รวมแล้วก็เรียกว่า “จิต” ว่า “ใจ” ว่า “มโน” ว่าอะไรก็แล้วแต่จะเรียก แต่มันเป็นจิต แล้วเป็นไปตามกฎของมันเอง ในฐานะที่เป็นอิทัปปัจจยตา ชนิดหนึ่ง. เรื่องเมื่อตะกี้ได้ยกตัวอย่างให้ฟังแล้วว่า เมื่อตาเห็นรูป เกิดวิญญาณ เกิดผัสสะ เกิดเวทนาเกิดตัณหา เกิดอุปาทานเกิดกิเลส; เพราะฉะนั้นเราต้องรู้ว่ามันเป็นคืออะไร? ต้องรู้จักมันเสียก่อนว่า มันคืออะไร? มีลักษณะอย่างไร? มีความเป็นอย่างไร? จนกระทั่งรู้ว่า **ปล่อยไปตามเรื่องไม่ได้**. สิ่งที่เราเรียกว่า จิตนี้ ปล่อยไปตามเรื่องไม่ได้ เพราะว่าต้นทุนเดิมของเรา คือความไม่รู้ ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร; ถ้าปล่อยไปตามเรื่อง ก็คือปล่อยไปตามความไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร. ดังนั้นจึงต้องศึกษาให้รู้ว่า ถ้าเราไม่มีสติสัมปชัญญะที่จะควบคุมมันอย่างเพียงพอให้ถูกต้องตามเรื่องของมันแล้ว ในที่สุดมันก็จะไปเกิดความโลภบ้าง ความโกรธบ้าง ความหลงบ้าง แล้วจะร้อนเป็นไฟทั้งนั้น; ฉะนั้นเราต้องรู้ว่า มันเป็นอย่างไร? มันเป็นอย่างไร? แล้วเราก็ป้องกันอย่าให้ร้อนเป็นไฟอย่างนั้น.

พอมมาถึงระบบจิต หรือว่าโรคทางจิตนี้แล้ว ก็จะต้องนึกถึง คำว่า “ป้องกัน” ไว้มาก เพราะว่าหากแก้ไขจะไม่มีประโยชน์เท่าไรนัก. เราจะต้อง

เรียนพุทธศาสนาให้รู้ เพื่อจะใช้วิธีป้องกันไม่ให้เกิดกิเลส; แล้วก็จะไม่เป็นทุกข์. ถ้ามันเกิดกิเลสแล้วมันเป็นทุกข์. แม้ความเจ็บไข้นี้ก็เหมือนกัน เราถือระบบป้องกัน ดีกว่ารักษาแก้ไข. ดูเหมือนจะพูดกันอยู่ทั่ว ๆ ไปในทุก ๆ กรณี ไม่ว่าอะไร ว่า “**กันไว้ดีกว่าแก้!**” นี่คนโบราณพูดอย่างนั้นว่า “ป้องกันไว้ ดีกว่าแก้ไข”. เพราะ ว่าเมื่อถึงขนาดที่ต้องแก้ไขแล้ว มันแย่แล้ว. ดังนั้นป้องกันไว้ อย่าให้มันเกิดขึ้น.

เรื่องเกี่ยวกับกิเลส เป็นอย่างนี้ มันมีหลักใหญ่ ๆ อยู่อย่างนี้ ศึกษาให้รู้ ก็จะใช้วิธีป้องกัน ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจเอง ที่จะไม่ให้ เกิดกิเลส; แล้วฝึกฝนในการที่จะมีสติสัมปชัญญะให้เพียงพอ แล้วก็ไม่เกิดกิเลส; เราก็สบาย; ไม่อย่างนั้นเราจะเป็นทุกข์ ใครช่วยไม่ได้ เพราะว่าพระเจ้าเป็นผู้ ลงโทษเสียเอง; คิดดูซิ! เมื่อพระเจ้าเป็นผู้ลงโทษเสียเอง แล้วใครจะช่วยได้; มันก็มีวิธีว่าอย่าทำให้ผิดกฎเกณฑ์อันนี้ พระเจ้าจะไม่ลงโทษ; นี่คือป้องกัน.

พอมาถึงตรงนี้ อยากจะขอถามไว้ด้วย ว่า สำหรับเรื่องศึกษา ธรรมะ ธรรมโม ที่มานั่งอยู่ที่นี้ก็เหมือนกัน ต้องการจะศึกษา ธรรมะ ธรรมโมนี้ ขอให้ระวัง ให้ดี ขอให้เป็นไปในแง่การป้องกันยิ่งกว่าการแก้ไข. ถ้าปล่อยให้จิตให้วิตกกังวล ไม่มีธรรมะที่จะใช้ป้องกันนามพอสสมควรแล้ว มันจะเกิดโรคชนิดที่ธรรมะก็ช่วย แก้ไขไม่ได้; โดยเฉพาะโรคที่มันทำให้เสียสติไปเสียตั้งแต่ที่แรก เช่นเป็นลมล้มลง เป็นอัมพาตอย่างนี้ ธรรมะจะช่วยอะไรไม่ได้. ฉะนั้นเราจะต้องมีวิธีป้องกันที่ว่าเรา จะต้องไม่เป็นลมล้มลงเป็นอัมพาต คือเราจะรักษาจิตใจให้ถูกระบบของธรรมะอยู่เสมอ จะไม่เป็นโรคเส้นประสาทได้เป็นอันขาด. คนไหนเป็นโรคประสาท ก็ให้ตราน้ำได้ เลยว่า มันเป็นคนไม่รู้ธรรมะ; มันทำตัวเองให้นอนหลับไม่ได้ มันปล่อยความ วิตกกังวลไม่ได้ ก็ตราน้ำได้เลยว่ ไม่ใช่พุทธบริษัทที่ถูกต้อง เป็นพุทธบริษัท แต่เปลือก หรือแต่ปากอีกตามเคย. ดังนั้นพระเณรก็ดี ถ้าเป็นโรคประสาทแล้ว มันไม่ใช่พระเณรที่ถูกต้องในพุทธศาสนา. อุบาสกอุบาสิกาที่ดี ถ้าเป็นโรค

ประสาทแล้ว ไม่เป็นพุทธบริษัทในพุทธศาสนา. เพราะว่าได้ทำผิดมากเกินไปในสิ่งที่พุทธศาสนาได้สอนไว้ นี่คือการยึดมั่นถือมั่น ความวิตกกังวลในสิ่งต่าง ๆ มีมากเกินไป จนเป็นโรคเส้นประสาท. ฉะนั้นในอัตราเดียวกัน จะเป็นโรคเบาหวานบ้าง โรคความดันสูงบ้าง โรคหัวใจบ้าง โรคกระเพาะบ้าง. อาตมากล้าทำว่า แม้แต่โรคกระเพาะนั่นแหละ มันมาจากความวิตกกังวลนานเข้า ๆ; พอแก้ไขความวิตกกังวลได้ โรคกระเพาะมันก็หายไปเอง ไม่ต้องกินยาก็ได้. นี่คือการระบบของการป้องกันแทนการแก้ไข.

ขอให้ศึกษา **ธรรมะในลักษณะป้องกัน** จะทำกรรมฐาน ทำวิปัสสนา ทำอะไรก็ตามใจ ต้องเป็นไปในระบบป้องกัน; เพราะถ้ามันลงป่วยทางวิญญาณแล้ว ธรรมะก็ช่วยไม่ได้ เพราะมันเสียสติ เสียสัมปชัญญะ. คนนอนเป็นอัมพาตอยู่เนี่ยจะไปพูดอะไรรู้เรื่อง; หรือว่าถ้าเป็นโรคเส้นประสาทมากแล้ว จะไปพูดอะไรกันรู้เรื่อง; มันช่วยไม่ได้. แม้จะช่วยได้ก็ลำบากมาก ต้องกินเวลามาก. ฉะนั้นขอให้เห็นความสำคัญของการป้องกันว่าสำคัญยิ่งกว่าการแก้ไข. ค่าของการป้องกันมันจะมีตั้ง ๘๐-๙๐ เปอร์เซนต์; ส่วนค่าของการแก้ไขจะเหลือเพียง ๑๐ เปอร์เซนต์. นี่ถ้าถือหลักอย่างนี้ก็จะได้ประโยชน์ดีสำหรับจะต่อต้านกับ “พระเจ้า” คือ อิทัปปัจจยตา ในหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ. แล้วหน้าที่ที่มันชัด ๆ ก็คือว่า อิทัปปัจจยตา ตัวที่เรียกว่า อวิชชานั้นแหละ ตัวนั้นต้องฆ่ามันเสีย ต้องฆ่าอวิชชานั้นเสีย คือความไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร ต้องพยายามฆ่ามันเสียเรื่อย ๆ ไป; นั่นแหละเป็นการป้องกัน. ให้มีอาการที่เรียกว่า “อยู่ดี” มีชีวิตอยู่ดีหรือถูกต้องเสมอไป; แล้วในที่สุดมันก็จะไปจบลงที่ว่าอย่ายินดี ยินร้ายกับมัน. ความรู้สึกอะไรที่เกิดขึ้นในใจเป็นสุขเวทนา, ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ก็อย่ายินดียินร้ายกับมัน. พอไปยินดีสิ่งที่น่ายินดี ไปยินร้ายสิ่งที่น่ายินร้าย มันก็คืออวิชชา; เราก็กลายเป็นฝ่ายที่พ่ายแพ้ไปในที่สุด. ฉะนั้นเพื่อให้แน่นอนก็ว่า ต้องมีผลเป็นความไม่ยินดียินร้ายเสมอ; นี่ขอให้จำไว้อย่างนี้.

นี่เราพูดถึง อิทัปปัจจยตา นอกกาย, ในกาย, แล้วก็ในจิต, ว่ามันมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติกันอย่างนี้ คือว่ารู้จักมัน, แล้วทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวกับมัน, แล้วก็เลยไม่ต้องยินดียินร้าย.

ทีนี้สำหรับ **อิทัปปัจจยตา ที่ดูประหลาด ๆ** อันได้แก่ อิทัปปัจจยตา ใน “อนันตะ” นอกเหนือไปจากเวลาหรือเนื้อที่ ร่างกายจิตใจ อะไรทั้งหมดนี้ มันเป็นกฎอิทัปปัจจยตา นั่นมันเป็นพระเจ้า; ก็ต้องรู้จักมันอีกนั่นแหละ. **คำแรก** ก็ต้องรู้จักมัน, แล้ว**คำสุดท้าย**ก็ต้องไม่ยินดียินร้ายเหมือนกัน. **ส่วนตรงกลาง** นี่คือการปฏิบัติในฐานะที่มันเป็นพระเจ้า ก็ต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง หรือว่าอย่าไปปฏิบัติให้ผิดก็แล้วกัน; ที่ไม่ผิดนั่นแหละถูกต้อง. ฉะนั้นเราเคารพต่อกฎเกณฑ์อันนี้ ซึ่งตรงต่อกฎเกณฑ์อันนี้ รักษากฎเกณฑ์อันนี้ให้ดี ๆ แล้วก็จะไม่มีความทุกข์.

ทีนี้ถ้าถามว่าเมื่อไร? เวลาเหลือนิดหน่อยนี้ จะอธิบายสักนิดว่า เมื่อไรที่จะปฏิบัติหน้าที่เหล่านี้ให้ถูกต้อง? เมื่อพูดถึงสิ่งที่มันอยู่นอกกาย ในกาย ในจิต นี่มันเนื่องกันทั้งนั่นแหละ จิตมันรู้สึกต่อสิ่งที่อยู่ข้างนอก จิตนี้มันก็อาศัยกาย; ทั้งจิตทั้งกายรวมกันรู้สึกอะไรได้ก็รู้สึกต่อสิ่งที่อยู่ข้างนอก เพราะมันสัมพันธ์กัน. เมื่อใดมันมีความสัมพันธ์กัน เมื่อนั้นแหละระวังให้ดีเถอะจะเกิดเรื่อง คือเมื่อตาเห็นรูป เมื่อหูได้ยินเสียง เมื่อจมูกได้กลิ่น เมื่อลิ้นได้รส เมื่อร่างกายได้สัมผัสทางผิวหนัง เมื่อจิตได้รับอารมณ์อะไรมาสำหรับรู้สึก ทั้ง ๖ อย่างนี้ คือ **เมื่อสิ่งข้างใน มันพบกันกับสิ่งข้างนอก** นั่นแหละเป็นเวลาที่ต้องระวังที่สุด กิเลสและความทุกข์เกิดขึ้นตอนนี้นี่ทั้งนั้น. เป็นคนโง่เห็นรูป! เป็นคนโง่ฟังเสียง! เป็นคนโง่ดมกลิ่น! เป็นคนโง่ลิ้มรส! ฯลฯ เหล่านี้จะต้องมีกิเลสและความทุกข์. ฉะนั้นจะต้องระวังว่าเมื่อมีการกระทบทางอายตนะใด อายตนะหนึ่งแล้วอย่าได้โง่! คือให้มีสติสัมปชัญญะไว้เสมอไป เมื่อตากระทบรูป เป็นต้นนี้. ถ้าถามว่าเมื่อไร? ก็ต้องตอบอย่างนี้; เพราะว่าเวลาอันตรายของมัน มันอยู่ตรงที่เมื่อมันสัมผัสระหว่างข้างในกับข้างนอก.

อิทัปปัจจยตา ที่เกี่ยวกับอนันตะนั้น อยู่เหนือเวลา อยู่เหนือพื้นที่ ไม่มี Relativity ระหว่าง Time and Space อย่างนี้มันก็ไม่ใช่ว่าหน้าของเรา. คือเมื่อรู้ว่า มันมีอยู่อย่างเป็นกฎ เราก็พยายามที่ว่า จะดำรงตัวอยู่ให้ถูกต้องตามกฎหมายเฉพาะที่มันมาเกี่ยวข้องกับเรา; ทำได้เพียงเท่านั้นชื่อว่าทำได้ถูกหมด. ที่ว่า “หมด” นั้นมันวัดไม่ไหว มันมากมายเหลือเกินมันเป็นอนันตะ คือวัดไม่ได้คำนวณไม่ได้ ทั้งทางเนื้อที่ และทั้งทางเวลา. แต่ว่าเมื่อเราทำถูก แม้เพียงขณะที่เราเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ฯลฯ เท่านั้นแหละ มันจะเป็นการถูกหมด **ถูกหมดทั้งอนันตะ** ซึ่งวัดไม่ได้. ฉะนั้นไม่ต้องพูดอะไรในส่วนนี้ก็ได้อีก พูดแต่ว่า ทำให้ถูกต้องในเมื่อตากระทบรูป หูได้ ฟังเสียง เป็นต้น. นี่คือนิทัปปัจจยตา นอกกาย ในกาย ในจิต และในอนันตะ นี่ก็คือพระเจ้า.

เอาละจะจบแล้ว ก็ขอแสดงอานิสงส์นิดหน่อยว่า **อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นพระเจ้า** นี่เป็นพระเจ้าที่แท้จริง. พุทธบริษัทก็มี พวกไหนก็มี; หมายความว่า บรรดาสิ่งที่มีชีวิตแล้วต้องมี; แล้วพระเจ้าชนิดนี้ใช้ได้แก่ทุกคน. โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ควรใช้แก่พวกวัตถุนิยม คือ **กรรมกร** และ **นายทุน** ทั้งพวก **คอมมิวนิสต์** และ **ไม่ใช่คอมมิวนิสต์**. การที่เอาพระเจ้าไป ๗ บ้า ๗ บอ ๗ ไปให้พวกคอมมิวนิสต์ มันก็ไม่รับ; ลองเอาพระเจ้าที่แท้จริงอย่างนี้ไปให้ แม้พวก**คอมมิวนิสต์**ก็จะ **ต้องรับ**, พวกกรรมกรก็ต้องรับ, พวกนายทุนก็ต้องรับ, เพราะว่าเมื่อเขาศึกษาดีอยู่แล้ว เขาจะเห็นชัดว่า เอ้า! นี่มันเป็นพระเจ้าที่แท้จริงของธรรมชาติ: จะไปโลกพระจันทร์ได้ ก็เพราะรู้จักพระเจ้าองค์นี้, ทำปรมาณูใส่กันได้ โยนระเบิดใส่กันได้ ก็เพราะรู้จักพระเจ้าข้อนี้, คอมมิวนิสต์ก็รู้ดี; ฉะนั้นจึงยอมรับพระเจ้าตัวนี้ คืออิทัปปัจจยตา. พวกคอมมิวนิสต์ก็มีพระเจ้าได้ ถ้าพระเจ้านั้นมันจริง.

เดี๋ยวนี้ทั้งพวกกรรมกร ทั้งพวกนายทุน ก็ล้วนไม่มีพระเจ้าด้วยกันทั้งสองฝ่าย. มันบอกว่าพระเจ้าตายแล้ว พระเจ้าไม่มี มัวพูดกันแต่อย่างนี้. ฉะนั้น

เราช่วยกันแสดงพระเจ้าที่จริงที่มีอยู่จริง แก่พวกกรรมกรด้วย แก่พวคนายทุนด้วย. พอต่างฝ่ายต่างมีพระเจ้าแล้ว มันก็กลัวพระเจ้าองค์นี้ แล้วมันจะหยุดรบกันได้ ระหว่างพวคนายทุนกับพวกกรรมกร. การรบกันระหว่างลัทธิที่ถือลัทธิกรรมกรกับถือลัทธินายทุนนี้ จะมีพระเจ้าเข้ามาช่วย ห้ามให้เลิกความเห็นแก่ตัว เลิกบูชาวัตถุ กันเสียที ว่ามันเป็นความทุกข์; มีพระเจ้ากันเสียที!

แล้วประโยคสุดท้าย ก็มีความสำคัญว่า **พระเจ้าที่นี้ละเดี๋ยวนี้!** เข้าถึงพระเจ้าต่อตายแล้ว มันก็โง่ตามเดิม! ยิ่งพระเจ้าต่ออีกหลายชาติหลายสิบชาติแล้ว ยิ่งโง่หลายเท่า; เพราะว่าพระเจ้าอยู่ที่นี่ และเดี๋ยวนี้ และในที่ทุกหนทุกแห่ง. เหมือนได้พูดมาแล้วข้างต้นว่า อิทปัจจุตยา นี้ นอกกายตรงนั้น ในกายตรงนี้ ในจิตตรงนี้ ในอนันตะทั้งหมัดนี้ ก็ล้วนเวลานี้ไม่ใช่เวลาอื่น ไม่ใช่หลังจากตายแล้ว.

ต้องรู้จักพระเจ้าที่แท้จริงอย่างนี้, และจัดการกับพระเจ้าเหล่านี้ ให้ถูกต้อง, แล้วปัญหาก็จะหมดไป. นี่คือประโยชน์ของการรู้จัก อิทปัจจุตยา ในฐานะที่เป็นพระเจ้าที่แท้จริง ที่ไม่มีปัญหา ที่ไม่ต้องสงสัย. มีคำอธิบายเป็นหัวข้อย่อ ๆ พอเป็นทางสังเกตพิจารณาเหมือนอย่างที่ว่ามาแล้วนั้น.

หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคนจะได้เอาไปพิจารณา ใช้ประโยชน์ให้ได้ ให้มากที่สุด ตามที่จะทำได้; ให้สมกับที่ว่า นับถือพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าท่านมีแต่เรื่องนี้เรื่องเดียว แม้แต่ท่านจะ “ร้องเพลงเล่น”, ขออภัยใช้คำอย่างนี้, ท่านก็ร้องเพลงเรื่องนี้ คือ อิทปัจจุตยา.

การบรรยายนี้ก็สมควรแก่เวลา ให้พระคุณเจ้าทั้งหลายสวดปิดท้ายธรรมบรรยายต่อไป.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นวิวัฒนาการทุกแขนงของสิ่งมีชีวิต

-๕-

เสาร์ที่ ๒๙ มกราคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

ในการบรรยายครั้งที่ ๕ นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า
อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการทุกแขนงของสิ่งที่มีชีวิต ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่แล้ว. ขอให้ท่านทั้งหลาย
ทบทวน ไปถึงการบรรยายครั้งที่แล้ว ๆ มาด้วย ทุกคราวไป
เพื่อให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในทุกแง่ทุกมุม.

เราได้เคยกล่าวถึงอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา
แต่ไม่มีใครรู้จัก ไม่ถูกนำมากล่าว ถูกลองข้ามผ่านไปบ้าง ยังคงจมอยู่ในพระไตรปิฎก
ไม่เป็นที่ปรากฏแม้แก่พุทธบริษัทผู้เรียกตัวเองว่า ผู้สืบอายุพระศาสนาบ้าง ผู้ศึกษา
เล่าเรียนและปฏิบัติในศาสนานี้บ้าง; นับว่าเป็นที่น่าสังเวชอยู่.

ในครั้งต่อมาได้พูดถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นศาสตร์หรือวิชาของโลก
ว่าในบรรดาศาสตร์และวิชาของโลกทั้งหมดทั้งสิ้น ขึ้นอยู่กับกฎที่เรียกว่า อิทัป-

ปัจจัยตา ; มันไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น. เพราะความที่อะไรไม่คงที่ คือความที่มีปัจจัย มีเหตุผลสักใส่ให้เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มันจึงเกิดของใหม่ ๆ ขึ้นมาตามลำดับ.

นี้เรียกว่า วิชาทั้งหลายเหล่านั้น ล้วนแต่บรรยายเรื่องอันเกี่ยวกับ อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น; ในฐานะที่เป็นเหตุเป็นผล, เป็นการกระทำ, เป็นผล ของการกระทำ, หรือว่าเป็นกฎเกณฑ์ที่ให้มันต้องเป็นอย่างนั้น

นี้เรียกว่า มันเป็นความลับอันหนึ่ง ซึ่งซ่อนอยู่เบื้องหลัง ที่มนุษย์ไม่รู้ว่า เราถูกผลักดันหรือถูกบังคับ ถูกกระทำให้เป็นไป ในลักษณะที่มีอะไรแปลกและ ใหม่เสมอ ที่เป็นไปโดยธรรมชาติเองก็มีอยู่มาก, ที่มนุษย์แก้ไข ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง เรื่อย ๆ ไปก็มีอยู่มาก. ขอให้สังเกตดูให้ดีในเรื่องนี้.

เรายังได้พูดกันถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นความรู้สึก ที่เป็นตัวเรา หรือว่าเป็นร่างกาย เลือดเนื้อ ชีวิตของเราในทุกแห่งทุกมุม ว่ามันไม่มีอะไรนอกไปจาก สิ่งที่เราเรียกว่า อิทัปปัจจยตา. ร่างกายนี้ก็ดี จิตใจก็ดี ความรู้สึกว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา ทุกคราวที่เกิดขึ้นก็ดี ก็ล้วนแต่เป็นไปตามกฎเกณฑ์อันนี้ หรือว่าเป็น ตัวสิ่ง ๆ นี้เสียทีเดียว. คนเรากระทำทุกอย่างทุกอิริยาบถในทุก ๆ วัน ก็เพราะสิ่งนี้ เพราะการบังคับของสิ่งนี้; เราคิดนี่อะไรแปลก ๆ ออกไปก็เพราะสิ่งนี้อีกเหมือนกัน; เราจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระเจ้า คือเป็นผู้ที่บังคับ สิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไป เช่นให้เกิดขึ้น เช่นให้ตั้งอยู่ เช่นให้ดับไป ที่เรียกกันว่า พระเจ้าผู้สร้าง พระเจ้าผู้ควบคุม พระเจ้าผู้ทำลาย เลิกล้างเสียเป็นคราว ๆ อย่างนี้เป็นต้น.

วันนี้จะได้กล่าวถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการทุกแขนง ของสิ่งที่มีชีวิต. เท่าที่กล่าวมานี้ ก็พอจะมองเห็นได้อย่างหนึ่งแล้วว่า สิ่งที่เราเรียกว่า

อิทัปปัจจยตา ก็คือสิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นอย่างนั้น สิ่งที่มีวิวัฒนาการ ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา, แม้ไม่มีวิวัฒนาการก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา; ฉะนั้นขอให้พิจารณากันในแง่นี้.

หัวใจของพุทธศาสนา คือ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น**ตัวกฎเกณฑ์**ของสิ่งทั้งปวงบ้าง, ในฐานะที่เป็น**การกระทำตามกฎเกณฑ์** หรือเป็น**ไปตามกฎเกณฑ์**นั้นบ้าง และเป็น**ผลหรือเป็นปฏิกิริยา**ขึ้นมาจากการกระทำนั้นบ้าง; ในโลกนี้เราไม่มีอะไรมากไปกว่าสิ่งทั้ง ๓ นี้ เราจึงควรจะรู้จักสิ่งเหล่านี้ให้ดี; แต่เราก็ไม่รู้จักเอาเสียเลย.

เปรียบเทียบก็เหมือนกับว่า ท่านทั้งหลายนั่งอยู่ที่นี่ แต่ก็ได้ยินเสียงตะโกนที่ดังลั่นไปหมดของธรรมชาติว่า “อิทัปปัจจยตา”. ถ้าเรายังไม่รู้สึกรู้สีกต่อข้อเท็จจริงข้อนี้แล้ว ก็เรียกว่าเรายังไม่รู้จักรู้สิ่งนั้น เพราะฉะนั้นอยากจะขอชักเตือนหรือย้ำกันอยู่เสมอว่า เมื่อนั่งอยู่ที่นี่ ทำไมไม่ได้ยินเสียงตะโกนของ อิทัปปัจจยตา คือการร้องบอก ร้องตะโกนว่า **เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น**. หมายความว่า ท่านจะต้องดูลงไปทุกสิ่ง ที่อยู่รอบตัวเราในเวลานี้ ว่าทุกสิ่งมันกำลังเป็นอิทัปปัจจยตา หรือเป็นไปตามกฎ อิทัปปัจจยตา.

สมมติว่า ต้นไม้ต้นนี้ มันก็มีความเป็นไปตามกฎเกณฑ์อันนี้ อย่างที่เรียกว่า ไม่มีอะไรมาต้านทานได้ อย่างที่เรียกว่าไหลเป็นเกลียวไปทีเดียว. ถ้าเราเข้าใจข้อเท็จจริงข้อนี้ ที่กำลังเป็นอยู่แก่ต้นไม้ต้นนี้ เราก็จะเหมือนกับได้ยินมันร้องตะโกนบอกว่า อิทัปปัจจยตา; ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น; คือบอกว่า **เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น**; ว่า **เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย ฉะนั้นต้นไม้ต้นนี้ จึงเกิดขึ้น**. แล้วมันไม่ใช่เพียงเท่านั้น คือมันมีอะไรเกิดขึ้นใหม่เรื่อยในต้นไม้ต้นนี้ แต่ว่าเป็น.

ของละเอียด. ต้นไม้ก็บอกอย่างนั้น ใบไม้ทุก ๆ ใบมันก็บอกอย่างนั้น ฉะนั้นคงจะเป็นเสียงที่ดังลั่นเหลือประมาณ ว่าใบไม้ทุกใบก็ร้องตะโกนบอกว่า “อิทัปปัจจยตา”

ที่ยิ่งไปกว่านั้นอีก ก็คือ เซลล์ที่มีชีวิตอยู่ในใบไม้ต้นไม้ทุก ๆ เซลล์ ไม่รู้ปริมาณเท่าไร กำหนดไม่ไหว แต่ละเซลล์นั้นก็ร้องตะโกนว่า “อิทัปปัจจยตา”. มันคงจะดังลั่นมากยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก แต่ทำไมคน “หูหนวก” เหล่านี้จึงไม่ได้ยิน. นี่ก็เพราะความไม่เป็นพุทธบริษัทที่แท้จริงหรือมากพอ นั่นเองทำให้ไม่ได้ยิน.

เพราะฉะนั้นอย่าเสียใจว่า เป็นเรื่องโง่เขลา หรือว่าถูกด่า; มันก็ควรจะเป็นอย่างนั้นเพราะว่าไม่ได้ยิน. ถ้ามีปัญญา มีความรอบรู้ในหัวใจพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าแล้วจะไปนั่งอยู่ที่ไหน ตรงไหน ก็จะได้ยินเสียงตะโกนว่า “อิทัปปัจจยตา” สนั่นหวั่นไหวไปหมด; นี่พูดเรื่องต้นไม้ต้นเดียว หรือต้นไม้ไม่ว่ากี่ต้น มันก็เป็นอย่างนี้.

ทีนี้จะไปดูที่ก้อนหิน มันก็เป็นอย่างนั้น เพราะว่าอนุภาคหนึ่ง ๆ ของหินก้อนหนึ่ง ๆ มันมีความเปลี่ยนแปลง คือเป็นตัว อิทัปปัจจยตา เพราะว่ามีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ทำไมก้อนหินแต่ละก้อนเหล่านี้จึงมาตั้งอยู่ที่นี้ได้ ก็เพราะมีเหตุ มีปัจจัย นั่นคือ อิทัปปัจจยตา; มันเกิดมาเมื่อที่พันล้านปีมาแล้ว หรือที่หมื่นล้านปีมาแล้ว จนมันแตกสลายเป็นก้อน จนถูกทำให้มาอยู่ที่นี้. นี่ก็เรียกว่า เพราะมีปัจจัย มันจึงมาตั้งอยู่ที่นี้ นี่มันจึงบอกอย่างนี้ ว่า อิทัปปัจจยตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, ฉะนั้นจึงมานั่งอยู่ที่นี้. นี่เป็นเรื่องของหินทุก ๆ ก้อน แต่พุทธบริษัทก็ไม่ได้ยิน.

ทีนี้ถ้าจะดูให้ลึกลงไปว่า อนุภาคน้อย ๆ ของก้อนหิน ก็กำลังเป็นอย่างนั้น อยู่ทุกอนุภาค แม้จะแยกออกไปเป็นอนุ เป็นปรมาณู ทุก ๆ หน่วยของอนุของ

ปรมาณู มันก็มีความเป็น อิทัปปัจจยตา เต็มที่ของมันในตัวมันเอง ซึ่งมันกำลังเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนอยู่ในตัวปรมาณูหนึ่ง ๆ นั่นเอง นั่นก็คือ อิทัปปัจจยตา; แต่ว่ามันเป็นเสียงที่ละเอียดสุขุมลึกซึ้ง ยิ่งไปกว่าธรรมดา ก็เลยไม่ค่อยจะได้ยินยิ่งขึ้น.

นี่แหละขอให้คิดดูเถอะว่า ทุกอย่างมันตะโกนคำว่า “อิทัปปัจจยตา” อยู่ตลอดเวลา จะเป็นต้นไม้ เป็นก้อนหิน เป็นเม็ดกรวด เม็ดทราย เป็นมด เป็นแมลง เป็นสัตว์อะไรต่าง ๆ กระทั่งเป็นคน กระทั่งเนื้อหนังของเรา เลือดเนื้ออะไรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในร่างกายนี้ มันก็ตะโกนบอกความที่เป็น อิทัปปัจจยตา อยู่ตลอดเวลา. แม้ว่าเราจะเคยได้ยินได้ฟังกันมาว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เราก็ยังไม่วิสูจน์ว่านั่นคืออิทัปปัจจยตา. อากาโรหัง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นแหละ ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา มากยิ่งขึ้น และสำหรับมนุษย์จะได้พิจารณา.

นี่เรียกว่า ทุกส่วนของร่างกาย มันก็ตะโกนบอกอย่างนี้ แต่เราก็ไม่ได้ยิน เพราะเราหูหนวก เพราะว่าเรา**เป็นพุทธบริษัทน้อยเกินไป** เป็นไม่ถึงขนาด จึงไม่ได้ยินเสียงตะโกน ของอิทัปปัจจยตา. ดังนั้นจึงต้องเอามาว่ากัน ให้เป็นที่เข้าใจ แจ่มแจ้งซึมซาบอยู่ในใจ จนรู้สึกว่าจะเหวี่ยงไปทางไหน ก็ให้เห็นแต่ภาพหรือภาวะของอิทัปปัจจยตา, จะได้ยินแต่เสียงตะโกนของอิทัปปัจจยตา, หรือว่าจะได้ดม ได้ลิ้ม ได้สัมผัส มันก็ล้วนแต่สิ่งซึ่งเป็น อิทัปปัจจยตา. ถ้ามันเป็นอย่างนี้แล้ว ก็หมายความว่า ความที่เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั่น ถึงขนาดพอที่จะเรียกผู้นั้นได้ว่า เป็น**พุทธบริษัทผู้เห็นธรรม** เห็นกิเลส เห็นความทุกข์ แล้วก็จักป้องกัน หรือกำจัดกิเลสและความทุกข์ ให้น้อยลงไปได้มากที่สุดทีเดียว.

ในครั้งที่แล้วมา ก็ได้ยกตัวอย่างว่า บางคนก็มีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา บ้าง; อิทัปปัจจยตาจริงๆด้วยเหมือนกันที่เขารู้; กล่าวคือเมื่อผู้ใดรู้สึก

อ้าว! สิ่งนี้มันเป็นอย่างนี้เอง; แล้วก็หายโกรธ หรือหายรัก หายเกลียด หายกลัว นี่ก็เรียกว่าเขาเป็นผู้เห็น อิทัปปัจจยตา; แต่ว่ายังไม่หมด หรือว่าไม่มากพอ ที่จะดับ ปัญหายุ่งยากนานาประการให้หมดไปได้.

อิทัปปัจจยตา พุดเป็นภาษาคนธรรมดา ก็คือว่า อย่างนั้นเอง!; คือ ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น; นี่แหละคือ ความเป็นอย่างนั้นเอง พุดง่าย ๆ ว่า “อย่างนั้นเอง!” “อย่างนั้นเอง!” ถ้าใครเห็น อิทัปปัจจยตาจริง คนนั้นมองไปทางไหนจะมีความรู้สึกขึ้นว่า “อย่างนั้นเอง” “อย่างนั้นเอง” คือว่าเมื่อได้ยิน ได้ฟัง ได้ดม ได้กลิ่น ได้สัมผัสอะไร ก็ความรู้สึกว่า อย่างนั้นเอง แล้วจะไม่โง่ ไม่หลง; ไม่เห็นอะไรเป็นของแปลก. เดียวนี้คนมันโง่ เห็นอะไรเป็นของแปลก มันก็กลัวบ้าง มันก็รักบ้าง มันก็อยากจะทำอะไรก็มีไม่พอ เพราะมันโง่ ไปเห็นว่ามันเป็นของแปลก ไม่เห็นว่ามันเป็นอย่างนั้นเอง.

เหมือนอย่างว่า เมื่อคราวไปโลกพระจันทร์กันครั้งแรก ก็อุตส่าห์อด ตาหลับขับตานอน นั่งจ้องจอโทรทัศน์ ไม่มีใครเคยรู้สึกสักคนเดียวว่า เรื่องนี้ มันก็อย่างนั้นเอง, มันก็ไม่แปลกอะไรเลย. ต่อเมื่อหลายครั้ง หลายหนเข้า ก็พอจะมองเห็นว่า อ้าว! มันอย่างนี้เอง แล้วก็เฉยได้ ไม่แปลกไม่ประหลาด ไม่น่าอัศจรรย์.

เพราะฉะนั้นเมื่อเรายังไม่รู้จัก อิทัปปัจจยตา ในสิ่งใด เราจะมี ความฉงน สงสัย สนใจ ทึ่ง หรือวิตกกังวลเกี่ยวกับสิ่งนั้น ทำให้เกิดกิเลส เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ขึ้นมา แล้วก็เกิดความวิตกกังวล อยู่แต่กับสิ่งนั้นตลอดเวลา นอนไม่หลับ เพราะไม่นึกได้ว่ามันเป็นอย่างนั้นเอง. ถ้าเห็นว่าเป็นอย่างนั้นเอง มันก็นอนหลับ; จะได้ จะเสีย ก็นอนหลับ; จะได้เงินสักกี่ล้าน ๆ มันก็นอนหลับ, จะเสียไปกี่ล้าน ๆ มันก็นอนหลับ; เพราะมันอย่างนั้นเอง. เดียวนี้เสียเงินไปเพียง

ไม่กี่บาท กันนอนไม่ค่อยหลับแล้ว; ได้มาไม่กี่บาทก็ดีใจจนเนื้อเต้นแล้ว; นี่เรียกว่า คนโง่ที่ไม่รู้จักอิทัปปัจจยตา จึงมี ความคงที่ อยู่ไม่ได้. แต่แท้ที่จริงก็เฉพาะ พระอรหันต์เท่านั้น ที่จะเป็นผู้คงที่ได้.

ผู้คงที่นี้เขาเรียกว่า “ตาทิ” แปลว่า ผู้คงที่; มีแต่พระอรหันต์เท่านั้น ที่จะคงที่ได้. พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี ก็ยังมีการหวั่นไหวอยู่บ้าง เพราะเหตุว่าความเห็นวาทะ อิทัปปัจจยตา ยังไม่เป็นไปถึงที่สุด; หัวใจของพระพุทธ- ศาสนา ยังไม่ปรากฏแจ่มแจ้งแก่ผู้นั้นถึงที่สุด จึงยังมีความหวั่นไหว. ยิ่งเป็นปุถุชน ก็ยิ่งหวั่นไหวมาก เป็นพระอริยเจ้าก็น้อยลง ๆ; เป็นพระอรหันต์ก็หมดความ หวั่นไหวไปตามสิ่งต่าง ๆ เพราะเห็น อิทัปปัจจยตา คือ ความที่มันเป็นไปอย่างเอง ที่เรียกว่า “ตถตา”.

เพราะฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายจำคำเหล่านี้ไว้ให้ดี ๆ มันจะช่วยได้ในการที่จะมีสติระลึกได้โดยง่ายทันทั่วทั้งที่ ว่าตถตา ความเป็นอย่างนั้นเอง. พวกมหายาน เรียกว่า “ยูสิ” แปลว่า อย่างนั้นเอง ตรงกับคำว่า ตถตา. คู่กับคำว่า “ยูไล” คือ พระตถาคต หรือบุคคลผู้เป็นอย่างนั้นเอง. ถ้า “ยูสิ” ก็หมายความว่า ธรรมชาติ ธรรมดา หรือสิ่งต่าง ๆ ที่มันเป็นอย่างนั้นเอง. ถ้าเรารู้เห็น เข้าใจ ในสิ่งที่เรียกว่า ตถตา คือความเป็นอย่างนั้นเอง มันก็ไม่มีปัญหาอะไร; จนกระทั่งว่า ความเกิดก็ อย่างนี้เอง ความเจ็บไข้ก็อย่างนี้เอง ความตายก็อย่างนี้เอง; เราก็ไม่รู้สึกลัว ไม่รู้สึกริวกังวล. ถ้ามีโอกาสจะแก้ไขเยียวยา ก็แก้ไขเยียวยาไปด้วยกฎเกณฑ์ที่ว่า มันอย่างนี้เองมันจึงแก้ไขได้; เมื่อแก้ไขกันถูกต้องตามกฎของเหตุปัจจัย มันก็หายได้. นี่แม้การหายจากความเจ็บไข้ ก็เป็นกฎของ อิทัปปัจจยตา; ความเจ็บก็เป็นกฎของ อิทัปปัจจยตา; ในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง. ถ้าว่าจะต้องตาย ก็หัวเราะได้ เพราะว่ามัน ก็คืออย่างนั้นเอง; เพราะว่ามันเป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนั้นๆๆ ตามเหตุ

ตามปัจจัยแล้ว แล้วมันก็เป็นอย่างนั้น. เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น หมายความว่า เมื่อมีสิ่ง ๆ นี้เป็นปัจจัย ของความเจ็บไข้; ความเจ็บไข้มันก็เกิดขึ้น ไม่แปลกอะไร. เมื่อมีปัจจัยของความหายเข้ามา มันก็หาย หายเจ็บหายไข้. เมื่อมันถึงที่สุด เนื่องด้วยปัจจัยของความตายมันมีมาก มันก็ต้องแตกสลาย ที่เราเรียกกันว่าตาย.

ทีนี้เราไปดูแต่ผลที่กระทบกระทั่งแก่จิตใจของเรา จึงมองเห็นเป็นความเกิดบ้าง เห็นเป็นความแก่บ้าง เห็นเป็นความตายบ้าง; แต่ที่แท้ทุกอย่างนั้นเป็นอิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ถ้าเห็นอิทัปปัจจยตาอย่างนี้ ก็จะเห็นเหมือนกันหมด ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความได้ ความเสีย ความอะไรทุกอย่าง มันเหมือนกันหมด คือเป็น อิทัปปัจจยตา; แล้วก็ไม่ต้องยินดี ยินร้าย คือไม่ดีใจ ไม่เสียใจ ไม่รัก ไม่เกลียด ไม่กลัว ไม่อะไรหมด.

นี่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ในแง่คำสั่งสอนก็เป็นอย่างนี้, ในแง่ของการปฏิบัติ ก็ปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนี้, ในแง่แห่งผลของการปฏิบัติ มันได้ผลเป็นอย่างนี้ คือ **ความคงที่** เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ว. นี่เป็น**ความคงที่เหลือประมาณ** คือว่าจิตไม่เปลี่ยนแปลงเลย เพราะการเห็น อิทัปปัจจยตา. ก้อนหินตั้งนิ่ง ๆ อยู่ที่นี่ก็ยังไม่มีความคงที่มากเท่ากับจิตใจที่เห็นอิทัปปัจจยตา. คนมองก้อนหินแล้วก็จะเห็นว่าก้อนหินนี้อยู่นิ่ง ๆ คล้ายกับมันเฉยได้; แต่มันก็ยังไม่นิ่งเท่ากับจิตใจที่เห็น อิทัปปัจจยตา อย่างแท้จริง และถึงที่สุด คือไม่หวั่นไหว ไม่เปลี่ยนแปลง. **ในก้อนหินนี้ยังมีความเปลี่ยนแปลงที่ซ่อนเร้นอยู่** แม้ว่าจะดูว่ามันอยู่นิ่ง ๆ.

แต่ถ้าว่าคน มีจิตใจเห็น อิทัปปัจจยตา ถึงที่สุดแล้ว แม้จะเดินอยู่ แม้จะวิ่งอยู่ ก็เรียกว่า **คนอยู่นิ่ง**. เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสแก่โจร

องค์ลืมาลว่า “ฉันทะหยุตแล้ว; แก่ไม่หยุต”. นี่พระพุทธรเจ้าหยุต ทั้งที่ทรงเดินอยู่ ก็เรียกว่าหยุต; ที่เรียกว่าหยุต เพราะไม่เห็นมีอะไรที่จะต้องสนใจต้องยึดมั่นถือมั่น คือจิตใจไม่เปลี่ยนแปลงเพราะสิ่งใด ๆ หมด จิตใจมันนิ่งเสมอกันต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง นี่เรียกว่าจิตใจหยุตกระดูกกระดูก หยุตหัวไหล่ หยุตทะเยอทะยาน หยุตเปลี่ยนแปลง หยุตอะไรหมด. ให้คำว่า “หยุต” ในความหมายที่ลึกซึ้ง เป็นภาษาธรรมะสูงสุด; **หยุตทั้งที่กำลังเดินอยู่** เป็นความหยุตชนิดที่นิ่งกว่าก่อนหินที่อยู่นิ่ง ๆ อย่างนี้.

นี่เราแสดงผลของ อิทัปปัจจยตา ว่า เมื่อได้รู้ได้ปฏิบัติถึงที่สุดแล้ว มันทำให้ **คงที่**. เมื่อคงที่ มันก็คือ ไม่สุข ไม่ทุกข์ ไม่อะไรหมด ไม่เปลี่ยนแปลง และก็มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีกหลายชื่อ. นี่เรียกว่าการเห็น อิทัปปัจจยตา คือเห็น สิ่งทั้งหลายมันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยนั้น มันทำให้เราเฉยได้.

ฉะนั้นขอให้พยายาม **ที่จะเป็นผู้เฉยได้ คือไม่ทุกข์ก็แล้วกัน** ส่วน ร่างกายนั้น ก็ทำไปตามเรื่องที่จะต้องทำ แต่จิตใจนั้นเฉยได้ ไม่ว่าอะไรมันจะเกิดขึ้น. ถ้าจะหัวเราะก็ได้ เพียงแต่หัวเราะว่ามันจริงแล้ว มันจริงอย่างที่เราคิดคาดไว้แล้ว เชื่อไว้แล้ว; หัวเราะอย่างนี้ก็เรียกว่ายังนิ่งอยู่นั่นแหละ ไม่ใช่หัวเราะเพราะได้, หรือไม่ใช่หัวเราะเพราะอยาก เพราะได้สมประสงค์อะไร; แต่หัวเราะเพราะว่า ทุกสิ่ง มันเป็นอย่างนี้ คือมันเป็นอย่างที่เรารู้. เพราะฉะนั้นเมื่อมีความเจ็บไข้เกิดขึ้น ก็หัวเราะได้ ความตายมาถึงก็หัวเราะได้; ถ้าไม่มีแรงจะหัวเราะ มันก็หัวเราะ อยู่ในใจ แล้วมันก็ดับไป มันก็หมดเรื่องกัน. ขอให้ผลของการเห็นอิทัปปัจจยตา จงเป็นไปในลักษณะเช่นที่กล่าวนี้.

เราจะต้องนึกอดสู ต่อเพื่อนมนุษย์ต่างชาติต่างศาสนา หรือว่าอดสูต่อ พุทธบริษัทต่างนิกาย ถ้าหากว่าคนอื่น พวกอื่น ศาสนาอื่น ลัทธิอื่นเขาเฉยได้ แล้วเราเฉยไม่ได้ เรามีความหัวนัวไปตามความโลภ ความโกรธ ความหลง

ความเกลียด ความกลัว เราเคยไม่ได้; นี่เราควรจะละอายในข้อที่ว่าเรายังไม่เป็นพุทธบริษัท.

สำหรับการปฏิบัตินั้นเขามีวิธีทำตามแบบอย่างของเขา ส่วนเราก็มีวิธีทำตามแบบอย่างที่เรามี คือวิธีการเห็น อิตทัปปัจจยตา ซึ่งเรากำลังศึกษากันมาเรื่อย ๆ ก็จะทำให้มองเห็นแจ่มต่ออิตทัปปัจจยตานั่นจริง ๆ. นี่ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งอกตั้งใจอย่างนี้ แล้วเราก็จะแก้ปัญหิต่าง ๆ ที่ เป็นความทุกข์ยากลำบาก ทั้งส่วนตัว ส่วนรวม ส่วนสังคมได้.

เดี๋ยวนี้เราอยู่ในฐานะที่ว่า แก้ปัญหาของเด็กอมมือนี่ก็ยังไม่ได้; ทำไมจะไปแก้ปัญหาคือเด็กวัยรุ่นหรือคนแก่หัวหงอกได้. เราแก้ปัญหาคือเด็กอมมือนี่ก็ยังไม่ได้ ทำไมจะต้องหัวเราะ ทำไมจะต้องร้องไห้ ทำไมจะต้องเป็นอย่างนี้ ๆ; เราก็ยังไม่รู้ แล้วก็แก้ไม่ได้. หรือว่าเด็กอมมือของเรา กำลังจะเติบโตขึ้นมาในลักษณะที่ผิด หมายความว่าที่ผิดต่อหลักของธรรมะ แล้วจะต้องเป็นทุกข์ แต่เราก็ยังไม่แก้ไม่ได้. ไม่เท่าไร เราก็จะมีเด็กโต เด็กวัยรุ่น ที่เป็นปัญหามากขึ้นไปกว่านี้ ในโลกนี้ และไม่ว่าประเทศไหน. ประเทศไหนยิ่งบ้ามาก ประเทศนั้นก็ยิ่งมีความยุ่งยากเร็วมาก.

พุทธบริษัทไม่ควรจะเป็นอย่างนั้น เพราะมีหลักประกัน คือความรู้เรื่องอิตทัปปัจจยตา; เมื่อรู้แล้ว มันทำให้ไม่กล้าปล่อยตัวให้เป็นบ้า มันน่ากลัว มันรู้จักกลัว มันจะรู้จักยับยั้งชั่งใจ รู้จักปกครองตัวเอง ให้อยู่แต่ในกฎเกณฑ์ร่องรอยที่จะไม่ต้องเป็นทุกข์.

นี่คือทั้งหมดที่ว่า เราจะต้องทบทวนกันอยู่เสมอ ในเรื่องอันเกี่ยวกับอิตทัปปัจจยตา ซึ่งได้พูดกันมาในหลายแง่หลายมุม แล้วก็ยังจะต้องพูดกันอีกต่อไป ให้ครบทุกแง่ทุกมุมเท่าที่เห็นว่าควรจะทำ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่าบางคนไม่

เหมาะที่จะทราบ ด้วยการมองจากมุมนี้; แต่เหมาะที่จะมองจากมุมอื่นหรือมุมอื่นอีก. ดังนั้นอาตมาจึงพยายามที่จะเอามาพูด ให้เป็นโอกาสที่ทุกคนจะมองเห็นได้ในแง่ใดแง่หนึ่ง มุมใดมุมหนึ่ง สำหรับคน ๆ หนึ่ง; ดังนั้นขอให้ทนฟัง. ที่ว่าทนฟังนี้ก็เพราะว่า บางคนอาจจะไม่เหมาะอย่างที่ว่ามาแล้ว ก็ารู้สึกว่าไม่ชวนฟัง แต่ว่าเพื่อเห็นแก่ผู้อื่นบ้าง ก็ควรจะทนฟัง เพื่อว่าให้ได้กล่าวกันทุกแง่ทุกมุม เป็นเรื่องที่สามารถทำได้.

ในวันนี้จะได้กล่าวในแง่มุมที่ว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการในทุกแขนงของสิ่งที่มีชีวิต.** สิ่งที่ไม่มีชีวิต มันไม่มีความรู้สึก, เมื่อไม่มีความรู้สึก ปัญหา ก็ไม่มี, เพราะฉะนั้นจึงไม่ต้องพูดถึงกันก็ได้. ถ้าจะพูดก็พูดเพื่อเปรียบเทียบให้รู้จักสิ่งต่าง ๆ ดี สำหรับซึ่งเป็นสัตว์ที่มีชีวิต และมีความรู้สึกไว มีความรู้สึกสูง มีความรู้สึกลึกซึ้ง จนเกินประมาณไปเสียอีก.

สิ่งที่เรียกว่าชีวิต นี้มีหลายระดับ นับตั้งแต่ระดับที่เป็นพืชพันธุ์ไม้ เป็นต้นไม้ เป็นหญ้าบอน เป็นตะไคร้ เป็นจุลินทรีย์ไปในที่สุด นี่คือประเภทพืช; สูงขึ้นมามันก็จะเป็นประเภทสัตว์ สัตว์เล็กสัตว์น้อย สัตว์เคลื่อนที่ได้ สัตว์เคลื่อนที่ไม่ได้ กระทั่งมาเป็นสัตว์คน. ทีนี้ถ้าสูงขึ้นไปอีกจะเป็นอะไร? เขาพูดกันว่า (อาตมาก็ไม่เคยเห็น) เป็นเทวดาบ้าง เป็นยักษ์บ้าง เป็นมารบ้าง เป็นพรหมบ้าง ไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน แต่ก็ถูกนับไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่มีความรู้สึก ที่สูงขึ้นไปกว่าคน. แล้วอาจจะนับสิ่งที่ไม่ใช่คน หรืออมนุษย์ใด ๆ เข้ามาอีกก็ได้ ในฐานะที่ว่า มันก็เป็นสิ่งที่มีความรู้สึกกับเขาด้วยเหมือนกัน.

แต่ถ้าเอาสำหรับเรา ที่จะเห็นกันชัด ๆ อยู่แล้ว ก็เอาพืชพันธุ์ไม้นี้ อย่างหนึ่ง แล้วก็มาถึงสัตว์เดรัจฉาน แล้วก็มาถึงคน ๓ ขั้นนี้ก็พอ. ถ้าจะมีเทวดา มาร พรหม

อะไรบ้าง ก็มีกันในภาษาจิตใจ คือว่าคนนั้นแหละ ถ้ามีจิตใจดังดงามในระดับหนึ่ง ก็เรียกว่า เทวดา; หรือถ้าสะอาด ละเอียด ประณีต สุขุมขึ้นไปอีก ก็เรียกว่า พรหม เป็นต้น. ถ้ามันเกิดบ้าขึ้นมา ก็เรียกว่ามันเป็นยักษ์ เป็นมาร เป็นผี เป็นปีศาจ; ก็แล้วแต่จะเรียก. รวมแล้ว มันรวมอยู่ได้ในสิ่งที่เรียกว่าคน.

ที่นี้สิ่งที่มีชีวิตที่เป็นต้นไม้นี้ มันต่ำมาก มีความรู้สึกได้น้อยมาก ตื้นมาก. ที่เป็นสัตว์ มันก็รู้สึกได้สูงกว่า เร็วกว่า มากกว่า ยิ่งขึ้นไป. กระทั่งเป็นคน ซึ่งยังมีความรู้สึกไว เร็ว สูง มากขึ้นทุกทีในเวลานี้ จนจะบังคับตัวเองไม่ได้กันอยู่แล้ว. นั้นแหละมีโอกาสที่ว่าจะได้เป็นยักษ์ เป็นมาร หรือเป็นพรหม หรือเป็นเทวดาอะไรกันได้ตามใจชอบ คือจิตใจที่กลบกลอกเปลี่ยนแปลงได้ไว อย่างนั้นอย่างนี้.

ที่นี้ก็จะพูดตัดบทเสียเลยว่า จะเป็นสิ่งที่มีชีวิต ชนิดต้นไม้ หรือชนิดสัตว์ หรือชนิดคนก็ตาม ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา ในเนื้อในตัวของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ความคิดของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, การกระทำพูดจาอะไรของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตาไปหมด. เช่นจะพูดอะไรออกมาสักคำหนึ่ง มันต้องมีเหตุปัจจัย อย่างนี้ ๆ ๆ ๆ ก่อน มันจึงจะพูด แล้วพูดออกมาอย่างนี้; ส่วนใหญ่ก็คือความคิด. เมื่อมีความคิดอย่างไร มันก็พูดออกมาอย่างนั้น ความคิดนั้นมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมันมีปัจจัยอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้มันคิดอย่างนั้น. เช่นมันเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น หรืออะไรก็ตาม ในลักษณะอย่างหนึ่งแล้ว มันก็เกิดเป็นความคิดอย่างหนึ่ง. ที่นี้เราก็มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ฯลฯ อยู่ตลอดเวลา ไม่มีที่สิ้นสุด. นี้ คนก็ตาม สัตว์ก็ตาม มันเป็นอย่างนี้.

สำหรับต้นไม้ เราไม่รู้ไม่ได้ว่า มันมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ครบถ้วน เหมือนกับคน; แต่เรารู้ว่า อย่างน้อย มันก็มีบ้างเหมือนกัน สำหรับรู้สึก เช่นทางผิวเปลือกไม้ หรือว่าทางใบทางต้น มันก็มีความรู้สึก เพราะว่ามันต้องการอาหาร

มันต้องการแสงแดด มันต่อสู้ทุกอย่าง เพื่อให้มีชีวิตรอดอยู่. นี่คือการเป็นอิทัปปัจจยตา ในชีวิตของต้นไม้หรือว่าในระดับต้นไม้ แปลว่าบรรดาสิ่งที่มีชีวิตแล้ว ก็เป็นตัว อิทัปปัจจยตา ซึ่งกำลังเป็นไปตามกฎและมีผลเกิดขึ้นตามกฎ; เรียกว่ามันกำลังเป็นตัว อิทัปปัจจยตา อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ตลอดเวลา. มันร้องตะโกนอย่างนี้ อยู่ตลอดเวลา แต่เราไม่เคยให้ความสนใจ.

ทีนี้จะดูกันให้ละเอียดลงไป จะเป็นคน หรือเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือเป็นต้นไม้ มันก็ยังมีเป็นวัย ๆ วัยแรกรอก แรกเกิด แรกเติบโต, แล้วก็วัยปานกลาง, แล้วก็วัยแก่เฒ่าชรา; อย่างที่คนเราเรียกว่าวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยผู้ใหญ่ วัยคนแก่ วัยคนชรา... นี่หมายความว่า ไม่ว่าในวัยไหนก็ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา.

สิ่งที่เรียกว่า “วัย” มีความหมายขึ้นมา เพราะสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. ถ้าไม่มี อิทัปปัจจยตาสิ่งที่เรียกว่าวัยนั้นจะไม่มี. เพราะว่าถ้าไม่มี อิทัปปัจจยตา แล้วสิ่งทั้งหลายจะคงที่ จะไม่เปลี่ยนแปลงเพราะฉะนั้นมันก็ไม่มีวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยแก่เฒ่าไปได้; มันมีไม่ได้. แต่เพราะเหตุที่มี อิทัปปัจจยตาเป็นผู้มีอำนาจ ควบคุม บันดาลสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่ จึงมีความเปลี่ยนแปลง; แล้วสิ่งที่เรียกว่าวัยบ้าง อายุบ้าง อะไรบ้าง มันก็เกิดขึ้น; แล้วก็บัญญัติให้เป็น คนเด็ก คนหนุ่มสาว คนผู้ใหญ่ คนแก่คนเฒ่า. ฉะนั้นจึงเป็นอันว่าไม่มีทางยกเว้นอีก ว่าชีวิตที่มีอยู่ชีวิตหนึ่ง ไม่ว่าในวัยไหน จะเป็นวัยก่อนปฏิสนธิ แล้วเจริญเติบโต กระทั่งตายลงไป มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ทั้งนั้น.

ทีนี้ อยากจะดูกันอีกนิดหนึ่งว่า ในบรรดาสิ่งที่มีชีวิต โดยเฉพาะคนนี้เป็นสัตว์ที่มีความรู้ ความสามารถ ความฉลาด ก้าวหน้า มีวิวัฒนาการมาก จนมีการศึกษา. ส่วนสัตว์ทั้งหลายไม่มีการศึกษา สิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามสัญชาตญาณ; แม้ว่าสัตว์บางชนิดจะถูกฝึกฝนให้ฉลาดขึ้นมา ทำอะไรได้แปลก ๆ มันก็ยังเป็น

ลักษณะของสัญญาตญาณอยู่นั่นเอง คือสัญญาตญาณแห่งความจำได้ ความที่รักจะมีชีวิตอยู่ มันก็ต้องรู้จักต่อสู้ หรือกระทำ. เช่นว่าสุนัขรู้จักทำให้ลูกใจเจ้าของ นี่มันก็ไม่มีความรู้สึกถึงขนาดว่า จะทำให้ลูกใจเจ้าของ มันรู้สึกแต่เพียงว่า ถ้าทำอย่างนั้นเขาให้กินมากกว่านั้น; มันก็เลยทำอย่างนั้น มันก็ได้กินมากกว่านั้น; มันก็เลยทำไปด้วยสัญญาตญาณ. แม้ว่ามันจะฉลาดอยู่มากๆ มันก็ยังอาศัยสัญญาตญาณเป็นส่วนใหญ่. การศึกษาอบรมอย่างมนุษย์ มันยังไม่ถึงขนาดที่จะเรียกอย่างนั้นได้.

ฉะนั้นเราจึงถือว่ามนุษย์เท่านั้น ที่จะทำอะไรได้มากไปกว่าสัญญาตญาณ; หรือถ้าพูดอีกอย่างหนึ่งซึ่งถูกกว่า ก็คือว่าสัญญาตญาณของมนุษย์ อาจจะเปลี่ยนแปลงได้มาก ได้ง่าย ได้เร็ว ได้ไกล กว่าสัญญาตญาณของสัตว์เดรัจฉาน. เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงมีความคิดก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงมากและเร็ว เร็วเหลือจะเร็ว เร็วจนเรียกว่า ยิ่งกว่าวิ่ง. ภายในไม่ถึง ๑๐๐ ปี มนุษย์ก้าวหน้าในวิชาความรู้ จนถึงกับไปโลกพระจันทร์ได้. แต่ถ้าก้าวหน้าอย่างสัตว์เดรัจฉานแล้ว แม้จะล้านๆ ปี มันก็ไม่มีความที่จะเป็นไปได้. ที่สุนัขก้าวหน้าจนถึงขนาดที่เรียกว่ารู้จักทำให้เจ้าของรักอย่างนี้ ก็ใช้เวลาเป็นร้อยปีพันปีหรือหลายพันปี.

นี่ก็เห็นได้ว่า การศึกษานี้ก็มีอำนาจมากโข **แต่มันจะเอาชนะอิทัปปัจจยตา ได้หรือไม่?** ขอให้ตัดบทกันอย่างง่าย ๆ ว่า มันไม่มีทางจะเป็นไปได้ เพราะว่า ตัวการศึกษานั้นเองมันก็เป็น **อิทัปปัจจยตา** อยู่แล้ว; กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่พบบั้นมามันก็ยิ่งเป็นอิทัปปัจจยตา ฉะนั้นมนุษย์จะรู้อะไรเพิ่มขึ้นมาใหม่ ทำอะไรได้ใหม่มันก็เป็นตัว อิทัปปัจจยตา ไปเสียหมด. กระทั่งความรู้ที่จะไปโลกพระจันทร์ได้ มันก็เป็นตัวอิทัปปัจจยตา; แม้การกระทำจนไปได้จริง หรือเหยียบลงไปได้จริงมันก็เป็นอิทัปปัจจยตา อยู่ในตัวมันเองฉะนั้นเราจึงเรียกได้ว่า แม้การศึกษา หรือไม่มีการศึกษาเลย มันก็เป็นเรื่อง อิทัปปัจจยตา ไปหมด. เพราะตัวการศึกษาก็เป็น

อิทัปปัจจยตา, การที่ไม่มีการศึกษามันก็เป็น อิทัปปัจจยตา; เพราะมันมีเหตุปัจจัยอย่างนั้น ๆ มันจึงมีการศึกษาไม่ได้. ดังนั้นจะเอาการศึกษามาเป็นเครื่องลบล้างอิทัปปัจจยตา นั้นไม่มีช่องทาง แม้แต่ประการใด.

การศึกษาที่มีได้ตามธรรมชาติ เช่นที่มนุษย์คนปารู้จักทำบ้านทำเรือนอะไรนี้ มันเป็นการศึกษาชนิดที่ธรรมชาติบีบบังคับ. แต่ที่นี้เราก็มีการศึกษาที่ผิดธรรมชาติ นี่เพราะมนุษย์มันฉลาด มันจึงมันนี้ได้เอง จนกระทั่งมันรู้จักคำพูดที่มีความหมาย ทำเสียงให้มีความหมาย ไม่เหมือนกับเสียงสัตว์; กระทั่งมันรู้จักใช้หนังสืออย่างนี้ กระทั่งมันรู้จักวิชาความรู้ที่ทำอะไรให้แปลก ถึงขนาดที่ว่าไปโลกพระจันทร์เป็นต้น. ทุกกระเปียดนี้ หรือว่าทุก ๆ อนุของความเปลี่ยนแปลงนั้น มันเป็นอิทัปปัจจยตาไปหมด; ซึ่งตัดบทว่าจะมีการศึกษา หรือไม่มีการศึกษา ก็เป็นอิทัปปัจจยตา เหมือนกันหมด; มีอย่างครึ่ง ๆ กลาง ๆ ก็ยังคงเป็นอิทัปปัจจยตา, มีอย่างอันธพาลก็เป็น อิทัปปัจจยตา, มีอย่างบัณฑิตก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

เป็นอันว่าชีวิตที่เต็มอยู่ด้วยการศึกษา ชนิดไหนก็ตาม เป็นตัว อิทัปปัจจยตา คือความเป็นไปตามปัจจัย เปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัย เสมอกันไปหมด; เรียกว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการ.** อย่าเข้าใจว่าวิวัฒนาการ-วิวัฒนาการ เจริญยิ่งขึ้น ๆ ไป แล้วมันจะพ้นจากอำนาจของ อิทัปปัจจยตา. **เมื่อเจริญไปตามความรู้สึกของมนุษย์ที่ไม่รู้จัก อิทัปปัจจยตาแล้ว มันไม่มีทางที่จะพ้นไปจากอำนาจบีบบังคับของอิทัปปัจจยตา.**

อาจจะฟังไม่ทัน หรือไม่เข้าใจ ก็จะถูกซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า คนที่ไม่รู้เรื่องอิทัปปัจจยตานั่น ยิ่งเจริญเท่าไร มันจะยิ่งยื่นคอเข้าไปในบ่วงของอิทัปปัจจยตามากเข้าเท่านั้น; ก็ให้มันเจริญไปซิ คนที่ไม่รู้อิทัปปัจจยตา นี่ มันจะก้าวหน้ามันจะเจริญ มันค้นคว้าทดลองอะไร มันก็จะยิ่งเป็นการยื่นคอเข้าไปในบ่วงของ

ความทุกข์มากยิ่งขึ้นไปอีก; เว้นเสียแต่ว่า เขาจะมาศึกษาเรื่อง อิทัปปัจจยตา ให้เข้าใจถูกต้อง แจ่มแจ้งถึงที่สุดนั่นแหละ จึงจะค่อย ๆ ถอยออกมา จากบ่วงหรือ หลุม หรือเหว หรืออะไรของ อิทัปปัจจยตาแต่ถ้าความถูกต้องนั้นเป็นไปถึงที่สุด ตามระบบของการศึกษา การประพฤติปฏิบัติแล้ว มันจะไปถึงที่สุดที่จบซึ่ง อิทัปปัจจยตา นำไปให้ คือความดับสิ้นเชิงแห่งความทุกข์.

ความที่ความทุกข์ดับหมด นี่เราเรียกว่า เป็นจุดมุ่งหมายหรือเป็นผล อันหนึ่ง. จะถึงได้โดยวิธีใด? ถึงได้ด้วยความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา; แล้วก็ควบคุม ให้เป็นไปตามในทางที่ว่า มันจะมีอำนาจน้อยลง มีอำนาจน้อยลง คือมีการปรุงแต่ง น้อยลง.

พูดอีกทีหนึ่งก็ว่า มันไม่ปรุงแต่งไปในทางที่จะให้เกิด ความโลภ ความ โกรธ ความหลง; แต่มันปรุงแต่งไปในทางที่จะให้สิ้นสุด แห่งความโลภ ความ โกรธ ความหลง. เมื่อสิ้นสุดลงที่จุดใด อันนี้ก็เป็นความสิ้นสุดแห่งความทุกข์ ความดับสนิทสิ้นเชิงแห่งความทุกข์. นี่แหละความดับสนิทสิ้นเชิงแห่งความทุกข์ ก็มีขึ้นมาได้ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา คือมันต้องมีการกระทำที่ถูกต้องตาม กฎเกณฑ์อันนั้น มันจึงจะถึงนิพพานได้.

สิ่งที่เรียกว่า **นิพพานนั้นไม่ใช่ตัว อิทัปปัจจยตา** แต่ว่าเป็นสิ่งที่ เป็น จุดหมายปลายทางของอิทัปปัจจยตา; และถึงได้ด้วยการที่จะเป็นไปอย่างถูกต้องตาม กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. แต่ถ้ามองให้ลึกกว่านั้น **นิพพานซึ่งเป็นอสังขตธรรม นั้น รวมอยู่ในพวกที่เป็นกฎ;** หมายความว่า เป็น ตถตา คือ “ความเป็น อย่างนั้น”.

อิทัปปัจจยตา ที่เป็นตถตา นั้น มันมีอยู่ ๒ อย่าง. พูดอีกทีหนึ่ง ก็คือว่า **ความเป็นอย่างนั้น** มีอยู่ ๒ อย่าง **ความเป็นอย่างนั้น** ชนิดที่ไม่

เปลี่ยนแปลง ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย นั้นก็มี; ความเป็นอย่างนั้น เช่นนิพพานเป็นต้น; แล้วความเป็นอย่างนั้น ชนิดที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเรื่อย จะต้องเป็นความทุกข์ อย่างนี้มันเป็นตถตาที่เป็นไปเพื่อความทุกข์. **ที่นี่เราก็คงต้องรู้จักให้ดีขึ้น ๒ อย่าง** แล้วเราก็อธิษฐานเลือกเอาอย่างที่เราจะเป็นไปเพื่อความหมดทุกข์ ไม่มีทุกข์.

ดังนั้นก็ขอให้ถือว่า ไม่ใช่ของแปลก ทั้งนิพพานและทั้งวิมุตติสงสาร. ถ้าเข้าใจเรื่องที่ดี ก็จะเห็นว่า**นิพพานก็สักแต่นิพพาน. วิมุตติสงสารก็สักแต่วิมุตติสงสาร;** ไม่ใช่ตัวตัวตน ไม่ใช่สิ่งที่พึงยึดมั่นถือมั่น. ถ้าไปมองเห็นนิพพาน โดยความเป็นสิ่งที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นแล้ว มันก็จะไม่เป็นนิพพานขึ้นมาได้. เพราะฉะนั้นมันจึงเป็น **ตถตา** เหมือนกันหมด คือยึดมั่นถือมั่นไม่ได้. จะเป็นตถตา ฝ่ายที่เปลี่ยนแปลงก็ตาม, ฝ่ายที่ไม่เปลี่ยนแปลงก็ตาม; มันยึดมั่นถือมั่นไม่ได้.

อย่างนี้เรียกว่าเรารู้เรื่อง ตถตาชัดเจนถึงที่สุด สามารถที่จะนำชีวิตนี้ไป ให้มันพ้นจากความทุกข์ได้ เพราะความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา, แล้วก็**อาศัยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ให้เป็นไปตามทางที่จะดับเสียได้ ซึ่งกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา นั้นเอง.** มันก็ไม่มีอะไรมากกว่านี้.

ฟังดูมันจึงคล้ายกับพูดวณอยู่ที่นี้. เพราะความเป็น อิทัปปัจจยตา นั้น มีหลายแง่หลายมุม หลายเหลี่ยม หลายแพรง. เดินให้ถูกแพรง ที่ควรจะเดิน มันก็ไปสู่ความดับทุกข์; เมื่อเดินไม่ถูกแพรงที่ควรจะเดิน มันก็วนเวียนอยู่ที่นี้ คือในวงของ อิทัปปัจจยตา ที่เป็นความทุกข์, เพราะความที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย. นี่เป็นสิ่งสำคัญ สำหรับสิ่งที่มีชีวิต.

สำหรับวันนี้ เราจะพูดกันแต่เรื่องความเจริญ ความมีความก้าวหน้า หรือวิวัฒนาการ ว่า**อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นวิวัฒนาการ; เพื่อจะให้เราได้รู้จัก**

สิ่งที่เรียกว่าวิวัฒนาการ ถึงขนาดที่ว่าจะไม่หลงไหลในสิ่งที่เรียกว่าวิวัฒนาการ. เมื่อเราไม่หลงไหลในสิ่งที่เรียกว่า วิวัฒนาการ นั้นแหละคือ วิวัฒนาการของจิต. ถ้าจิตมันยังหลงไหลอยู่ในวิวัฒนาการของจิตนั่นเอง มันก็ยังไม่เป็นจิตที่มีวิวัฒนาการ เพราะมันยังโง่. ถ้ามันเป็นวิวัฒนาการจริง มันก็ต้องถึงขนาดที่เรียกว่า ไม่ชอบ หรือว่าไม่หลงไหล ไม่บ้า ในเรื่องวิวัฒนาการอีกต่อไป.

เดี๋ยวนี้ทุกคนยังเป็นบ้า ยังหลงในวิวัฒนาการ คือยังอยากจะวิวัฒนาการอยู่เรื่อย. สำหรับวิวัฒนาการนี้เป็นตัว อธิปไตยจยตา อาตมาต้องการจะพูดอย่างนี้. เราไปหลงไหล มันก็โง่ คือเป็นความโง่, เมื่อไม่ได้เข้าใจ ก็เป็นความโง่, เมื่อยังสงสัยพะวงอยู่ก็เป็นความหลง. เมื่อมันไม่พ้นไปจากความโง่ ความโง่ ความหลงแล้ว, จะเป็นวิวัฒนาการได้อย่างไร. มันก็มีแต่ว่าโง่มากขึ้น หลงมากขึ้น เท่านั้นเอง; อย่างนี้ไม่ควรเรียกว่าวิวัฒนาการ.

เอาละทีนี้เราจะพูดทางร่างกายกันก่อน วิวัฒนาการทางกาย. ดูให้ดีเราพูดกันมาก มนุษย์ก็ชวนขวายคั่นคว่ำกันมากในเรื่องวิวัฒนาการ. พวกนักวิทยาศาสตร์ที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา ก็ชวนขวายเรื่อง วิวัฒนาการทางวัตถุ จนรู้เรื่องวิวัฒนาการทางวัตถุ เช่นกฎวิวัฒนาการของนักชีววิทยา คือนักวิทยาศาสตร์ เช่น ดาร์วิน หรือเช่นอะไรเหล่านี้เป็นต้น; เขาก็รู้จักวิวัฒนาการของสิ่งที่มีชีวิตส่วนที่เป็นวัตถุ ว่านับตั้งแต่โลกยังไม่มีอะไร นอกจากเป็นก้อนไฟ หินไฟ หรืออะไร ลูกเป็นไฟอยู่ก่อนหนึ่งเท่านั้น แล้วโลกมันค่อยเปลี่ยนแปลงไป ๆ จนค่อย ๆ มาเป็นโลกที่มนุษย์อยู่ มีอะไรอยู่อย่างเดี๋ยวนี้. ลองคิดดูวิวัฒนาการก็คือ ความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุก่อน, พร้อมกันนั้นก็ยังมีเรื่องทางที่ไม่ใช่วัตถุ หรือทางจิตใจ ซ่อนอยู่ในนั้น; ถ้าไม่เป็นอย่างนั้นโลกที่ไม่เคยมีต้นไม้ที่มีชีวิต ไม่มีสัตว์ หรือมนุษย์ที่มีชีวิต นี่มันจะมีขึ้นมาอย่างไรได้. ในเมื่อโลกแท้ ๆ ที่แรกนั้น ถือกันว่าเป็นไฟที่เหลวคว้างอยู่อย่างเดียว จนกว่าไฟจะเย็นเป็นหินชนิดหนึ่งไปทั้งก้อน

ของโลก เรียกว่าหินไฟ หินอิกเนียส หินอะไรก็ได้แต่จะเรียก. และบอกว่า
 ในหินชนิดนั้น มีแร่ธาตุนานาชนิดรวมกันอยู่ในหินชนิดนั้น ฉะนั้นเมื่อล้าน ๆ ปี
 ต่อมา หินที่เย็นแล้วนั้น มันเกิดการเปลี่ยนแปลง จากแสงอาทิตย์บ้าง จากอื่นบ้าง
 มันสลายตัว เป็นส่วนน้อย ๆ เป็นอณู แล้วมันก็แยกไปตามอณูที่มีน้ำหนักต่าง ๆ กัน;
 ฉะนั้นธาตุต่าง ๆ มันจึงแยกไปรวมกันเป็นพวก ๆ. อณูของธาตุที่มีน้ำหนักมาก
 มันก็ไหลไปกองกันอยู่ที่แห่งหนึ่ง, อณูของธาตุที่มีน้ำหนักต่างกัน มันก็แยกไป
 กองอยู่ที่อีกแห่งหนึ่ง ๆ, อย่างนี้เรื่อย ๆ ไป จนโลกนี้มีธาตุที่ประกอบอยู่ด้วยธาตุ
 เป็นธาตุ ๆ อยู่ในส่วนหนึ่ง ๆ ของโลก เช่นมีทองคำ มีดีบุก มีอะไรก็ตามใจ
 ทุกธาตุที่มันรวมอยู่ในโลกเป็นสาย ๆ ๆ ๆ เป็นกอง ๆ กลุ่ม ๆ. อย่างนี้มันไม่เคยมี
 แล้วมันมีขึ้นมาได้.

อีกทางหนึ่งซึ่งเมื่อความร้อนเหล่านี้นั้นไม่มีแล้ว ความชื้นมันก็มี; ความ
 ชื้นมันก็มากขึ้นจนเป็นน้ำ จนมีฝนตก. ทั้งแดดทั้งฝนช่วยกันทำให้โลกนี้เปลี่ยน
 มันก็เปลี่ยนไป ๆ. พอมีน้ำในผิวโลก ความหมักหมมในน้ำก็ทำให้เกิดสิ่งใหม่
 ที่เรียกว่าเซลล์ที่มีชีวิต มันก็มาเป็นเซลล์ ที่มีชีวิตมีความรู้สึก สิ่งที่เราเรียกว่าใจ
 หรือธาตุจิตใจ ธาตุมโน ธาตุวิญญาน ก็เริ่มแสดงตัวออกมา. ที่แรกมันไม่ปรากฏ;
 มันไม่รู้จะแสดงได้อย่างไร เพราะมีแต่ไฟที่ลุกเป็นดวงอยู่; เมื่อเย็นแล้ว แล้วก็มี
 น้ำแล้ว มันจึงจะมีโอกาสที่ให้สิ่งที่เป็นธาตุชีวิต ธาตุความรู้สึกนี้ แสดงตัวออกมา
 ในเซลล์เล็ก ๆ. ต่อมาหลาย ๆ เซลล์รวมกันเป็นหน่วยหนึ่ง กระทั่งหลาย ๆ กลุ่มนั้น
 รวมกันเป็นสัตว์ตัวหนึ่ง เป็นต้นไม้ขึ้นมา เป็นสัตว์มีชีวิตขึ้นมา จนเจริญเติบโตเป็นสัตว์
 เป็นต้นไม้ชนิดที่เห็นอยู่ในเวลานี้.

ฉะนั้นขอทำว่า ให้ไปดูกันในแง่ไหน เหลี่ยมไหน อย่างไรก็ตาม มัน
 ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา รุนแรงมากขึ้นไปอีก คือเป็น **อิทัปปัจจยตา ถึงขนาดที่ว่า**

ดวงไฟที่ลุกโพล่ง ๆ อยู่ นั่น มากลายเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นต้นไม้ เป็นอะไร อย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่ที่นี่ มานั่งกันอยู่ที่นี่; ซึ่งเมื่อก่อนนี้มันไม่มี มีแต่โลกซึ่งกำลังลุกเป็นไฟ.

ถ้า อิทัปปัจจยตา ไม่เก่งจริง มันไม่ทำให้สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้; ฉะนั้นขอให้มองดูกันในแง่นี้ ว่าวิวัฒนาการในส่วนวัตถุนี้ ก็คือ อิทัปปัจจยตา ตามการค้นคว้า ตามการศึกษา ความรู้ ของนักวิทยาศาสตร์ นักชีววิทยารวมกันทั้งหมด ที่แยกเกียรติยศให้แก่ชาลส์ ดาร์วิน ว่าเป็นหัวใจในวิชาแขนงนี้. นี่เรียกว่า พูดกันตามจริง พูดกันด้วยวิทยาศาสตร์ ที่มีวัตถุพิสูจน์ได้ ร่างกายมันก็วิวัฒนาการมาในลักษณะนี้ จนกระทั่งเป็นฐานที่ตั้ง สำหรับให้สิ่งที่เรียกว่า จิตหรือนามธรรมนั้น มีโอกาสแสดงตัวออกมาได้ เป็นชีวิตที่มีความรู้สึกได้ เป็นต้นไม้เป็นสัตว์ เป็นคน; เกินกว่านั้นก็เป็นเทวดา เป็นพรหม เป็นอะไรไปทางจิตใจ.

ถึงแม้ทางศาสนาไม่เชื่ออย่างนั้น โดยเฉพาะศาสนาที่ถือว่า มีพระเจ้า เชื่อพระเจ้า, เขาก็ไม่เชื่ออย่างที่ดาร์วินว่า เพราะมันเสียหายแก่นหลักของศาสนา ที่พูดว่า พระเจ้าต่างหากเป็นผู้สร้างมนุษย์ สร้างสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งมนุษย์; ไม่ใช่เป็นเองอย่างนั้น. เรามีตุ๊กตาปั้นอยู่ตัวหนึ่ง เป็นรูปลิงเอาหัวกระโหลกมนุษย์มาพิจารณา ดู แล้วลิงตัวนั้นก็นั่งอยู่บนกองหนังสือชีววิทยากองสูงเสียด. นี่พวกศาสนาเขาเยาะเย้ยดาร์วิน; คือไม่ยอมเชื่อว่า มนุษยวิวัฒนาการมาจากดวงไฟ ซึ่งไม่มีอะไรนอกจากไฟลุกโพล่ง ๆ อยู่.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ที่เขาเชื่อว่าพระเจ้าสร้างนั้น มันก็ยังพูดไปตามวิธีที่ให้เห็นว่า เมื่อก่อนนี้มนุษย์ก็ไม่มี แล้วพระเจ้ายกบันดาลให้มี. นี่มันพูดอย่างภาษาสมมติ ภาษาอุปมา เรียกว่าภาษาคนพูด มันก็พูดอย่างคน สร้างเหมือนปั้นตุ๊กตา; ภาษาอย่างนั้นต้องตีความ. หมายความว่ายอมรับว่า มีสิ่งหนึ่ง ๆ ซึ่งมีอำนาจมาก

ที่จะทำให้สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงและเกิดขึ้น เพราะฉะนั้นแม้ว่าศาสนาไหนจะบัญญัติพระเจ้า หรือบัญญัติอะไร มันก็ไม่พ้นไปจาก ลักษณะการของ อิทัปปัจจยตา.

อย่างที่ได้กล่าวมาแล้วแต่วันก่อนว่า ตัวพระเจ้าเองนั้น ก็คือตัวกฎอิทัปปัจจยตา, การที่พระเจ้าทำให้สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปนี้ ยิ่งเป็นอิทัปปัจจยตา, เพราะมันมีการสร้าง มีการทำให้เป็นไปให้ มีการเปลี่ยนแปลง; มันเป็น อิทัปปัจจยตา ไปหมด. ลัทธิคาร์วินก็เป็น อิทัปปัจจยตา ลัทธิศาสนาที่มีพระเจ้ายิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา อย่างเต็มทีเดียวกันทั้งนั้น.

แม้พุทธศาสนาเราก็กอรับข้อเท็จจริงอันนั้น ด้วยกการบัญญัติคำว่า “อิทัปปัจจยตา”. พระพุทธเจ้าท่านตรัสคำว่า อิทัปปัจจยตา ขึ้นมาในฐานะเป็นหัวใจของพุทธศาสนา มันก็คือทั้งหมดนั่นคือ เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. เพราะฉะนั้นธรรมของพระเจ้า ไม่มีทางจะผิด. นี่ขอให้ช่วยเข้าใจกันไว้อย่างนี้ ว่าคำตรัสของพระพุทธเจ้าไม่มีทางจะผิด ทนต่อการพิสูจน์ทุกยุคทุกสมัย ทุกแง่ทุกมุม ก็คือคำว่า อิทัปปัจจยตา.

นี่แหละ เมื่อพูดถึงสิ่งต่าง ๆ ในทางวัตถุ หรือทางร่างกาย วิวัฒนาการทั้งหลายของสิ่งเหล่านั้นก็คือ อิทัปปัจจยตา. ดูง่าย ๆ ที่ว่า เนื้อหนังของคนสมัยนี้ นีลองคลำเนื้อหนังของตัวเองดู; กับเนื้อหนังของคนสมัยหิน ของมนุษย์สมัยหิน ที่ยังมีขนเต็มตัว ยังอยู่ตามโคนไม้ตามถ้ำ ไปคลำดู มันผิดกันมาก; มันมีความกระด้าง ความนุ่มนวลอะไรต่างกันมาก. ยิ่งคนสมัยนี้ที่ไม่เคยถูกลมถูกแดด แล้วยังมีการกระทำต่อผิวหนังที่เรียกว่าประเพณีผิวหรืออะไรอย่างนี้ ด้วยอาหารการกิน ด้วยการถูบไล้ต่าง ๆ มันมีผิวหนังที่ผิดกันมาก ทั้งที่ว่าคนเหล่านี้มันก็มีเชื้อสายเหล่ากอมาจากคนป่าสมัยโน้น. นี่ความเปลี่ยนแปลงมันมีอย่างนี้เอง.

ดังนั้นอย่าเข้าใจว่า เป็นคนละเรื่อง; มันมีเรื่องเดียวคือเรื่องความเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ถ้าคนปาสมัยโน้นมาลูบคลำเนื้อหนังของคนสมัยนี้ มันจะคิดว่าเป็นสัตว์อีกชนิดหนึ่ง เป็นเทวดา เป็นอะไรก็ไม่รู้. ดูการเป็นอยู่ของคนสมัยนี้ คนปาสมัยโน้นจะต้องคิดว่า พวกเราธรรมดา ๆ นี่เป็นเทวดากินอาหารกันอย่างไร มีเครื่องมือเครื่องใช้อย่างไร แม้แต่ห้องส้วมห้องน้ำอย่างไร แต่งเนื้อแต่งตัว เครื่องนุ่งห่มอย่างไร. ไปดูซิ! พวกคนปาสมัยโน้นเขากินอย่างไร เขานอนอย่างไร เขาถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะอย่างไร มันไม่มีอะไร แล้วมันตรากตรำอยู่ด้วยลม แดด ฝน จนผิวหนังมันแข็งกระด้าง แทบจะยังไม่เข้าแล้ว, มันก็ต้องนึกว่าอย่างคนเป็นอยู่เดี๋ยวนี้เป็นเทวดา. บางทีจะเกิดเป็นเทวดาชั้นแรกขึ้นมาที่มนุษย์สมัยนี้; แล้วมนุษย์สมัยนี้ยังหวังที่จะมีเทวดาอย่างชนิดอื่นอีก. รวมความว่า วิวัฒนาการทั้งหมดทั้งสิ้นในทางวัตถุเนื้อหนังร่างกายนี้คือตัว อิทัปปัจจยตา, ไม่มีสิ่งอื่น.

ที่นี้ดูทางจิตใจ มันก็มีวิวัฒนาการ จากความที่ไม่รู้ตัว, แล้วก็มา ยึดติดยึดตัว คือรู้ตัวสำหรับจะยึด, แล้วก็มา รู้สำหรับที่จะไม่ยึด มีอยู่ ๓ ชนิดเท่านั้นแหละ ในส่วนที่เกี่ยวกับจิตใจนี้. วิวัฒนาการทางจิตมนุษย์อันดับแรก แม้จะขึ้นมาจากสัตว์แล้ว ก็ยังไม่มีรู้ตัว; มันยังเพิ่งมาจากสัตว์หยก ๆ ยังไม่มีการบัญญัติว่าอะไรดี อะไรชั่ว, ยังไม่มีการบัญญัติว่านุ่งผ้าหรือไม่นุ่งผ้า เพราะฉะนั้นคนสมัยนั้น จึงไม่มีคำว่านุ่งผ้า หรือไม่นุ่งผ้า มันก็ปล่อยไปตามสะดวก แล้วมันจะรู้ตัวได้อย่างไร.

นี่ตามคัมภีร์ของพวกคริสเตียน บรรยายเรื่องนี้ไว้ให้เข้าใจได้ง่ายมาก. มันต้องถึงขนาดที่เรียกว่าได้กินผลไม้อะไรชนิดหนึ่ง มันจึงจะรู้จักว่า อ้าว! ไม่ได้ นุ่งผ้า เกิดความแตกต่างระหว่างการนุ่งผ้ากับไม่นุ่งผ้า, เกิดความแตกต่างระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย, เกิดความแตกต่างระหว่างความดีกับความชั่วในที่สุด. ระดับแรก ไม่รู้จักดี ไม่รู้จักชั่ว, มันจึงเหมือนกัน ดีหรือชั่วไม่รู้. เมื่อไม่รู้ว่าเป็นดีหรือไม่ดี มันก็เลยมีแต่สิ่งเดียวที่เหมือนกัน.

ต่อมามนุษย์รู้ว่ามิดีกับชั่ว มีเป็น ๒ อย่าง พอวิวัฒนาการถึงขนาดหรือถึงระดับหนึ่ง ซึ่งทำให้รู้จักดี รู้จักชั่ว; อย่างพวกศาสนาคริสต์ยืนเขาว่ากินผลไม้ต้นนั้นเข้าไปแล้ว. **แต่มันไม่รู้จักรู้จักชั่ว อย่างถูกต้อง** หรือถึงที่สุด; เป็นของได้รู้ใหม่ มันก็เลยรู้สำหรับยึดถือเรื่องดีเรื่องชั่ว ก็เลยติดดีกันเป็นการใหญ่ ตำนานติเตียนเรื่องชั่วกันเป็นการใหญ่ ยกย่องสรรเสริญเรื่องดีกันเป็นการใหญ่; นี้เรียกว่า ติดดี ติดชั่ว.

มันจะเป็นอย่างนี้อยู่พักหนึ่งยุคหนึ่ง จนกว่าจะเกิดคนฉลาดอย่างพระพุทธรเจ้าหรือท่านองพระพุทธรเจ้าเข้าไปแล้ว ว่าอ๊อ! นี่ไม่ไหว จะมาติดดีติดชั่วแบบนี้จิตใจยังไม่เป็นสุขได้ ยังไม่สงบระงับได้; มันจึงรู้จักชั่วนี้สูงขึ้นไป จนถึงขนาดที่เรียกว่าไม่ควรจะยึดมันถือมัน. นี่เป็นจิตระดับที่ไม่ยึดมันถือมันในเรื่องดีเรื่องชั่ว; เป็นจิตอยู่เหนือดี-เหนือชั่ว.

เราจึงได้ครบเป็น ๓ ระดับในทางจิตใจ ที่มีวิวัฒนาการว่า ครั้งแรกที่สุด ไม่มีดีไม่มีชั่ว ไม่รู้ดีไม่รู้ชั่ว นี่ขั้นหนึ่ง, และครั้นยุคต่อมาก็ ยึดดี ยึดชั่ว และยุคต่อมาก็เรียกว่า เหนือดี เหนือชั่ว อยู่เหนือดี เหนือชั่ว ไม่ยึดทั้งดี ทั้งชั่ว นี่เป็นอิสระรอดพ้นออกไป เป็นนิพพาน พ้นจากการบีบคั้นของอิทัปปัจจยตา. เมื่อยังไม่รู้ดีรู้ชั่ว มันก็มี อิทัปปัจจยตา บีบคั้นอยู่แบบหนึ่ง ตามกฎเกณฑ์อันนั้น. **ที่นี้พอไปยึดดียึดชั่ว นี่คืออิทัปปัจจยตาที่สวองามที่หลอกลวงที่สุด** หลอกลวงให้ยึดดี ยึดชั่ว แต่ก็ต้องเรียกว่า วิวัฒนาการเหมือนกัน เพราะมันสูงกว่า. ที่นี้ด้วยอำนาจบีบคั้นของ อิทัปปัจจยตา ทำให้คนทนทุกข์ทรมานทรมานอยู่เรื่อย ๆ ไปนาน ๆ เข้า มันก็รู้ว่าไม่ไหว จึงไปรู้เรื่องกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตาประเภทที่จะช่วยให้ขึ้นไปจนเหนือดี-เหนือชั่ว คือถึงนิพพานหรืออะไรทำนองนั้น แล้วแต่เราจะเรียกกัน ตามระบบของศาสนาหนึ่ง ๆ.

นี้วิวัฒนาการอย่างนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่จิตใจของมนุษย์ **จะเรียกว่า โดยธรรมชาติก็ได้ โดยพระเจ้านี้ก็ได้** เพราะมันมีผลอย่างเดียวกัน. วิวัฒนาการโดยธรรมชาติมันก็คือ อิทัปปัจจยตา, วิวัฒนาการโดยพระเจ้านั่นก็คือ อิทัปปัจจยตา; เพราะได้แสดงให้เห็นแต่วันก่อนแล้วว่า พระเจ้าคืออะไร. แนวทางจิตใจของมนุษย์ ได้วิวัฒนาการไปเป็นขั้น ๆ ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา.

ขอให้หมดความสงสัยเสียที่เกิดว่า **ความเจริญวิวัฒนาการในทางจิตนั้น ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา; ต้องทำให้ถูกต้อง ต้องควบคุมให้ถูกต้อง** คือให้เป็นไปในทางที่จะอยู่เหนือความยึดมั่นถือมั่น; อย่าให้เป็นเรื่องความยึดมั่นถือมั่นมากขึ้น.

ที่นี้**ดูทางสติปัญญาที่สูงขึ้นไปอีก.** คำว่าจิตใจในที่นี้เราหมายถึง สิ่งที่มีสมรรถภาพในการคิดนี้รู้สึก หรือทำงานทางจิตใจ; ส่วนสติปัญญานั้นไม่ใช่จิตใจ ไม่ใช่ตัวจิตใจ แต่เป็นสิ่งที่จิตใจอาจจะรู้สึกได้ รู้สึกได้ทางจิตใจ หรือว่าต้องเกี่ยวกันอยู่กับจิตใจ **มันก็มีทางที่จะวิวัฒนาการของมันได้เองอีกทางหนึ่ง** คือทางสติปัญญา. นี่มันเป็นการศึกษาโดยแท้จริงของมนุษย์ที่ทำให้มีสติปัญญา มันแยกออกจากจิตใจ เราอบรมจิตใจ ไปในทางให้มีสติปัญญาก็ได้, เราอบรมจิตใจ ไปในทางให้ไม่มีสติปัญญาก็ได้; ฉะนั้นจึงถือว่า มันไม่ใช่สิ่งที่เดินทางเดียวกัน.

แต่การที่เราจะอบรมสติปัญญา ก็ต้องอบรมผ่านโดยทางจิตใจ หรือว่าการเป็นอยู่ทั้งหมด รวมทั้งร่างกาย ด้วยชีวิตทั้งหมดนี้; มีการศึกษาให้รู้ แล้วมีการปฏิบัติให้จริงไปตามที่รู้ ก็เกิดแสงสว่างอันใหม่ขึ้นมาในจิตใจ ซึ่งจะทำให้จิตใจเปลี่ยนแปลงได้ด้วย หรือว่าสามารถจะทำให้จิตใจไม่ต้องเป็นทุกข์. แม้ว่าลำพังกายตัวร่างกาย ตัวจิตใจล้วน ๆ มันจะเป็น อิทัปปัจจยตา ที่มันเปลี่ยนแปลงจะเป็นทุกข์ อยู่ตามธรรมชาติ แต่ถ้ามีสติปัญญาที่วิวัฒนาการสูงพอ มันก็จะช่วยแก้ไขเพื่อว่า

จิตใจนั้น จะไม่วิวัฒนาการไปในทางที่จะเป็นทุกข์; มันจะวิวัฒนาการไปในทางที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีทุกข์ยิ่งขึ้น, หรือทุกข์ไม่เป็น.

ฉะนั้นสติปัญญาสูงสุด มันก็หมายความว่า จิตใจนั้นได้รับการอบรมถึงที่สุด พลอยเป็นจิตใจที่สูงขึ้นไปด้วย. แต่ความสามารถหรือสมรรถภาพหรือตัวจริงนั้นมันอยู่ที่สติปัญญา. เขาจึงมีวิธีการอบรมสติปัญญา ไว้โดยเฉพาะต่างหากคือทำให้รู้แจ้ง. การอบรมจิตใจให้มีสมรรถภาพล้วน ๆ นั้นเรียกว่าอบรมจิต เป็นวิวัฒนาการของจิตล้วน ให้มีกำลังใจสูงจนถึงเหาะเหินเดินอากาศ แสดงฤทธิ์แสดงปาฏิหาริย์ได้. อย่างนั้นเรียกว่าอบรมจิตใจให้มีสมรรถภาพตามแบบของจิตล้วน ๆ แต่ไม่มีสติปัญญา. ดังนั้นพวกยักษ์พวกมารก็เหาะได้ แต่ไม่มีการบรรลุมรรคผล.

ที่นี้พระอริยเจ้าไม่ต้องเหาะเหินเดินอากาศได้ แต่มีปัญญาบรรลุมรรคผลจนดับทุกข์ ทำนิพพานให้ปรากฏได้. เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่า จิตใจ นั้นไม่ใช่สิ่งเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า สติปัญญา. ด้วยเหตุนี้มันจึงมีแนวหรือสายของวิวัฒนาการของมันเอง แต่แล้วในที่สุด วิวัฒนาการของสติปัญญานี้ ก็ไม่พ้นไปจาก อิทัปปัจจยตา ยังคงเป็นตัว อิทัปปัจจยตา เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ว่าเพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น อย่างนี้เรื่อยไป; ไม่มีอะไรนอกไปจากกฎนี้.

ฉะนั้นขอให้ถือว่า อิทัปปัจจยตา เป็นทั้งหมดของสิ่งที่เรียกว่า วิวัฒนาการ : วิวัฒนาการทางวัตถุ ทางกายก็ดี, ทางจิตก็ดี, ทางสติปัญญาก็ดี, ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา ที่เรียกว่า “ความเป็นอย่างนั่นเอง”; ไม่มีอะไรที่จะวิเศษวิโส ไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่น คือความเป็นอย่างนั่นเอง-อย่างนั่นเอง.

ฉะนั้นขอให้จับหลักเกณฑ์อันนี้ แล้วก็ไปใคร่ครวญให้ดี ๆ ว่ายิ่งดูลึกเข้าไป ก็ยิ่งพบแต่อิทัปปัจจยตา. ดูผิว ๆ เผิน ๆ ก็พบแต่ อิทัปปัจจยตา

อย่างง่าย ๆ อย่างธรรมดา ๆ; ยิ่งดูลึกลงไปก็ยิ่งพบ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่ลึกลงไป. หรือจะดูที่วัตถุคือสิ่งที่ไร้ชีวิต เช่นสสารต่าง ๆ ที่ยังไม่มีชีวิต ยังไม่เป็นเซลล์ที่มีชีวิต นี่มันก็มีแต่ปรมาณู มีอนุที่ไม่มีชีวิต มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา กำลังเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ไม่หยุดอยู่ ไม่คงที่.

ที่นี้วัตถุที่มีชีวิต แต่ยังมีได้ประกอบกันเป็นกลุ่มเป็นกาย เช่น เซลล์หนึ่ง ๆ ที่มันจะเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ในประวัติศาสตร์ของโลก ที่ยังไม่มีชีวิต. แล้วในโลกนี้มีน้ำ มีความหมักหมมในน้ำ ทำให้เกิดเป็นเซลล์ที่มีชีวิตหนึ่ง ๆ ขึ้นมา เรียกว่าสัตว์เซลล์เดียว มีชีวิตในเซลล์เดียว; อย่างนี้มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. แต่อย่างนี้ยังไม่เรียกว่ากาย เซลล์นั้นยังไม่เรียกว่ากาย; เพราะคำว่า “กาย” แปลว่าหมู่.

ถ้าใครยังไม่ทราบก็จงทราบเสียเถิดว่า คำว่า กายะ หรือกายนั้น แปลว่าหมู่ หรือกลุ่ม; ตัวหนังสือแท้ ๆ แปลว่ากลุ่มหรือหมู่. และเดี๋ยวนี้มันเป็นกลุ่มของวัตถุ กลุ่มของเซลล์ นี้เรียกว่ากาย; ถ้ากลุ่มของสิ่งอื่น ๆ ก็เรียกว่ากายเหมือนกัน เช่น ผัสสะกาย-กลุ่มแห่งผัสสะ; เวทนากาย-กลุ่มแห่งเวทนา, เป็นต้น.

นี้หมายความว่า กลุ่มแห่งผัสสะหลาย ๆ ชนิด ผัสสะทางตา ทางหู ทางลิ้น ฯลฯ รวมกันเรียกว่ากลุ่มแห่งผัสสะ เรียกว่าผัสสะกาย หรือผัสสะกาย; หรือว่าเวทนากาย เวทนาทางตา ทางหู ก็เรียกว่าเวทนากายะ คือกลุ่มแห่งเวทนา; เรียก รวม ๆ ว่านามกาย คือกลุ่มแห่งนามธรรม-กลุ่มแห่งสิ่งที่เป็นนามธรรมหรือจิต. คำว่ากายแปลว่าหมู่; เช่นเรียกว่ายกพลพลกายไปรบไปร่ากันนี้ พลกายแปลว่าหมู่แห่งคน; กายแปลว่าหมู่. ที่นี้ร่างกายเรานี้ก็แปลว่าหมู่ คือหมู่แห่งขันธ์แห่งธาตุแห่งอายตนะ, หมู่แห่งดิน น้ำ ลม ไฟ หมู่แห่งธาตุทั้ง ๖ รวมกันเข้า; เราเรียกว่ากาย. คำว่า กาย แปลว่าหมู่.

ที่นี้ในสมัยที่ในโลกนี้มีแต่สัตว์เซลล์เดียว ยังไม่รวมกันเป็นหมู่ เป็นหลายเซลล์ ไม่ก่อเป็นรูปเป็นร่าง เป็นอะไรขึ้นมา มันก็มีอยู่ยุคหนึ่ง คือยังไม่มีกาย; แต่ถึงอย่างนั้นก็**เป็น อิทัปปัจจยตา เท่ากัน**. ต่อมาเซลล์เหล่านั้นเกิดรวมกันเข้าหลาย ๆ เซลล์เป็นหนึ่งหมู่ และหลาย ๆ หมู่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่มีชีวิต; จนกระทั่งมันมีมากมาย นับไม่ถ้วน เป็นเนื้อเป็นหนังขึ้นมา; หรือว่าเป็นต้นไม้ เป็นเปลือกเป็นใบ เป็นแก่น เป็นอะไรขึ้นมา; นี่มันเป็นกายแล้วเดี๋ยวนี้ เป็นกายโดยสมบูรณ์ เป็นกายของต้นไม้ เป็นกายของสัตว์ ของมนุษย์.

อย่างนี้ก็อย่าแปลกประหลาด มันก็อย่างนั้นเอง มันเท่ากันกับพวกเซลล์เดียว คือมันยังเป็นอิทัปปัจจยตา เท่าเดิมอยู่นั่นเอง; แต่มันมีวิวัฒนาการมาก. มันจะมากเท่าไร **มันก็แค่ อิทัปปัจจยตา** ต้นไม้มันเคลื่อนที่ไม่ได้; ต่อมามันมาถึงสิ่งที่เคลื่อนที่ได้ก็เรียกว่าสัตว์ อย่างเลวก็สัตว์เดรัจฉาน อย่างดีก็สัตว์มนุษย์; แต่**มันก็แค่ อิทัปปัจจยตา**. อย่าตีราคาให้มันมากไปกว่านั้น อย่าไปยกมือท่วมหัว บูชาว่ามันวิเศษสูงสุดอะไร. มันคือ**อิทัปปัจจยตา ที่หลอกลวงมากขึ้น** ไม่มีอะไร.

ดังนั้นต่อไปให้เป็นเทวดา มันก็**แค่อิทัปปัจจยตาเท่านั้นแหละ**; ให้เป็นพรหม เทวดาชั้นสะอาดบริสุทธิ์ มันก็**แค่อิทัปปัจจยตา**. เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาจึงสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นแม้แต่สิ่งใด; คือว่าไม่มีสิ่งใดที่ควรยึดมั่น เพราะว่ามันเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา. หรือถ้าเรียกให้กว้างก็เรียกว่า *ตถตา คือมันอย่างนั้นเอง!*

นี่ทางกายและทางจิต ทางสติปัญญา ๓ ทางนี้ มันเป็นเรื่องที่เรียกว่า “**อัญญมัญญูปัจจยแก้กันและกัน**” อัญญะ มัญญะ แปลว่า แก้กันและกัน; อัญญะแปลอื่น; อัญญะมัญญะแปลว่าอื่นและอื่น คือคนหนึ่งกับคนหนึ่ง ซึ่งเราพูดเป็นไทยว่า แก้กันและกัน. วิวัฒนาการทางกาย ก็เป็นอัญญะมัญญะปัจจย แก้ วิวัฒนาการทางจิต, วิวัฒนาการทางจิตก็เป็นวิวัฒนาการทางกาย;

แล้วมันก็เป็นอัญญะมัญญะปัจจัย แก่วิวัฒนาการทางสติปัญญา; วิวัฒนาการทางสติปัญญา ก็เป็นอัญญะมัญญะปัจจัยแก่วิวัฒนาการทางกายและทางจิต.

เมื่อสวดศพจะได้ยินคำว่า อัญญะมัญญะปัจจัย ทุกทีที่สวดศพ; ก็แปลว่าเขาบอกว่า อัญญะมัญญะปัจจัย นั่นคือสิ่งที่มันจะต้องอาศัยกันและกัน จึงจะเป็นไปได้ กายก็ต้องอาศัยจิต, จิตก็ต้องอาศัยสติปัญญา สติปัญญาก็ต้องอาศัยจิต, จิตก็ต้องอาศัยกาย, กายก็ต้องอาศัยจิต, อย่างนี้. มันจะต้องอาศัยซึ่งกันและกันอย่างนี้; **นี่ยังเป็น อิทัปปัจจยตา คือความที่มันเป็นไปตามลำพังไม่ได้; มันไปไม่รอด มันต้องเนื่องสัมพันธ์กันอาศัยซึ่งกันและกันเป็น อิทัปปัจจยตา.**

นี่เท่าที่พูดมานี้ ดูเหมือนจะไม่มีอะไรเหลือแล้ว มันเป็นการปิดหมดทุกช่องทุกทางแล้ว **ไม่มีอะไรรอดออกไปได้จากอำนาจของ อิทัปปัจจยตา.** แม้ว่ามนุษย์จะได้เข้าไปทำความพยายามเหมือนกับจะแก้ไขเหมือนกับจะเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์อันนี้; แต่แล้วมันก็เป็นไปไม่ได้. **ยิ่งเข้าไปแก้ไขมันยังเป็น อิทัปปัจจยตาหนักขึ้นไม่เชื่อลองดู.** ไม่ใช่ว่าเป็นหมดแล้ว จะไปแก้ไขความตายได้; ยิ่งไปแก้ไขเข้า มันก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา เพิ่มขึ้นมาอีกทางหนึ่ง.

ฉะนั้นรู้ว่ามันเป็นอย่างไรแล้วก็**มีจิตใจที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น**ว่าเป็นตัวเป็นตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นมี เป็นกู เป็นอะไร ต้องไม่มี; เห็นว่าเป็นอิทัปปัจจยตา เสมอกัน. เพราะฉะนั้นมีความรักใคร่ เอ็นดู เมตตาปราณีกันดีกว่าที่ว่าจะเป็นศัตรูกัน.

สำหรับเรื่องในพุทธศาสนานั้น ต้องการจะพูดเฉพาะแต่สิ่งที่มันจำเป็นโดยด่วน ซึ่งได้แก่ความทุกข์ที่มีอยู่ในใจ เพราะฉะนั้นเรื่องอิทัปปัจจยตาจึงมุ่งหมายเฉพาะแต่เรื่อง **ปฏิจสุมุพาท** เหมือนกับที่พระสงฆ์ได้สวดสาธยายเมื่อตะกัณ.

ปฏิจจสมุปบาท เป็นอย่างไร? ปฏิจจสมุปบาท คือ ความที่อวิชชาให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณเกิดนามรูป, นามรูปเกิดสฬายตนะ; สฬายตนะเกิดผัสสะ; เรื่อยไปจนถึงทุกข์; นี่คือ ปฏิจจสมุปบาทจนเกิดทุกข์. **นี่คืออิทัปปัจจยตา ที่ต้องรู้ก่อน ที่จำเป็นที่สุด ที่ด่วนที่สุด สำหรับที่จะต้องรู้ก่อน;** ถ้าไม่อย่างนั้นจะเสียทีที่เกิดมา. ช่วงที่เกิดมาไม่กี่ปี มันก็จะแตกตายทำลายชั้นธไปเสียก่อน ถ้าไม่ได้รู้เรื่องนี้ มันก็เท่ากับว่า เกิดมาเป็นทุกข์ ตั้งแต่เกิดจนตาย ไม่มีอะไรมากกว่านั้น.

ถ้าไปเกิดรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา เข้ามันหายโง่ แล้วมันไม่มีทุกข์ แล้วมันหัวเราะเยาะความทุกข์หัวเราะเยาะความตาย หัวเราะไปทุกอย่างที่เป็นอิทัปปัจจยตา. อิทัปปัจจยตา กลายเป็นสิ่งสำหรับให้หัวเราะ คือไม่ยึดมันถือมัน. ดังนั้นช่วยจำปฏิจจสมุปบาทไว้ให้ดี ๆ วันหลังจะพูดกันอย่างละเอียดเรื่อย ๆ ไป. และก็เคยพูดมาแล้วด้วย อวิชชาให้เกิดสังขาร สังขารให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเกิดนามรูป ฯลฯ.

มันจะมี ปฏิจจสมุปบาท ทุกคราวที่เราโง่ เมื่อตาเห็นรูป เมื่อหูได้ยินเสียง เมื่อจมูกได้กลิ่น เมื่อลิ้นได้รส เมื่อกายได้สัมผัสผิวนั่ง หรือเมื่อจิตได้อารมณ์อะไรมารู้สึก. ๖ ประการนี้ ๖ เวลา **ถ้าเราโง่แล้ว ปฏิจจสมุปบาทจะโผล่ขึ้นมาทันทีสำหรับเป็นทุกข์.** นี่คือ อิทัปปัจจยตา ที่ร้ายกาจ ที่จะทำให้เกิดความทุกข์; จึงต้องรู้ก่อนเรื่องใดหมด และต้องรีบปฏิบัติให้ได้ก่อนเรื่องใดหมด; จะเอาไว้พูดกันละเอียดทีหลังเป็นแง่ ๆ เป็นมุม ๆ ไป.

ในทีนี้วันนี้โดยสรุปแล้ว ต้องการจะพูดแต่เพียงว่า **อย่าไปบูชาวิวัฒนาการในฐานะเป็นของประ-เสริฐเลิศลอยอะไร** มันจะโง่มากขึ้นไปอีก มันจะไปหลงใหลในสิ่งที่ธรรมดาไม่เป็นความทุกข์ ก็กลายเป็นความทุกข์ขึ้นมา. เช่นอะไร

ออกมาใหม่ไม่จำเป็นจะต้องซื้อ ไม่จำเป็นจะต้องใช้ ไม่จำเป็นแก่ชีวิต ก็อย่าไปซื้อมัน; แต่ถ้ามันโง่ในเรื่องของใหม่ของแปลก ก้าวหน้าวิวัฒนาการ มันก็คุ้มค่าเสียเงินไปซื้อ ให้เปลืองค่าข่าวสารของลูก ของครอบครัว; นี่มันโง่ถึงขนาดนี้ก็ได้.

ถ้าเรารู้เรื่องว่า **วิวัฒนาการนั้นก็ไม่มีอะไรมากไปกว่า อิทัปปัจจยตา** เขาคิดอะไรขึ้นมาได้ เราจะดูเล่นก็ได้ ไม่ต้องเสียเงินไปซื้อมันมา เว้นแต่ว่าจะเอามาทำประโยชน์อะไรได้จริง ๆ เป็นการค้าเป็นการอะไรอย่างนั้น มันก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง. แต่ถ้าหลงเทียวไปซื้อเอามาไว้ให้อิ่มใจ ให้รู้สึกว่ามีอะไรดี ๆ กับเขา อย่างนี้แล้ว มันก็เรียกว่าไม่ฉลาดเลย; หรือพูดอีกทีหนึ่งก็ว่า ถูก อิทัปปัจจยตา นี่มันหลอกเอา; มันไม่หลอกเฉย ๆ มันจะกัดเอาให้เจ็บปวด. นี่เราอย่าได้เห่อ อย่าได้หลง ในเรื่องที่ว่า มันแปลก มันมีอะไรแปลก ๆ มันมีอะไรก้าวหน้าแปลก ๆ; เราจะดูก็ได้ แต่ไม่ต้องเอาเงินไปซื้อมันมา หรือว่าเราจะพลอยดูกับคนอื่นก็ได้ เพื่อการศึกษาว่า **นี่มันก็ไม่มีอะไร นอกจากบ้ามากไปกว่าเดิมนิดหน่อย.**

นี่เรียกว่า เราอยู่ในโลกด้วยชัยชนะ ไม่โง่ เพราะรู้อิทัปปัจจยตา, ไม่ตื่นเต้นไม่หวั่นไหว ไปตามสิ่งใด หรือใคร ๆ ในโลกอันวุ่นวาย. ข้อนี้มันสำคัญ หรือไม่สำคัญ ไปคิดดูเองเถอะ. ความไม่ตื่นเต้นก็คือ ไม่ทิ้ง ไม่สนใจ ไม่ตื่นเต้น; ไม่หวั่นไหว คือ ไม่หวาด ไม่กลัว ไม่อะไร ไปตามสิ่งใด หรือบุคคลใด ๆ ในโลก อันแสนจะวุ่นวายมากขึ้น.

นี่มันจะช่วยได้มันจะไม่กลัวอะไรหมด มันไม่ต้องกลัวอะไรหมด; **ที่เขา** **กลัวกันนั้นเราก็จะหัวเราะเยาะได้;** มันจะทำอะไรกันอีกต่อไปเราก็หัวเราะเยาะ เพราะความตายก็เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา. ถึงคราวตายก็ตายอย่างหัวเราะ ไม่ต้องกลัว ขอให้มีสติปัญญาต่อ อิทัปปัจจยตา ให้มากและเพียงพออยู่เสมอ เราก็จะรอดตัวได้.

หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน จะได้รับความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นอีก
นิดหนึ่งในวันนี้ว่า วิวัฒนาการทั้งหลายเป็นเพียง อิทัปปัจจยตา; ก็จะค้ำกันกับที่
อุตสาหกรรมน้ำมันฟุ้ง และอาตมาก็อุตสาหกรรมน้ำมันฟุ้ง.

ขอยุติกันสำหรับวันนี้ ให้พระคุณเจ้าทั้งหลายสวดอานิสงส์ของพระธรรมต่อไป.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะธรรม-ทั้งปวง หรือ ทุกสิ่งรอบตัวเรา

-๖-

เสาร์ที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ในอันดับที่ ๖ นี้
จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะธรรมทั้งปวง
หรือทุกสิ่งรอบตัวเรา** ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่เป็น
อย่างดีแล้ว. เกี่ยวกับเรื่องนี้ อยากจะชักชวนความเข้าใจกัน
ทุก ๆ คราว ที่มีการบรรยายนี้ว่า อาตมามีความประสงค์อย่างยิ่ง
ที่จะให้พวกเราพุทธบริษัททั้งหมด คำนึงเคยกันกับคำว่า “อิทัป-
ปัจจยตา” โดยเหตุที่ว่าเป็นคำสำคัญที่สุด ในพระพุทธานุสา
ในฐานะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา; แต่แล้วกลับไม่มีใครเอามาพูด ไม่มีใครได้ยิน
จมหายเจียบอยู่ในพระไตรปิฎก เป็นที่น่าสลดสังเวช. จึงขอชักชวนท่านทั้งหลาย

ให้ร่วมมือกัน ทำให้สิ่งออกมาสู่การพูดจา เป็นประจำวันของพวกเขา. แม้ว่า
จะยากลำบากบ้าง แต่ก็ไม่เหลือวิสัย, ถ้าเอามาพูดกันอยู่บ่อย ๆ ก็ย่อมจะได้ยินได้ฟัง
จนเป็นคำธรรมดา แล้วก็จะเข้าใจกันได้ง่ายขึ้นในที่สุด.

ขอให้สังเกตดูว่า ในพระสูตรสั้น ๆ สูตรนี้ ที่พระภิกษุสงฆ์นำมาสาธยาย
ช่วงเวลา ๔๐ นาทีนี้ มีคำว่า อิทัปปัจจยตา ถึง ๒๒ ครั้ง แล้วก็มีคำที่สำคัญ คือสรุป
สั้นยิ่งขึ้นไปอีก คือคำว่า **ตถตา** ถึง ๑๑ ครั้ง และคำว่า **อวิตถตา อนัญญถตา**
เป็นต้น อีก ๑๑ ครั้ง. คำเหล่านี้มีความหมายเนื่องถึงกันไปหมด เรียกว่าเป็นเรื่อง
เดียวกัน แม้ว่าตัวพยัญชนะนั้นมันจะต่างกันบ้าง.

อิทัปปัจจยตา แปลว่า *ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อม
เกิดขึ้น*; **ตถตา** หมายความว่า*ความเป็นอย่างนั้น* ก็คือความที่มันต้องเป็น
อย่างนั้น มันไม่เป็นอย่างอื่นไปได้ คือต้องเป็นว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย,
สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. และถือว่าเป็น **ธัมมัญญิตตา** คือความตั้งอยู่แห่งธรรมดา; และ
เป็น**ธัมมนิยามตา** เป็นกฎตายตัวของธรรมดา เราควรจะชินกันกับถ้อยคำเหล่านี้
ซึ่งมีอยู่เพียงไม่กี่คำ ให้สมกับที่ว่าเป็นพุทธบริษัทในพระพุทธศาสนา.

คำว่า อิทัปปัจจยตา นั้น เล็งถึง ปฏิจสุมุปปาท พระพุทธองค์ตรัสเรียก
ปฏิจสุมุปปาท ว่าอิทัปปัจจยตา. ปฏิจสุมุปปาท คือสิ่งที่อาศัยกันและกัน
แล้วเกิดขึ้น ๆ ก็คือ อิทัปปัจจยตา คือเพราะความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ
จึงเกิดขึ้น. นี่เป็นหัวใจทั้งหมดของพระพุทธศาสนา.

แม้ว่าเราจะกล่าวกันว่า หัวใจของพุทธศาสนา มีอยู่อย่างนั้น มีอยู่
อย่างนี้ มีอยู่อย่างโน้น ตั้งหลายสิบอย่าง แต่มันมาสรุปความรวมอยู่ที่คำ ๆ นี้ว่า

“อิทัปปัจจยตา”. ในพระบาลีนี้ ใช้คำที่เหมือนกันกับคำในธรรมนิยามสูตร ที่เอ่ยถึงแต่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่าเป็นธัมมัญญิตตา, ธัมมนิยามตา; นั้นมันก็เป็น การแสดงถึง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ส่วนในสูตรนี้แสดง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชัดลงไปถึงกับว่า เพราะเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; มันเป็นอย่างนี้เอง ไม่เป็นอย่างอื่น. ดังนั้นจึงเป็นหัวใจของพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นธัมมธาตุ คือสิ่งที่มีอยู่ตลอดกาล โดยไม่คำนึงในข้อที่ว่า พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้น หรือพระพุทธเจ้าจะไม่เกิดขึ้นก็ตามที สิ่งนี้ย่อมมีอยู่ในฐานะเป็นอิทัปปัจจยตา อย่างนี้.

พระพุทธองค์ก็ตรัสอย่างนี้ ท่านตรัสว่า ท่านรู้ ท่านเห็น ท่านเข้าใจ เรื่องนี้จึงปฏิญาณว่าเป็นพระเจ้า. เมื่อยังไม่เข้าใจเรื่องนี้ ก็ยังไม่ปฏิญาณ พระองค์ว่า เป็นผู้ตรัสรู้หลุดตรัสมาสัมผัสโพธิญาณ. ครั้นรู้เรื่องนี้แล้ว ก็ทรงเปิดเผย ทรงบัญญัติขึ้นมาแสดงให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเปรียบเหมือนเป็นการหายใจ ของที่เคยคว่ำอยู่มาแต่ก่อนให้เป็นที่เข้าใจ แล้วก็มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา; ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” และตรัสว่า “ผู้ใดเห็น ปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่า เป็นผู้เห็นธรรม” ขอให้คิดดูว่า มีความสำคัญมากน้อยอย่างไรสำหรับเรื่องนี้. ผู้ที่จะเห็นธรรม ที่มีค่าเท่ากับเห็นพระตถาคตนั้น คือการเห็น อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นขอให้ธรรมะนี้เป็นที่คุ้นเคย แก่ปาก แก่หู แก่ลูกตา หรือแก่อะไร ของเราเป็นประจำวันเกิด.

ที่จริงก็มีคนพูดถึงสิ่งนี้กันอยู่บ้างเหมือนกันแต่ว่าไม่ได้พูดเป็นภาษาบาลี เขาพูดเป็นภาษาชาวบ้าน. ที่พูดว่า มันเป็นไปตามเรื่องของมัน นั้น คือพูดถึงอิทัปปัจจยตา. และพูดว่า มันเป็นอย่างนี้เอง อย่าไปยินดียินร้ายกับมัน นั้น คือตถตา; อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งข้อนี้ก็ขอเตือนแล้วเตือนอีกว่า จงรู้สึกละอายคุณตา

คุณยาย แก่ ๆ เฒ่า ๆ ที่ไม่รู้หนังสือตามบ้านนอกคอกนา แต่ก็พูดเป็นเหมือนกันว่า ลูกเอ๋ย หลานเอ๋ย! อย่งไปเสียใจกับมัน มันต้องเป็นไปตามเรื่องของมัน หรือมันต้องเป็นอย่างนั้นเอง. เช่นเมื่อมีใครตายลง หรือว่ามีความเสื่อมเสียวิบัติอะไรต่าง ๆ ที่เขามักจะร้องให้กันบ้าง หรือในกรณีที่ตรงกันข้ามก็ดีใจ หัวเราะถึงลอดบ้าง; คนแก่ ๆ ก็พูดว่า มันเป็นอย่างนั้นเอง มันเป็นไปตามเรื่องของมันเอง นี่เรียกว่า ยายแก่คนนั้น ถึงหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นผู้ไม่หวั่นไหวไปตามสิ่งทั้งหลายที่เปลี่ยนแปลง. นี่แหละคือการที่มีพุทธศาสนาตัวจริงอยู่ที่นั่น.

แต่เดี๋ยวนี้มันไม่ค่อยจะมี มีแต่จะรักหรือจะเกลียด ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง กันอยู่ ๒ อย่างเท่านั้น. คำพูดประจำวันไม่มีว่า อิทัปปัจจยตา หรือตถตาเลย มีแต่คำพูดว่า เงินของกู ทองของกู ลูกของกู เมียของกู จนถึงต้องล้างหู อย่างนี้ มีอยู่เป็นประจำ ขอให้คิดดูเถิดว่ามันเป็นอย่างไร. ในวันหนึ่ง ๆ เรามีกันแต่ คำพูดว่า เงินของกู ทองของกู เดียวที่นั่น เดียวที่นี่ เกร่อไปหมด ไม่มีใคร พูดว่า อิทัปปัจจยตา ตถตา เป็นต้น.

ถ้าว่าจิตใจมองเห็น อิทัปปัจจยตา คือข้อที่ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น แล้วมันจะร้องว่า เงินของกูไม่ออก; มันร้องออกมาไม่ได้ว่า เงินของกู ว่าทองของกู ว่าเมียของกู ว่าลูกของกู มันร้องออกมาไม่ได้; ในเมื่อ เห็น อิทัปปัจจยตา. เดียวนี้เราก็ตกกันทุกวัน ได้ยินอยู่ทั่วไปหมด เรื่องเงินของกู เรื่องทองของกู มันก็ยอมแสดงอยู่ในตัวว่า ไม่มีการเห็น อิทัปปัจจยตา.

ฉะนั้น ขอให้ช่วยกันชวนชวนให้พุทธบริษัทเรา เข้าถึงพระพุทธเจ้า คือ เห็นพระองค์ เห็นพระตถาคต ด้วยการเห็นธรรมนี้กันให้มากขึ้น; ใช้คำว่า เมื่อมันเป็นของมันอย่างนั้นเอง มันเป็นไปตามเรื่องของมันเอง เหล่านี้ให้มากขึ้น. ถูกลอตเตอรี่ เมื่อมีโชคได้ ลาภใหญ่หลวงก็ว่า อิทัปปัจจยตา มันเท่านั้นเอง.

หรือเมื่อเสียเงินไปหมด มันก็ อิตัปปัจจยตา มันเป็นอย่างนั้นเอง นี่หมายความว่า มันคงมีสติปัญญาอยู่แก่เนื้อแก่ตัว; พุตอีกทีหนึ่งก็ว่า มีหัวใจพุทธศาสนาอยู่กับเนื้อ กับตัว; พุตอีกทีหนึ่งก็ยังได้ว่า มีองค์พระพุทธรเจ้า พระตถาคตนั้นอยู่กับเนื้อกับตัว อย่างที่พระองค์ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรมผู้หนึ่งเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้หนึ่งเห็นธรรม”; และระบุไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า “ผู้ใดเป็น ปฏิจสุมุปาท ผู้หนึ่งชื่อว่าเห็นธรรม; ผู้ใดเห็นธรรม ผู้หนึ่งชื่อว่าเห็นปฏิจสุมุปาท” คือเห็น อิตัปปัจจยตา ว่า เพราะ ความที่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ฉะนั้นขอให้ท่านทั้งหลาย พยายาม กำหนดจดจำใจความของอิตัปปัจจยตาไว้ ในลักษณะอย่างนี้เถิด มันจะเป็นการแก้ไข สิ่งต่าง ๆ ในวงพุทธบริษัทเราให้ดียิ่งขึ้น ให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ให้มีประโยชน์ยิ่งขึ้น.

เพราะเหตุผลดังที่กล่าวนี้ อาตมาจึงพยายามที่จะบรรยายเรื่องนี้ แม้ว่า เป็นเรื่องที่ชวนง่วงนอนสำหรับคนที่ฟังไม่รู้เรื่อง แต่ว่าจะเป็นเรื่องที่ทำให้หูตาแจ่มใส สว่างไสว สำหรับคนที่ฟังรู้เรื่อง เพราะว่ามันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ดังที่กล่าว มาแล้ว. ดังนั้นจึงได้ออกโปรแกรมกำหนดกาลการบรรยายในภาคมาฆบูชานี้ทั้ง ๑๓ ครั้งว่าจะบรรยายเฉพาะเรื่อง อิตัปปัจจยตา ดังที่ได้โฆษณาไปแล้ว. ทั้งนี้ ก็เพื่อจะชี้ให้เห็น อิตัปปัจจยตา ในแง่ต่าง ๆ กัน ทุกแง่มุม จนรู้จัก อิตัปปัจจยตา อย่างทั่วถึง.

ในครั้งแรกที่สุด ได้ชี้ให้เห็นในข้อที่ว่า หัวใจพระพุทธศาสนา ยังจม เจียบอยู่ในพระไตรปิฎก คือไม่มีใครเคยถึง อิตัปปัจจยตา และนำมาพูดอยู่ติดปาก เป็นประจำวัน ว่าเพราะสิ่ง ๆ นี้เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; มีแต่จะมองเห็น ไปในรูปที่ว่า เงินของกู ทองของกู อะไรของกู แล้วก็โกรธบ้าง แล้วก็เกลียดบ้าง รักบ้าง ชังบ้าง เป็นอย่างนี้กันทั้งโลก. และถ้ามองไปถึงโลกที่ไม่ใช่พุทธบริษัทแล้ว อาจจะเป็นมากกว่านี้อีกก็ได้ ฉะนั้นเพื่อไม่ให้หัวใจของพระพุทธศาสนาจมเจียบอยู่

ในพระไตรปิฎก จึงค้ำยเอามา แล้วยังจะทำทุกอย่างทุกประการ ที่จะให้สิ่งนี้เป็นที่
เข้าใจกันอย่างแพร่หลายในหมู่พุทธบริษัท จนมาชินอยู่ที่ปากสำหรับจะพูด แล้วหู
ก็จะได้ยินบ่อย ๆ ถึงคำนี้ แล้วตาก็จะได้เห็นบ่อย ๆ ถึงตัวหนังสือ ที่แสดงถึงคำ ๆ นี้
อย่างนี้เป็นต้น.

ในครั้งที่ ๒ ได้แสดงให้เห็นว่า อิทัปปัจจยตา มีความสำคัญในฐานะ
ที่เป็นศาสตร์ หรือเป็นวิชาทุกอย่างในโลกนี้ นี่ก็เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า ศาสตร์
หรือวิชาทั้งหลาย ที่คนชอบหลงไหลกัน หรือว่าที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์อยู่นั้น
ล้วนแต่เป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา. ต่อให้เป็นนักปราชญ์เฉลียวฉลาดในระดับ
ไหนมา มันก็ต้องอาศัยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา จึงจะบัญญัติศาสตร์และวิชา
เหล่านั้นขึ้นมาได้ และให้เป็นสิ่งที่ใช้ประพฤติปฏิบัติได้. ถ้ามันผิดจากหลักเกณฑ์
อันนี้ไปแล้ว มันก็เป็นศาสตร์หรือเป็นวิชาที่เกิดขึ้นไม่ได้; หรือแม้ว่าจะบัญญัติขึ้นมา
มันก็ไม่มีประโยชน์อะไร เพราะว่ามันปฏิบัติไม่ได้. นี่ขอให้สนใจว่า อย่าไปเข้าใจ
เรื่องศาสตร์ เรื่องวิชาว่า มันเป็นเรื่องอื่น ซึ่งมันวิเศษไปกว่าหัวใจของพุทธศาสนา.

ในครั้งที่ ๓ ได้ชี้ให้เห็นถึงข้อที่ว่า สิ่งที่เราพูด เราคิด เรานึก ว่าตัวเรา
หรือของเราในทุกแง่ ทุกมุมนั้น มันก็ล้วนแต่เป็นกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา.
ตัวเราในทุกความหมายเป็นเพียงกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา; ถ้าไม่มีอันนี้แล้ว ตัวเรา
ก็มีได้มี. มันมีความเป็นไปตามปัจจัย จึงทำให้เกิดการคิดอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมาบ้าง
หรือทำให้ร่างกายเจริญงอกงามบ้าง มันล้วนแต่เป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา
หรือว่าเป็นตัว อิทัปปัจจยตา นั่นเอง ที่กำลังเป็นอยู่. ทำไปเราไม่มองดูจนเห็น
ในที่ทั่วไปอย่างนี้.

ในครั้งที่ ๔ ได้พูดถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระเจ้า หรือเป็น
พระเป็นเจ้า นี่หมายความว่าเฉพาะแต่ในแง่ที่ว่า มันมีสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งมีอำนาจเด็ดขาด

เหนือสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่จะบันดาลสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ให้เป็นไปในลักษณะใดก็ตาม; สิ่งนั้นไม่มีอะไรอื่นแม้แต่สักนิดเดียว ที่จะนอกไปจาก อิทัปปัจจยตา. ใครจะเรียกว่าพระเจ้าก็ได้ ใครจะไม่เรียกว่าพระเจ้า แต่จะเรียกว่า อิทัปปัจจยตา ก็ได้. ฉะนั้นพุทธบริษัทที่มีพระเจ้าคือ อิทัปปัจจยตา เป็นสิ่งที่บันดาลให้สิ่งอะไรเกิดขึ้นมา แล้วก็ควบคุมสิ่งนั้น ๆ ไว้ แล้วก็ทำให้สิ่งเหล่านั้นยุบสลายลงไปเป็นคราว ๆ แล้วก็เกิดขึ้นมาใหม่; นี่คือพระเจ้า อิทัปปัจจยตา ที่ทำหน้าที่ของมัน. เราจะต้องรู้จักพระเจ้ากันจริง ๆ เป็นพระเจ้าจริง แล้วก็ให้ถูกต้อง ในลักษณะอย่างนี้ เราก็จะพูดกันรู้เรื่องกับพวกที่นับถือพระเจ้า ในความคิดนึกของเขา โดยไม่ต้องดูถูกดูหมิ่น หรือเกลียดชังซึ่งกันและกันในระหว่างศาสนา ดังนี้ เป็นต้น.

ในครั้งต่อมา ได้พูดถึงว่า วิวัฒนาการทุกแขนง ของสิ่งที่วิวัฒนาการ ล้วนแต่เป็นอิทัปปัจจยตา. บรรดาสิ่งที่มีชีวิต ไม่มีอะไรที่ไม่วิวัฒนาการ มันต้องวิวัฒนาการทั้งนั้น; นั่นคือตัว อิทัปปัจจยตา แสดงปรากฏการณ์ออกมาตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา มันจึงมีวิวัฒนาการ ตั้งแต่ว่า เมื่อยังไม่มีโลกนี้ ต่อมามันก็มีโลกนี้ขึ้นมาเป็นโลกเปล่า ๆ แล้วก็กลายเป็นโลกที่มีความชื้น มีน้ำ แล้วก็มีความมีชีวิต สัตว์เซลล์เดียว สัตว์หลายเซลล์ หมูแห่งเซลล์ประกอบกันเข้า เป็นสิ่งที่เรียกว่า กายพอวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า จิต ก็แสดงตัวออกมาได้ เป็นความรู้สึกนึกคิดนึก มันก็มีสัตว์เดรัจฉาน มีสัตว์ครึ่งเดรัจฉาน มีสัตว์มนุษย์ เทวดา หรืออะไรแล้วแต่จะเรียก. ทั้งหมดนี้คือตัว อิทัปปัจจยตา แต่เราก็ไม่มอง ไม่มองตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มันเป็นอย่างนี้.

ที่นี้มาถึงวันนี้ ก็อยากจะพูดโดยหัวข้อว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นทุกอย่างที่แวดล้อมเราอยู่.** ความมุ่งหมายก็เห็นชัดอยู่แล้วว่า ต้องการจะพูดถึงสิ่งภายนอก ที่อยู่รอบตัวเรา; แต่ถึงอย่างนั้นก็อยากจะยืนยันให้เห็นอยู่เสมอว่า

เรื่องอิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาทนี้ เป็นเรื่องภายในโดยเฉพาะ. พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายให้เครื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องที่มันเกิดขึ้นแก่จิตใจของเรา เป็นตัวเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ หรือดับลงแห่งความทุกข์โดยตรง; นี่เป็นอิทัปปัจจยตา ที่เป็นภายใน แล้วก็มีอยู่แก่ทุกคนในทุก ๆ วัน เพราะว่าจิตของมนุษย์นั้น ถ้ายังไม่เป็นพระอรียเจ้าในขั้นสูงสุดแล้ว ก็จะต้องมีสิ่งที่เรียกว่า “อกุศลจิต”.

เมื่อใดมีอกุศลจิต เมื่อนั้นก็มี อิทัปปัจจยตา ที่แสดงชัด ในรูปของ ปฏิจจสมุปบาท

ในสูตรทั้งหลาย ที่เป็นพุทธภาษิต แสดงความข้อนี้ชัดแจ้งอยู่มากมาย หลายสิบสูตร ร้อยกว่าสูตร **ว่าเรื่องปฏิจจสมุปบาทนั้น มันเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นทุก ๆ คราว ที่เรามีวิชาสัมผัส** คือเราสัมผัสโลกด้วยอวิชาเมื่อไร เมื่อนั้นเป็นมี อิทัปปัจจยตา. หมายความว่า เมื่อตาเราไปเห็นอะไรเข้าด้วยความเฝ้า, เมื่อหูของเราไปได้ยินอะไร ได้ฟังอะไรเข้าด้วยความเฝ้า, เมื่อจมูกของเราได้กลิ่นอะไรด้วยความเฝ้า, ลิ้มรสอะไรทางลิ้น ด้วยความเฝ้า, สัมผัสทางผิวหนังด้วยความเฝ้า, คิดนึกต่ออารมณ์ใด ๆ ในใจด้วยความเฝ้า, นี้เรียกว่า “อวิชาสัมผัส” คือสัมผัส ๖ ประการด้วยอำนาจของอวิชา.

เมื่อใดมีอวิชาสัมผัส เมื่อนั้นจะมีเวทนาที่เกิดมาจาก อวิชาสัมผัสนั้น ก็เรียกว่า “อวิชาเวทนา” เป็นเวทนาที่ได้มาจากอวิชา หรือมีมูลมาจากอวิชา; เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีทางแก้ไขที่จะไม่เกิดตัณหา เพราะว่ามันมีอวิชาเป็นรากฐาน มันก็จะเกิดตัณหาที่มาจากเวทนานั้น; แล้วก็เกิดอุปาทาน เกิดภพ เกิดชาติ เกิดทุกข์.

เมื่อใดสัมผัสสิ่งทั้งหลายด้วยอำนาจวิชาสัมผัส เมื่อนั้นก็แปลว่า ปัญญาพานักขันธ์ได้เกิดขึ้นในเวลานั้นเอง. อย่าได้เข้าใจว่า ปัญญาพานักขันธ์นั้น เกิดอยู่ตลอดเวลา.

นี่แหละการพิจารณาเห็นการเกิดขึ้นแห่ง ปัญญาพานักขันธ์ และการดับไปแห่งปัญญาพานักขันธ์นั้น เป็นสุดยอดของวิปัสสนา ตามที่พระพุทธเจ้าท่านเรียก **ว่านี่เป็นสมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งอาสวะ.**

นี่มันย่อมแสดงอยู่แล้วว่า การเห็นปฏิจสมุปบาทในลักษณะนี้ คือเห็นอิทัปปัจจยตา ที่จะนำมาซึ่งความสิ้นอาสวะ ฉะนั้นถือว่า **อิทัปปัจจยตา** เป็นเรื่องภายในโดยเฉพาะ ตามพระพุทธประสงค์.

ยิ่งข้อความในคัมภีร์**อภิธรรม**ด้วยแล้ว ยิ่งชัดเจนมาก ในคัมภีร์อภิธรรมจะเขียนไว้ตรง ๆ ทุกข้อที่เกี่ยวกับอกุศลจิตว่า ยสฺมี สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อุปปนฺนํ โหติ - **เมื่อใด จิตอันเป็นอกุศลเกิดขึ้น คือสวรคตด้วยโสมนัส หรือสัมปยุตต์ด้วยทวิฏฐีกิ์ตาม; ฐุปารมมณํ วา สทฺทพารมมณํ วา ฯลฯ - คือว่ามีรูปเป็นอารมณ์ก็ตาม มีเสียงเป็นอารมณ์ก็ตาม มีกลิ่นเป็นอารมณ์ก็ตาม กระทั่งว่าปรารภสิ่งใดเป็นอารมณ์ก็ตาม; ตสฺมี สมเย อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารो ฯลฯ - ในสมัยนั้นสังขารย่อมมีเพราะอวิชาเป็นปัจจัย; วิญญฺญาณย่อมมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย; นามรูปย่อมมี เพราะวิญญฺญาณเป็นปัจจัย;สพฺพายตนะย่อมมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย; จนกระทั่งว่า กองทุกข์ทั้งหลายเกิดขึ้นได้ด้วยอาการอย่างนี้.**

นี่เป็นคำพูดที่สั้น และระบุชัดเจนว่า **เมื่อใดมีอกุศลจิต เมื่อนั้นมีปฏิจสมุปบาท** ซึ่งเป็น อิทัปปัจจยตา อย่างเต็มทีหรือเต็มรูป. นี่ก็เป็นสิ่งที่ควรจะได้เข้าใจไว้ให้ดี ๆ ว่า เมื่อใดจิตวิปริตผิดทำนองคลองธรรม เป็นอกุศลไป ด้วยอาศัย

อะไรเป็นอารมณ์ก็ตาม มากก็ตาม น้อยก็ตาม ไกลก็ตาม ใกล้ก็ตาม อะไรทำนองนี้ มันจะมีอิทัปปัจจยตา ชนิดที่เป็นปฏิจัสสมุปบาท ที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์. เรื่องนี้ ได้บรรยายมาแล้วหลายหน จึงไม่อาจบรรยายโดยละเอียด แต่ขอเตือนให้นึกถึงว่า **เรื่องอิทัปปัจจยตา นี่เป็นเรื่องภายในอย่างนี้.**

ที่นี้ในวันนี้ เราจะดูกันข้างนอกบ้าง ว่ากฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา นี้ พระพุทธองค์ตรัสไว้เป็นกลางที่สุด ไม่ว่าภายนอก หรือไม่ว่าภายใน, ไม่ว่าทาง วัตถุธาตุ หรือว่าทางนามธรรม, มันล้วนแต่มีกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา หรือว่าเป็นตัวอิทัปปัจจยตา ไปเสียหมด ฉะนั้นเราควรจะรู้ ควรจะเห็น ควรจะมองเห็น ไม่ว่ามันจะมีอยู่ที่ไหน; จึงได้มีความตั้งใจว่า เราจะทำความเข้าใจกัน ช่วยกัน และกันให้มองดู ให้เห็นทุก ๆ แห่งทุก ๆ มุม ทุก ๆ หน ทุก ๆ แห่ง หวังว่าท่านทั้งหลาย จะมีความตั้งใจอย่างเดียวกันกับอาตมา อย่างที่ว่านี้.

อิทัปปัจจยตา ที่เป็นภายในล้วน ที่เกิดขึ้นแก่จิตเป็นคราว ๆ ล้วน ๆ นั่นคือ อิทัปปัจจยตา ที่ทรงมุ่งหมายว่าเป็นเรื่องสำคัญ

เมื่อมองดูให้กว้างออกไปก็คือว่า การเกิดมีชีวิตเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นสิ่งที่มีชีวิตขึ้นมา นี้ ก็เรียกว่าอิทัปปัจจยตา; อิทัปปัจจยตา ในทางร่างกาย อย่างนี้ ก็มีผู้อธิบายกันมาก. เวลานี้ก็มีผู้อธิบายกันอยู่ แต่อธิบายไปในทางที่ว่า มันเป็นเรื่องของชีวิตในทางร่างกาย ว่าสิ่งที่มีชีวิตเกิดขึ้นมาได้อย่างไร นี่ก็เรียกว่า เป็นภายนอกออกมาแล้ว; ถ้าเป็นภายใน ก็ไม่ต้องพูดถึงตัวชีวิต ตัวร่างกาย พูดถึงแต่เรื่องที่กิเลสมันเกิดขึ้น คืออกุศลจิตเกิดขึ้นก็ควรจะพอ; แต่เดี๋ยวนี้ อกุศลจิต หรือกิเลส หรืออะไรนี้ มันต้องอาศัยร่างกาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ปัจจย ภายนอกคือร่างกายนี้ จิตมันจึงจะทำการงานทำหน้าที่ได้. ร่างกายซึ่งเป็นเหมือน เปลือกนอกหรือเป็นภาชนะรองรับจิตนี้ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

ที่นี่ มองให้กว้างไกลออกไปก็คือว่า แม้จะรวมกันทั้งโลก หมดทั้งโลก ชีวิตทั้งหมด อะไรทั้งหมด ทั้งโลกนี้ มันก็ยังเป็นเรื่อง อิทัปปัจจยตา หรือเป็นเรื่อง ปฏิจสุมุปปาท; อย่างนี้ก็มีผู้อธิบาย. เคยเห็นหนังสือบางเล่มเขียนอธิบาย ปฏิจสุมุปปาทในลักษณะอย่างนั้นล้วน ๆ ก็มี. นั้นมันไม่ถูก มันไม่หมด ในการที่ ไปอธิบายปฏิจสุมุปปาทแต่เพียงว่า โลกเกิดขึ้นได้อย่างไรอย่างนี้ แล้วก็หมายเอา โลกทางวัตถุนี้กันไปหมด; **เรื่องหัวใจจริง ๆ มันเกี่ยวกับเรื่องในจิตใจของสัตว์ที่มีอยู่ในโลก.** แต่ถึงอย่างไร ก็ยังเรียกว่ามันถูกต้องอยู่นั่นเอง คือ จะมองดูโลกทั้งโลกนี้ ให้เห็นในแง่ของ อิทัปปัจจยตา แล้วก็ไม่ตื่นเต้น แล้วก็ไม่ หลงไหลไปตามโลก เพราะเห็นโลกเป็น อิทัปปัจจยตา.

ที่นี่ เราจะให้แคบเข้ามาอีก คือว่า จะมองอิทัปปัจจยตา ที่สิ่งทั้งหลาย เฉพาะที่มันแวดล้อมตัวเราอยู่. สำหรับข้อนี้ ขอให้มองเห็นสิ่งที่สำคัญ หรือนำ อันตรายอย่างยิ่ง สักข้อหนึ่งก่อนว่า **สิ่งที่มันแวดล้อมเรา อยู่ใกล้ ๆ เราใกล้ชิด เรานั้นแหละ ร่ายกาย ระวังให้ดี มีปัญหาอยู่ที่นั่น.**

ถ้าเป็นฆราวาส มันก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าที่ว่ามาแล้วว่า เงินของกู ทองของกู ลูกของกู เมียของกู บ้านของกู เรือนของกู พวกพ่อของกู วัวควาย ไร่นาของกู อะไรก็ของกู นั่นคือสิ่งที่แวดล้อมตัวเราอยู่.

ถึงแม้จะเป็นบรรพชิต มันก็มีอะไรคล้าย ๆ กัน ถ้าหากว่าไม่มีความรู้ เรื่องอิทัปปัจจยตา มันก็จะเอนั่นนี่เป็นของกู กระทั่งเอาวัดนี้เป็นของกู เอาสมบัติ พัสถานเป็นของกู แม้กระทั่งว่า บาตร จีวร มันก็จะกลายเป็นของกูไป. อย่างนี้ มันก็มีความเ่งเท่ากันกับฆราวาส ไม่มีอะไรดีกว่ากัน เพราะความที่ไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา.

ดังนั้นเราควรจะมาพิจารณากันถึงข้อนี้ให้รู้เรื่องของอิทัปปัจจยตา ที่มันเป็นอยู่แก่สิ่งทั้งหลาย ที่กำลังแวดล้อมอยู่รอบ ๆ ตัวเรา. เราอยู่ในท่ามกลางของสิ่งแวดล้อมอะไรบ้าง ก็จงดูให้ดีเกิด หน้าที่การงาน ความรับผิดชอบ เงินทองข้าวของ บุตรภรรยา สามี เหล่านี้จะเป็นสิ่งที่จะทำให้เกิดเรื่องขึ้นมา สิ่งอื่นมันไม่ค่อยทำเรื่อง เพราะมันอยู่ไกลออกไป มันไม่ได้มากลุ่มรวมแวดล้อมตัวเราอยู่.

นี่เราก็ต้องดูสิ่งที่เป็นอันตราย ไม่ทางกาย ก็ทางใจ มันอาจจะเป็นอันตรายทางกายมาก จนถึงกับทำให้เราตายลงไปได้. หรือมันจะเป็นอันตรายทางใจ จนทำให้จิตใจนี้เสียไป ไม่มีทางที่จะประกอบอยู่ด้วยความสะอาด, สว่าง, สงบ เสียเลย ดังนี้ก็ได้. ดังนั้นขออย่าได้ทำเล่น ๆ กับสิ่งแวดล้อมเราอยู่. เราจะต้องดูมันให้ดี.

ที่นี่ ก็มาเหลืออยู่แต่คำว่า **“ดูให้ดี”**. คำว่าดูให้ดี เพียง ๓ พยางค์นี้ คือหัวใจของการปฏิบัติ. การปฏิบัติในพุทธศาสนา ไม่ว่าจะพูดกันอย่างไร ๆ ก็ร้อยอย่างก็พันอย่าง มันเหลืออยู่แต่คำเพียงว่า **“ดูให้ดี”**. **ถ้าแก่ดูดีแล้ว มันไม่มีเรื่อง แล้วก็จะดับทุกข์ได้.**

ขอแทรกสักนิดหนึ่งว่า อาตมาอยากจะให้ทุกคน ถื้อหลักในคำกล่าวสั้น ๆ ว่า **“ดูให้ดี มีแต่ได้ ไม่มีเสีย”** อันนี้จะเป็นเครื่องราง ที่คุ้มครองป้องกันอันตรายสารพัดอย่าง เหมือนกับว่าเอาพระไปแขวนไว้ในใจ. ด้วยอำนาจของพระนั้น มันจะดูดี ดูสิ่งต่าง ๆ ดี แล้วก็มีแต่ได้ ไม่มีเสีย; อะไรจะเกิดขึ้น อะไรจะเข้ามา อะไรจะออกไป มันจะมีแต่ได้ไม่มีเสีย. ได้เงินมา มันก็ไม่เสียหายอะไร, ฉิบหายหมด มันก็ไม่เสียอะไร; นอกจากได้ คือได้ความรู้ ได้ความจริง ได้ความเข้าใจ.

อย่างว่าเราได้เงินมา มักจะทำให้เราโง่ เพราะว่าเราก็ไม่ได้ดูให้ดี มันก็เกิดกิเลสเพราะได้เงินมา. ทีนี้พอถึงคราวที่เสียเงินไป เราก็คงโง่ตามเคย ร้องไห้ ร้องให้ กินข้าวไม่ได้ นอนไม่หลับ มันก็คือโง่ มันก็มีแต่เสีย ไม่มีได้. นี่ยกตัวอย่างเพียง ๒ อย่าง. ถ้าดูให้ดีแล้ว มันจะมีแต่ได้ ไม่มีเสีย ได้มาก็**ทำให้ฉลาด เสียไปก็ยิ่งทำให้ฉลาด** ยิ่งบอกว่าเป็นเพียง อิทธิปปัจจัยตา ก็ยิ่งมากไปกว่าการได้เสียเสียอีก. การได้มานี้มันทำให้ประมาท ทำให้ลืมตัว. การเสียมันก็ทำให้ลืมตัวเหมือนกัน แต่มันยังมีทางที่จะทำให้นึกได้มากกว่า **“การได้”**. **ความเจ็บไข้ ความเป็นความตายนี้ มาสอน ดีกว่าความสะดวกสบายรำรวย** แต่ถ้าเราดูดี ดูเป็น ดูให้เป็นแล้ว จะมีแต่ได้ ไม่มีเสีย; ไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้น. **จะได้หรือจะเสีย ก็มีแต่จะได้วิชาความรู้. จะอยู่หรือจะตาย มันก็มีแต่จะได้วิชาความรู้.** นี้เรียกว่า ดูให้ดี มีแต่ได้ไม่มีเสีย.

ขอให้ถือหลักอย่างนี้ เราจะมีแต่ได้ไม่มีเสีย แม้จะถ้ายุจจาระออกไป มันก็ยังมิได้ ถ้าดูเป็น อย่างน้อยมันก็ได้ความรู้, **ได้อะไรที่เกี่ยวกับชีวิตร่างกาย** หรือทำให้มันดีมันถูกต้องยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้. มันจึงสำคัญอยู่ที่ว่า **ดูให้ดี** อย่างเดียวเท่านั้น.

การดูให้ดีนี้ก็คือ **วิปัสสนา**. วิปัสสนาแปลว่า **เห็นอย่างวิเศษ** เห็นอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้อง มันก็คือดูอย่างดีนั่นแหละ. มีคำพูดเป็นภาษาชาวบ้านว่า **ดูให้ดี ๆ ๆ** เท่านั้นมันจะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้หมด; ก็มีแต่ได้ ไม่มีเสีย. เมื่อเขาร้องให้ ส่วนเรากลับจะได้. ไฟไหม้บ้านหมดเลย เรายังจะได้ ได้อะไรมาก ๆ ด้วยถ้าเราดูเป็น. ถ้าเราดูไม่เป็น เราก็นั่งร้องไห้ มันก็มีเท่านั้นเอง. นี่เรื่องดูให้ดีจะมีแต่ได้ ไม่มีเรื่องเสีย.

ดูให้เป็น ก็คือดูให้ละเอียดลออ. เมื่อเป็นเรื่องทางจิตใจ ก็ต้องมีจิตใจที่เหมาะสมที่จะดู มันต้องมีการอบรมจิตใจให้เหมาะสมที่จะดู ด้วยการที่เราทำ วิปัสสนา ทำกรรมฐาน ทำอะไรต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นการอบรมจิตใจให้มันดี สำหรับจะดูเสียก่อน แล้วต่อจากนั้นก็ดู มันก็เห็นจริง ๆ; ดูได้ดีจริง ๆ มันก็แก้ปัญหาต่าง ๆ ได้.

ตรงนี้อาจเปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจความหมาย ว่า ถ้าเป็นเรื่องเครื่องจักร เครื่องยนต์ กลไกที่พวกนายช่างเทคนิค (Technician) ต่าง ๆ เขาดูที่เครื่องจักร กลไกที่กำลังเดินอยู่ เขาก็เห็นมากกว่าเราชาวบ้านโง่ ๆ มากมาย. นี่ก็ลองคิดดูซิ เมื่อทอดสายตาไปยังเครื่องจักรเครื่องหนึ่ง ที่กำลังทำงานอยู่ พวกที่เป็นช่างเครื่องจักรกล เขาก็ดูและดูได้ดี มันก็เห็นได้ดีว่าเป็นอย่างไร. ส่วนเราก็ดูไปอย่างนั้นแหละ เห็นว่ามันหมุนอยู่อย่างนั้น มันทำงานอยู่อย่างนั้น แต่เราไม่รู้. พวกนายช่างเขาจะรู้สึกเข้าไปถึงกับว่า มันกำลังทำงานปกติ หรือมันมีส่วนไหนเริ่มผิดปกติแล้ว. นี่เพียงแค่ตา ดู เขาก็รู้มากกว่าพวกเราที่เกือบจะไม่รู้อะไร นอกจากเห็นว่ามันหมุนไปเท่านั้น.

นายช่างคนนั้น เขาเอาหูฟังแต่ที่ไกล เขาก็รู้ว่า เครื่องจักรกำลังเป็นอย่างไร ที่ส่วนไหน; ส่วนเราก็โง่ตามเคย. หรือว่า นายช่างคนนั้น เขาเพียงแค่ได้กลิ่นเครื่องจักรที่กำลังเดินเท่านั้น เขาก็รู้ว่าอะไรมันบกพร่อง ที่ตรงไหน. นี่เขาดูลึกกว่าเราอย่างนี้.

พอมมาถึงเรื่องธรรมะ เราก็พยายามเป็นผู้ชำนาญ ให้เป็นเหมือนกับนายช่างจักรกล ให้เป็นเหมือนกันทุกคนซิ คือรู้ว่า มันกำลังเป็นอะไรที่ตรงไหน ที่รูป ที่เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรที่ตรงไหน. มันกำลังมีอะไรที่ตรงไหน มันมี โลก โกรธ หลง หรือมีอะไรที่ตรงไหน. โดยเฉพาะอย่างยิ่งนั้น

อาตมาอยากจะขอรับรองว่า ให้รู้ว่า มันกำลังมี อิทธิปัจจัยตา ในลักษณะอย่างไร และที่ตรงไหน. เมื่อเราจะมองดูไปที่อะไร ที่คน ๆ หนึ่ง หรือที่สิ่งที่อยู่รอบตัวเรา นี่ขอให้พยายามเป็นผู้ที่ดูอะไร ดูแล้วก็เข้าใจ ดูเป็น หรือดูอย่างแท้จริงกันอย่างนี้.

หรือว่านักดาราศาสตร์ แหงนหน้าดูดาว เขารู้มากกว่าเราหลายร้อยเท่า. เราโง่ ๆ แหงนขึ้นไปบนฟ้า เห็นดาวพริบไปหมด แต่นักดาราศาสตร์ที่แท้จริง เขารู้ เข้าใจ เรื่องอะไรที่เกี่ยวกับดวงดาวเหล่านั้นมากกว่าเราตั้ง ๑๐๐ เท่าเป็นอย่างน้อย. นี่มันต้องดูกันอย่างนี้.

หรือว่า ชาวประมง ดูทะเล. ผู้เชี่ยวชาญการประมงทอดสายตาไปในทะเล เขารู้ว่าปลาอยู่ตรงไหน ส่วนเราก็โง่ตามเคย ไม่เห็นแม้แต่สักตัวเดียว ไม่รู้ว่าจะได้ทะเลเป็นอย่างไร.

หรือว่า นักแผนที่ เขาดูแผนที่ที่เขาทำขึ้นมาเอง นี่เขารู้เหลือเกิน ปลอดภัยเหลือเกิน; ส่วนเราดูแผนที่ ก็เห็นเป็นกระดาษ มีเส้นยุ่ง ๆ. นี่มันผิดกันก็ร้อยเท่า ขอให้คำนวณดูอย่างนี้.

หรือว่า หมอผู้เชี่ยวชาญ เห็นคนไข้ เขาก็เห็นได้ลึกกว่าเรา ว่าคนไข้ กำลังเป็นอะไรอยู่ข้างในเท่าไร นี่เราก็ไม่รู้. หรือว่า พวกอุตุนิยมทั้งหลาย ที่เป็นนักวิชา เขาก็รู้เรื่องลมฟ้าอากาศ เขาก็ดูเหมือนเรา แต่เขาเห็นมากกว่าเรา.

แม้ที่สุดแต่ว่า นกกะเต็นตามกวาง ที่โลกเต็นอยู่ในวัดนี้ มันก็เก่งกว่าเรามาก มันเอาปากสับลงไป ดึงขึ้นมาเป็นไส้เดือน. ส่วนเรานี้ก็โง่ตามเคย เห็นแต่ดินธรรมดาเท่านั้นแหละ แต่นกนี้รู้ถึงขนาดว่า มันมีไส้เดือนอยู่ตรงนั้น

เหมือนกับหลับตาเห็น เอาปากสับลงไปลึก ๆ ดิ่งขึ้นมาเป็นไส้เดือน. ส่วนเราก็เียงคงจะอดตาย หากินไม่ได้ ถ้าไปเทียบกับนกเหล่านี้.

นี่เรียกว่า *ดูอย่างดี* คือมันดูเห็นอะไรมากกว่าธรรมดา อย่างนี้. เราต้องอบรม เราจะต้องรวมทั้งปวงก็ดูสิ่งแวดล้อมตัวเรา เช่น เงินทอง ข้าวของ ลูกเมีย บุตรภรรยาสามี เกียรติยศชื่อเสียง หน้าทีการงาน เราจะดูมันอย่างที่เรียกว่า มีสายตาอันแหลมคม. เมื่อเทียบส่วนกันแล้ว ก็ให้เหมือนกับพวกช่างเทคนิค หรือพวกที่เชี่ยวชาญอะไรต่าง ๆ แต่นั่นมันเป็นเรื่องวัตถุ. นี่มันเป็นเรื่องนามธรรม เรื่องภายใน เรื่องจิตใจ เราจะดูที่ธรรมะทั้งปวง ที่แวดล้อมเราอยู่ เห็นเท่าไร เห็นอย่างไร เห็นเพียงไร แท้จริงอย่างไร.

เดี๋ยวนี้เรามันเห็นน้อยเกินไป เพราะอะไร? เพราะว่า **ความกัลลัคลัม** ของกิเลสมันมันออกหน้าเสียก่อนเสมอไป คือสิ่งที่สำคัญที่สุด ที่ร้ายกาจที่สุด ที่ออกชื่อมาหลายครั้งหลายหนแล้วว่า “อวิชชาสัมผัส” คำนี้ก็เป็นคำสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างยิ่ง ในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องระวัง. **อวิชชาสัมผัส! อวิชชาสัมผัส!** ช่วยท่องจำกันไว้ให้ดี ๆ ให้คู่กันกับคำว่า อิทัปปัจจยตา.

ถ้าไม่มีอวิชชาสัมผัสแล้ว อิทัปปัจจยตา ในภายในจะเกิดขึ้นไม่ได้ ก็จะไม่มีการเกิด-ไม่มีทุกข์. อวิชชาสัมผัสมันคู่กันกับ อิทัปปัจจยตา ถ้ามีอิทัปปัจจยตา ก็เป็นที่แน่นอนว่า มันมีอวิชชาสัมผัสมาแล้วแต่ต้น. หรือว่าถ้ามันกำลังมีอวิชชาสัมผัสนี้ มันจะต้องมี อิทัปปัจจยตา คือการเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ จักมีด้วยอาการอย่างนี้.

ฉะนั้นอย่าได้สัมผัสสิ่งใด ๆ ด้วยอวิชชาสัมผัสเลย; แต่ด้วยการดูให้ดี ๆ จนเห็นสิ่งเหล่านี้, สิ่งทีแวดล้อมตัวเราอยู่นี้ เป็นอย่างดี จนอวิชชาสัมผัสเกิดขึ้นไม่ได้.

นี่ถ้าถามว่าจะเห็นเท่าไร? เห็นอย่างไร? เห็นเพียงไร? ก็ตอบว่า เห็นในลักษณะที่วิชาสัมผัสเกิดขึ้นไม่ได้ ทางตา ทางหู ทางลิ้น ทางจมูก ทางผิวกาย ทางใจก็ตาม; จะไม่สัมผัสสิ่งใด ๆ ด้วยความเผละสติ หรือความประมาท หรืออะไรที่เรียกว่า วิชา นั้น.

แต่เรานี่มันเหมือน ๆ กับทำเล่น คือไม่ได้ตั้งใจจริงที่จะควบคุมสติ หรือควบคุมความรู้สึกต่อสิ่งทั้งปวง. เราไม่กลัว เราไม่มีโศกตบปะ ไม่กลัวความทุกข์เหล่านี้, แล้วเราก็ไม่ละอายแก่ใคร ๆ ว่า เราได้ปล่อยให้อกิเลสเกิดขึ้นอย่างนี้ เราก็ไม่ละอายแก่ใคร ๆ. เราเป็นคนไม่มีหิริ ไม่มีโศกตบปะ คือไม่ละอายเป็นคนหน้าด้าน แล้วก็กลัว เหมือนกับคนบ้า ไม่รู้จักกลัวอะไร. แต่ถ้าว่ามีความละอายอย่างพุทธบริษัท หรืออย่างชาวพุทธแล้ว ก็จะละอายมากเมื่อเผละสติ; ถ้าว่ากิเลสเกิดขึ้นได้แล้ว ก็เป็นเรื่องที่ต้องละอายอย่างยิ่ง แล้วก็กลัวทุกข์ภัยในวิญญูสงสารอย่างยิ่ง.

ถ้ามีความละอาย มีความกลัวอย่างนี้ มันก็จะเป็นเหตุอันแรก ที่ทำให้เราระมัดระวังสำรวมดี ในการที่จะไม่เผละไปสัมผัสอะไรเข้าด้วยวิชาสัมผัส. นี่เรียกว่า เราเกิดเป็นผู้เชี่ยวชาญ หรือว่าเป็นนายช่าง เป็น Technician อะไรขึ้นมาแล้ว ในการที่จะดูสิ่งต่าง ๆ หรือธรรมทั้งปวงที่แวดล้อมเราอยู่ แล้วมันก็จะเห็นจริงยิ่งขึ้นไปทุกที ลึกยิ่งขึ้นไปทุกที ว่าเพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย. สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.

ข้อที่ว่า เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นนั้น มันมีมากมาย แม้แต่ความทุกข์ มันก็มีหลาย ๆ สิบอย่างหลายร้อยอย่าง ความสุขความเพลิดเพลินทางอารมณ์นี้ ซึ่งไม่ใช่ความสุขที่แท้จริงอะไรมันก็มีมากมายหลายร้อยหลายพันอย่าง; แต่เมื่อเราดูเป็น ดูจริง ดูได้ดีจริงแล้ว จะเห็นง่าย ๆ เหมือนกับว่า มันมีอย่างเดียวเท่านั้นแหละ มันมีเพียงความเป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา ไม่มีร้อยอย่าง

พันอย่างอะไรขึ้นมาได้ เป็นตถตา คือความเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น เป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่นไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น คือเกิดมาจากการที่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น ทั้งนั้น.

ดังนั้น “**ความได้**” “**กิ่น่าสงสาร**; “**ความเสีย**” กิ่น่าสงสาร. ถ้าใครไปหลงความได้ ไปหลงความเสีย ไปหลงความดี ไปหลงความชั่ว ไปหลงบุญ ไปหลงบาป ไปหลงอะไรที่มันเป็นคู่ ๆ ๆ สำหรับให้หลงนั้น ซึ่งรวมความแล้ว มันก็หลงดี-หลงชั่ว; นี่เป็นเรื่องสำคัญที่สุดที่มันเกิดในความรู้สึกของมนุษย์เรา มันคือเรื่องหลงดี-ชั่ว.

แม้ว่า มันจะมีเพียงดีและชั่ว แต่วิธีที่จะหลงมันมีอีกหลายสิบอย่าง หลายร้อยอย่าง หลายพันอย่าง.หลงดีก็หลงได้ หลาย ๆ สิบอย่าง หลงชั่วก็หลงได้หลาย ๆ สิบอย่าง. ถ้าว่ามันรู้จักข้อเท็จจริง ความจริง หรือตัวจริงเสียอย่างเดียว มันจะไม่หลง ไม่หลงสักอย่างเดียว; นั่นคือมีความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นจึงพยายามสนใจในเรื่องนี้ สำหรับจะดูทุกสิ่งทุกอย่าง ที่มันแวดล้อมอยู่รอบ ๆ ตัวเรา ซึ่งเราเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ของเรา”.

“**ตัวเรา**” มันคู่กันกับ “**ของเรา**”. สิ่งที่เราเรียกว่า “ของเรา” นั้นมันต้องเรียกว่าอยู่นอกตัวเสมอ; แม้ว่าอยู่ในร่างกายนี้ มันก็ต้องเรียกว่าอยู่นอกตัวเรา เพราะมันเป็นของเรา. ส่วนตัวเรานั้น คือตัวกู, ของเราคือของกู. ของกูนั้นมันต้องอยู่นอกตัวกู; แล้วก็มีมากอย่าง สำหรับตัวกูนี้มันจะได้หลงไหล คือโง่ แล้วก็ลุ่มหลงคลั่งใหลด้วยอวิชชา ก็เรียกว่า อวิชชาสัมผัสขึ้นมา; มันก็เกิดเรื่อง คือจะเป็นทุกข์.

เรื่องสัมผัส ๒ เคยพูดไปบ้างแล้ว ครั้งเดียวคราวเดียว บางคนอาจจะไม่เข้าใจ หรือลืมเสียแล้วก็ได้ ว่าสิ่งที่เรียกว่า อวิชชาสัมผัสนั้น มันสัมผัสด้วยอวิชชา

แต่ว่ามันมี ๒ ระยะ ระยะแรกเรียกว่า *สัมผัสแห่งการกระทบ* เรียกเป็นภาษาบาลีว่า *ปฏิชะสัมผัส*. ปฏิชะในกรณีนี้ แปลว่าการกระทบ ไม่ใช่เป็นชื่อของกิเลส; เดียวจะไปแปลเป็นชื่อของกิเลส แล้วเลยไม่รู้เรื่องกัน. คำว่า ปฏิชะ แปลว่าการกระทบ; ปฏิชะสัมผัส คือสัมผัสแห่งการกระทบ เช่นตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส ผิวกายกระทบกับสิ่งที่มาสัมผัสผิวหนังของเรา แล้วก็จิตสัมผัสอารมณ์ที่เกิดขึ้นแก่จิต.

ปฏิชะสัมผัสนี้ มันยังไม่เท่าไร คือยังไม่แน่นอนว่าจะสุขหรือจะทุกข์ ถ้าหากว่าในขณะที่มันผัสสติด มันจึงจะแน่ ว่าการสัมผัสนี้จะนำไปสู่ความทุกข์ คือมันจะเกิดสัมผัสขั้นที่ ๒ ขึ้นมา ที่เรียกว่า “*อวิจนะสัมผัส*”; อวิจนะสัมผัส คือสัมผัสด้วยใจล้วน. เมื่อเสร็จเรื่องปฏิชะสัมผัสแล้ว มันมีอะไรเกิดขึ้น ใจมันจะสัมผัสต่อสิ่งนั้นอีกครั้งหนึ่ง ครึ่งหลังนี้เรียกว่า อวิจนะสัมผัส สัมผัสสักว่าชื่อเรียก เพราะมันเป็นนามธรรม.

สำหรับสัมผัสคู่แรกมันเป็นรูปธรรม. ที่ว่าเป็นรูปธรรมนั้น เช่นตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ฯลฯ นี้รูปธรรมต่อรูปธรรมพบกัน, นี้เรียกว่า “*กระทบ*”. ใช้คำว่ากระทบคือ ปฏิชะ ถูกต้องที่สุดแล้ว. เช่นว่าเมื่อตาเห็นรูปแล้ว มันก็เกิดความรู้สึกไปตาม “*สัญญา*” ว่ารูปอะไร มีความหมายอย่างไร นี่มันเกิดเป็นความรู้สึกที่เป็น “*เวทนา*” ขึ้นมา คือรู้สึก รู้ความอร่อยของการสัมผัสนั้นขึ้นมา. ที่นี้จิตก็จะสัมผัสความอร่อยนั้นอีกครั้งหนึ่ง สำหรับจะเกิดตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัมผัสตอนหลังนี้ก็เรียกว่า “*อวิจนะสัมผัส*” และเป็นตอนที่สำคัญที่สุด ถ้าเผอิญก็เผอิญตอนนี้.

ยกตัวอย่างเช่นว่า เราได้กลิ่นดอกไม้หอม เรียกว่าจมูกมีปฏิสนธิสัมผัสกัน
 เข้าแล้วกับกลิ่นดอกไม้ นั้น ความรู้สึกต่อความหอมนี้ มันเป็นความรู้สึกอันหนึ่ง
 ซึ่งจะเป็นอารมณ์ของใจที่จะสัมผัสโดยวิธีของอิริยจะสัมผัส. ที่นี้จิตก็ไปสัมผัส
 โดยวิธีอิริยจะสัมผัส ต่อความรู้สึกที่ว่าหอมหรือถูกใจนี้ ตอนนี้อวิชชาสัมผัส
 จะเต็มรูปขึ้นมาเป็นอวิชชาสัมผัสต่อเวทนานั้น มันก็เกิดตัณหา. เช่นสมมติว่า
 ดอกไม้หอม มันก็มีตัณหาที่จะได้ จะยึดครอง จะเด็ดจะดม จะอะไรไปตามเรื่อง
 ของตัณหา.

ฉะนั้นอวิชชาสัมผัสจึงทำให้เกิดเรื่อง เกิดสิ่งที่เป็นเรื่องเป็นราว เป็น
 อันตรายขึ้นตรงนี้. ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางจิตเอง
 ก็มี ๒ ชั้นอย่างนี้ อันแรกเรียกว่า ปฏิสนธิสัมผัส สัมผัสเพียงโดนกันเข้า
 พอให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร แล้วมีผลอะไรเกิดขึ้นมา จิตก็จะสัมผัสเข้าไปอีกครั้งหนึ่ง
 ตอนนีเรียกว่า อิริยจะสัมผัส; ถ้ามีสติได้ตอนนี้ ก็ดีเท่านั้นแหละ จะไม่มีเรื่อง
 สำหรับที่จะเป็นทุกข์ แต่ถ้าเผลอไปก็เป็นอวิชชาสัมผัส สำหรับจะต้องเป็นทุกข์
 ไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้.

นี่แหละการที่เราจะดูอะไรให้ดี รู้อะไรให้ดี ควบคุมอะไรให้ดี ต้องรู้
 เรื่องสัมผัสอย่างที่ว่านี้ คล้าย ๆ กับว่าเราอยู่ในท่ามกลางโลกแห่งการสัมผัส. คิดดูซิ
 มันหลีกไปพ้นเมื่อไร เราอยู่ในโลกนี้ มันก็คืออยู่ในโลกแห่งการสัมผัส เดี่ยวตา
 เดี่ยวหู เดี่ยวจมูก เดี่ยวลิ้น เดี่ยวกาย เดี่ยวใจ ไม่มีอะไรใจมันก็คือนึกเป็นอารมณ์
 ขึ้นมาได้ โดยมันสัมผัสอารมณ์นั้น; มีรสชาติอะไรเกิดขึ้นมา จิตมันก็จะยึดมัน
 ถือมันในอารมณ์นั้น.

ที่นี้ มันเคยใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มามากแล้ว มันเก็บรักษาไว้
 ในสัญญา ในคลังของมัน มันจะเอาออกมาดู มาชม มาอะไรอีก เมื่อไรก็ได้

ฉะนั้นเรื่องของจิตมันจึงเป็นเรื่องที่ลำบาก ตอนที่มันคิดนึกเมื่อไรก็ได้ มันคิดนึกเอาอะไรมาคิดมานึกก็ได้ หนทางที่จะเกิดอวิชชาสัมผัสมันก็เกิดได้ทุกเวลา กระทั่งว่าฝันไปอย่างสนุกสนานก็ยังได้.

ข้อสำคัญก็คือว่า ทั้งหมดนี้ไม่มีอะไรมากไปกว่าอิทัปปัจจยตา; จะเป็นสัมผัสแรกก็ตาม สัมผัสหลังเกิด เวทนา ตัณหา อุปาทาน อะไรก็ตาม มันก็เป็นอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นตัวความทุกข์ อย่างที่พูดกันมาอย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ แล้ว.

ขอเตือนให้สังเกต ให้รู้จักสังเกต จนเข้าใจเรื่องสัมผัส ว่าสัมผัสนั้นมีอยู่เป็น ๒ ชั้น คือชั้นแรกเป็นการกระทบระหว่างอารมณ์กับอายตนะ มีผลอะไรเกิดขึ้นมา ใจก็สัมผัสมันอีกครั้งหนึ่งด้วยอริยจนะสัมผัสพระพุทธรูปเจ้าท่านได้ใช้คำสองคำนี้ ไม่ต้องบัญญัติขึ้นใหม่ ไม่ต้องไปยืมมาจากอภิธรรม หรือในอภิธรรมบางทีจะไม่มีด้วยซ้ำ; แต่ว่าถ้ามีก็เอาไปจากสูตรต้นตะ ซึ่งเป็นพุทธภาษิตล้วน ๆ ว่าสัมผัสมันมีอยู่ ๒ ชั้นอย่างนี้.

นี่เรารู้แล้วว่า สิ่งภายนอกที่แวดล้อมรอบตัวเราอยู่นี้ มันจะทำให้เกิดอวิชชาสัมผัส เงินของกู ทองของกู ลูกของกู เมียของกู บ้านของกู เรือนของกู อะไรของกูนั้นรอบ ๆ ตัวนั้นแหละ มันจะทำให้เกิดอวิชชาสัมผัสเสียเรื่อยไป. ถ้าเกิดขึ้นเมื่อไรมันก็เป็นอันว่า ต้องมีความทุกข์เมื่อนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องระงับจิตของเราไว้ เกี่ยวกับสิ่งภายนอกที่แวดล้อมรอบ ๆ ตัวเราให้ดี. ถ้าไม่มีอะไรเข้าไปเป็นอารมณ์แล้ว จิตมันไม่ทำอะไรได้.

การที่พูดว่า **ระงับจิต** ๆ ๆ นี้ก็ถูกเหมือนกัน; แต่ต้องระงับจิตที่มันจะไปสัมผัสอารมณ์. ฉะนั้นการพูดว่า **ระงับอารมณ์** นั้นมันก็ถูกเหมือนกัน. เดียวนี้มันกำลังอยู่ท่ามกลางอารมณ์ทั้งหลาย ที่รอบตัวเรา เราก็ต้องรู้จักมันว่า อารมณ์

เหล่านั้น มันจะทำอะไรแก่เราบ้าง. ถ้าเรารู้อย่างนี้ การระวางจิตมันก็ง่ายเข้า. ถ้าเราไม่รู้เรื่องอย่างนี้เสียเลย การระวางจิตมันก็เป็นไปได้ยาก.

นี่แหละเข้าใจว่า ที่เราปฏิบัติธรรมไม่สำเร็จนี้ ก็เพราะบกพร่องใน ๒ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง **ระวางจิตก็ไม่เป็น ระวางอารมณ์ที่จะเข้ามากระทบจิตก็ไม่เป็น** อะไรก็ไม่เป็น สติมันก็มีไม่เพียงพอ.

ในวันนี้ก็จะแยกพูดกันถึงเรื่องว่า สิ่งที่มีนเวดล้อมตัวเราเหล่านี้ ให้รู้จักมันให้ดี ควบคุมมันให้ได้ ในฐานะที่มันเป็นสักว่า อิทัปปัจจยตา.

ถ้าเรามีความรู้เรื่องอะไร ๆ รอบตัวเราทั้งหมดนี้ ว่าเป็นเพียงอิทัปปัจจยตาแล้ว การระวางจิตจะง่าย เพราะว่ามันได้เปรียบมาตั้งครั้งตั้งค่อนแล้ว คือว่าจิตมันรู้ว่าทั้งหมดนั้นมันเป็น อิทัปปัจจยตา; มันก็เลยเฉื่อยชาไปเอง ที่จะไปหลงรัก หลงเกลียด หรือว่าจะไปยึดมันถือมัน.

ดังนั้นให้ขยันดูสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มาเกี่ยวข้องกับเรา ในฐานะเป็นเพียงอิทัปปัจจยตา ให้มาก ๆ เข้าไว้. มันก็มีทุกคน ตั้งแต่เด็กไปจนกระทั่งเข้าเฒ่า มันก็มีเรื่องสำหรับยึดมันถือมัน ที่จะเป็นทุกข์มากที่สุด. ระหว่างเป็นเด็ก มันก็เป็นอย่างเด็ก ๆ เป็นเพื่อนเล่นกัน พอเป็นหนุ่มเป็นสาว มันก็เป็นคู่รักกัน พอแต่งงาน มันก็เป็นผัวเป็นเมียกัน พอมันแก่เฒ่าแก่ชรา มันก็เป็นเพื่อนกันอีกสำหรับคอยมัจจุราช. คนแก่อายุตั้ง ๙๐ ตั้ง ๑๐๐ เป็นผัวเป็นเมียกันนี้มันก็น่าหัวเราะได้ มันเป็นไปได้ แต่มันก็เป็นเพื่อนกัน สำหรับที่จะเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา.

ฉะนั้นจึงว่า นับตั้งแต่คลอดออกมาจนถึงเข้าเฒ่า มีเรื่องสำหรับที่จะต้องระมัดระวังเกี่ยวกับอิทัปปัจจยตา เป็นระยะ ๆ ๆ ไป. มันเปลี่ยนมากจนเราทำ

ไม่ค่อยจะถูก เราคิดว่ามันมีเพียงอย่างเดียว ใช้วิธีเดียวกันตลอดไป อย่างนี้มันก็น่าหวั่น น่าสงสาร; ที่ปฏิบัติธรรมะไม่สำเร็จ มันก็เป็นเพราะเหตุนี้. นี่จึงจะต้องสนใจข้อที่ว่า อิทัปปัจจยตา นี้ ให้มันถูกต้องทุก ๆ ระยะเวลา คือทุกวัยทุกชั้นทุกระยะเวลานาทีของวัยหนึ่ง ๆ เพื่อให้การเป็นอยู่ในโลกนี้มันน่าดู ซึ่งเป็นความมุ่งหมายของความเป็นพุทธบริษัท.

เราเป็นพุทธบริษัทกันทำไม? ช่วยคิดกันหน่อยว่า **เราเป็นพุทธบริษัทกันทำไม?** เหนอ ๆ ตาม ๆ กันไปอย่างมงงาย หรือว่า เราเป็นพุทธบริษัทกันทำไม. พุทโธอย่างมีกิเลส ก็ว่าเราเป็นพุทธบริษัทให้ดีกว่าพวกที่ไม่เป็นอย่างนั้นหรือ? หรือว่าเราจะเป็นพุทธบริษัทเพื่อให้ได้เปรียบผู้อื่น พวกอื่น ในการที่เราจะดับความทุกข์นั้นก็ยังดี. **เพราะว่ามนุษย์ในโลกทุกคน มีหน้าที่ที่จะต้องดับทุกข์ให้แก่ตัวเอง** ที่นี้เราเป็นพุทธบริษัท เชื่อว่าเราจะได้เปรียบ คือเราจะได้ดับทุกข์ได้ง่าย ดับทุกข์ได้เก่งกว่าพวกอื่น อย่างนี้ก็ยังมีดี ขอให้มันเป็นอย่างนี้เถอะ ว่าเราเป็นพุทธบริษัทเพื่อให้มันสะดวกตาย ในการที่จะทำความดับทุกข์.

ที่นี้เราก็ไม่มีอะไร มีแต่ศึกษาให้รู้เรื่องของพระพุทธรเจ้า ว่าท่าน**แนะนำให้ดับทุกข์อย่างไร? วิธีไหน?** เดียวนี้ท่านก็พูดอยู่ชัดแล้วว่า ต้องรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา คือรู้เรื่องปัจจุสมุปบาท. เรื่องที่พระพุทธรเจ้าท่านทรงเอามายืนยันว่า ตถาคตจะเกิดหรือตถาคตจะไม่เกิด สิ่งนี้ยังเป็นอย่างนี้เสมอไป นี่มีอยู่ ๒ เรื่องเท่านั้นแหละ ที่พบในพระบาลีทั้งหมด คือเรื่อง **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** เรื่องหนึ่ง; แล้วก็เรื่อง **อิทัปปัจจยตา** ที่พระสวดเมื่อตะกัณนี้เรื่องหนึ่ง; มี ๒ เรื่องเท่านั้น.

เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา กับเรื่องอิทัปปัจจยตา มันเป็นเรื่องเดียวกัน เพราะมันเป็นอิทัปปัจจยตา มันจึงเป็น **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา**. ถ้าพูดแยกกันไป มันก็เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย,

สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ที่นี้มารวมเสียว่า อิทัปปัจจยตา-เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; ก็เหลือเรื่องเดียว. ที่นี้อยากจะย่นอีก ย่นย่อให้สั้นเข้ามาอีก ก็เหลือ **ตถตา**. ตถตา แปลว่า อย่างนั้นเอง เป็นอย่างนั้นเอง. ความเป็นอย่างนั้นไม่เป็นอย่างอื่น เป็นแต่อย่างนั้น คือตถตา ดังนั้นจะต้องรู้จัก **ตถตา**. ถ้าพูดคำเดียว ทุกคนจะต้องรู้จักตถตา พุทธบริษัทจะต้องรู้จักตถตา จึงจะได้เปรียบคนอื่นในโลก ในการที่จะแข่งกันทำความดับทุกข์.

คำว่า **ตถตา** นี้มีมากที่สุด ในพระคัมภีร์ แต่ว่าด้วยเหตุใดก็บอกไม่ได้ ที่พวกเราไม่เอามาพูดกันเลย. แม้ในอภิธรรมปิฎกก็มีมากแห่ง แล้วบางทีก็ใช้คำว่า **ตถา** แทนที่จะพูดว่าตถตา พูดแต่เพียงว่า ตถา; แทนที่จะพูดว่าอวิตถตา พูดแต่เพียงว่าอวิตถา อย่างนี้เป็นต้น.

ในบาลีบางแห่ง ตรัสเรียกชื่อของอริยสัจจ์ทั้งสี่ว่า **ตถา** (ความเป็นอย่างนั้น), ว่าอวิตถา (ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น), ว่า อนัญญถา (ความไม่เป็นโดยประการอื่น", แทนที่จะตรัสเรียกว่าอริยสัจจ์สี่ ดังนี้ก็มี.

ถ้าสมมติคาดคะเนเอาว่า การที่ขยายแก่ตาแก่ของเราสมัยโบราณ บรรพบุรุษของเราพูดคำ ๆ นี้เป็น, คือพูดว่า “อย่า ๆ ๆ อย่าคิดให้มากไปเลยลูกเอ๋ย หลานเอ๋ย มันเป็นอย่างนั้นเอง มันเป็นไปตามเรื่องของมันอย่างนั้นเอง”; นี่มันคงจะเป็นเพราะว่าแผ่นดินที่ตรงนี้ เคยได้รับพุทธศาสนามานมนานแล้วอย่างถูกต้อง.

พูดไปแล้วมันก็จะหาว่าอวด ให้แก่บ้านเมืองของตัว เช่นบทกล่อมลูกเรื่อง มะพร้าวนาฬิกากร กลางทะเลขึ้นฝั่ง อะไรนี่ มันก็ล้วนแต่เป็นเรื่องเล็ก ๆ เท่ากันกับเรื่อง ตถตา. ทำไมพวกชาวบ้านบรรพบุรุษของเราแถมนี้ รู้เรื่องนี้

พูดอย่างนี้เป็น กล่อมลูกให้นอนด้วยข้อความอย่างนี้? เขาคงเคยเข้าใจ ได้รับ
ประโยชน์กันมายุคหนึ่ง แล้วมันก็เสื่อมไปสลายไป เพราะคนรุ่นหลังโง่งง ๆ; ควรจะ
ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ คือธรรมะที่บรรพบุรุษเคยได้รับประโยชน์มาแล้ว; เดว่า
เป็นสมัย ๑๒๐๐ กว่าปีมาแล้ว สมัยศรีวิชัย มีอาณาเขตตั้งแต่ชุมพรลงไปจนตลอด
แหลมมลายู สุมาตรา ชวา. มันคงจะเป็นอย่างนี้ มันจึงพูดคำนี้เป็น, ไม่ใช่ว่า
บังเอิญเป็นโดยธรรมชาติ; แต่เขาวางกันเอง คือว่า “มันเป็นอย่างนี้เอง มันเป็น
อย่างนี้เอง ๆ มันไปตามเรื่องตามราวของมันเอง”.

ทีนี้ถ้าใครเกิดนึกได้เอง พูดออกมาได้เอง คนนั้นก็เก่งเท่าพระพุทธเจ้า.
ถ้าสมมติว่า มันมีใครคนหนึ่งรู้เรื่องนี้เอง และพูดได้อย่างนี้เองโดยไม่ต้องอาศัย
ต้นตอมาจากพระพุทธเจ้า; แม้ก็คือเรื่อง อิทปิปัจจยตา อย่างเดียวกัน.

เอาละทีนี้เราก้จะให้ประโยชน์จากสิ่งที่เรียกว่าอิทปิปัจจยตาในฐานะเป็น
เครื่องมือที่จะเป็นคู่มือ ไม่ใช่เครื่องมือเก็บไว้เฉย ๆ. เครื่องมือที่เป็นคู่มือ คืออยู่
ในมือ แล้วก็ใช้มันเรื่อยเหมือนกับไม้เท้านี้ ถืออยู่เรื่อย ใช้ให้เป็นประโยชน์
อยู่เรื่อย; ให้มาใช้อิทปิปัจจยตา ในฐานะที่เป็นของคู่มือสำหรับป้องกันความทุกข์
และกำจัดความทุกข์ออกไป. เพราะว่าธรรมะทั้งหลายมันสรุปลงในธรรมะข้อนี้;
พระพุทธศาสนาทั้งหมดทั้งสิ้นมันสรุปลงในคำนี้ จนกระทั่งว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า
“ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุบาท ผู้นั้นเห็นเรา, ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นปฏิจสุมุบาท”
คืออิทปิปัจจยตา นี่.

ฉะนั้นการที่เราเห็นพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา นี่ มันก็เท่ากับว่า พระ
พุทธเจ้าอยู่กับเราตลอดเวลา แล้วจะเอาอย่างไรกันอีก. เพราะฉะนั้นอย่าเผลอสติ
ในข้อนี้ก็แล้วกัน ให้มันพร้อมที่จะอะไรเข้ามา-ก็อิทปิปัจจยตาออกไป. พูดอย่างนี้

มันง่าย แต่มันทำยาก. อะไรที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน จากสิ่งแวดล้อมเราขึ้น
ทรัพย์สมบัติพิสดาน เงินทอง ข้าวของ บุตรภรรยา สามีอะไร มันเป็นอารมณ์อะไร
ขึ้นมากกระทบ ก็ให้มันถูกกระเด็นกลับออกไปด้วย อิทัปปัจจยตา. นั่นแหละคือ
ทั้งหมดของพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นปริยัติ เป็นปฏิบัติ เป็นปฏิเวธ แล้วแต่จะเรียก;
ถ้ารู้ก็รู้อย่างนี้ ถ้าปฏิบัติ ก็ปฏิบัติอย่างนี้ ถ้าได้ผลของการปฏิบัติ ก็ได้ผลอย่างนี้.
นี่โดยหลักปริยัติก็ตาม ปฏิบัติก็ตาม ปฏิเวธก็ตาม มันมีแต่อย่างนี้. หัวใจของ
พุทธศาสนามีแต่อย่างนี้ เรามีไว้เป็นเครื่องมือ สำหรับที่จะเผชิญหน้ากับทุกสิ่ง
ที่สิ่งแวดล้อมตัวเราอยู่ตลอดเวลา ในชีวิตประจำวันทุกวัน ๆ.

สิ่งที่มันสิ่งแวดล้อมตัวเราอยู่ตลอดเวลา นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา มัน
เป็นอย่างนั้น มันไม่เป็นอย่างอื่น; แต่เรามันโง่ ไปรับเอามา เป็นอย่างนั้นบ้าง
เป็นอย่างนี้บ้าง เป็นอย่างโน้นบ้าง. ข้อนี้เราต้องไม่ลืมคำบรรยายครั้งก่อน ๆ ที่ชี้ให้
เห็นว่า ทุกอย่างเป็น อิทัปปัจจยตา อยู่แล้ว มันเป็นอย่างนั้น มันเป็นอย่างเดียว
เท่านั้น; แต่พอมากกระทบกับเรา มันเปลี่ยนได้ตามความโง่ ความฉลาด
ความรู้ ความไม่รู้ รู้มาก รู้น้อย ของเรา. เช่นเงินไหลเข้ามา เราจะต้องรับมันในลักษณะ
อย่างไร มันแล้วแต่ความโง่ ความฉลาด ความอะไรของเรา ผิดวิธีมันก็เป็นทุกข์
ถูกวิธีมันก็ไม่เป็นทุกข์. ตัวเงินนั้นแหละ โดยเนื้อแท้มันเป็นอิทัปปัจจยตา คือเป็น
เงินเฉย ๆ อย่างนั้นแหละ; แต่พอมันเกี่ยวข้องกับเรา มันเปลี่ยนไปได้ ไปเป็น
อะไรต่าง ๆ แล้วแต่ความโง่ ความฉลาดของเรา.

เดี๋ยวนี้ เราจะพูดกันทีเดียวหมด เพราะว่าไม่มีเวลาจะพูด เรียกว่า
ทุกสิ่งทุกอย่างที่สิ่งแวดล้อมตัวเราอยู่ มันเข้ามาหาเรา เข้ามากกระทบเรา เพื่ออะไร?
เพื่อทำให้เราเป็นอย่างไร? ถ้ามันทำให้เกิด โลภะ โทสะ โมหะ ก็กลายเป็นว่า
มันคือเครื่องมือหรืออะไรสำหรับทำให้เกิดทุกข์แก่เรา. ได้เงิน ได้ทอง ได้อะไร

ก็ตาม พอได้เข้ามา ที่เรียกว่าได้ ๆ กันนี้ มันก็ทำไปด้วยอริชาสัมผัส; ในบางกรณีก็เกิดความโลภเผด็จเอง ในบางกรณีก็เกิดความโกรธเผด็จเอง ในบางกรณีก็เกิดโมหะ ความโง่ผูกพันหุ้มห่อตัวเอง; นี่มันกลายเป็นว่าสิ่งเหล่านั้นมันเป็นเรื่องให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ แก่เรา. นี่เราไปโทษมัน เราก็งงที่สุด เพราะดูไม่ดี มีแต่ความฉิบหายหมด; ที่แท้มันไม่เป็นอะไร มันเป็น อิทัปปัจจยตา คือมันเป็นอย่างนั้นตามกฎหมายของมันเอง มีแต่ความเป็นอย่างนั้น. ทีนี้จิตนี้โง่รับเอามา สำหรับจะโลภบ้าง, จะโกรธบ้าง, จะหลงบ้าง; แล้วไปโทษมัน ไม่โทษตัวเอง นี่เป็นคนโง่.

แต่ถ้าคนที่ฉลาดที่รู้แล้ว เขาจะไม่โทษสิ่งอื่น เพราะมันเป็นอย่างนั้นเอง แต่จะโทษจิตใจของเราเองที่มันไม่มีความรู้อะไร หรือว่ารู้แล้วยังบังคับไม่ได้; ไปโทษมันว่า มันเป็นเยื่อสำหรับหลอกลวงเรา. ทำไม่ไม่คิดว่า เรามันเป็นปลาโง่ เป็นปลาบวมโง่ ไปกินเหยื่อนั้น; ทำไม่จะต้องไปโทษว่า เหยื่อนี้มันมาหลอกลวงเรา ไม่โทษตัวเองว่า เรามันเป็นปลาที่บวมโง่. ดังนั้นสิ่งทั้งหลายมันไม่ได้มีไว้สำหรับตกเบ็ดเรา ส่วนเรามันเป็นปลาโง่ ที่ไปทำสิ่งเหล่านั้นให้กลายเป็นเหยื่อขึ้นมา. พอเรารู้ว่ามันเป็นอิทัปปัจจยตา มันจะเป็นเหยื่ออย่างไรได้. พอเรารู้ว่ามันเป็นอิทัปปัจจยตา มันก็เป็นเหยื่อแก่เราไม่ได้มันก็คงเป็น อิทัปปัจจยตา.

เอาละ ทีนี้ไม่มากถึงอย่างนั้น ไม่โง่มากถึงอย่างนั้น เราก็คิดในแง่ที่ว่า โอ! มันเป็นเรื่องที่เป็นประโยชน์ อะไร ๆ มันก็เป็นประโยชน์ไปหมด. ดูซิ เห็นไม้พินอะไรก็ได้เท่าที่เห็นอยู่ที่นี่ ดิน ทราย กรวดหินนี้ เอาไปสร้างตึก สร้างคอนกรีตก็ได้ มันก็ยังเป็นประโยชน์; นี่มันไปหลงไหลในประโยชน์ ไม่มองเห็นอิทัปปัจจยตา. นี่ก็ยังดี ยิ่งดีกว่าที่ว่า มันจะเป็นเหตุให้เกิด ความโลภ ความโกรธ ความหลง คือเห็นสิ่งเหล่านี้ในฐานะที่เอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ด้วย สติ ปัญญา เอาไม่ไปทำพิน เอาทรายเอาหินไปก่อสร้าง ฯลฯ.

ที่นี่ ถ้าดีกว่ำนั้่นอีก มันก็ควรจะว่า มันเป็นเรื่องเห็นแล้วสบายตา
สบายใจก็ได้ เช่นป่าไผ่ไผ่นั้่น สบายตา สบายใจ เยือกเย็น ได้มานั่งอยู่ที่นี่ มันป้องกัน
ไม่ให้เกิดความนึกคิดที่เป็นตัวกู ของกู ให้หยุดให้เย็นเหมือนต้นไม้ เหมือนก้อนหิน;
เหล่านี้มันก็เป็นเครื่องสบายตา สบายใจ เย็นอกเย็นใจได้. แต่แล้วมันก็เป็น
อิทัปปัจจยตา มันไม่ได้เป็นอะไรมากไปกว่าอิทัปปัจจยตา แต่ว่าเรารู้จักให้อา
ประโยชน์ความเยือกเย็นใจได้จากสิ่งเหล่านี้ ที่แวดล้อมเราอยู่ในเวลานี้. ที่บ้าน
ก็เหมือนกัน บ้านเรือน ข้าวของ เงินทอง เครื่องใช้ไม้สอย มันจะเป็นอะไรแก่เรา
ได้ทุกอย่าง ให้เกิด โลภะ โทสะ โมหะ ก็ได้ มากกว่านั้นก็ได้ หรือเอาไว้ดูเล่น ๆ
สบายตาก็ได้ หรือว่าใช้ให้เป็นประโยชน์ตามปกติก็ได้.

ที่นี่ ที่ดีกว่ำนั้่นมันก็ควรจะเป็นการศึกษา อะไร ๆ เข้ามาหาเราจัดให้
เป็นการศึกษาไปเสียให้หมด. แล้วก็อย่าลืมข้อที่พูดเมื่อตะกี้ว่า “**ดูให้ดี มิแต่ได้
ไม่มีเสีย**” ดูให้ดีมิแต่ได้ไม่มีเสีย อะไรเข้ามาหาเรา ก็ดูให้ดีไปเสียให้หมด
มันก็มีแต่ได้ไม่มีเสีย. ถ้ายุ่งมันมาตอมข้างหู ถ้าดูดีก็จะเห็นว่ามันมาร้องเพลงให้ฟัง
มันก็ไม่ต้องโกรธ; คือว่าพยายามดูให้ดี ให้มีแต่ได้ ไม่มีเสียไว้เรื่อยไป. ถ้ามัน
ทำให้ต้องจ่ายเงินไปมาก มันก็ต้องเอาประโยชน์มาให้ได้มาก คือว่าให้ได้ความรู้
หรือมันสอนอะไร ๆ ที่มันลึกซึ้ง ที่ตามธรรมดา มันสอนกันไม่ได้.

ความเจ็บ ความไข้ ความตาย นี่มันก็มาสอน ต้องถือเอาประโยชน์
จากมันให้ได้. ดังนั้นเป็นอันว่าเราไม่มีความทุกข์ เพราะอะไร ๆ มันเป็นการได้
ไปหมด ไม่มีเสียเลย. ลองคิดดูซิ! มันไม่มีอะไรมาทำให้เป็นการเสีย มันมีแต่ได้
ได้สิ่งทีควรจะได้ คือความรู้ อิทัปปัจจยตา ต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่มาแวดล้อมเรานี้;
อย่างนี้มันเป็นการศึกษาไปหมด ตั้งแต่อย่างต่ำที่สุดไปจนถึงอย่างสูงที่สุด.

พวกนักวิทยาศาสตร์ เขาพบวิชาความรู้ขึ้นมาในโลกมากมาย จนไปโลกพระจันทร์ได้ ก็เพราะว่า เขาต้อนรับสิ่งทั้งหลาย ในลักษณะที่เป็นการศึกษา ไม่ต้อนรับในลักษณะที่จะให้มีเกิดกิเลส หรือยุ่งกันอยู่แต่กับความทุกข์ ดังนั้นเขาจึงเจริญก้าวหน้าไปในเรื่องของการศึกษา. ที่นี้เรื่องธรรมะนี้ก็เหมือนกัน ควรรู้จักศึกษาให้ลึกไปกว่านี้ คือเห็น อทิปปัจจยตา ไว้เรื่อยไป มันก็เป็นการศึกษาชนิดที่เรียกว่าสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ ตรงกันข้ามไปหมด กับที่ปุถุชนคนธรรมดาสามัญเขาใช้กันอยู่.

ปุถุชนเรียกว่าไม่ได้ยินได้ฟังธรรมะของพระอริยเจ้า นั่นก็คือไม่มีการศึกษา ฉะนั้นจึงต้อนรับสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ในลักษณะที่เป็นทุกข์ กลายเป็นแสไปหาความทุกข์. ที่นี้พระอริยสาวก คือผู้ที่ได้รู้ ได้ฟัง ได้ถูกแนะนำดีในธรรมวินัยของพระอริยเจ้า มันก็ตรงกันข้าม นี่คือการศึกษาคือ. ข้อนี้เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เราเป็นผู้หยายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด ส่องไฟไว้ในที่มืด เพื่อให้คนเข้าเห็นสิ่งต่างๆ. เมื่อใครเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เขาก็สรรเสริญพระพุทธเจ้าอย่างนี้กันทั้งนั้น. และพระพุทธเจ้าเองท่านก็ตรัสในท่านองว่าพระองค์เป็นเพียง “ผู้” อะไรอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น ไม่ได้ทำอะไรมากไปกว่านั้น เพียงแต่เป็นผู้เปิดของที่มันปิดอยู่ หยายของที่มันคว่ำอยู่ แล้วก็ส่องตะเกียงไว้ในที่มืด คนมืดาก็เห็นเอาเองก็แล้วกัน ดูเอาเอง รู้เห็นเอาเอง.

พระพุทธองค์ท่านไม่ได้ทรงอวดอ้างว่าเป็นผู้สร้างอะไร ไม่ใช่พระเจ้า ไม่ใช่ผู้สร้าง ไม่ใช่ผู้บังคับธรรมชาติอะไรได้; ทรงสารภาพว่า ตถาคตจะเกิดหรือตถาคตจะไม่เกิด ก็ไม่มีความหมายแก่อทิปปัจจยตา มันเป็นอย่างนั้นของมันเอง; แต่มีความหมายตรงที่ว่า ได้เห็นสิ่งนี้ ได้เข้าถึงสิ่งนี้. ครั้นเข้าถึงสิ่งนี้แล้ว เห็นสิ่งนี้แล้ว ย่อมแสดง ย่อมบอก ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก แจกแจง ย่อมทำเหมือนกับการหยายของที่คว่ำ; นี่ท่านทรงยืนยันในข้อนี้.

ที่นี้พอเราศึกษาสิ่งที่แวดล้อมตัวเราในลักษณะอย่างนี้ เราก็เป็นผู้ที่ทำให้พระพุทธรูปประสบความสำเร็จได้ คือเราได้รับการหยายของที่คว่ำ. พุทธอีกทีหนึ่งก็ว่า เรายืนหยายของที่คว่ำตามแบบของพระพุทธรูปเจ้า ตามที่พระพุทธรูปเจ้าท่านได้ทรงแนะนำไว้.

อย่าลืม ต้องนึกถึงข้อที่ว่า ทุกคนต้องเดินเอง ปฏิบัติเอง ตถาคตเป็นแต่ผู้ชี้ทาง. ท่านหยายของที่คว่ำ ก็หมายความว่าชีวิตที่เราจะมาหยายได้เองเพราะว่าการรู้สึกหรือการเห็น หรือการบรรลุธรรมนี้ มันทำแทนกันไม่ได้; มันทำให้ดูอย่างของธรรมดานี้ก็ไม่ได้ เพราะมันเห็นอยู่ข้างใน ฉะนั้นคนนั้นต้องรู้จักทำเอาเอง ทำลายกิเลสเอง รู้แจ้งเอง ตรัสรู้เอง แล้วก็เห็นเอง. ถ้าเรารู้จักดูทุกสิ่งที่แวดล้อมอยู่รอบ ๆ ตัวเรา ในลักษณะที่เป็น อิทัปปัจจยตา เราก็คือผู้ที่สามารถหยายของที่คว่ำอยู่ อย่างที่พระพุทธรูปเจ้าท่านสอน ท่านต้องการ.

ที่นี้ มันก็ไม่มีปัญหาอะไร เมื่อเห็นทุกอย่างเป็นอิทัปปัจจยตา อย่างถูกต้อง มันก็เป็นไปเอง ที่นี้มันจะเป็นไปเอง. ถ้าเห็น อิทัปปัจจยตา อย่างถูกต้องแล้ว มันจะเป็นไปของมันเอง คือว่าจะเกิดนิพพิทา.

นิพพิทาที่ว่านี้หมายถึงความเบื่อหน่าย. สำหรับความเบื่อหน่ายของคนธรรมดาไม่น่าใช่ นิพพิทา ความเอือมระอาเพราะว่าซ้ำซาก หรือว่าซ้ำซากมากเข้า มันก็เกิดความเบื่อรำคาญ ความเอือมระอาของคนธรรมดาอย่างนี้ไม่ใช่ นิพพิทา เพราะมันยังไม่เฉย. แต่ความเบื่อหน่ายที่เป็นนิพพิทาอย่างแท้จริงนั้นมันเฉยได้. ถ้าเบื่อหน่ายเพราะรำคาญอย่างนี้ไม่ใช่ นิพพิทา; เบื่อหน่ายแล้วยังเกลียด ยังรำคาญ ยังอะไรอยู่ อย่างนี้มันไม่ใช่ นิพพิทา ที่ถูกต้อง. **นิพพิทาที่ถูกต้องมันเฉยได้ด้วยเหตุว่า มันเริ่มไม่มีความทุกข์**; คือเมื่อมีความเบื่อหน่าย ก็มีความคลายกำหนด ไม่ยึดมั่นถือมั่น แล้วก็วิมุตติ ความหลุดพ้น.

ข้อนี้อย่าไปหาที่อื่น อย่าไปหานิพพิทา, วิราคะ, วิมุตติที่อื่น; จงหาจากการมองเห็นอิทัปปัจจยตา ที่มีอยู่ในสิ่งทั้งปวง หรือว่าเป็นตัวสิ่งทั้งปวง.

สำหรับข้อนี้มี ๒ ความหมาย พุทธมาหลายหนแล้ว เดียวจะลืมนั่นเสียว่า ทุกอย่างนี้เป็นตัวอิทัปปัจจยตาด้วย แล้วเป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตาด้วย. เช่นต้นไม้นี้มันมีความเปลี่ยนแปลง; คือมันเป็นไปตามกฎที่ว่า เพราะปัจจัยนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, แล้วเพราะปัจจัยนี้เกิดขึ้น ฯลฯ นี้เรียกว่าต้นไม้นี้เป็นตัวอิทัปปัจจยตา. แล้วความที่มันเป็นอย่างนั้น มันยอมเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา กฎเกณฑ์สากลกฎเกณฑ์ทั้งหมดทั่วไบนั่น มันเป็นกฎอยู่อย่างนั้น; ฉะนั้นความที่มันเป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตาก็ดี หรือความเป็นอย่างนั้นก็ดี มันเป็นอิทัปปัจจยตา เสมอกัน.

เมื่อเราดูสิ่งทั้งปวงที่แวดล้อมตัวเราอยู่ ในลักษณะอย่างนี้ ก็กลายเป็นว่า การดูนั้น เป็นประโยชน์แก่การเกิดขึ้นแห่งนิพพิทา, วิราคะ, และวิมุตติ. คิดดูซิ, มันไม่ใช่เล็กน้อยเสียแล้ว. การรู้จักมองสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่แวดล้อมตัวเราอยู่อย่างถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตานี้ การมองดูนั้นจะทำให้มีผลดี นำมาซึ่งการเกิดขึ้นแห่งนิพพิทา, วิราคะ วิมุตติ. แต่แล้วแม้การอย่างนี้ มันก็ไม่พ้นไปจากความเป็น อิทัปปัจจยตา.

สำหรับข้อที่ว่าทำไป นิพพิทา, วิราคะ, วิมุตติ จึงเกิดขึ้นแก่จิตนี้? มันก็เกิดขึ้น เพราะกฎของอิทัปปัจจยตา เพราะมีการเห็นอย่างนี้ มันจึงเกิดขึ้น.

การเห็นอย่างนี้ได้เพราะว่าการพิจารณา หรือการดูอย่างถูกต้อง.

การพิจารณา การดูอย่างถูกต้อง มันมีได้ เพราะได้รับการศึกษาอบรมดี ปฏิบัติดี;

การได้รับการศึกษา สั่งสอนอบรมดีมีได้ เพราะว่าได้นั่งใกล้พระอริยเจ้า จึงมีโอกาสได้รับการศึกษา อบรมดี;

การที่ได้นั่งใกล้พระอริยเจ้า ก็เพราะได้เกิดมาในยุคสมัยที่มันเหมาะ ในแผ่นดินที่มีพระอริยเจ้า ถ้าไปเกิดในสวรรค์เสีย บางทีก็จะแย่ จะไม่มีโอกาสที่จะได้ฟังสิ่งเหล่านี้ได้ง่าย ๆ. เพราะว่าในพวกเทวดา หรือในหมู่คนที่เขาเป็นอยู่อย่างพวกเทวดานั้นเขาไม่สนใจกับเรื่องเหล่านี้; แม้ในโลกนี้ ถ้าใครไปสมัครเป็นอยู่อย่างเทวดา แล้วเขาก็จะไม่สนใจเรื่องนี้. ดังนั้นมันก็ต้องเหมาะสำหรับผู้ที่จะไม่หลง เป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท มันจึงจะมีจิตใจเหมาะสม แล้วก็ไม่เสียที่เกิดมาในความเป็นมนุษย์ และได้พบพระพุทธศาสนา.

ขอให้ถือเอาข้อนี้เป็นโชคดีก็แล้วกัน ว่าได้เกิดมาเป็นมนุษย์; นี่ดีอย่างหนึ่งแล้ว แล้วเจริญว่าเกิดในยุคที่มีพระพุทธศาสนาด้วย นี่ก็เป็นโชคดีอีกอย่างหนึ่ง; แล้วก็ได้ฟังเรื่องนี้ด้วย นี่ก็เป็นโชคดีอีกอย่างหนึ่ง; แล้วก็ได้เข้าใจธรรมข้อนี้ด้วย นี่ก็เป็นโชคดีอีกอย่างหนึ่ง; แล้วก็ได้ปฏิบัติถูกต้องด้วย; แล้วมันก็เกิด นิพพิทา, วิราคะ, วิมุตติ ขึ้นมา.

ข้อนี้มันจะสำเร็จอยู่ที่ว่าเรา รู้ มีความรู้ใน อิทัปปัจจยตา รู้จักใช้มันให้เป็นประโยชน์. สิ่งทั้งหลายแวดล้อมตัวเราอยู่นี้ มันก็จะกลายเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความดับทุกข์โดยถ่ายเดียว เพื่อเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อเห็น อิทัปปัจจยตา, ตถตา แล้วแต่จะเรียก.

ข้อที่ว่าให้ดูสิ่งทั้งหลายทั้งปวง โดยความเป็นอิทัปปัจจยตา เป็นคำพูดสั้น ๆ พูดก็ง่าย แต่เรื่องปฏิบัติมันจะยากหรือไม่ยาก ก็แล้วแต่บุคคลนั้น ๆ. ถ้าอิทัปปัจจยตา หลายคำจำยากก็จำคำว่า ตถตา; ภาษาจีน ยิ่งง่าย ภาษาจีนว่า

“**ยู่ลี**” ยู่ลี แปลว่า ตถตา-ความเป็นอย่างนั้น; ไม่เป็นอย่างอื่น. มีแต่ความเป็นอย่างนั้น นี่ไม่ใช่เราว่าเราเอง มันต้องถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาตินั้นด้วย.

คนที่มี “**ยู่ลี**” จะกลายเป็น “**ยู่ไล้**” คือพระตถาคต. คำจีนเขาจำง่าย ๆ ลุ่น ๆ ลั่น ๆ อย่างนี้. เป็นได้ก็เพราะเห็นว่าโลกทั้งโลกเป็นมายา โดยปรากฏการณ์ที่มันแสดงแก่เรานี้เป็นมายา; โดยรสชาติที่มันจะมาให้แก่จิตใจนี้ก็หลอกลวง คือเป็นอัสสาทะ เป็นรสอร่อย ทำให้เกิดความลุ่มหลง, นี่ที่มันแสดงแก่เรา มันก็หลอกลวง; ที่มันมาชิม มาอร่อยที่ลิ้น ที่อะไร มันก็ยังเป็นเรื่องหลอกลวง. ดังนั้นเราจะต้องมีของคู่มือ อาวุธคู่มือเข้าไปเกี่ยวข้องกับมัน ในลักษณะที่ต้องอย่างที่เราพูดมาแล้วตั้งร้อยครั้งพันครั้งว่า “**เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นโดยไม่ยึดมันถือมัน**” เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นโดยไม่ยึดมันถือมัน นั่นแหละคือบทสรุปของการปฏิบัติเกี่ยวกับหลักของ อิทัปปัจจยตา.

เดี๋ยวนี้ เรามันพร้อมที่จะยึดมันถือมัน แล้วเราไม่ยอม ไม่ยอมคลายความยึดมันถือมัน; เรามีข้อแก้ตัวเสมอที่จะยึดมันถือมัน แล้วจะมีจะหาสิ่งต่าง ๆ ยึดมันถือมันได้เสมอ กระทั่งยึดมันถือมันพระนิพพาน.นี่คือความมกมายอันสุดท้าย มันยึดมันถือมันกระทั่งพระนิพพาน เหมือนที่เป็น ๆ กันมาโดยมากนั่นแหละ. ถ้ายึดมันถือมันพระนิพพาน จนตายแล้วตายอีก มันก็ไม่มีโอกาสพบพระนิพพาน.

พวกนักวิปัสสนาเป็นบ้ากันเป็นฝูง ๆ นี่ มันก็เพราะยึดมันถือมันในสิ่งที่ไม่ควรหรือไม่อาจจะยึดมันถือมัน เพราะว่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นไม่ถูกต้อง. พวกชาวบ้านร้านตลาดก็เหมือนกัน ที่ไปอยู่โรงพยาบาลโรคประสาทโรคจิตมากขึ้นทุกที ที่ยังไม่ได้ไปอยู่ยังอีกแยะ นี่ก็เพราะว่ามันเป็นโรคความยึดมันถือมัน. นี่จึงว่าอย่าทำเล่นกับอิทัปปัจจยตา.

ดังนั้นขอให้ช่วยกันปรับปรุงตัวเสียใหม่ ให้มันพอใจให้ยินดีในบมรรหมอันสูงสุด คือความรู้ข้อนี้; ให้พอใจในธรรม ต้องมีจิตใจสูง อย่ามีจิตใจต่ำ. จิตใจต่ำเป็นได้แต่เพียงคน จิตใจสูงก็เป็นมนุษย์. ที่นี้ธรรมะกับคน นี่มันอย่างหนึ่ง ธรรมะกับมนุษย์ มันอีกอย่างหนึ่ง. ถ้าธรรมะกับคน แล้วคนมันเกลียดธรรมะ; ดูให้ดี ธรรมะกับคนปุถุชนธรรมดาสามัญนี้ มันเกลียดธรรมะ มันต้องการอะไรที่เป็นของกู ตัวกู-ของกู เงินของกู ทองของกู นี่คนธรรมดาเขาต้องการอย่างนี้ เขาเลยเกลียดธรรมะ. ถ้าเป็นมนุษย์จิตใจมันสูง มันจะค่อย ๆ ละวางจากเหยื่อเหล่านั้น มันจะไปหาธรรมะ จะชอบธรรมะมากขึ้น.

ฉะนั้นเราพูดให้จำกัดความได้ว่า คนกับมนุษย์ต่างกัน คนนี้คือใจยังไม่สูง; ฉะนั้นเขาจึงเกลียดธรรมะ. ถ้าเป็นมนุษย์ใจสูงพอ เขาก็จะค่อย ๆ รักธรรมะพอใจในธรรมะ ชอบธรรมะ กระทั่งเป็นธรรมะไปเลย จนไปถึงที่สุดเป็นพระอรหันต์เป็นธรรมะไปหมดทั้งเนื้อทั้งตัว.

ถ้ายังเป็นคนปุถุชนเป็นพาล ปุถุชนอย่างมากรู้ จะเกลียดธรรมะเหมือนกับที่คนทุกคนกำลังเกลียดธรรมะอยู่ในเวลานี้ มีเรื่องอาละวาด มีปัญหาวิญญูอันธพาล วิญญูอันธพาล. ไปดูซิ ทั้งหมดนั้นไม่มีอะไรนอกจากเกลียดธรรมะ เพราะไม่รู้จักธรรมะ ไม่มีใครทำให้เขารู้จักธรรมะ ก็กำลังเป็นปัญหาเป็นอันตรายแล้วจะมากขึ้นทุกที แล้วก็จะเลวมากยิ่งขึ้นทุกทีในโลกนี้. โลกเกลียดธรรมะนี้แหละ แล้วโลกนี้ก็จะเป็นอย่างไรก็คอยดูก็แล้วกัน. นี่ถ้ามันเป็นคนอย่างนี้ มันจะเกลียดธรรมะ. เปรียบเหมือนกับว่าไก่ ไก่กับพลอย นิทานสอนเด็ก ไก่สมัครเอาข้าวสารเม็ดหนึ่ง เพชรพลอยสักกอบสักกำก็ไม่ต้องการ. มันเป็นไก่ มันจะไม่เพียงเฉย แต่จะถึงกับเกลียด.

มีคนเขาเล่าให้ฟังว่า ลิงน้ำมันเกลียดกะปิ จริงหรือไม่จริง เท็จจริงอย่างไรก็ไม่ทราบ ลิงนี้เกลียดกะปิ. ถ้าจะให้ลิงตายก็เอากะปิทาที่มือมัน มันเกลียดกะปิ มันทนไม่ได้ มันจะวิ่ง มันจะไปขีด ขีดๆ ๆ จนเนื้อขาด ขีดจนเนื้อขาดเลือดไหล ถ้ามันยังได้กลืนกะปิ มันก็จะขีดอยู่นั่นแหละ จนมือเหลือแต่กระดูก มันเกลียดกะปิ เพราะมันเป็นลิง. นี่พูดเปรียบเทียบน้ำหนักของความเป็นลิง ถ้ามันเกลียดจริงมันก็เกลียดกันอย่างนั้น. เดียวนี้เราเป็นคนแล้วก็เกลียดธรรมชาติ; อยากได้แต่เงิน อยากได้แต่ความเอร็ดอร่อยทางเนื้อทางหนัง. เมื่อความรู้สึกอันนี้ครอบงำมากเข้า ๆ ก็ไม่เห็นแก่ธรรมชาติ ไม่รู้จักธรรมชาติ จนธรรมชาติไม่มีในโลก พระเจ้าตายแล้ว; เขาจะพูดกันแต่อย่างนี้ มากขึ้นในโลกนี้ทั้งโลก.

แต่ถ้าว่าเขาเป็นมนุษย์ใจสูงสว่างใส จิตใจได้รับการหยายจากที่คิดว่าเห็นอะไรพอสมควรแล้ว เขาก็จะชอบธรรมชาติ พอใจธรรมชาติ เป็นธรรมกามะธรรมนันทิ ธรรมราคะไปเลย. ธรรมกามะแปลว่ารักธรรมชาติ ธรรมนันทิแปลว่าเพลิดเพลินในธรรมชาติ ธรรมราคะแปลว่ากำหนดหลงไหลในธรรมชาติ แต่เพราะว่าเขาเป็นมนุษย์. เหมือนกับไก่กับเม็ดข้าวสาร มันชอบเพียงขนาดนั้น มันไม่ชอบเพชรพลอย แต่มันชอบเม็ดข้าวสาร; เมื่อลิงมันไม่ชอบกะปิ มันก็ชอบผลไม้ ชอบเปี้ยว ชอบปู้ ชอบอะไรไปตามเรื่อง. ถ้ามันถูกฝาดูกัดตัวกันเข้าอย่างนี้ เรื่องมันก็ไปดี ไม่มีความทุกข์.

ฉะนั้นขอให้เราทุกคนพุทธบริษัท ช่วยกันทำหัวใจของพระพุทธศาสนาให้ออกมาปรากฏ เป็นประโยชน์แก่ตัวเอง และก็เป็นความช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ทั้งโลกให้ได้เครื่องมือเครื่องค้ำครอง อย่าให้โลกนี้ล่มจมไปด้วยอำนาจของกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลงเลย; ตัวเราก็ได้รับประโยชน์ เพื่อนมนุษย์ทั้งโลกก็พลอยได้รับประโยชน์ เพราะความรู้อันถูกต้องของพระพุทธเจ้า ที่ได้ออกมาสู่ความรู้

ความเข้าใจ บรรดาการศึกษาปฏิบัติของมนุษย์แล้ว ไม่มีอะไรที่จะสำคัญเท่ากับ เรื่องอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นความเจริญสูงสุดในทุกแห่งทุกมุม; แล้วจะเป็นที่พอใจให้แก่ทุกคน จะเป็นศาสนาที่ยอมรับได้แม้แต่พวกคอมมิวนิสต์ หรือยิ่งกว่าคอมมิวนิสต์ หรืออะไรก็ตามใจ ถ้าเอาศาสนาที่ถูกต้องของพระพุทธเจ้าออกมาพิสูจน์เผยแพร่ ทุกคนกันแล้ว ที่มีสติปัญญาจะต้องชอบ.

ฉะนั้น เราหวังอยู่ว่า ถ้าพวกเราพุทธบริษัททุกคน ช่วยกันไป ๆ อย่า ท้อถอย ช่วยทำให้ธรรมะอันแท้จริงนี้ ออกมาสู่ความรู้สึกของคนในโลกสมัยนี้ให้มาก ยิ่ง ๆ ขึ้นไป. นี่เราก็ได้พยายามกันมาเรื่อย ๆ ทุก ๆ วันเสาร์ ตามกำลังสติปัญญาความสามารถที่เราจะทำได้ที่นี่ ด้วยความไม่ท้อถอย ด้วยความร่วมมือของท่านทั้งหลาย ที่จะนำไปเผยแพร่ให้รู้กันมาก ๆ ออกไป. พังกันอยู่ที่นี่เพียงไม่กี่คน แต่ถ้าเอาไปพูด ต่อ ๆ กันไป มันก็จะรู้กันมากคน หรือว่าเอาไปพิมพ์เผยแพร่ให้มันมากเข้า มันก็คงจะ สำเร็จประโยชน์บ้าง. ด้วยความหวังอย่างนี้ จึงมีความตั้งใจที่จะพูดเรื่อง อิทัปปัจจยตา ตลอดเวลา ๓ เดือน.

วันนี้ก็พอกันที ขอยุติการบรรยายไว้แต่เพียงเท่านี้. ให้โอกาสพระสงฆ์สวดคำดักเตือน ของพระพุทธองค์เป็นที่กระตุ้นเตือนจิตใจอีกวาระหนึ่ง.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะพระรัตนตรัย และไตรสิกขา

-๗-

เสาร์ที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕

ท่านสาธุชนผู้ใส่ใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายในครั้งนี้ ๗ นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า
อิทัปปัจจยตา ในฐานะพระรัตนตรัย และไตรสิกขา ดังที่
ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่เป็นอย่างดีแล้ว จากใบประกาศ
กำหนดกาลนั้น.

ตามหัวข้อนี้ คงจะมีท่านทั้งหลาย มากคนด้วยกันเกิดความฉงนว่า
พระรัตนตรัยและไตรสิกขา จะตั้งอยู่ในฐานะเป็นอิทัปปัจจยตา ได้อย่างไร? นี่แหละ
คือสิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกันต่อไปอีก ให้มากให้ลึกยิ่งขึ้นไปอีก จนกระทั่งเห็นว่า
แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าพระรัตนตรัยและไตรสิกขา ก็ยังไม่พ้นไปจากความเป็นอิทัปปัจจยตา
อยู่นั่นเอง.

ถ้าเรามองเห็นลึกซึ่งถึงขนาดนี้ ก็พอจะกล่าวได้ว่า เรามีการเห็นอิทัปปัจจยตา ที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ในที่ทั่วไป ในทุกสิ่งทุกอย่างได้อย่างเพียงพอ สมกับที่เป็นพุทธบริษัท

อาตมาขออ้ำ ดังที่ได้อ้ำแล้วอ้ำอีก อยู่ทุกคราวไป ว่ามีความประสงค์อันใหญ่หลวง ในการที่จะให้หัวใจของพุทธศาสนา ในชื่อของคำ ๆ นี้เป็นที่คุ้นเคยแก่เราทั้งหลาย ทั้งในการพูดจา ในการปฏิบัติ แม้ที่สุดแต่การที่จะพลั้งปากอะไรออกไปก็ควรจะเป็นอิทัปปัจจยตา.

บางคน เมื่อมีอะไรมาสะดุดใจ ก็พลั้งออกไปว่า พุทโธ พุทธัง อนิจจัง อนัตตา อย่างนี้ก็ถูกเหมือนกัน แต่ดูมันฟังชานอยู่มาก พุทโธ ก็พอจะรู้ว่าหมายถึงพระพุทเจ้า แต่พุทธัง นี่ไม่รู้ว่าอะไร; นั่นแหละ มันแสดงว่าพูดส่งเดชไป.

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นแหละคืออิทัปปัจจยตา แต่ดูเหมือนจะพูดอย่างคล่องปากติดปากไปเสียมากกว่า แต่พอเอาคำว่า อิทัปปัจจยตา มาพลั้งบ้าง มันก็ยอมแสดงได้ดีทีเดียวว่ามันไม่ใช่เรื่องพลั้งปากโดยไม่มีสติสัมปชัญญะ มันเป็นเรื่องที่มีสติสัมปชัญญะ จึงจะพูดว่า อิทัปปัจจยตา ออกมาได้.

ดังนั้น ขอให้ดูให้ดี พอมีอะไรเกิดขึ้น ในลักษณะที่เรียกว่า กระทบ กระเทือนจิตใจมาก แก่ตัวเองก็ตาม แก่ผู้อื่นก็ตาม เห็นเข้าแล้ว รู้สึกเข้าแล้ว พลังออกมาได้ ว่าอิทัปปัจจยตา นั่นแหละจะแสดงว่าเรามีความเป็นพุทธบริษัท. เดียวนี้กลัวว่าจะไปพลั้งกันอย่างอื่น ซึ่งไม่แสดงความเป็นพุทธบริษัท. ข้อนี้จะต้องนึกกันให้มาก ตลอดจนถึงกับเวลาจะดับจิตลงไป คือจะตายนั่นแหละ ถ้ามันระลึกได้

ถึงข้อที่ว่าเป็นอิทัปปัจจยตา แล้วกระทำความหมายของคำว่า อิทัปปัจจยตา อยู่ในใจ ถ้าปากจะรูปบิบบอกมาบ้าง ก็ควรจะว่า “อิทัปปัจจยตา”.

สิ่งนี้จะต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บได้ และถ้าจะต้องตายไป ก็จะไม่ใช่ว่าตาย. ขอให้ฟังให้ดี ๆ ว่า ถ้าจะต้องตายไป ก็ยังไม่ใช่ตาย เพราะว่าเขารู้อยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ว่าอิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; คือเมื่อมีความวิปริตของ ดิน น้ำ ลม ไฟ รูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญูณ อะไรก็ตามใจ เป็นปัจจัยแล้ว ความแตกสลายแห่งธาตุ แห่งขันธมันก็ย่อมมี. นี่คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. เมื่อรู้สึกอยู่อย่างนี้ คนนั้นก็มิได้ตาย แต่เขามองเห็นเป็นความที่สังขารทั้งหลายเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย คืออิทัปปัจจยตา.

นี่ในวาระสุดท้าย ก็ยังจะต้องให้ได้ถึงอย่างนี้ จะได้ไม่ต้องตาย. ไม่ต้องพูดถึงตายโหง แม้แต่ตายตามธรรมดา ๆ นี่ก็ยังไม่ตาย คือไม่มีความตาย ในความรู้สึกรู้สึกของบุคคลผู้แจ่มแจ้งอยู่ใน อิทัปปัจจยตา ดังนี้. นี่ย่อมแสดงให้เห็นอยู่ในตัวแล้วว่า เขามีความแจ่มแจ้งในข้อนี้มากเพียงไร แล้วเขายังมีสติสัมปชัญญะที่จะไม่ลืมไม่เลือนในข้อนี้มากเพียงไร.

ขอให้เราทั้งหลายทุกคน จงมีภาวะแห่งความเป็นพุทธบริษัทของตน ๆ ให้พอถึงขนาดนี้เถิด ไม่ต้องการให้มากไปกว่านี้ แต่ไม่ต้องการให้น้อยไปกว่านี้ เพราะฉะนั้น จึงขอร้องย้าแล้วย้าเล่า ว่าให้ช่วยกันทำความคุ้นเคยกับคำ ๆ นี้ และความหมายของคำ ๆ นี้อยู่ตลอดไป. เมื่อมีอะไรมาสะเทือนใจ คำว่า อิทัปปัจจยตา จะต้องผุดขึ้นมาทันที แล้วมันก็จะหยุดสะเทือนใจ จะหยุดรัก หยุดโกรธ หยุดเกลียด หยุดกลัว หยุดอะไรทุกอย่าง กระทั่งหยุดความคิดที่จะเป็นไปเพื่อการเบียดเบียนผู้อื่น เลยไม่เบียดเบียนทั้งตัวเอง ไม่เบียดเบียนทั้งผู้อื่น คือไม่มีใครลำบาก นั่นแหละเป็นผลของพระพุทธานุศาสน.

ดังนั้น ขอให้ทุกคนยินดี ยอมรับเอาคำขอรับรองข้อนี้ ว่าขอให้เราทุกคน จงคุ้นเคยต่อธรรมธาตุอันนี้ ธรรมธาตุข้อนี้ คือข้อที่ชื่ออิทัปปัจจยตา นี้ จะได้ชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงธรรมธาตุนั้น. เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านประกาศว่า :- ตถาคตเข้าถึง ครั้นเข้าถึงแล้ว ก็บอก ก็สอน ก็ทำให้เป็นเหมือนกับหางายของที่คว่ำอยู่. นี้ดูกัน ให้ดี ๆ ว่า ก่อนนี้ เรื่องนี้ มันเป็นเหมือนของที่คว่ำอยู่ สำหรับพวกเรา เราจึง เห็นแก่พระพุทธเจ้าด้วยกันทุกคน ช่วยกันทำให้มันเป็นของที่หงายขึ้นมา.

ของคว่ำ หมายความว่า หมายความว่า ไม่ปรากฏแจ่มแจ้งไม่รู้เรื่องกันเสียเลย ของหงาย มีความหมายว่า เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในทุกแง่ทุกมุม กระทั่งว่าแจ่มแจ้งในการ ที่ประพฤติปฏิบัติกันอย่างไร ให้ได้ผลอย่างไร ได้ผลแล้วก็ยังแจ่มแจ้ง. เมื่อเรา มีความตั้งใจกันอย่างนี้ เรื่องนี้ก็จะไม่เป็นของลึกลับอีกต่อไป.

เดี๋ยวนี้มาดูกันให้ดีต่อไปอีกชั้นหนึ่ง ก็คือข้อที่ว่า แม้ว่าเราจะได้เกี่ยวข้อง กันอยู่กับ อิทัปปัจจยตา กระทั่งว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ตัวเรา” นั้น มันก็เป็น **อิทัปปัจจยตา**. หมายความว่าเนื้อหนังร่างกายของเรา นี้ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา จิตใจมันก็เป็นอิทัปปัจจยตา สิ่งที่เกิดดับอยู่กับจิตใจมันก็เป็นอิทัปปัจจยตา; ไม่มี อะไรในคน ๆ หนึ่งที่ไม่เป็น อิทัปปัจจยตา.

อย่างนี้เรียกว่า มันยิ่งกว่าที่จะลูปคลำ มันไม่เพียงแต่เป็นเพียงสิ่งที่เรา ลูปคลำ แต่มันเป็นเนื้อเป็นตัวของเรา.

นี่แหละมันจะมากเกินไปเสียแล้ว เหมือนกับปลาที่ควรถูกดำ ว่า ปลาอยู่ใน น้ำ ไม่เห็นน้ำ; เพราะว่ามันชดตาหรือเข้าถึงตาเกินไป จนปลาไม่เห็นน้ำ. ขอให้ถือว่า นี่เป็นคำดำอย่างร้ายแรง สำหรับพุทธบริษัทเรา. ถ้าดำว่าเป็นปลา

ในลักษณะอย่างนี้ ก็ย่อมเรียกว่า มันเป็นคำดำที่สบประมาทกันไม่มีอะไรเหลือ ขออย่าให้เป็นอย่างนี้. นี่เรียกว่าในกาย ในร่างกายนี้มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา มีอิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ ที่เป็นภายนอกออกไป มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา คือทุกสิ่งทุกอย่างในโลกเป็นอิทัปปัจจยตา หมด. แม้ว่าเรื่องปฏิจจสมุปบาท นี่จะเป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายจะชี้ในภายในโดยเฉพาะ คือกิเลสเกิดขึ้นและเป็นทุกข์ดังนี้ก็ตาม แต่กฎที่ว่า อิทัปปัจจยตา นี้ ใช้ได้ทั่วไปหมดในบรรดาสังขารทั้งหลาย คือสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น.

เพราะฉะนั้น จึงมีผู้อธิบายเรื่อง อิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาท นี้ กันในทุกแห่งทุกมุม กระทั่งที่ใหญ่กว้างออกไป เช่นว่า ความเปลี่ยนแปลงในโลก สันนินิवासนี้ สมมติว่าจะดูกันตามประวัติศาสตร์ เราก็จะเห็นว่า ตั้งแต่มีมนุษย์ชาติเกิดขึ้นมาในโลกแล้ว เดียวก็มีที่ตรงนั้นล่มจมลงไป เดียวก็มีที่ตรงนั้นโผล่ขึ้นมา เดียวก็มีที่ตรงนั้นล่มจมลงไป นี่คือส่วนเนื้อแผ่นดิน ตัวโลกก็เป็นอย่างนี้.

ที่นี้ ส่วนที่เกี่ยวกับคน เดียวก็เกิดอาณาจักรนั้นขึ้น เดียวก็อาณาจักรนั้นล้มไป อาณาจักรนี้เกิดขึ้น อาณาจักรที่ใหญ่โตมหึมาในประวัติศาสตร์ มันก็มีเกิดขึ้นแล้วก็ล้มไป เหมือนกับลูกคลื่นในมหาสมุทร จึงเรียกว่านี่ก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา.

ถ้านักประวัติศาสตร์ หันมาศึกษาธรรมะ ก็จะรู้จักได้ดีว่า อิทัปปัจจยตา ในประวัติศาสตร์ที่อย่างมากมายถึงขนาดนี้ ในส่วนโลกทั้งโลกมันก็เป็นอย่างนี้ ในส่วนบุคคลแต่ละคนมันก็เป็นอย่างนี้ แล้วทำไปจึงไม่มองเห็น ในส่วนที่เป็นอย่างนี้ ไปมองเห็นแต่ส่วนที่ทำให้โง่ คือทำให้โกรธบ้าง ให้เกลียดบ้าง ให้รักบ้าง ให้กลัวบ้าง ไม่มองเห็นในส่วนที่ทำให้ใจคอปกติ ไม่เดินร่นไปตามอำนาจของกิเลสเหล่านั้น.

นี่ต้องการจะชี้ในข้อที่ว่า แม้ว่าคนจะลุ่มคล้ำสิ่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา อยู่เป็นปกติ มันก็ยังไม่เห็น อิทัปปัจจยตา ถ้าใช้คำว่าลุ่มคล้ำก็น่าจะนึกถึงว่า เขามีอหิบบข้าวหรือเปิบข้าวใส่ปากเคี้ยวกินอยู่ทุกวัน ก็ไม่เคยเกิดความรู้สึกว่า นี่คืออิทัปปัจจยตา มันไปรู้สึกแต่ว่าอร่อยหรือไม่อร่อย พอไม่อร่อยขึ้นมาก็ไปอาละวาดเอากับคนใช้หรือแม่ครัว แล้วจะเห็นอิทัปปัจจยตา ได้อย่างไร.

ถ้าว่า เปิบข้าวใส่ปาก แล้วไม่อร่อย แล้วจะพุดออกมาว่าอิทัปปัจจยตา สักคำหนึ่งจะได้หรือไม่; หรือว่าถ้ามันอร่อยก็จะพุดอย่างเดียวกันอีกว่า อิทัปปัจจยตา ล้วนแต่หลอกเราทั้งนั้น; ก็ไม่ต้องรักไม่ต้องโกรธ ไม่ต้องเกลียดอะไร. ถ้าต้องการจะแก้ไขหรือปรับปรุงอะไร ก็ทำไปก็แล้วกัน โดยไม่ต้องมีจิตใจที่หวั่นไหวหรือกระทบกระเทือน. นี่เพราะอำนาจของการเห็น อิทัปปัจจยตา เรียกว่าไม่ลุ่มคล้ำเปล่า หมายความว่า มีจิตใจที่เจาะแทงตลอดลงไปในความจริงของสิ่งนั้น ๆ ว่าล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา และเห็นอิทัปปัจจยตา อยู่ตลอดเวลา.

นี่แหละ เราจะต้องพุดกันมากสักหน่อย ในข้อที่ว่า มนุษย์ไม่สนใจในเรื่อง อิทัปปัจจยตา ทั้งที่ตนลุ่มคล้ำอยู่เสมอ แล้วก็ไปโดยไม่รู้สึกตัว.

สำหรับข้อที่เป็นไปโดยไม่รู้สึกตัว นี่เห็นได้ง่าย พุดขึ้นแล้วท่านทั้งหลาย ก็คงจะเห็น เช่นอย่างว่า นักวิทยาศาสตร์อันวิเศษ นักวิทยาศาสตร์สูงสุด ในแง่ไหนก็ตาม ในแง่ฟิสิกส์ เคมี แมคคานิกส์วิทยาศาสตร์สัมพันธ์ทฤษฎี หรืออะไรก็สุดแท้ มันล้วนแต่ลุ่มคล้ำอยู่แต่กับสิ่งที่เห็น อิทัปปัจจยตาทั้งนั้น วัตถุเคมีก็ยิ่งเป็นอิทัปปัจจยตา มีการเปลี่ยนแปลงทางเคมีอยู่อย่างนั้น ตามกฎเกณฑ์อย่างนั้น ทางฟิสิกส์ก็เหมือนกันอย่างนั้น ทางกลไกต่าง ๆ ก็อย่างนั้น คนเหล่านี้รู้จักสิ่งเหล่านี้เฉพาะแต่ในแง่ที่ว่า จะใช้มันให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร แล้วเขาก็ใช้มันได้ เช่นว่า

เขาไปโลกพระจันทร์ได้ง่าย ๆ เหมือนกับเราจะไปถ่ายอุจจาระที่กลางทุ่งอย่างสมัยโบราณ แต่แล้วนักวิทยาศาสตร์ที่ลุ่มคล่ำ อิตัปปัจจยตา อยู่ตลอดเวลานั้น ก็หาเห็นอิตัปปัจจยตาไม่.

แม้จะเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่วิเศษยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ก็ยังคงไม่เห็น อิตัปปัจจยตา อยู่นั่นเอง คือไม่เห็นไปในแง่ที่จะทำให้เขาเฉยได้ คือไม่รัก ไม่เกลียด ไม่โกรธ ไม่กลัว ไม่เห็นแก่ตัว แล้วก็ไม่เบียดเบียนตนไม่เบียดเบียนผู้อื่น; แต่เรามันเห็นไปแต่ในทางที่จะให้ตนได้เปรียบ ในการที่จะเอาเปรียบผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น.

พวกหมอ พวกแพทย์ ก็ลุ่มคล่ำอยู่แต่ส่วนของสรีระร่างกาย ผ่าตัดก็ได้ เปลี่ยนหัวใจก็ได้ อะไรก็ได้ แต่แล้วมันก็ไม่เห็น อิตัปปัจจยตา คือไม่เห็นในแง่ของ อิตัปปัจจยตา ทั้ง ๆ ที่ไปทำอยู่กับสิ่งที่เป็นอิตัปปัจจยตา และโดยกฎเกณฑ์ของ อิตัปปัจจยตา จึงไม่เกิดความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลาย.

แม้แต่หมอที่ทำคลอดบุตร ก็ไม่เบื่อหน่ายในความเป็นสิ่งปฏิภูล. แม้ผู้หญิงที่คลอดบุตร เขาว่าผู้หญิงคลอดบุตรที่แรกร้องว่าเซ็ดแล้ว ๆ ไม่คลอดอีกแล้ว ไม่เท่าไรมันก็คลอดอีก นี่เรียกว่า มันไม่ได้เห็นสิ่งนั้นในแง่ของ อิตัปปัจจยตา.

มีอยู่หลายอย่างหลายประการเช่นว่าพวกสัปเหร่อเห็นผีก็ไม่มีความหมายอะไร ในเรื่องของอิตัปปัจจยตา หรือปฏิภูล. แม้แต่เพียงเรื่องปฏิภูลก็ยังเห็นไม่ได้แล้วจะไปเห็นอะไรกับ อิตัปปัจจยตาสำหรับพวกสัปเหร่อ.

ภิกษุสามเณรไปป่าช้า ไปบังสุกุล ก็เพื่อไปเอาสตาบะที่เขามากกว่า มันจึงไม่เห็น อิตัปปัจจยตา แม้จะไปเปิดโลงดูศพ. มันเป็นกันอย่างนี้เสียทั้งหมดทุกประเภทของบุคคล ที่ล้วนแต่ควรเห็น อิตัปปัจจยตา.

ขอให้พิจารณาดูให้ดีว่า มันมีอะไรชัดชัดอยู่ที่ตรงไหน ที่ทำให้คนเราไม่เห็น อิทัปปัจจยตา ทั้งที่เกี่ยวข้องลบล้างอยู่กับสิ่งนี้ ถ้าจะพูดโดยสรุปมันก็เพราะเหตุว่า **มันมีอวิชชาสัมผัส** อย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว กล่าวแล้ว ๆ เล่า ๆ กล่าวกันแล้ว กล่าวกันอีกว่า คนในโลกตามธรรมดา呢 สัมผัสสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่ด้วยอวิชชาสัมผัส คือไปแตะต้องทุกสิ่งด้วยความโง่ ไม่ได้แตะต้องทุกสิ่งด้วยความฉลาด เป็นอวิชชาสัมผัสต่อ อิทัปปัจจยตา มันจึงสัมผัสไปแต่ในทางที่จะได้ประโยชน์แก่กิเลส ไม่ได้ประโยชน์แก่โพธิหรือวิชา แต่ไปได้ประโยชน์แก่กิเลสหรือแก่อวิชชา จึงไม่เรียกว่าเป็นอวิชชาสัมผัส.

เพราะฉะนั้น มันก็สรุปความได้ว่าที่เราได้กล่าวมาแล้วหลายครั้งหลายหนว่า **ระวังให้ตีในโลกันนี้เต็มไปด้วยอวิชชาสัมผัส** เราสัมผัสโลกอยู่ด้วยอวิชชาสัมผัส มันก็ถูกในแง่หลอกลวงไปหมด ไม่ถูกในแง่ของความจริง นี่ก็เป็นเหตุผลที่ว่าเราจะต้องทำความเข้าใจกันในเรื่องของ อิทัปปัจจยตา ให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไปทุกที.

หัวข้อที่อยากจะทบทวนอีกสักหน่อยก็คือข้อที่ว่า คำพูดที่เป็นชั้นลึกซึ้งนั้น มันยังมีสิ่งปิดบังมาก เท่ากับความลึกซึ้งของมัน พูดอย่างนี้พูดเหมือนกับพูดอย่างกำปั้นทุบดิน ไม่มีทางผิด เพราะยิ่งลึกมันก็หมายความว่ามันยังมีอะไรบังมาก มันจึงได้จมลึก ฉะนั้น ธรรมะลึกจึงมีอะไรบังมาก ที่ทำให้เห็นได้ยาก นี่เป็นธรรมดาของสิ่งที่มีความหมายลึก.

ที่นี้ ยังมีอุปสรรคอีกอย่างหนึ่ง ก็คือภาษาที่พูด ภาษาที่พูดกันอยู่ทุกวันนี้ มันดื้นได้ มันกำกวม และขอให้รู้ไว้เถิดว่า คนเรานั้นรู้ภาษาแค่ไหน ก็จะรู้ความหมายของสิ่งทั้งปวงเพียงแค่นั้น.

ขอทบทวนอีกทีหนึ่งว่า เรา^๑รู้ความหมายของภาษาเท่าไร เราก็จะรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเพียงเท่านั้น เพียงแค่นั้น เรา^๑ไม่รู้ความหมายของภาษาที่มากไปกว่านั้น; ยิ่งเป็นภาษาที่ลึก มันก็ยิ่งมองเห็นยาก; เพราะว่าแม้เรื่องที่ลึกที่สุดก็ยังต้องใช้ภาษาธรรมดาสำหรับพูดอยู่นั่นเอง.

ทีนี้ เรา^๑รู้ภาษาอย่างคนธรรมดา เท่าที่คนธรรมดา^๑รู้ ภาษาไทยนี่แหละรู้อย่างเท่าที่คนธรรมดา^๑รู้ เรา^๑ไม่อาจจะรู้ภาษาไทยลึกไปกว่านั้น เพราะว่าเรา^๑ไม่ได้เอาเรื่องที่ลึกมาพูดกัน บิดามารดาปู่ย่าตายายของเรา^๑ก็พูดกันแต่ภาษาธรรมดา ๆ ถ้าว่าเรา^๑โชคดีมีปู่ย่าตายายรู้ธรรมะลึก พูดภาษาธรรมะลึกมาแต่แรก ๆ แล้ว เรา^๑ลูกเด็ก ๆ นี่ ก็^๑จะรู้ภาษาลึกถึงขนาดนั้น แล้วก็จะเข้าใจธรรมะขนาดลึกได้ง่าย.

แต่เดี๋ยวนี้^๑ไม่เป็นอย่างนั้น เรา^๑รู้ภาษาไทยของเราอย่างคนธรรมดา อย่างตามธรรมดา พอเอาภาษาธรรมะอย่างลึกซึ่งมาพูด เราก็^๑เข้าใจอย่างธรรมดา มันจึงผิดได้; เช่นพูดว่า อนัตตา เป็นภาษาบาลี เป็นภาษาธรรมะเข้ามา มันก็จะเป็นต้องแปลเป็นภาษาไทย; พอแปลเป็นภาษาไทยก็แปลว่าไม่มีตัวตน ความรู้ภาษาตามธรรมดาของเรา มันก็ทำให้เราเข้าใจไปว่าไม่มีอะไรเลย มันก็เลยผิดกันใหญ่.

หรือเมื่อเราได้ยินคำว่า “**สุญญตา**” เป็นภาษาบาลี คำนี้แปลว่า “ว่าง” ความรู้ทางภาษาไทยของเรา^๑ทำให้เราเข้าใจไปว่า ว่างเหมือนกับท้องฟ้า ไม่มีอะไรเลย แถมมีคนบางคนไปทำผิดมากกว่านั้น ไปแปลคำ **สุญญตา** ว่า**สูญเปล่า** ไม่ได้ประโยชน์อะไรเลย อย่างนี้มันก็ยังผิดหนักขึ้นไปอีก.

ภาษาธรรมะที่ยาก มีความหมายอย่างอื่น ครั้นมาถือเอาความหมายตามภาษาของคนธรรมดา มันก็เข้าใจไม่ได้ นี่แหละคำว่า อนัตตา สุญญตา มันเป็นไปได้อย่างนี้.

พอมาถึงคำว่า **ตถตา** ก็ยิ่งหนักขึ้นไปอีก เพราะว่าคำว่า ตถตา มันแปลว่า **อย่างนั้นเอง อย่างนั้นเองว้าย!** อย่างนั้นเอง มันก็ยิ่งอาจจะเข้าใจผิดได้มาก ยิ่งไปกว่าคำว่า อนัตตา หรือคำว่า สุญญตา ก็เลยเกิดเป็นสองแบบขึ้นมา คืออย่างถูกต้องและอย่างอันธพาล.

ช่วยจำไว้ว่า คำลึกในภาษาธรรมะ ภาษาโลกุตตระนี้ จะเกิดเป็นสองความหมายขึ้นมา คืออย่างถูกต้องและอย่างอันธพาล อันธะ แปลว่ามีด, พาละ แปลว่า โง่หรือบอด; รวมกันก็แปลว่ามันโง่อย่างคนตาบอด ประสาอันธพาล; เพราะถ้าถูกต้อง มันก็รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไ.

บางคนพูดว่า **อนัตตา** แต่ถือเอาความหมายอย่างอันธพาล แล้วก็เลยหลอกตัวเองโดยเข้าใจผิด; ยิ่งไปกว่านั้นก็ใช้เป็นประโยชน์สำหรับเขาเปรียบผู้อื่น แล้วก็แก้ตัวว่าอนัตตา.

เรื่อง**สุญญตา** ก็มีทั้งความหมายที่ถูกต้องและความหมายที่เป็นอันธพาล. แปลว่า **ความไม่ยึดมั่นถือมั่น** ขึ้นมาแล้วอย่างนี้ มันก็ยังมีความหมายที่ถูกต้อง และมีความหมายที่เป็นอันธพาล อย่างที่เราเห็นอยู่ เช่นพวกอันธพาลก็ว่าไม่ยึดมั่นถือมั่น สำหรับแก้ตัวจะทำความชั่ว หรือทำความอูตริวิถถอะไรต่าง ๆ ตามที่กิเลสของเขาต้องการ. นี่**ความไม่ยึดมั่น** มันก็ยังมีฝ่ายที่เป็นอันธพาล และมีฝ่ายที่ถูกต้อง.

ทีนี้คำว่า **ตถตา** ยิ่งง่าย ยิ่งกว้างและยิ่งหลวมมากขึ้นกว่านั้นไปอีก เพราะมันพูดแต่เพียงว่า **อย่างนั้นเอง** ๆ. ถ้าถือเอาความหมายว่า อย่างนั้นเอง ในลักษณะที่เป็น อิทัปปัจจยตา; มันก็ถูก. แต่ถ้าถือเอาความหมายว่า อย่างนั้นเอง ๆ ในทางที่

จะปลดปล่อยหรือหลุดตัวเอง อย่าให้ไปย่ำเท้าต่อการทำงานที่ตามกิเลสแล้ว มันก็เป็นตถตาที่เป็นอันธพาล หนักขึ้นไปอีกเหมือนกัน.

ดังนั้น หลักธรรมที่มีชื่อว่า อนัตตา กิเลส สุญญตา กิเลส อิทัปปัจจยตา กิเลส ล้วนแต่ลงท้ายว่า ตา ๆ ๆ ๆ นี้ ระวังให้ดี! มีทั้งที่เป็นความถูกต้อง และเป็นอันธพาล.

นี่ไม่ใช่อะไรอื่น เพราะภาษาของเราไม่พอ ภาษาที่เราพูดกันอยู่ตามธรรมดา นั้นมีไม่พอ มันจึงเป็นอย่างนี้. นี่เราจะต้องรับผิดชอบเอาเอง จะต้องรู้จักระวังเอาเอง ระวังอย่าให้เอียงไปในทางฝ่ายอันธพาล; ให้ถือเอาความหมายที่ถูกต้อง แล้วก็ได้ปฏิบัติได้ถูกต้อง

ทีนี้ ถ้ามาเปรียบเทียบดู ในบรรดาธรรมที่เป็นหัวใจชั้นลึกของพุทธศาสนา ในหลาย ๆ คำกันแล้ว อาตมาเห็นว่า คำว่า “อิทัปปัจจยตา” นี้ ดีที่สุดคือมันปลอดภัย หรือมันค่อนข้างจะปลอดภัย มันเป็นอันธพาลได้ยาก เพราะมันมีความหมายจำกัดชัดอยู่ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; ไม่ได้กล่าวระบุไปในทางดีหรือทางชั่ว คือเป็นไปได้ทุกอย่าง; แล้วมันก็ได้กล่าวไปในทำนองที่ว่าสุญหรือว่าง หรือไม่มีอะไร. มันแสดงชัดอยู่ว่า มันมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. แล้วก็ได้พูดไปในทำนองว่า มีตัวตน หรือไม่มีตัวตน ก็ดูเอาเองก็แล้วกัน เมื่อมันมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยแล้ว สิ่งนี้ ๆ จะต้องเกิดขึ้น แกจะเรียกมันมีตัวตนหรือไม่มีตัวตนก็ตามใจแก.

นี่เรียกว่า คำว่า “อิทัปปัจจยตา” นี้ให้ความปลอดภัยกว่า ดังนั้นจึงขอแนะนำให้สนใจคำ ๆ นี้ให้มากเป็นพิเศษ แล้วก็เข้าใจคำว่า อนัตตา สุญญตา ตถตา อะไรได้ถูกต้อง ตรงตามที่เป็นจริง; ไม่มีทางจะเป็นอันธพาลไปได้ ถ้าเราถือเอาความหมายของ อิทัปปัจจยตา เป็นหลัก.

ขอให้ช่วยจำไว้ว่า ถ้าเราถือเอาความหมายของ อิทัปปัจจยตา เป็นหลัก เราจะถือเอาความหมายของคำว่า **สุญญตา อนัตตา ตถตา** เป็นต้นได้อย่างถูกต้องอย่างไม่มีทางจะเขวไปได้. นี่ขอให้สนใจเรื่อง อิทัปปัจจยตา เป็นพิเศษในข้อที่ว่า จะเป็นเครื่องช่วยรับประกัน ไม่ให้เราถือเอาความหมายของคำอื่น ซึ่งมันคล้าย ๆ กัน และกำกวมนั้นให้ผิดไปได้.

ทีนี้ สำหรับหลักที่จะเป็นเครื่องวัดหรือทดสอบอะไร มันก็มีอยู่ว่า มันต้องไม่นำไปสู่มิจชาทิฎฐิ มันป้องกันมิจชาทิฎฐิ ความหมายของคำว่า อนัตตา สุญญตา ตถตา อะไรก็ตาม ถ้าถูกต้อง มันจะป้องกันการเกิดของมิจชาทิฎฐิ มันจะไม่นำไปสู่มิจชาทิฎฐิ.

ถ้าใครพูดว่า **ตถตา** แล้วเรื่องที่เขาปฏิบัติอยู่เป็นมิจชาทิฎฐิ ก็หมายความว่าเขาเข้าใจ ตถตา ไม่ถูกต้อง. ถ้าเขาเข้าใจ ตถตา ว่าความเป็นอย่างนั่นเอง ถูกต้องแล้ว มันจะไม่นำไปสู่มิจชาทิฎฐิ; มันจะกลับป้องกัน มิจชาทิฎฐิ.

ความเป็นอย่างนั่นเอง หรือ **ตถตา** นี้ มันใช้กับคนที่สะเพร่าไม่ได้; ใช้กับคนที่เห็นแก่ตัว หรือมีกิเลสมากเกินไปไม่ได้; มันจะแก้ไขความหมายเอาไปใช้ในทางที่จะเห็นแก่ตัว.

ดังนั้นขอให้ถือว่า ทุกคำที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้นั้น ท่านมุ่งหมายตรัสแก่บุคคลที่มีความซื่อตรงต่อตัวเอง ถือเอาความจริงเป็นหลักกันทุกคน ซื่อตรงต่อตัวเอง เคารพต่อตัวเอง เอาความซื่อตรงตัวเองเป็นรากฐาน เป็นพื้นฐานกันเสียก่อน แล้วจึงค่อยตีความหมายของคำว่า ตถตา อนัตตา สุญญตา เป็นต้น; และอย่าให้ผิดไปจากหลักของ อิทัปปัจจยตา; ให้ความหมายของคำว่า อิทัปปัจจยตา คอยกำกับไว้เสมอ ในการตีความของคำว่า ตถตา หรือสุญญตา หรืออนัตตา.

เมื่อ **อิทัปปัจจยตา** กำกับอยู่อย่างนี้ **ตถตา** จะเป็นไปแต่ในทางที่ถูกต้อง. สุธัญญตาจะไม่หมายความว่าสุญเปล่าเหมือนที่เขาพูดกัน มันเพียงแต่ว่างจากส่วนที่ควรยึดถือ มันมีแต่ส่วนที่ไม่ควรยึดถือจึงเรียกว่ามันว่าง. และที่เรียกว่าเป็นอนัตตาก็เพราะว่า มันไม่มีส่วนที่เป็นอนัตตาที่แท้จริงที่ตรงไหนได้ มันล้วนแต่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย.

กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ก็มีประโยชน์อย่างนี้โดยเฉพาะ คือป้องกันการตีความที่ผิด ในหลักของพระพุทธศาสนาที่เป็นชั้นสูงสุดทั้งหลาย ขอให้สังวรระวังในนี้.

ทั้งหมดนี้คือตัวอย่างที่อาตมาพยายามเอามาพรว้าพูดกันให้เห็นความสำคัญของการที่เราจะต้องเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ ขอให้ท่านทั้งหลายทบทวนดูใน ๖ ครั้งที่แล้วมา ก็ล้วนแต่ชี้ให้เห็นว่าทุกอย่าง นั่นนี่ทุกอย่าง เป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา เป็นตัว อิทัปปัจจยตา เสียเอง.

สำหรับในวันนี้ หัวหาญมาก ถึงกับกล้าพูดว่า แม้พระรัตนตรัย และไตรสิกขา ก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา. นี่ฟังดูแล้วคล้ายกับการจ้วงจาบ แต่ที่จริงมันก็เป็นอย่างนั้น. เราจะได้พิจารณากันดูว่า เป็นอย่างไร. สำหรับในการบรรยายครั้งนี้ พูดควบกัน ๒ เรื่อง คือว่าพระไตรรัตน์ และไตรสิกขา ควบกันคราวเดียวกัน ๒ เรื่อง เพราะว่า เป็น อิทัปปัจจยตา ต่อกันและกัน.

เมื่อพูดว่า พระรัตนตรัย กับไตรสิกขา, ผู้ที่ศึกษามาแล้วพอสมควร ก็จะเห็นว่า **ไตรสิกขานี้แหละเป็นหัวใจของพระรัตนตรัย** พระรัตนตรัย จะเป็นรูปนอก

หรือส่วนนอกของ ไตรสิกขา. แต่ตามความรู้สึกละเอียดของคนธรรมดาเขาเห็นว่า พระพุทธรูป พระธรรมพระสงฆ์ เป็นอย่างนั้น ๆ ๆ เท่านั้น; นั่นเขาเห็นเพียงภายนอก. แต่ในนั้น ในพระพุทธรูป พระธรรมพระสงฆ์ จริงนั้น มีศีล สมาธิ ปัญญา มีวิมุตติ มีวิมุตติญาณทัสสนะ. จะพูดกลับกันอย่างไรก็ได้ ทั้งสองชุดนี้จะเกี่ยงเนื่องกัน; เป็นปัจจัยแก่กันและกัน: ไตรสิกขาก็ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าพระธรรมขึ้นมาเพราะว่าพระธรรมนั่นก็คือ ไตรสิกขา ทำให้เกิดพระพุทธรูปขึ้นมา ให้เกิดพระสงฆ์ขึ้นมา อย่างนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น จึงเอาธรรมะหรือธรรม ๒ หมวดนี้ มาพูดพร้อมกันในคราวเดียวว่า ไตรรัตน์ และไตรสิกขา

ที่นี่ ก็จะได้ดูกันทีละอย่าง โดยเฉพาะก็คือสิ่งที่เรียกว่า ไตรรัตน์ หรือพระรัตนตรัย ว่าเป็นอิทัปปัจจยตา อย่างไร. อาตมาจะพูดแต่ลักษณะที่เป็นอยู่อย่างไร เมื่อพูดแล้วท่านทั้งหลายจะเห็นเองว่า สิ่งนี้เป็น อิทัปปัจจยตา อย่างไร.

เมื่อพูดถึงพระรัตนตรัย ก็คือ พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์. ในระหว่างสิ่งทั้ง ๓ นี้ มีความเนื่องกันอยู่ในภายใน ความสัมพันธ์กันอยู่ในภายในของสิ่งทั้ง ๓ นี้ นี่คือนิทัปปัจจยตา ความที่สิ่งทั้ง ๓ นี้ เป็นปัจจัยแก่กันและกันเนื่องกันอยู่ในภายใน แยกกันไม่ได้ พอแยกก็ล้มละลายหมดไม่มีอะไรเหลือ; ที่อยู่กันมาได้ก็เพราะว่า มันมีอยู่ ๓ อย่าง และอาศัยกัน.

ในการสั่งสอนขั้นต้น ๆ ท่านชอบยกอุทาหรณ์ เปรียบว่าเหมือนกับไม้ ๓ อันที่อิงกันอยู่ ก็ยืนอยู่ได้ พอปลดออกเสียเพียงอันเดียว มันก็ล้มเสียทั้งหมด นี่เรียกว่าความเนื่องกันภายใน ความเนื่องกันภายในอย่างนี้ มีในพระรัตนตรัยพูดเพียงเท่านี้ ท่านทั้งหลายก็พอจะนึกออก.

พระธรรมเป็นสิ่งที่แรกที่จะต้องนึกถึง พระธรรมนี้ควรจะต้องถือว่าเป็นปฐมเหตุ ศาสนาทุกศาสนาก็มีปัญหาเรื่องปฐมเหตุ อะไรเป็นปฐมเหตุที่ทำให้สิ่ง

ทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้นและเป็นไป ศาสนาอื่นเขาว่ามีพระเจ้าเป็นปฐมเหตุ. พวกเราก็มองว่ามีพระธรรม มีธรรม เป็นปฐมเหตุ; ถ้อยคำในพระไตรปิฎกก็มีว่า-*ธรรมมีอยู่ก่อนแล้ว, -ธมฺโม หเว ปาตุรโหสิ ปุพฺเพ-ธรรมะมีอยู่ก่อนแล้วไว้ย!* นี่เป็นคำของพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงนำมาเล่า. นี่ปฐมเหตุก็คือธรรมหรือพระธรรม.

ปฐมเหตุต้องมีอยู่ก่อนสิ่งใดหมด จึงจะเรียกได้ว่า ปฐมเหตุ. ปฐมเหตุนี้ทำให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไป ๆ ๆ ๆ จนกระทั่งเกิด **พุทธะ** จนกระทั่งเกิด**สังฆะ** ถ้าจะถือว่าพระพุทธะเกิดเองลอย ๆ นั้น ก็ไม่มีใครฟังถูก.

พระสงฆ์ก็เกิดขึ้นโดยมีเหตุมีปัจจัย จะเกิดขึ้นเองลอย ๆ นี้ มันก็มีไม่ได้ ฉะนั้นปฐมเหตุก็คือสิ่งที่เรียกว่าธรรม หรือพระธรรม.

แต่สิ่งที่เรียกว่าธรรมหรือพระธรรมนี้มีมาก มีหลายแง่หลายมุม คือมีมากเกินไป ส่วนที่เป็นเหตุก็มี เป็นผลก็มี เป็นความรู้ก็มี เป็นการปฏิบัติก็มี; แต่ถึงอย่างไรมันก็รวมอยู่ในคำว่า **ธรรม**.

ธรรม คือสิ่งที่ประหลาดที่สุด ที่อธิบายด้วยภาษาธรรมดาไม่หมด อธิบายได้ก็ไม่หมด. มันมีส่วนที่เป็นความลึกลับมากมาย จนบางพวกเขาไม่อาจจะเรียกอย่างอื่นได้ เขาจึงเรียกว่าพระเจ้า หรือสิ่งที่สูงสุด หรือปฐมเหตุ. พวกเรานี้ก็เหมือนกัน มันก็ไม่มีทางอื่น นอกจากจะถือเอาว่า สิ่งทีเรียกว่าธรรมหรือพระธรรมนี้เป็นปฐมเหตุให้เกิดสิ่งทั้งหลายทั้งปวง และมีลักษณะเป็นธรรมชาติ; ธรรมะ ธาตุที่พระสวดเมื่อตะกี้นี้ ว่า สิ่งทีเรียกว่าธรรมธาตุนั้นมันมีอยู่ในตัวมันเอง ตถาคตจะเกิดหรือตถาคตจะไม่เกิด ธรรมธาตุจะมีอยู่แล้วโดยตัวมันเอง.

ธรรมชาตุนี้ก็หลายแง่หลายมุม แล้วแต่จะเล็งกันไหน. แต่ว่า ธรรมชาตุนั้นก็ตาม ก็คือพระธรรมนั่นแหละ. พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด พระธรรมก็เป็นอย่างนั้นอยู่ เช่นความเป็นตถตา ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น ความไม่เป็นอย่างอื่น อย่างนี้เป็นต้น. มีพระธรรมเป็นทุกอย่าง จะเป็นเหตุก็ได้ เป็นผลก็ได้ เป็นนิวเคลียสก็ได้ เป็นสิ่งแวดล้อมนี้ก็ได้ เป็นอะไรก็ได้ รวมอยู่ในคำว่าพระธรรมอย่างเดียว.

ส่วนที่เป็นอิทัปปัจจยตา ก็มีหน้าที่บันดาลให้สิ่งทั้งหลายเป็นไป ๆ ๆ จนเกิดพระพุทธเจ้า จนเกิดพระสงฆ์ขึ้นมาในโลก จนเกิดพระศาสนาขึ้นมาในโลก จนได้มีพวกเรามาตั้งเป็นพุทธบริษัทกันอยู่ที่นี่.

ขอให้เข้าใจว่า ที่เรามาตั้งกันอยู่ที่นี่ ไม่ใช่เพราะจะคิดค้าขาย หรือคิดจะทำอะไรอย่างพวกชาวบ้าน. เรามาตั้งกันที่นี่ในฐานะเป็นพุทธบริษัท เพื่อจะทำความเข้าใจในพุทธศาสนาให้ยิ่งขึ้นไป. เกิดพวกพุทธบริษัทกลุ่มหนึ่งมาตั้งอยู่ที่นี่ นี่มันมีมูลเหตุมาจากอะไร ขอให้คิดดู. มันเป็นเรื่องของ อิทัปปัจจยตาที่บันดาลมาโดยลำดับ ๆ ๆ ตั้งแต่ปฐมเหตุ ทำให้เกิดพระพุทธเจ้าขึ้นในโลก เกิดพระสงฆ์ขึ้นในโลก ทำให้เกิดพุทธบริษัทขึ้นในโลก ความต้องการของพุทธบริษัท คือ พวกเรานี่ ทำให้เรามาตั้งกันอยู่ที่นี่.

นี่มันควรจะมองเห็นปฐมเหตุกันในลักษณะอย่างนี้ นั่นคือพระธรรม. **เราจึงนึกถึงพระธรรมก่อน เพราะมีอยู่ก่อนสิ่งใดในโลก** เหมือนกับคัมภีร์คริสเตียน เขาก็ถือว่า พระเจ้านั้นมีอยู่ก่อนสิ่งใดในโลก. **เราก็อธิบายพระธรรมนี้มีอยู่ก่อนสิ่งใดในโลก.**

เรื่องถัดมาก็เป็นเรื่อง **พระพุทธเจ้า** พระพุทธเจ้าในแง่ที่เป็นบุคคล เราเรียกว่า พระพุทธเจ้า เดี่ยวจะไปนึกเสียว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคต,

ผู้ใดเห็นตถาคตผู้นั้นเห็นธรรม เอาพระธรรมกับตถาคตเป็นอันเดียวกัน อย่างนี้จะฟังไม่ถูก. เดียวนี้เรากำลังพูดถึงพระพุทธเจ้ากันในลักษณะที่เป็นบุคคล ที่จะตรัสรู้ ที่จะพบธรรมธาตุ แล้วจะเปิดเผยธรรมธาตุ.

นี่ก็หมายความว่า พุทธะนี้ คือผู้หรือต้นเหตุอีกอันหนึ่ง ซึ่งทำให้ธรรมหรือพระธรรมปรากฏออกมา **พระธรรมไม่ปรากฏแก่จิตใจของมนุษย์ ทั้งที่มีอยู่ในที่ทั่วไป หรือในตัวบุคคลนั่นเอง;** แต่พระธรรมนั้นยังไม่ปรากฏแก่จิตใจของมนุษย์ จนกว่าจะเกิดบุคคลชนิดที่เป็นพระพุทธเจ้า.

เป็นพระพุทธเจ้าก็เป็นเพราะพระธรรม เพราะรู้ธรรม. ครั้นรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ทำให้ธรรมะนี้ปรากฏ; จึงกล่าวได้ว่า **พระพุทธเจ้านั้นเป็นเหตุที่ให้ธรรมปรากฏออกมาในโลก** ปรากฏขึ้นในโลก แล้วก็แพร่หลายไปในโลก แล้วทำให้มีประโยชน์เกิดขึ้นแก่โลก เพราะการที่ธรรมมีอยู่ในโลก.

ประโยชน์ที่เกิดจากพระธรรมมีขึ้นในโลก คือโลกเต็มไปด้วยประโยชน์ที่สูงสุด จนกระทั่งเกิดพระสงฆ์. **ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าก็ไม่เกิดพระสงฆ์** นี่มันเห็นชัดอยู่; แต่ว่าถ้าไม่มีพระพุทธเจ้า พระธรรมก็ไม่ปรากฏ แก่จิตใจของสัตว์ธรรมดา.

พระพุทธเจ้า คือ สัตว์ที่ถึงที่สุดของความเจริญทางจิตใจ คือสิ่งที่เรียกว่าโพธิ. คนธรรมดากลายเป็นพระพุทธเจ้าไปเพราะเหตุนี้ ก็เพราะกฎของ อิทัปปัจจยตา ที่ให้เป็นไปถูกต้อง ในลักษณะที่เป็นวิวัฒนาการที่ถูกต้อง; ในโลกนี้จึงเกิดบุคคลชนิดพระพุทธเจ้าขึ้นมา.

ที่นี้ ก็ดูกันให้ดี. พระสงฆ์นี้เล่า ที่ปลีกตัวออกไปได้ ก็มีพระพุทธเจ้าเป็นผู้สอน; เกิดพระสงฆ์ขึ้นมา **เป็นพระสงฆ์จริงก็เพราะพระธรรมที่ได้รับจาก**

พระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าท่านก็ไม่ตรัสว่า เราเสกคนให้เป็นพระสงฆ์ได้; แต่ท่านแนะนำให้บุคคลประพฤติธรรมจนเป็นอริยบุคคลเป็นอริยสงฆ์ ๔ คู่ ๘ พระองค์อะไรขึ้นมาได้; พระสงฆ์ก็เกิดขึ้นเพราะธรรม ที่ได้รับการชี้แจงจากพระพุทธเจ้า. พระสงฆ์ก็ได้รับผลของธรรม แล้วได้เผยแพร่ธรรม ได้สืบอายุพระธรรม.

ใครจะพูดคำไหนก็กลายเป็น อิทัปปัจจยตา คำนั้น พระสงฆ์เกิดขึ้นเพราะพระธรรม นั้นแหละคือลักษณะของ อิทัปปัจจยตา คือเพราะบันดาลของพระธรรม; หรือจะพูดว่า พระสงฆ์เกิดขึ้นเพราะพระพุทธเจ้า ทำให้บุคคลมีความสว่างไสวเกิดเป็นหมู่คณะนี้ขึ้นมา นี่ก็เป็น อิทัปปัจจยตา คือเพราะพระพุทธเจ้า. การได้รับผลของธรรมนี้ มันก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ที่เผยแพร่ธรรมะให้กว้างออกไปให้มากออกไป มันก็ไม่ผิดไปจากกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. นี่มันเป็นกฎเจ้านาย เสียเรื่อยไปอย่างนี้.

ที่นี่ สืบอายุพระธรรมไว้ได้ สืบอายุพระศาสนาไว้ได้โดยพระสงฆ์ มันก็มีลักษณะแห่ง อิทัปปัจจยตา อยู่ในการสืบอายุพระศาสนา เพราะมีการสืบจึงมีอยู่ เพราะมีการสืบที่ถูกต้องมันจึงมีอยู่อย่างนี้.

นี่จะเห็นได้ว่า **พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์** ทั้ง ๓ อย่างนี้ แยกกันไม่ได้ เหมือนไม้ ๓ อัน **อยู่ได้ด้วยการที่มีความเนื่องกันในภายใน** สัมพันธ์กันในภายในตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา จึงอยู่ได้. เมื่อเราพูดว่าเนื่องกันก็ตาม เมื่อเราพูดว่าสัมพันธ์กันก็ตาม อะไรก็ตาม มันเป็นความหมายของอิทัปปัจจยตาไปหมด นี่เรียกว่า เราดูกันที่ตัวที่องค์ ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็พบแต่อิทัปปัจจยตา อย่างที่ว่ามานี้.

ที่นี่ เราจะดูกันที่มูลเหตุ **เพราะเหตุใดจึงได้เกิดพระรัตนตรัยขึ้นในโลก?** คิดดูให้ดีว่า เหตุใดจึงเกิดมีพระรัตนตรัย ขึ้นในโลก เพราะใคร ๆ ก็พูดได้

อย่างไม่ต้องสงสัยว่า ก่อนนี้ก็ไม่มีการตรึงเกิดขึ้นในโลก; และพระตรึงเกิดขึ้นในโลกทีหลัง ในลักษณะอย่างไร?

นี่ขอเตือนว่า ถ้ามีแต่พระธรรม ยังไม่เรียกว่า พระตรึงตรึงนะ ถ้าเรียกว่าพระตรึงตรึง ต้องครบทั้ง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์.

เหตุที่ทำให้พระตรึงตรึงเกิดขึ้นในโลกนั้น พุทธอย่างที่ไม่ต้องกลัวผิดคือ กำปั้นทุบดินแล้วไม่มีผิด ว่ามันเพราะ อิทัปปัจจยตา เพราะอำนาจของอิทัปปัจจยตา พระตรึงตรึง จึงได้เกิดขึ้นในโลก.

ดูกันไปซิ! ดูกันไปทีละอย่าง ว่าโลกในสมัยแรกที่สุด ที่มนุษย์ยังไม่มีโลกในสมัยที่มนุษย์ยังไม่มี หรือว่าไม่มีสิ่งที่มีชีวิตเลยก็ได้; แล้วโดยกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ทำให้เกิดสิ่งที่มีชีวิตเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นสัตว์เซลล์เดียว เป็นสัตว์หลายเซลล์ เป็นประเภทพืช ประเภทสัตว์ขึ้นมา นี่คือกฎของ อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ ก็มาถึงสัตว์ที่มีชีวิต มันมีสัตว์ขึ้นมาในโลกนี้แล้ว กระทั่งว่ามันมีคนขึ้นมาในโลกนี้แล้ว แต่มีคนในระดับที่เหมือนสัตว์ คนที่ยังไม่รู้อะไร ยิ่งครึ่งคนครึ่งสัตว์ หรือยังเหมือนสัตว์.

นี่โลกในสมัยนั้น มันรู้จักแต่เรื่องทางวัตถุ ที่มันเป็นได้เพียงเท่านี้ มันก็เพราะกฎเกณฑ์อิทัปปัจจยตา มันมีเพียงเท่านี้ มันทำได้เพียงเท่านี้ โลกวิวัฒนาการมาได้เพียงแค่ว่า มีสิ่งที่มีชีวิตเป็นสัตว์หรือมีคนชนิดที่ยังคล้ายสัตว์ รู้จักแต่วัตถุ.

ช่วยหลับตานึกกันสักหน่อยว่า ในสมัยนั้น สมัยที่โลกมีแต่คนที่คล้ายสัตว์ เขาไม่มีความรู้เรื่องทางจิตใจ รู้แต่เรื่องทางวัตถุ เหมือนวัวควายในทุ่งนาเวลานี้

จะรู้แต่เรื่องทางวัตถุ หย้ากินเข้าไป หรืออะไรก็ทำลงไป มันก็เป็นเรื่องทางวัตถุทั้งนั้น เรื่องจิตใจยังไม่มีที่ นี่โลกในสมัยที่รู้จักแต่วัตถุ เพราะอิทัปปัจจยตา มันทำได้เพียงเท่านั้น มันมีเพียงเท่านั้น.

ด้วยอำนาจของ อิทัปปัจจยตา มันไม่ยอมให้หยุด มันบังคับให้ดิ้นรน วนเวียนเปลี่ยนแปลงไปอีก มันก็มาถึงสมัยที่โลกได้เปลี่ยนมาเป็นโลกอีกระดับหนึ่ง คือมาถึงสมัยที่มนุษย์หรือคนนี่ จะทนทำอย่างสัตว์อยู่ไม่ได้อีกต่อไป. ขอให้มองดูให้ดี ว่ามันมีคนทีแรก แต่มันยังทำอย่างสัตว์ ครั้นมาถึงสมัยหนึ่ง คนพวกนั้นมันทนไม่ได้ ที่จะทำอย่างสัตว์อยู่อย่างนั้น มันจึงเปลี่ยนแปลง ๆ ๆ มาทำอะไรผิดไปจากสัตว์.

นี่ก็คือ อิทัปปัจจยตา ทำให้เกิดกฎหมายขึ้นมา กฎหรือระเบียบขึ้นมา ในหมู่สัตว์เหล่านั้น กระทั่งเกิดศีลธรรมขึ้นมาในหมู่คนเหล่านั้น. นี่ไปอ่านเรื่อง กำเนิดของธรรมชาติของศีลธรรมของกฎหมายดู ว่ามันมีความเจริญขึ้นมา ในลักษณะที่จะปล่อยไปเหมือนเดิมไม่ได้ จึงสมมติพระเจ้าสมมติราช คนแรกขึ้นมาในโลก มีกฎเกณฑ์อย่างนั้น มีกฎเกณฑ์อย่างนี้ ในขั้นที่เรียกว่า Primitive กัน นั่นแหละ มันก็มีมนุษย์ที่ทนอยู่ไม่ได้ที่จะอยู่ตามเดิม มันเปลี่ยนมาถึงขนาดที่จะต้องมีความรู้ทางกฎหมาย ทางศีลธรรม แล้วมันก็ดีขึ้น ๆ ๆ โดยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา.

ต่อมาก็มาถึงสมัยที่สูงขึ้นไปอีก คือสมัยที่โลกหรือคนในโลกไม่อาจจะพอใจอยู่ได้เพียงแค่ผลของศีลธรรมหรือกฎหมาย นี่หมายความว่า ทีแรกนั้นเขาพอใจอย่างยิ่งในผลของศีลธรรมและกฎหมาย ยกมือท่วมหัว ร้องตะโกนว่า ราชา ๆ ๆ ๆ นี่ถือเอาตามข้อความในพระบาลีที่สมณิกาย.

คำว่า **ราชา** เกิดขึ้นเพราะประชาชนพอใจ ในความสงบสุขที่ได้รับจาก กฎเกณฑ์ที่บุคคลนั้นได้ช่วยตั้งขึ้นและรักษา คำว่า **ราชา** ราชานี้แปลว่า **พอใจ** ๆ

ยินดี พอใจ ร้องตะโกนว่า ยินดี พอใจ นั่นแหละเป็นภาษาบาลีว่า ราชา. คำแรก
หลุดออกมา เรียกคนนั้นว่าราชา เพราะเขาทำความพอใจให้ถึงที่สุด.

ต่อมา มนุษย์ไม่อาจจะพอใจอยู่เพียงแค่ผลของศีลธรรม หรือกฎหมาย
มันจึงเกิดมนุษย์อุตรดิ้นรนต่อไปอีก ไปหาสิ่งที่จะให้เกิดผลดีในทางสันติสุข สงบสุข
ในจิตใจที่ยิ่งไปกว่าผลที่กฎหมายหรือศีลธรรมจะช่วยบันดาลให้ได้ นี่มันจึงเกิดสิ่งที่
สูงกว่ำนั่นขึ้นมา คือธรรมะที่สูงไปกว่าศีลธรรมและกฎหมาย คือเป็นความสุข
ที่ไม่ต้องอาศัยวัตถุ ไม่ต้องอาศัยการเนื่องด้วยสังคม ไม่ต้องอาศัยชนองนอก ๆ
อย่างนั้น แต่เป็นความสุขที่อาศัยเรื่องทางจิตใจ อันลึกซึ้งอย่างยิ่ง คือเกิดสิ่งที่
เรียกว่า ฌาน หรือวิปัสสนาขึ้นมา.

การปฏิบัติทางจิตใจเพื่อให้จิตสงบเย็นแน่วแนไป นี้เรียกว่า ฌาน; ส่วน
การค้นคว้าที่ใหู้้แจ้งในความจริงต่าง ๆ เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้เรียกว่า
วิปัสสนา.

ที่นี่ คนก็มาสนใจความสุข ที่สูงไปกว่าที่จะได้รับทางวัตถุ หรือจาก
กฎเกณฑ์ หรือจากศีลธรรม มาสนใจความสุขที่จะได้จากฌาน หรือวิปัสสนา
ค้นคว้าในเรื่องนี้มากขึ้น ๆ ๆ. ในระยะหนึ่ง วิปัสสนาก็เป็นไปถึงที่สุด เกิดบุคคล
ประเภทปัจเจกพุทธะ หรือพระปัจเจกพุทธเจ้าขึ้นมาก่อน ได้รับประโยชน์สุขสูงสุด
เป็นนิพพานเหมือนนกน แต่ไม่ทำหน้าที่ ไม่เกี่ยวกับผู้อื่น ไม่สอนผู้อื่นเหมือนพระ-
สัมมาสัมพุทธเจ้า.

นี่พระรัตนตรัยยังไม่เกิดการที่เกิดแต่พระปัจเจกพุทธะนี้ เรียกว่า
พระรัตนตรัยยังไม่เกิด; แต่ก็ได้เกิดพระปัจเจกพุทธะขึ้นมาแล้ว ตามกฎเกณฑ์แห่ง
อิทัปปัจจยตา ของมนุษย์ที่ไม่พอใจแต่เพียงผลของศีลธรรมหรือกฎหมาย. มันมีความ
ผลักดันอย่างยิ่งในภายใน ที่ทำให้มนุษย์ทนอยู่ไม่ได้.

ที่นี้ต่อมา ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา อีกเช่นเดียวกัน ทำให้เกิดบุคคลประเภท **สัมมาสัมพุทธะ** ขึ้นมาในโลก นี้ก็ไม่ต้องอธิบาย ก็มีพระธรรม พระสงฆ์ติดตามมา; พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์มีขึ้นจนครบถ้วนบริบูรณ์ ทั้ง ๓ อย่าง เรียกว่ามีพระรัตนตรัยเกิดขึ้นมาแล้วในโลกนี้ ปรากฏแล้วในโลกนี้ ด้วยอำนาจของอิทัปปัจจยตา ที่มันผลักดันอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ ต้องการสิ่งที่ดีกว่า จริงกว่า ประเสริฐกว่า ไม่มีหยุด มันจึงได้เกิดสิ่งที่ประเสริฐที่สุดขึ้นมาในโลกนี้ เรียกว่ามันเป็นไปตามความผลักดันแห่งกฎอิทัปปัจจยตา.

กฎเกณฑ์อันนี้ควรจะเรียกว่า **พระเจ้าในพุทธศาสนา** บันดาลให้สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นและเป็นไป. ในศาสนาไหนก็ตาม ถ้ามีพระเจ้าจริง ต้องมีความหมายอย่างนี้ ถ้ามีพระเจ้าอย่างเป็นบุคคลอย่างนั้นอย่างนี้ นั่นเป็นพระเจ้าสำหรับลูกเด็ก ๆ หรือคนแก่ที่มีความรู้สึกอย่างลูกเด็ก ๆ มีพระเจ้าอย่างเป็นบุคคล คือว่าพระเจ้าอย่างที่เขาพูดกันนั้นแหละ นั่นพระเจ้าสำหรับลูกเด็ก ๆ อย่าเอามาปนกันกับพระเจ้าอิทัปปัจจยตา.

พระเจ้า อิทัปปัจจยตา เป็นพระเจ้าจริง สร้างสิ่งทั้งหลายได้จริง ควบคุมสิ่งทั้งหลายได้จริงทำลายสิ่งทั้งหลายได้จริง เรียกว่าวิวัฒนาการของสิ่งทั้งหลายทางกายก็ดี ทางใจก็ดี เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ซึ่งควรเรียกว่าพระเจ้า.

นี่เรียกว่ามีความสูงที่สุดขึ้นมาได้ถึงขนาดนี้ ขนาดมีพระรัตนตรัยในโลกนี้ เพราะอำนาจของอิทัปปัจจยตา. ดังนั้นอาตมาจึงระบุว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระรัตนตรัย อย่างน้อยก็โดนกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา และความเปลี่ยนแปลงอย่างนั้น มันก็คือเป็น อิทัปปัจจยตา อยู่ในตัว ทำให้เกิดภาวะสูงที่สุดในหมู่มนุษย์ พ้นจากความเป็นทาส. คำนี้ฟังไม่ค่อยไพเราะ แต่เป็นความจริงอย่างยิ่ง

ก่อนนี้เราเป็นทาส เป็นข้า เป็นทาส เดียวนี้เราหลุดพ้นจากความเป็นทาส เพราะการเกิดขึ้นแห่งพระรัตนตรัย.

ขอให้มองดูกันง่าย ๆ ทั่ว ๆ ไป สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะ. อวัยวะแห่งการสืบพันธุ์ก็ตาม อวัยวะแห่งกามราคะก็ตาม เป็นนายเป็นพระเจ้าเหนือสัตว์ที่มีชีวิต. นิสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะ. ต่อเมื่อรู้ธรรมะ อธิปไตยจยตา ถึงที่สุดอย่างพระพุทธเจ้าสอน จึงจะเป็นไทพ้นไปจากความเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะ จะเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรืออะไรก็ตามใจ ซึ่งล้วนแต่เป็นอวัยวะที่จะให้ตกเป็นทาสแห่งกามราคะ.

ที่นี้ก็พ้นจากความเป็นทาสของความที่ต้องโกรธ ความที่พอมีอะไรมาให้โกรธ เราก็ต้องโกรธ เราโกรธเป็น โกรธเก่ง โกรธง่าย โกรธได้ง่าย ๆ. นี่เราเป็นทาสของความเป็นอย่างนี้มานานแล้ว เดียวนี้เราก็ต้องพ้นจากความเป็นทาส เพราะการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของพระพุทธเจ้า.

ที่นี้ เราพ้นจากความเป็นทาสของความกลัว เรากลัวตาย จะเข้าโลงอยู่แล้วก็ยังกลัวตาย นี่ไปดูก็แล้วกัน เด็ก ๆ ก็กลัวตาย อะไรก็กลัวตาย เป็นทาสของความกลัว เดียวนี้ก็พ้นจากความเป็นทาส เป็นไท คือไม่กลัว.

ด้วยอำนาจของความรู้เรื่อง อธิปไตยจยตา จะทำไมให้กลัวสิ่งใด จะเป็นความตาย หรือยิ่งไปกว่าความตาย หรืออะไรก็ตามใจ ไม่มีอะไรที่ต้องกลัวแล้ว. นี่เมื่อรู้จักตัว อธิปไตยจยตา ถึงที่สุด มันพ้นจากความเป็นทาส แต่เป็นไท พ้นจากความเป็นทาสของความโง่ ความหลง ความพะวง ความสงสัย ความยึดมั่นถือมั่น. ก่อนนี้เราเป็นทาสของสิ่งเหล่านี้ เดียวนี้เราเป็นไท เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทำให้เรารู้เรื่อง อธิปไตยจยตา.

ลองคิดดูซิ พ้นจากความเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะอย่างเดียวเท่านั้น ก็วิเศษประเสริฐแสนที่จะกล่าว แต่คนไม่ชอบ คนทั่วไปในโลก สัตว์ทั่วไปในโลก ไม่ชอบที่จะพ้นจากความเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะเป็นต้น นี่มันจึงเป็นทาสของกามราคะ หรือเป็นทาสของการสืบทพันธุ์ หรือเป็นทาสของความยุ่งยากลำบากต่าง ๆ มันต้องการด้วยความโง่ ด้วยอวิชชาสัมผัสต่ออารมณ์เหล่านั้น แล้วมันก็สมัครเป็นทาส ไม่ต้องการเป็นไท. อย่างนี้ อิทัปปัจจยตา ฝ่ายตรงกันข้ามมันช่วยให้สำเร็จ คือเป็นฝ่ายที่ทำให้เกิดทุกข์แน่นอนเดือดขาดเหมือนกัน มันช่วยให้สำเร็จตามนั้น ให้ได้เป็นทุกข์.

ที่นี้ถ้าว่า เราได้รู้จักเรื่องอิทัปปัจจยตา ดี แจ่มแจ้ง แท้จริง มันกลับเป็นตรงกันข้าม คืออิทัปปัจจยตา ในส่วนที่จะช่วยให้ชนะต่อสิ่งที่จะทำให้เป็นทุกข์. นี่คนธรรมดาเขาไม่ชอบ เขาต้องการเป็นทาส เป็นทาสของอารมณ์ เป็นทาสของความโลภ ความโกรธ ความหลง เขาสมัครอย่างนั้น; แต่ว่าความรู้ที่แท้จริงนั้นมันนำไปสู่ความเป็นไท.

นี่ลองคิดดูก็แล้วกัน ว่าได้พ้นจากความเป็นทาสของอารมณ์เหล่านี้ มันเป็นเรื่องบ้าหรือเรื่องดี. นี่ขอภัยที่ว่าพูดตรง ๆ อย่างนี้เพื่อประหยัดเวลา ว่าพ้นจากความเป็นทาสของกิเลสตัณหา นี่มันเป็นเรื่องบ้าหรือเรื่องดี. ถ้าเป็นเรื่องดี ทำไมจึงไม่ทำกัน; เพราะฉะนั้นมันก็ต้องเป็นเรื่องที่หลงเอาเรื่องบ้าเป็นเรื่องดี, มันเป็นเรื่องดีของคนบ้า; มันควรจะให้กลายเป็นเรื่องดีของคนดี. มันเป็นเรื่องต่ำหรือว่าเป็นเรื่องสูง มันก็อย่างเดียวกันนั่นแหละ.

ถ้ามันรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา มันก็รู้เรื่องสูงอย่างถูกต้อง ถ้ามันรู้อิทัปปัจจยตา ไม่ดี มันก็เอาเรื่องต่ำมาเป็นเรื่องสูง แล้วก็สมัครเป็นทาส. ที่นี้เราต้องการให้เป็นไปในทางที่ดี ถูกต้องหรือควรจะเป็น มันก็ต้องเป็นไปในทางที่ว่า

มันจะดับทุกข์ได้ ไม่เป็นทาส แต่เป็นไท; ต้องการเอาชนะความทุกข์ให้ได้
ตามกฎเกณฑ์นี้ นี่ก็คือการช่วยเหลือของไตรสิกขา.

อิทัปปัจจยตา ในฝ่ายดี ฝ่ายถูกนั้น เราจะเรียกว่าไตรสิกขา. พอเรามี
ไตรสิกขา ก็หมายความว่าเรามีเรื่องของอิทัปปัจจยตาฝ่ายที่ดีแท้ ไม่หลงเอาผิด
เป็นถูก เอาชั่วเป็นดี เหมือนปลูชุนทั้งไป; ก็เลยต้องนึกถึงสิ่งที่เรียกว่าไตรสิกขา
กันอีกเรื่องหนึ่ง ตามหัวข้อที่ว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระรัตนตรัยและเป็น
ไตรสิกขา.

พอมาถึงเรื่อง**ไตรสิกขา** ก็อยากจะขอให้ระลึกถึงคำที่พูดไปหยก ๆ นี่ว่า
ไตรสิกขา ที่เป็นความก้าวหน้าความเจริญนี้ มันก็เกิดขึ้นจากการทนอยู่ไม่ได้ ในการที่
จะทนอยู่ในสิ่งที่ต่ำทราม เราทนอยู่ไม่ได้อีกต่อไป ในการที่จะทนอยู่ในสิ่งที่มัน
ต่ำทราม, เพราะความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา หรือกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา อีก
นั่นเอง ที่มันทำให้เราทนอยู่ไม่ได้ ที่จะทนอยู่ในสิ่งที่เลว ๆ หรือต่ำ ๆ หรือเป็นทุกข์.
เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า ไตรสิกขา คือระเบียบปฏิบัติสำหรับปลดปล่อยเสียจากความ
ทุกข์นี้มันก็มีขึ้นมา. แต่นั่นก็คือกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ส่วนหนึ่งอีกนั่นเอง.

ลำดับแรกเราได้รับความทุกข์ แล้วเราไม่ยอมทน เราคิดจะแก้ไข. ที่นี้
ลำดับ ๒ เราเห็นว่า มันยังมีความสุขที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เราก็ไม่ยอมหยุด เราก็ก้าวหน้า
นี้ขอให้มองดูให้ดี ๆ ว่า มันต้องเป็นมาอย่างนี้ มันต้องเดินมาอย่างนี้. ในขั้นแรก
เราต้องเห็นว่า เท่าที่มันเป็นอยู่นั้น มันทนไม่ได้ มันเป็นความทุกข์ มันทนไม่ได้
และไม่ยอมทน จึงค้นคว้า ๆ และแก้ไข ๆ พอปัญหาหรือความทุกข์ในระดับนั้นหมดไป
หรือพอทนได้ เราก็เกิดมารู้ในลำดับต่อไปลำดับที่ ๒ ว่า มันยังมีที่ดีกว่านั้นอีก คือ
สูงไปกว่านั้นอีก ฉะนั้นเราจึงค้นคว้าต่อไป แก้ไขต่อไป ไม่ยอมหยุด เราก็เลย
ถึงที่สุดแห่งความทุกข์ ตามที่พระพุทธเจ้าท่านเรียก.

ท่านไม่ได้เรียกอะไรมากมาย วิเศษวิโสเหมือนพวกเรายากจะเรียก; ท่านเรียกว่า อนุโต ทุกขสฺส-ที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์; เท่านั้นพอ. อย่าไปพูดถึงความสุขสวรรคิวิมาน มันจะบ้าหนักขึ้นไปอีก. อย่างลือว่า เราไม่ยอมทนอยู่ในปัญหายุ่งยากลำบาก แล้วต่อมาเรารู้ว่า ยังมีดีกว่านั้นอีก ที่สูงไปกว่านั้นอีก เราก็ทำจนถึงที่สุด แล้วก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าดับทุกข์หรือสิ้นทุกข์ เพราะฉะนั้นพระนิพพานมีความหมายเพียงเท่านี้; อย่าไปเข้าใจผิด ๆ ให้มันมากไปกว่านี้.

นี่แหละคือการที่สัตว์ในโลกดิ้นรนค้นคว้า แก่ไข จนเกิดบุคคลประเภทพระพุทธเจ้า. ฟังดูคล้าย ๆ กับว่าเรื่องนิดเดียว แต่เรื่องมันมาก ต้องมีมาเป็นลำดับ ๆ ๆ ๆ ไม่รู้จักกับปีก็กลับ มาเป็นลำดับ ๆ จนเกิดพระพุทธเจ้า ช่วยทำให้ทุกคนเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย กันนี้ พ้นจากทุกข์ได้ หรือดับทุกข์ได้.

ตรงนี้อาจจะพูดเป็นสิ่งที่พิเศษสักหน่อยว่า สิ่งที่เราเรียกว่าไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา นี้ มันก็เคยมีในระดับต่ำ ๆ มาก่อน ไม่ถึงกับทำให้บรรลุนิพพานได้; ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” นี้จะต้องมีมาแล้วก่อนพระพุทธรเจ้าเกิด แต่เป็นไตรสิกขาชนิดที่ต่ำ ๆ มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา ครบทั้ง ๓ อย่าง แต่ว่ายังต่ำอยู่. ต่อเมื่อเกิดพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยเฉพาะนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา จึงจะถึงที่สุด แล้วมันจึงเกิดผลที่สูงสุดและแท้จริง คือนิพพาน.

เพราะฉะนั้น คนหรือครูบาอาจารย์ก่อนพระพุทธรเจ้า ก็ได้พบหลัก ๓ ประการนี้แล้ว เพราะว่าหลัก ๓ ประการนี้ มันเป็นของสากลตามธรรมชาติ อิทัปปัจจยตา ตามธรรมชาติ บีบบังคับให้เกิดขึ้นมาในความรู้สึกได้.

ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ โดยเข้าใจคำ ๓ คำนี้ให้ดี ๆ ว่ากฎของไตรสิกขาคือ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้ มันเป็นความต้องการตามธรรมชาติของมนุษย์ที่ไม่ยอมหยุดในการที่จะแสวงหาสิ่งที่ดีขึ้นไป นั่นแหละเรียกว่าวิวัฒนาการทางจิตใจ ทางวิญญาณ.

พอเอ่ยถึง **วิวัฒนาการ** มันก็กลายเป็นเรื่อง อิตัปปัจจยตา ไปทันที ไม่มีอะไรวิวัฒนาการได้โดยปราศจาก อิตัปปัจจยตา. ที่นี้ตามความรู้สึกของสัตตชาตญาณ ที่ชวนขยายจะพบสิ่งที่พอใจนี้ หรือดับทุกข์ได้เป็นที่พอใจนี้ มันทำให้ไม่หยุด มันก็พบได้ในที่สุด แม้ว่าจะเคยพบสิ่งผิด ๆ มาตั้งหลายครั้งหลายหน ก่อนแต่จะพบสิ่งที่ถูก; ฉะนั้นจึงมีศาสนานานาชนิด สอนอย่างนั้น สอนอย่างนี้ สอนอย่างโน้น เหลือซากอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้. แต่พระพุทธเจ้าท่านไปของท่านอย่างถูกต้องเรื่อยไป จนถึงที่สุด มันก็เหมือนกับว่ามาเสริมยอดให้แก่ไตรสิกขาที่เขาค้นพบเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ ดังนั้นมันจึงเป็นสิ่งที่น่าพอใจ ที่ว่าเราเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

เอาละที่นี้จะขอร้องสักนิดหนึ่งว่า ช่วงสังเกตกำหนดจดจำให้ดี ๆ ในความหมายขอคำ ๓ คำนี้ คือไตรสิกขานี้ คำว่า ศีล สมาธิ ปัญญา มีอยู่ ๓ คำ.

คำว่า ศีล นั้น อย่าหลับหลับตา ทำจิตใจแคบ ๆ พูดแต่ว่า ปาณาติปาตา อะไรอย่างนั้น นั่นมันเป็นศีลของลูกเด็ก ๆ เห็นและพูดตามที่ใหญ่ผู้สอน. คำว่า “ศีล” นั้นต้องจำกัดความลงไปว่า “**ความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง**” *ความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ทางกาย ทางวาจา ทั้งส่วนตัวและส่วนสังคม.* กายวาจาของเราเป็นไปอย่างถูกต้อง ทั้งทางส่วนตัวและส่วนสังคม นี่คือการบัญญัติหรือจำกัดความทั้งหมดของคำว่าศีล. ไปค้นเอาเถอะ ศีลก็สิบข้อ ร้อยข้อ พันข้อ หรือว่ามันจะมีสักกี่แสนข้อก็ตามใจ คำว่าศีลจะต้องมีความหมายเพียงเท่านี้ คือ *กาย วาจาที่เป็นไปอย่างถูกต้อง ทั้งเพื่อส่วนตัว และเพื่อสังคม.*

ดังนั้นทุกคนตั้งศีลได้เอง และจะถูกตรงตามที่พระพุทธเจ้าท่านตั้ง ถ้าถือหลักอันนี้; นี่พูดอย่างนี้คล้ายกับจ้วงจาบพระพุทธเจ้า แต่ว่าเป็นความจริงที่สุด เพราะพระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายอย่างนี้ในการบัญญัติศีล. ที่นี้เมื่อเราทำตรงความมุ่งหมาย

ของท่าน สิ่งที่เราบัญญัติขึ้นมา ก็เหมือนกันกับที่ท่านบัญญัติ; ฉะนั้นเราอาจจะมีศีลของเราได้ และเป็นศีลจริงด้วย และมีกันจริง ๆ ด้วย ไม่ใช่มีแต่ปาณาติปาตาเหมือนนกแก้วนกขุนทอง ซึ่งเดี๋ยวนี้เป็นอย่างนั้นทั้งสิ้น.

พูดว่า ศีล แต่มันก็ไม่มีศีล รักษาศีลจนตาย ก็ไม่เคยมีศีล เพราะว่าไม่เข้าถึงใจความอันสำคัญของสิ่งที่เรียกว่า ศีล คือความถูกต้องทางกาย ทางวาจา ทั้งเพื่อส่วนตัวและส่วนสังคม.

ที่นี่ คนเขาก็จะแย้งว่า อย่างไรเรียกว่าถูกต้อง? ได้รู้เองหรือ? บอกว่า รู้ซิ ถ้ามันไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน ตัวเองก็ไม่เดือดร้อน นั่นแหละคือถูกต้อง. อย่าไปหวังให้ใครมาช่วยบอกช่วยชี้ว่าถูกต้อง เรารู้ของเราเองว่า นี่มันไม่ทำอันตรายใคร ไม่ทำอันตรายตัวเรา และไม่ทำอันตรายผู้อื่น นั่นแหละคือถูกต้อง; ฉะนั้น กาย วาจา ที่ไม่ทำอันตรายตัวเราเอง ไม่ทำอันตรายผู้อื่นด้วย นั่นคือถูกต้อง และก็เป็นศีลเท่านั้น.

ที่นี้ก็มาถึงสมาธิ **สมาธิคือความมีจิตใจที่อบรมดีแล้ว** คือมีสมรรถภาพแล้วก็พร้อมที่จะมีความสุขตามธรรมชาติ จิตใจที่อบรมดีแล้ว เท่านั้นก็พอ. สมาธิพูดแต่เพียงว่า จิตใจที่อบรมดีแล้ว เท่านั้นแหละพอ; แต่ต้องประกันไว้อีกหน่อยว่า มันจะไม่ผิดไปได้, ก็คือว่า มีสมรรถภาพในการที่จะทำหน้าที่ของมัน แล้วก็พร้อมที่จะมีความสุขตามธรรมชาติ.

ขอให้มองดู ว่าเราอบรมจิตใจนี้ อบรมทำไหนดก็ตามใจเถอะ การอบรมจิตใจโดยหลักของสมาธินี้ คือการอบรมให้มันมีสมรรถภาพ. **เมื่อมันมีสมาธิแล้วมันก็กลายเป็นจิตใจที่มีสมรรถภาพ** ที่จะทำการงาน ทำหน้าที่ทางจิตใจได้ถึงที่สุด

แล้วพร้อมกันนั้น มันมีการได้รับความสุขตามธรรมชาติ. ทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จะมีความสุขอยู่ในจิตใจที่เป็นสมาธิ ได้เองตามธรรมชาติ.

ฉะนั้น ผลที่ได้มันจึงเกิดเป็น ๒ อย่าง คือจิตใจที่มี**สมรรถภาพ** และจิตใจที่มี**ความสุข** อยู่ได้ตามธรรมชาติ. ถ้ามีจิตใจอย่างนี้ เรียกว่ามีสมาธิ มีความเป็นสมาธิในจิตใจนั้น.

ลองคิดว่า มันเป็นของสากลหรือไม่สากล? มันต้องการกันแต่พวกพุทธบริษัทหรือว่าคนทั้งโลกต้องการ? จิตใจชนิดนี้มันต้องการกันแต่พวกเราหรือคนทั้งโลกเขาก็ต้องการ? จะเห็นว่าคนทั้งโลกก็ต้องการ. เพราะเหตุไร? เพราะธรรมชาติมันกำหนดไว้อย่างนั้น; เพราะว่า อิตถีปัจจัยตา กฎเกณฑ์ของธรรมชาติมันผลัดมาแต่ในทางอย่างนี้ มันจึงต้องการเหมือนกันทุกคน; แต่แล้วไปทำผิดทำชั่วเสียเอง จนเกิดแตกแยกกัน.

ที่นี้ มาถึง**ปัญญา**. สิ่งที่เราเรียกว่าปัญญานี้ ก็แปลว่า **ความรอบรู้-รอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้**. จำกัดว่า รอบรู้ แต่ในสิ่งที่ควรรู้, แล้วก็อย่างเพียงพอ, แล้วสำหรับมนุษย์. ที่แรกต้องพูดว่า **ความรอบรู้**, หมายความว่า มันไม่ใช่อย่างเดียว จึงใช้คำว่ารอบรู้; แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังจำกัดไว้ว่า **เฉพาะสิ่งที่ควรรู้**,อย่าให้มันเลยเถิดไปถึงสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ก็ได้.

เดี๋ยวนี้มนุษย์เป็นโรคร้ายกาจ คืออยากจะรู้แต่สิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ ส่วนสิ่งที่จำเป็นจะต้องรู้กลับไม่รู้ และไม่อยากจะรู้. นี่แหละมนุษย์จึงมีความทุกข์ลำบาก เดือดร้อนยิ่งขึ้นทุกที ไปชวนขวายในสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ มากกว่าในสิ่งที่ควรจะต้องรู้. ที่นี้ในสิ่งที่ควรจะต้องรู้ ก็**ต้องรู้ชนิดที่เรียกว่าเพียงพอ** อย่าให้มันขาด.

ต้องเพียงพอสำหรับใคร? ก็เพียงพอสำหรับมนุษย์. ถ้ามันจะมีสัตว์ที่สูงกว่ามนุษย์ก็ช่างหัวมัน เพราะว่าเป็นมนุษย์เท่านั้น เรารู้เท่าที่มันเพียงพอแก่ความเป็นมนุษย์แล้วก็พอแล้ว เรียกว่าปัญญาในพระพุทธศาสนา. พระพุทธเจ้าท่านก็รู้เท่านี้ แต่ว่าท่านรู้หมดทุกอย่างที่ควรรู้; ที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ ท่านก็ไม่ต้องรู้เหมือนกัน.

ข้อนี้เคยมีปัญหาก็ถามกันขึ้น แล้วก็ตอบไม่ได้; คือปัญหาว่าพระพุทธเจ้ารู้ทุกอย่างรู้จนกระทั่งว่าอะไรก็รู้อันนั้นแหละ. เอามาพูดจินตียวนี่ได้ไหม? เอามาขบถยนต์เดียวกันได้ไหม? มันก็เลยตอบไม่ได้. เพราะว่าความหมายของคำว่า “สัพพัญญู” ของพระพุทธเจ้านั้น ที่มียืนยันในที่หลายแห่งว่า มันเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับความดับทุกข์เท่านั้น ที่พระองค์รู้หมด และรู้แล้ว รู้เสร็จแล้ว รู้หมดแล้ว เฉพาะที่เกี่ยวกับความดับทุกข์ ในทุกแง่ ทุกมุม ทุกชนิด ทุกประเภท ของสัตว์คือรู้เมื่อสัตว์ทั้งหลายด้วย: มันจะเป็นสัตว์ชนิดไหนประเภทไหน พระพุทธองค์รู้แทนให้หมดได้ แล้วมาสอนได้. นี่เรียกว่า สัพพัญญู แปลว่ารู้ทุกอย่าง ที่มนุษย์ควร จะรู้อย่างเพียงพอสำหรับความเป็นมนุษย์. ที่นี้ถ้าออกไปจากนั้น ก็ไม่สนใจจะรู้; หรือถ้าออกไปจากนั้นอีก ท่านก็ยังไม่รู้ คือยังต้องเรียน; แต่ว่าถ้ามันเป็นกรณีที่เกี่ยวข้องกับความดับทุกข์แล้ว ทรงเป็นสัพพัญญูแน่; สรรพเพชญ์หรือสัพพัญญู นี่คำเดียวกัน; สรรพเพชญ์ก็เป็นคำเดียวกับสัพพัญญู ซึ่งแปลว่า รู้ทั้งหมด.

ลองคิดกันดูว่า ธรรมชาติผลักดันใครมาตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา จนต้องมีศีล มีสมาธิ มีปัญญา ถ้าไม่อย่างนั้นมันทนอยู่ไม่ได้; มันทนอยู่ไม่ได้ตามปกติที่มนุษย์ไม่ยอมทน จม อยู่ในสิ่งที่ไม่สูงสุด คือมันรู้ว่ายังมีสิ่งที่ดีกว่านี้; เพราะว่า ถ้ามันยังไม่สูงสุด ไม่เท่าไรมันก็เบื่อหรือจืดชืด มันต้องไปจนถึงสิ่งสูงสุด มันจึงจะพอใจ.

นี่แหละความบีบคั้นของธรรมชาติ ทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญาขึ้นมา แล้วเป็นของสากลแก่ทุกคนในโลก ไม่เฉพาะพุทธบริษัท คนทุกคนในโลก เขาก็ต้องการจะมีความถูกต้องทางกาย วาจา ทั้งเพื่อตนและเพื่อผู้อื่น. นี่เป็นศาสนาสากล แล้ว! และมีจิตใจที่มีสมรรถภาพ และมีความสุข นี่ก็สากลอีกแล้ว! ไม่เฉพาะพุทธศาสนา; และรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้อย่างเพียงพอ สำหรับมนุษย์ นี่ก็สากลอีกแล้ว! ฉะนั้นไม่ต้องมีใครมาพูด มาบอก มาตั้ง พุทธศาสนานั้น; เพราะเป็นความจริงของสากล ของสากลสัตว์ตามกฎเกณฑ์แห่ง อทิปปัจจยตา ซึ่งมันผลัดมา ๆ ๆ ไม่ให้มันหยุดอยู่แค่นั้น จนมาถึงสิ่งสูงสุดนี้.

เราโชคดีที่ว่า มีพระพุทธเจ้าช่วยรวบรัด จัดระเบียบหมวดหมู่ จัดหลักเกณฑ์อันนี้ ให้มันง่าย เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ยื่นให้แก่ทุกคนอย่างง่าย ๆ อย่างชัดเจน อย่างนี้ก็เรียกว่ามีบุญที่เราได้พบพระพุทธศาสนา.

ถ้าว่า พูดอย่างที่พูดมาแล้วนั้น มันหลายคำพูด; อยากจะสรุปให้สั้น ด้วยคำสำคัญเพียง ๓ คำ แต่ก็ไม่ค่อยมีใครสนใจกันนัก ว่า **ศีล คือบริสุทธิ์ทางกาย วาจา.** นี่หุบปากคอก พูดมาแล้วไม่มีใครสนใจ เพราะว่ารู้อยู่แล้ว; แต่กลัวว่าจะไม่รู้ความหมาย ศีลคือบริสุทธิ์ทางกาย ทางวาจา. “บริสุทธิ์” นี่กินความถึงความถูกต้อง ถึงความเหมาะสม ถึงอะไรหมดเลย บริสุทธิ์ทางกายวาจา. **สมาธิ คือบริสุทธิ์ทางใจ; ปัญญา คือ บริสุทธิ์ทางทฤษฎีความคิดเห็น.**

พวกนักธรรมที่สอนกันในโรงเรียน สอนอย่างสะเพร่า ๆ ไม่บอกถึงหลักเกณฑ์อันนี้. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดเทพศิรินทร์ ท่านยึดหลักเกณฑ์อันนี้มั่นคงที่สุด; ท่านพูดเตือนอยู่แต่หลักเกณฑ์ ๓ ข้อนี้ ท่านพูดสอน โดยเฉพาะอันที่ ๓ คือทางทฤษฎี ซึ่งคนทั่วไปมักจะเห็นเสียว่า ถ้าบริสุทธิ์ทางกาย ทางวาจา

ทางใจ แล้วจะเอาอะไรกันอีกเล่า มันหมดแล้ว; นั่นแหละมันสะเพร่า มันยังมีอยู่อีกที่หนึ่ง คือทางสติ ปัญญา.

บริสุทธิ์ทางกาย ทางวาจา นี่คือการไม่ทำผิดทางกายทางวาจา ไม่ต้องอธิบายเข้าใจกันได้แล้ว ไม่ต้องเสียเวลาในเรื่องนี้.

บริสุทธิ์ทางจิตนั้น หมายความว่าจิตกำลังไม่มีกิเลสนิวรณ์รบกวนเท่านั้น แต่ยังมีความเห็นผิดเกิดเมื่อไรก็ได้ เราทำจิตให้เป็นสมาธิ นั้นมันเพียงแต่ว่ากิเลสประเภทนิวรณ์ไม่รบกวน จิตบริสุทธิ์จากนิวรณ์ แล้วก็สบายอยู่ แต่ทิวฐิหรือสติปัญญานั้นยังไม่ถูกก็ได้ พูดแล้วก็น่าหวั่นว่า สติปัญญานั้นยังไม่ถูกก็ได้ คือสติปัญญามันยังผิด มันยังเผลออยู่ก็มี.

ฉะนั้นต้องมีความถูกต้องหรือบริสุทธิ์ทางทิวฐิอีกครั้งหนึ่ง คือความเห็นความเข้าใจ ความเชื่อต้องถูกต้องอีกที. จิตบริสุทธิ์นั้นเพียงแต่ว่านิวรณ์ไม่รบกวนเท่านั้น บางทีไปนั่งตรงที่สบาย ๆ ตรงไหนสักแห่งหนึ่ง จิตก็บริสุทธิ์แล้ว ไม่มีนิวรณ์รบกวนแล้ว; แต่ทางความเชื่อทางทิวฐิ ทางสติปัญญายังใช้ไม่ได้ จนกว่าเมื่อใดจะเห็นอิทัปปัจจยตา เมื่อนั้นทางทิวฐิจึงจะถูกต้องหรือบริสุทธิ์.

ถ้าพึงศีลทำให้เราเห็นอิทัปปัจจยตาไม่ได้ ถ้าพึงสมาธิก็ยังทำให้เห็นไม่ได้. จะต้องมียปัญญาจึงจะเห็น อิทัปปัจจยตา. คำว่าสติปัญญามันมีความหมายกำกวม ถ้าสติปัญญาจริงตามแบบของพระอริยเจ้าแล้วใช้ได้ แต่ถ้าเป็นสติปัญญาของคนธรรมดาที่ว่าเป็นยอดสติปัญญา นี่ก็ยังไม่ใช้ได้ เพราะเป็นไปในทางเผลอ.

เดี๋ยวนี้ก็มีคำพูดที่ทำให้แบ่งแยกออกไปชัด ๆ ซึ่งอาตมาก็เคยแนะนำให้หลาย ๆ คนสังเกตในข้อนี้ว่า เราจะต้องแบ่งระบบเกี่ยวแก่นุสสทั้งหมดนี้ออกเป็น

๓ ขั้น ว่าทาง physical ทางเนื้อหนังร่างกายนี้ขั้นหนึ่ง, แล้วก็ทาง mental คือระบบจิตใจที่เกี่ยวกับประสาทนั้นขั้นหนึ่ง, แล้วก็ทาง spiritual คือทางสติปัญญาแท้ ๆ นั้นก็อีกขั้นหนึ่ง. แล้วก็ให้สังเกตว่า เรามีโรคภัยไข้เจ็บอยู่ ๓ ขั้น อย่างนี้ ทางกายก็ไปหาหมอธรรมดา ทางจิตก็ไปหาโรงพยาบาลโรคจิต แต่ถ้าทางวิญญาณ ทางปัญญาทางทฤษฎีแล้ว ต้องไปหาพระพุทธรเจ้า โรงพยาบาลอื่นรักษาไม่หาย.

ถ้าพูดว่า “ความสุข” ก็ต้องมี ๓ อีกนั่นแหละ : สุขทางกาย มันก็คือเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ. สุขทางจิตก็เพียงว่าจิตเป็นสมาธิ ก็เลสไม่รบกวน, แต่ถ้าเป็นความสุขในทาง spiritual ทางวิญญาณแล้ว ก็ต้องหมดกิเลสเท่านั้น. คำ ๓ คำนี้ในตำรับ ตำรา หรือคนพวกอื่นเขาจะใช้กันอย่างอื่นก็ได้ ไม่เหมือนที่อาตมากำลังพูดก็เลยต้องพูดว่า นี่เราบัญญัติเฉพาะในกรณีนี้ เพื่อให้เราเข้าใจง่าย เลยเรียกว่าทางกาย ทางจิต ทางวิญญาณ ทุกคนเป็นโรคทางวิญญาณ ที่นั่งอยู่ที่นี่ไม่เป็นโรคทางกาย ไม่เป็นโรคจิต ไม่ต้องไปโรงพยาบาลสวนสราญรมย์ แต่เป็นโรคทางวิญญาณซึ่งต้องมาหาโรงพยาบาลของพระพุทธรเจ้า มาหาโรงละครของพระพุทธรเจ้า หรือโรงพยาบาลทางจิต ทางวิญญาณ ซึ่งพยายามจะจัดขึ้นที่สวนโมกข์นี้.

อย่างนี้ปัญหาทางกายกับปัญหาทางจิตไม่มี; แต่ปัญหาทางวิญญาณตามความหมายพิเศษในคำนี้ยังเหลืออยู่ คือทฤษฎียังไม่บริสุทธิ์. กายวาจาบริสุทธิ์แล้ว จิตบริสุทธิ์แล้ว แต่ทฤษฎียังไม่บริสุทธิ์ มันยึดมั่นถือมั่นนี้ยังไม่บริสุทธิ์ ยังไม่รู้จักอิทัปปัจจยตานิยังไม่บริสุทธิ์ ยังไม่รู้จักตถตา คือความเป็นอย่างนั้น จนมันหลอกลวงเราได้. เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า เรายังต้องมี ศีล, สมาธิ, ปัญญา กันต่อไป จนกว่าจะมีความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางจิต และทางทฤษฎี.

ขอให้พวกที่เรียนนักรธรรม สอนนักรธรรม ช่วยเอาไปวางกฎเกณฑ์กันเสียใหม่ให้ถูกต้อง ว่าศีลจะให้เกิดความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา, สมาธิจะให้เกิดความ

บริสุทธิ์ทางใจ, ปัญญาจะให้เกิดความบริสุทธิ์ทางทิวฐิ. ทิวฐินั้นไม่ใช่ใจ แต่เป็นสิ่งที่
ที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับใจ. ฉะนั้นเราต้องมีทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ในลักษณะอย่างนี้
เรารู้จักความหมายที่จำกัดไว้ตายตัวอย่างนี้แล้ว เราบัญญัติเอาเองได้ ว่าอะไรเป็นศีล
อย่างไรเป็นสมาธิ อย่างไรเป็นปัญญา. ฉะนั้นในลักษณะที่เป็นสากล ทุกคนรับได้
ทั้งโลกเลยว่า ศีล คือความถูกต้องทางกาย วาจา.

นี่พอดี พอดีจะหมดเวลา ก็จะขออำเพะหวัข้อว่า ศีลคือความถูกต้องบริสุทธิ์
ทางกายวาจา, สมาธิคือความถูกต้องบริสุทธิ์ทางจิตหรือทางใจ. ส่วนปัญญานั้น
บริสุทธิ์ทางทิวฐิ เมื่อได้อย่างนี้แล้วก็เรียกว่าครบ แล้วเป็นสากล. ทุกคนที่ไม่
บ้ำบอแล้วจะชอบ; พอบอกให้เข้าใจว่า อย่างนี้ ๆ ๆ แล้ว เขาจะชอบ และ ๓ อย่างนี้
ไม่ซ้ำกัน ไม่เหมือนกัน.

ฉะนั้นขอพูดอย่างหยาบคายว่า ขอให้พวกคนโง่ ๆ นี้รู้จักไตรสิกขาให้ถูก
ต้องกันเสียทีเถิด. นี่ออกจะหยาบคายที่พูดอย่างนี้ แต่ว่าให้พวกคนโง่ ๆ นี้รู้จักสิ่ง
ที่เรียกว่าไตรสิกขาให้ถูกต้องกันเสียทีเถิด มันยังไม่ถูกสำหรับที่แล้่วมา **คือต้องรู้ว่า**
จำเป็นแก่มนุษย์ทุกคนจริง ๆ เพราะตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา มันต้องการ
อย่างนั้นแล้วมันผลักไสมาอย่างนั้น จนมาอยู่ในสภาพอย่างนี้; แล้ว**ไตรสิกขานี้คือ**
ตัวอิทัปปัจจยตา ที่จะเป็นที่พึ่งได้.

รวมความแล้ว มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ในข้อที่ว่า มันเป็นความผลักดัน
ของธรรมชาติ ของกฎเกณฑ์ของธรรมชาติมาตามลำดับ ๆ จนเกิดสิ่งที่เรียกว่า
ไตรสิกขาโดยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แล้วสืบกันมาโดยพระสงฆ์ ตั้งอยู่ในฐานะ
เป็นธรรมะที่คุ้มครองโลก.

ถ้ามองส่วนภายในแคบ ๆ ศีลเป็นพื้นฐานของสมาธิ สมาธิเป็นพื้นฐานของปัญญา ปัญญาเป็นเครื่องตัดรากเงาของความทุกข์ นี่คือ อิทัปปัจจยตา ในระหว่าง ๓ สิ่งนี้. ถ้าพูดถอยหลังก็พูดว่า | ดับทุกข์เพราะปัญญา ปัญญามีก็เพราะสมาธิ สมาธิมีก็เพราะศีล; ศีล สมาธิ ปัญญา ก็เลยเหมือนกับไม้ ๓ ขา อย่างเดียวกันอีก; เอาอันใดอันหนึ่งออกเสียไม่ได้ มันจะต้องอาศัยกันไป มันจึงจะเป็นไปได้; หรือว่าถ้ามีปัญหาอย่างเดียวกันก็คุมศีล สมาธิ ไว้อยู่ในอำนาจได้. ศีล สมาธิ ปัญญา ไม้ ๓ ขา ในฐานะเป็นเหตุดับทุกข์ทำให้เกิดวิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ในฐานะที่เป็นผล คือความดับทุกข์โดยตรง. ทั้งหมดนี้เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา ที่ว่าเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น: เราจะดูที่ศีล สมาธิ ปัญญา ก็จะพบกฎเกณฑ์อันนี้, เราจะดูที่พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็พบกฎเกณฑ์อันนี้, เราจะดูพร้อมกันทั้งพระไตรรัตน์และไตรสิกขา มันก็พบกฎเกณฑ์อันนี้.

ดังนั้นอาตมาจึงพยายามที่จะขอรับรองให้พิจารณาให้ดี จนให้เห็นว่า อิทัปปัจจยตา นั้นก็อยู่ในฐานะแห่งพระรัตนตรัยและไตรสิกขา โดยซ้ำความอย่างที่กล่าวมาในวันนี้ เพื่อชี้ในแง่หนึ่งมุมหนึ่งเท่านั้นเอง เพื่อจะได้รู้กันทุกแง่ทุกมุมในโอกาสต่อไป.

บัดนี้ก็พอสมควรแก่เวลา ขอให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวดพระบาลีที่เป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจ ในการปฏิบัติตามพระธรรมคำสอน อีกวาระหนึ่ง.

อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นสิ่งต่อรองระหว่างศาสนา

-๘-

เสาร์ที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

ในการบรรยายครั้งที่ ๘ นี้ จะได้กล่าวถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นสิ่งต่อรองระหว่างศาสนา ตามใบประกาศกำหนดกาล ที่ท่านทั้งหลายก็ได้ทราบเป็นอย่างดีอยู่แล้ว.

อาตมาขอทบทวนความมุ่งหมายในเรื่องนี้ ซ้ำแล้วซ้ำเล่า แก่ท่านทั้งหลายว่า เรามุ่งหมายจะทำให้หลักธรรมเรื่องอิทัปปัจจยตา หรือแม้แต่คำพูดว่า อิทัปปัจจยตา ก็ตาม เป็นสิ่งที่แจ่มแจ้ง เป็นสิ่งที่คุ้นเคย คล่องปาก คล่องใจแก่เราทั้งหลาย จึงได้พยายามพูดถึงเรื่องนี้ครั้งแล้วครั้งเล่า และโน้มน้าวในมุมต่าง ๆ กัน เพื่อให้เข้าใจไปทุกแง่ทุกมุม นั่นเอง.

ใจความสำคัญ มันอยู่ที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า อิทัปปัจจยตา นั้น คือ “ตัวสิ่ง
ทุกสิ่ง” ด้วย; และคือ “หัวใจของทุก ๆ สิ่ง” ด้วย. เมื่อมันเป็นหัวใจของ
ทุก ๆ สิ่งแล้ว สิ่งทั้งหลายทั้งปวงก็ไม่ควรจะขัดกันในแง่นี้ คือจะลงกันได้ไม่ว่า
แม้ว่าที่ผิวของมันจะต่างกันอย่างไร แต่เนื้อในควรจะเหมือนกัน. **กฎหรือภาวะ
แห่งความเป็น อิทัปปัจจยตา มีในทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไร; และเกี่ยวข้องกับ
กับทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไร;** แม้ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับพระรัตนตรัย หรือไตรสิกขา
ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในการบรรยายครั้งที่แล้วมานี้เอง.

แม้สิ่งที่เรียกกันว่าศาสนา ๆ นี้ก็อยู่ในภาวะและในกฎเกณฑ์ของ อิทัป
ปัจจยตา; คือกฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัย และความเป็นไปตามอำนาจแห่งเหตุ
แห่งปัจจัยนั่นเอง. สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนาในทุกแห่งทุกมุม เนืองอยู่ในภาวะของอิทัป-
ปัจจยตา และกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ขอให้ท่านดูที่ประวัติแห่งศาสนา
ทั้งหลายในโลกนี้เถิด เท่าที่จะหามาได้ เท่าที่จะหาการศึกษาได้อย่างไร.

ประวัติแห่งศาสนาทั้งหลาย ย่อมจะแสดงให้เห็นว่า ศาสนานั้น เนือง
อยู่กับภาวะของ อิทัปปัจจยตาขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ไปตามอำนาจ
ของกาลเวลา ไปตามอำนาจของ เทศะ คือสถานที่และเหตุการณ์ ทั้งหลาย
ที่แวดล้อม. ไม่มีศาสนาไหนจะไม่ตกอยู่ในลักษณะนี้. เราควรจะดูให้ดี
ที่ความเป็นมาแห่งศาสนานั้น ๆ แล้วก็จะพบได้ว่า **ทุกศาสนามีหัวใจอันลึกซึ้ง
เนืองกันอยู่กับกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา; และเหตุการณ์ภายนอกคือประวัติของ
ศาสนานั้น ๆ ก็เป็นไปตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตา ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์
อันนี้** นี่คือนสิ่งที่ขอทบทวนซ้ำแล้วซ้ำเล่าทุกครั้งที่มีการบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา
จนกว่าจะหมดภาคของการบรรยายเรื่องนี้.

สำหรับในวันนี้ เราจะได้ปรารภกันถึง อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นสิ่งที่ **ตอรองซึ่งกันและกันในระหว่างศาสนา** เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ไม่ต้องทะเลาะวิวาทกัน ไม่ต้องเกลียดชังกัน ไม่ต้องดูหมิ่นกัน, ในระหว่างศาสนา.

ขอให้คุณ**ข้อเท็จจริงอย่างหนึ่ง**ก่อน ว่าโลกของเราที่กำลังอยู่ในวิฤตกาล คือความยุ่งยากลำบากเป็นทุกข์ทรมาน. **ทั้งนี้เพราะเหตุอะไร?** ทั้งนี้ก็เพราะว่าไม่รู้บ้าง รู้ผิด ๆ บ้าง; คือรู้ในทางขัดกัน จึงได้คิดร้ายกันแม้ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา. **เจ้าหน้าที่ทางศาสนาเป็นเหมือนกับคนตาบอด** จึงได้ข่มเหงคะนองร้ายกัน ด้วยการเอาศาสนานั้นแหละเป็นเครื่องมือ มีการยกศาสนาของตนข่มขี่ศาสนาของผู้อื่นทั้งโดยตรงและโดยอ้อม **เพราะเข้าใจศาสนาผิดจนกระทั่งมีตนและมีผู้อื่นซึ่งตรงกันข้าม.** คนเหล่านี้ตกอยู่ใต้อำนาจของประโยชน์ทางเนื้อหนัง. เมื่อเห็นแต่ประโยชน์อย่างเดียวทางวัตถุหรือทางเนื้อหนัง ก็ใช้ศาสนานั้นเป็นเครื่องมือ เพื่อหาประโยชน์ให้แก่ตน จึงต้องวิวาทกัน ด้วยอำนาจความเห็นแก่ประโยชน์ ด้วยการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือ. การทะเลาะวิวาทกันในระหว่างศาสนา มีได้ด้วยเหตุนี้.

ที่นี้ดูให้ละเอียดลงไปอีกทีหนึ่งว่า **แม้ในวงศาสนาเดียวกันก็มีการทะเลาะวิวาทกัน.** ข้อนี้ระบุลงไปได้เลยว่าแม้ในพวกพุทธบริษัทนี้แหละ ต่างคนต่างเรียน ต่างคนต่างรู้ แล้วก็รู้มากจนไม่รู้ว่าอะไรจะอะไร **แทนที่จะใช้ธรรมนั้นเป็นพ่วงแพสำหรับข้ามฟากข้ามทะเล ก็ดึงเอาไม้ไผ่แต่ละลำ ๆ นั้นมาฟาดกันมาตีกัน มาวิวาทกัน จนถึงกับเกลียดชังกัน แบ่งแยกเป็นพวกเป็นนิกาย.** แม้แต่ละคน ๆ ในนิกายเดียวกันก็ยังทะเลาะกัน. **นี่ก็เพราะความที่ไม่เข้าถึงใจความอันแท้จริงของศาสนานั้น ๆ** จึงเกิดเป็นมีตัวเรา ตัวเขา มีทิฏฐิของเรา มีทิฏฐิของเขา แล้วก็ทะเลาะวิวาทกันด้วยสิ่งที่เรียกว่าศาสนานั้นเอง. **นี่คือข้อเท็จจริง**

ที่มีอยู่เฉพาะหน้าหรือปัญหาที่มีอยู่เฉพาะหน้า. ทำอย่างไรจึงจะขจัดปัญหาเหล่านี้
ออกไปเสียได้? อาตมามีความเห็นว่ามีอยู่อย่างเดียวกันนั่นคือ **การทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน.**

การจะทำความเข้าใจซึ่งกันและกันนั้น, ถ้าทำโดยตรงไม่ได้ ก็จะต้อง
มีการต่อรองซึ่งกันและกัน ต่างฝ่ายต่างอย่าถือนั่น ช่วยกันฟังความคิด
ความเห็นของผู้อื่นบ้าง เพื่อจะได้เข้าใจหมดทุกแง่ทุกมุม แล้วก็ได้เข้าใจถูกต้อง.
เมื่อเข้าใจถูกต้องแล้วมันก็จะตรงกัน เพราะว่าความถูกต้องย่อมมีแต่อย่างเดียว จะมี
หลายอย่างหรือหลายฝ่ายไม่ได้. นี่แหละคือข้อที่ว่า เราจะต้องมีการประนีประนอม
กันในระหว่างผู้ที่มีความคิดเห็นขัดกัน ในวงศาสนาเดียวกันก็ตาม หรือในต่าง
ศาสนาก็ตาม.

ทีนี้อะไรเล่าจะเป็น**สิ่งต่อรอง** หรือเป็น**เครื่องมือในการต่อรอง**?
อาตมาเห็นว่าไม่มีอะไรดีที่สุดไปกว่าหลักธรรมะเรื่อง อิทัปปัจจยตา.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า “**อิทัปปัจจยตา**” คือหัวใจของสิ่งทุกสิ่ง,
ของคนทุกคน, ของศาสนาทุกศาสนา; ดังนั้นถ้าต่างคนแต่ละคน เข้าถึงหัวใจ
ของเรื่อง มันก็จะเป็นหัวใจเดียวกันได้. นี่แหละเป็นความมุ่งหมายของการบรรยาย
ในวันนี้. เราอาจจะทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน ด้วยการต่อรองกัน ระหว่าง
สิ่งที่เรียกว่าศาสนา; หรือถ้ามากไปกว่านั้นก็อาจต่อรองกัน เพื่อทำความเข้าใจ
กันระหว่าง**สิ่งต่างๆที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับมนุษย์**; อาตมาอยากจะเรียกว่า
การต่อรองกันในระหว่าง**วิทยากรมทั้งหลาย.**

คำว่า “**วิทยากรม**” เป็นคำที่ผูกขึ้นมาใช้เดี๋ยวนี้เอง; เพราะไม่รู้ว่า
จะเรียกว่าอะไรดี. ธรรมวิทยา แปลว่า ธรรมที่เป็นวิทยา เป็นความรู้ก็ได้, หรือ

ธรรมะที่เป็นที่ตั้งแห่งความรู้ก็ได้, หรือธรรมะที่ใช้เป็นวิทยา คือความรู้สำหรับปฏิบัติก็ได้. คำนี้จะใช้เป็นคำรวมสำหรับเรียก **ศาสนา**. เรียก**วิทยาความรู้**, เรียก**วิทยาศาสตร์**, เรียก**ศิลปะ**, เรียกอะไรก็ตาม ที่มนุษย์จะต้องมี.

ที่เป็น**เครื่องของศาสนานั้น** ก็เห็นอยู่ง่าย ๆ เช่นตัวศาสนานั้นเอง และอาจจะขยายออกไปให้หมายถึงศีลธรรม, หมายถึงจริยธรรม, หมายถึงกฎหมาย, หมายถึงวัฒนธรรม, หมายถึงอารยธรรม, **แม้ที่สุดแต่สิ่งที่เรียกว่าไสยศาสตร์**; ธรรมเหล่านี้มันก็เป็นธรรมวิทยาแขนงหนึ่ง ๆ ตามมากตามน้อย ตามถูกมากถูกน้อยตามยุคตามสมัย, ตามถิ่นประเทศ; ซึ่งอาจจะรวมเรียกว่า **เนื่องกันอยู่กับศาสนา** ซึ่งมีอยู่หลายแง่หลายมุม.

ใน**เครื่องวิทยาหรือความรู้ทั่วไปนั้น** เราก็มีมากมาย เช่นว่าปรัชญา อภิปรัชญา ตรรกวิทยา จิตตวิทยา สรีรวิทยา อนามัยวิทยา กระทั่งจักรวาลวิทยา สากลจักรวาลวิทยา มีอะไรอีกมากมาย; ในบรรดาวิทยาธรรมทั้งหลายนี้ เขาเรียกว่า ธรรมวิทยาอย่างหนึ่ง ๆ ด้วยเหมือนกัน.

ทีนี้ ถ้าเราจะมองดูให้ละเอียดไปใน**เครื่องของวิชาวิทยาศาสตร์** ก็มี ความรู้เรื่องฟิสิกส์, เรื่องเคมี, เรื่องเมคคานิกส์, กระทั่งเรื่อง relativity ซึ่งละเอียดสุดซึ้งที่สุดในความเป็นวิทยาศาสตร์, ทั้งหมดนี้แต่ละอย่าง ๆ ก็เป็นวิทยาธรรม หรือธรรมวิทยา อย่างหนึ่ง ๆ ซึ่งแยกออกไป.

ทีนี้ ถ้าเราจะดูใน**เครื่องของศิลปะ หรือศิลปะ** มันก็มีมาก, ศิลปะ ก็เพื่อศิลปะ; ศิลปะนั้น ตามความหมายเดิม คือวิชาสำหรับแสดงฝีมือ. ศิลปะกับศิลปะนั้น ที่จริงก็เป็นคำ ๆ เดียวกันมาก่อน แต่เดี๋ยวนี้เราเห็นได้ว่า ใช้ต่างกัน ศิลปะ มุ่งไปในทางความงดงาม ศิลปะนี้ ยังคงมุ่งไปทางการแสวงหาประโยชน์ของบุคคลผู้มีศิลปะอยู่ตามเดิม ไปตามเดิม ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาทีเดียว.

เดี๋ยวนี้อย่างมีวิชาสุนทรีย์ คือวิชาเกี่ยวกับความงามโดยเฉพาะ ล้วนแต่มุ่งหมายที่จะถือเอาประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่ผู้มีศิลปะต้องการอย่างไร; ดู ๆ ก็คล้ายกับว่าเป็นเครื่องล้อ.

ในบรรดาสิ่งเหล่านี้ซึ่งมีมากมายอย่างนี้ ดูแล้วมันก็คล้ายกับว่าเดินกันไปคนละทิศละทาง. แต่ถ้าดูให้ละเอียดลออแล้ว ยังจะเห็นได้ว่ายังมีอะไรที่เป็นแกนกลางเหมือน ๆ กัน กล่าวคือมีกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา เป็นแกนกลางอยู่ในธรรมวิทยาเหล่านั้นด้วยกันทั้งนั้น อย่างที่เคยอธิบายมาแล้วในวันก่อน ๆ ว่า **วิชาความรู้ของคนเกิดขึ้นตามความต้องการของคน;** เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง **อิทัปปัจจยตา.** สิ่งที่เราเรียกว่า ศาสนา ขัดแย้งกันอย่างไร ธรรมวิทยาทั้งหลายมากมายเหล่านี้ ก็ขัดแย้งกันอย่างนั้น มีของกูที่ดีกว่าของสุ; มีของเราที่ดีกว่าของเขา; ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ทำให้เกิดปัญหายุ่งยากลำบากทั่วไปทั้งโลก. ดังนั้น ก็ควรจะมีการกระทำชนิดที่ทำความเข้าใจกันและกัน ให้มันเป็นไปด้วยกันได้โดยง่าย กลมกลืนกันไป และเป็นไปแต่ในทางที่จะเป็นประโยชน์โดยตรง ไม่ต้องเสียเวลา และไม่ต้องกลายเป็นเครื่องมือสำหรับใช้เอาเปรียบผู้อื่น หรือทำลายผู้อื่น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา.

ทีนี้ เราก็จะดูกันในแง่ของสิ่งที่เรียกว่าศาสนาก่อน ว่าจะทำความเข้าใจกันได้ด้วยการต่อรองอย่างไร แล้วธรรมวิทยาอันมากมายหลายแขนงในโลกนี้ ก็อาจจะต่อรองกันได้โดยลักษณะอย่างเดียวกัน.

สำหรับสิ่งที่เรียกว่าศาสนานั้น มันก็มีอยู่มากจนนับไม่ไหว ถ้ารวมกันทั้งอดีตปัจจุบันด้วยแล้วก็ยิ่งนับไม่ไหว บางศาสนาก็สาปสูญไปแล้ว บางศาสนาก็ยังอยู่. ทีนี้เราจะเอากันแต่ศาสนาที่ยังมีการเคลื่อนไหวอยู่ในโลกนี้. ศาสนาเก่าแก่ที่เงียบไปแล้ว เป็นพัน ๆ ปีไปแล้ว ก็เลิกแล้วกันไป; และศาสนาที่ยังอยู่ในเวลานี้

มันก็มีอยู่มาก และบางศาสนาก็เก่าเป็นพัน ๆ ปี ด้วยเหมือนกัน. ถ้าเอาแต่ศาสนาที่ยังเป็น ๆ อยู่ ยังรู้จักกันอยู่ คือยังมีการไหวตัวอยู่ในโลกนี้ ก็ยังพอจะนับได้ถึง ๑๒ ศาสนา. ผู้ฟังก็คงจะร้องตะโกนว่า มีตั้งโหลเชียวนะโว้ย! คือตั้ง ๑๒ ศาสนาอย่างนี้ เราก็เรียกว่ามีโหลหนึ่งได้.

ศาสนากลุ่มแรก ก็จะต้องนึกถึงศาสนาที่เกิดในประเทศอินเดีย, ยก **ศาสนาพุทธ** ขึ้นมาก่อนเป็นศาสนาที่ ๑; ที่ ๒ ก็คือ**ศาสนาไชนะ**; ที่ ๓ ก็คือ**ศาสนาฮินดู** หรือศาสนาพราหมณ์; ที่ ๔ ก็คือ**ศาสนาซิกข์**; ทั้ง ๔ ศาสนานี้เกิดในประเทศอินเดีย.

ดูต่อออกไปทางประเทศเปอร์เซีย ก็มี**ศาสนาปาซี** หรือ**ไซโรอัสเตอร์** หรือไซโรษฐะ เรียกลำบาก; เรียกกันว่า ไซโรอัสเตอร์ มันเรียกลำบาก ก็เรียกปาซี, นับเป็นที่ ๕.

ที่นี้ดูไปทางขวามือ คือตะวันออก ศาสนาที่ ๖ ก็คือ**ศาสนาของเหลาจื้อ**; ศาสนาที่ ๗ ก็คือ **ศาสนาของขงจื้อ** เหล่านี้เกิดในประเทศจีน; ศาสนาที่ ๘ ก็คือ**ศาสนาซินโต**; นี้เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น.

ที่นี้ ดูต่อไปอีกทางซ้ายมือ ทางตะวันตก ศาสนาที่ ๙ ก็มี**ศาสนายิว**; ศาสนาที่ ๑๐ ก็มี**ศาสนาคริสต์**; ศาสนาที่ ๑๑ ก็มี**ศาสนาอิสลาม**; ศาสนาที่ ๑๒ ก็คือศาสนาพันธุ์ผสมใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น ที่แพร่หลายอยู่ออกหน้าออกตาอยู่ เช่น **ศาสนาบาไฮ** หรือบาฮออิ. แถมยังมีศาสนาผสมใหม่อีกหลายศาสนา ในอเมริกาก็มี ในยุโรปก็มี; แต่ที่ขึ้นหน้ากว่าเพื่อนก็คือศาสนาบาไฮ ที่จะขึ้นมาเทียมป่าเทียมโหลศาสนาเก่า ๆ ที่มีอยู่เดิม. เราจึงนับได้เป็น ๑๒ ศาสนาด้วยกันที่ยังมีชีวิตอยู่ ยังเคลื่อนไหวอยู่ ยังไม่ตาย.

นี่แหละคนบางคนก็จะร้องขึ้นว่า **ศาสนามีตั้งโหลเชียวนะโว้ย!** เมื่อมีมากอยู่อย่างนี้ มากมายถึงขนาดนี้ จะทำอย่างไรกันดี ล้วนแต่มีทางที่จะขัดแย้งกัน ได้มากขึ้น ยิ่งมีมากเท่าไร ก็มีทางที่จะขัดแย้งกันมากยิ่งขึ้นเท่านั้น. บางศาสนา ก็มีอิทธิพลมาก คือมีสมาชิกรวม. บางศาสนาก็มีกำลังเงิน กำลังอำนาจน้อย ล้วนแต่มีอะไรที่ไม่ค่อยจะเท่า ๆ กัน. บางศาสนาสำหรับคนโง่ สำหรับคนฉลาด แม้ในศาสนา ๆ เดียว ก็ยังมีหลักธรรมสำหรับคนโง่ สำหรับคนฉลาดและสำหรับคนป่วนกลาง; คือว่าศาสนาหนึ่ง ๆ นั้นก็แยกออกไปได้ เป็นหลายสาขา เป็นหลายนิกาย | ยกตัวอย่างพุทธศาสนานี้ก่อน

พุทธศาสนาส่วนใหญ่เดี๋ยวนี้เรารู้จักกันว่ามีอยู่ ๒ สาขา คือ เถรวาท กับมหายาน.

เถรวาทนั้น ถือกันว่าเป็นของดั้งเดิม เป็นของเคร่งครัดตามแบบเดิม. มหายานนั้นถือกันว่าเป็นเกิดใหม่ แก้ไขใหม่ ไม่ถือเคร่งครัดตามแบบเดิม. เมื่อมันมีหลักเกณฑ์อย่างนี้แล้ว มันจะลงรอยกันได้ได้อย่างไร? ท่านทั้งหลายลองคิดดู. คนหนึ่งเปิดออกไปให้กว้าง, คนหนึ่งรวบรัดเอามาให้แคบ; มันจะเข้ากันได้ได้อย่างไร? **อาตมามีความเห็นว่ ทั้งเถรวาททั้งมหายาน ไม่ใช่พุทธศาสนาอย่างเดิม ไม่ใช่พุทธศาสนาอย่างแท้. พุทธศาสนาอย่างแท้ ต้องเป็นพุทธศาสนาที่ไม่เป็นเถรวาท ไม่เป็นมหายาน: ต้องเป็นพุทธศาสนาอย่างตั้งแต่มานานก่อนที่จะแยกกันเป็นเถรวาท หรือเป็นมหายาน; ต้องเป็นพุทธศาสนาที่ไม่เรียกตัวเองว่า เถรวาทหรือมหายาน.** การเรียกว่าเถรวาทหรือเรียกว่ามหายานนั้น มันแสดงข้อขัดแย้งกันอยู่ในตัวแล้ว. เมื่อมีข้อขัดแย้งแล้ว ก็เรียกว่าไว้อใจไม่ได้. มันต้องเป็นพุทธศาสนาที่ไม่เป็นเถรวาท ไม่เป็นมหายาน คือเป็นพุทธศาสนาเดิมแท้แน่นอน.

ศาสนาของพระพุทธเจ้า มีหัวใจเป็น อิทัปปัจจยตา อย่างเปิดเผย อย่างชัดแจ้ง อย่างแจ่มใส. อิทัปปัจจยตา นี่เป็นเถรวาทก็ได้ เป็นมหายานก็ได้. อิทัปปัจจยตา ต้องเป็น อิทัปปัจจยตา! แม้เถรวาทก็พูดเรื่องอิทัปปัจจยตา; มัธยมยานก็พูดเรื่องอิทัปปัจจยตา; และก็มักจะพูดไปตามแบบของเถรวาท หรือตามแบบของมหายาน พวกหนึ่งจะทำให้เคร่งครัดเข้ามา, อีกพวกหนึ่งจะขยายให้กว้างออกไป นี่มันก็มีการเปลี่ยนแปลงได้; เพราะฉะนั้นจะต้องมีการปรับปรุงกันใหม่ ให้กลับไปสู่อิทัปปัจจยตา เดิมของพระพุทธเจ้า ก่อนแต่ที่จะแยกกันเป็นเถรวาทหรือมหายาน.

การแยกนี้ มันต้องมีเหตุปัจจัยที่แปลกไปกว่าเดิม มันจึงแยก. ถ้าไม่มีเหตุปัจจัยอะไรที่แปลกไปกว่าเดิมแทรกแซงเข้ามาแล้ว มันก็ไม่มี การแยก. ถ้ามีการแยก ต้องถือว่ามีอะไรแทรกแซงเข้ามาให้ผิดไปจากเดิม. เถรวาทก็เป็น conservative; มหายานก็เป็น liberal; ล้วนแต่มุ่งเข็มไปทางหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นการไปแตะต้องของเดิมให้เปลี่ยนแปลงไม่มากนักน้อย พุทธบริษัทที่แท้จริง อย่าเรียกตัวเองว่าเถรวาท หรือมหายาน. ถ้าจะเรียกก็เรียกแต่ปากเกิด ในจิตใจอย่าให้เป็นเถรวาทหรือมหายานเลย จึงจะเป็นพุทธบริษัทที่ถูกต้องของพระพุทธองค์.

เอาละ ทีนี้เราจะดูกันในแง่ที่มันจะแยกกันไปอย่างไร?

เมื่อแยกออกไปเป็นเถรวาท เป็นมหายานแล้ว มันก็ยังมีการแยกย่อยลงไปอีก เถรวาทก็มีหลายแบบ, มหายานก็มีหลายแบบ; แล้วแบบไหนจะเป็นเรื่องที่ถูกต้อง. เถรวาทบางพวกก็เก่งทางวินัย เช่นในเมืองไทยนี้ว่ากันว่าเคร่งครัดยึดมั่นในวินัย; เถรวาทบางพวกก็เก่งทางบาลี หรือทางพระสูตร เช่นในลังกา; เถรวาทบางพวกเก่งอภิธรรม เช่นพวกพม่า. ต่างคนต่างหมายมั่น

ปั้นมือกันอย่างไรอย่างหนึ่ง จนไม่ได้ดูให้หมดทั่ว ๆ ไป มันก็เกิดการแตกต่างหรือขัดแย้งกัน อย่างที่ว่าพุทธศาสนาในประเทศไทยกับในลังกา กับในพม่า ก็ไม่ลงรอยกลมกลืนกันไปได้ เพราะว่า ต่างฝ่ายต่างจะเอาดีเอาเด่นกันในทางใดทางหนึ่ง; หรือว่ามีความสามารถที่จะเอาดีเอาเด่นแต่ในทางใดทางหนึ่ง และหัวใจของคนชนิดนี้ก็มุ่งแต่จะเอาดีเอาเด่นเท่านั้น เมื่อเอาดีเอาเด่นทางนี้ ทางโน้นไม่ได้ ก็จะต้องเอาดีเอาเด่นทางที่ตัวจะทำได้; เพราะฉะนั้นมันจึงไปเพิ่มให้มากแก่ทางที่ตัวจะทำได้. แต่แล้วก็อย่าลืมหาหัวใจเดิม ๆ นั้น มันมุ่งหมาย อิทัปปัจจยตา เหมือนกันทั้งนั้น.

ที่นี้ดูทางฝ่ายมหายานบ้าง.

มหายานนี้ก็พอจะเป็นได้ชัด เห็นได้ง่าย ๆ ว่ามีเป็น ๓ ขนาดอยู่เหมือนกัน: ขนาดมหายานงเด็ก นี่ก็อย่างหนึ่ง, มหายานสุชาวดี นี่ก็อย่างหนึ่ง, มหายานสูญญตานี่ก็อย่างหนึ่ง. ถ้าไม่เคยทราบ ก็อย่าเพิ่งไปดูกฎหมายมหายาน. มหายานมีให้มากอย่างนี้ จึงพาคนไปได้มาก อย่างที่เขาอวดอ้างว่าเขาเป็นมหายาน. ถ้าเห็นว่ายังโง่มาก ก็ให้ศาสนาเด็กก็ได้ เผากระดาษเผาอะไรส่งไปให้แก่คนที่ตายแล้ว เพราะคนเป็น ๆ มันรักคนที่ตายแล้ว; อย่างนี้ก็ทำได้ง่าย ๆ. นี่ก็เรียกว่า มหายาน และทำกันอยู่ทั่วไปไม่ต้องอธิบาย. ที่นี้ อันดับที่ ๒ เรียกว่าพวกนิยมสุชาวดี. นี่ก็คืออานิสงส์ทั้งหลายโดยมากที่ไม่อาจจะเข้าใจอะไรได้ นอกจากว่าท่องชื่อพระพุทเจ้าอมิตาภะ วันละหลาย ๆ พันครั้งให้ขลังขึ้นมา พอจิตก็มีธมมารับไปสู่สุชาวดีเลย ไปสู่สวรรค์เลย. ถึงแม้ว่าจะมีวิธีการอย่างอื่น คำพูดอย่างอื่น มันก็ไปรวมอยู่ที่สุชาวดีแดนสวรรค์. ลักษณะอย่างนี้มีอยู่แม้ในพวกเถรวาท; คงจะได้เค้าเงื่อนมาจากมหายานที่แรกก็ได้ หรือว่าจะมีของตัวเองมาก่อนก็ได้. ข้อที่ว่าทำอะไรอย่างเคร่งครัด อย่างหลับหูหลับตา ให้มากเข้าไว้ ตายก็ไปสวรรค์ จบกันเพียงเท่านั้น นี่ก็มีอีกชั้นหนึ่ง | พรพรรณาแดนสุชาวดีไว้ให้น่าปรารถนาที่สุด แล้วก็

บอกวิธีที่จะไปสู่สุชาวดีไว้ โดยการกระทำอย่างนั้นๆ. ถ้าอย่างมหายานก็ดูจะง่ายมาก ไม่ต้องลงทุนอะไร ออกซื้อ นโม อมิตาภะ, นโม อมิตาภะ ของอาชีมนี่ วันละหลาย ๆ พันครั้ง ก็ไปได้. ส่วนในพวกเถรวาทนี้ บางทีก็สอนกันว่าจะต้องทำอย่างนั้น จะต้องทำอย่างนี้ เช่นจะต้องบูชาด้วยดอกไม้ ๘๔,๐๐๐ ดอก ฐูปเทียน ๘๔,๐๐๐ ดอก แล้วก็ไปเกิดในโลกพระศรีอารีย หรืออะไร นี่มันต้องลงทุนมาก เสียเปรียบอาชีมนะ แต่ว่าก็ไปสู่สุชาวดีด้วยกัน

ที่นี่ มหายานที่แท้ ที่ควรจะเรียกว่าดี ก็คือ พวกสุญญตา.

พวกมหายานถือหลักธรรมะที่เรียกว่า **สุญญตา** หรือ **ตถตา** มากที่สุด พูดถึงมากที่สุดกว่าพวกเถรวาท. ในเมืองไทยนี้ ไม่ค่อยจะพูดถึงสุญญตา หรือตถตา ทั้งที่เป็นเถรวาท. ครั้งแรกที่อาตมาจะเอาเรื่องสุญญตามาพูด ก็ถูกหาว่าเป็น มหายานแล้ว. เขาว่าอาตมาเป็นมหายาน เพราะว่าเอาเรื่องสุญญตามาพูด. นี่ขอ ให้อู **ความเขลาของพวกเถรวาทในเมืองไทย** ทั้งที่เรื่องสุญญตาก็มีอยู่ใน พระไตรปิฎก มากมายทั่วไป. เรื่องตถตา ก็มีอยู่ในพระไตรปิฎกเหมือนอย่าง ที่ พระสวดเมื่อตะกั๊น^๑: ตถตา อวิตถตาอนันฺณญตถตา อย่างนี้ก็อยู่ในพระไตรปิฎก^๑ แต่พออาตมาเอาเรื่องสุญญตามาพูด ก็ถูกประณามว่าอาตมาเป็นมหายานแล้ว. ขอให้รู้ กันไว้อย่างนี้ด้วย. แล้วมันก็จริง ที่ว่าพวกมหายานเขาพูดถึงสุญญตามาก. เมื่อ พูดถึง **สุญญตา** ก็เป็นอันพูดถึง **ตถตา** อยู่ในตัวไปด้วยกัน เพราะมันเป็นเรื่อง เดียวกัน. เขาพูดมากกว่า, เขาเขียนมากกว่า, เขาพิมพ์โฆษณามากกว่า, กระทั่งทำอะไร ๆ มากกว่า; พวกเมืองไทยเลยเข้าใจไปว่าเรื่องสุญญตานี้เป็นมหายาน, ทั้งที่เป็นเถรวาทเต็มตัว! นี่แหละ **เราอย่าไปยึดเถรวาท อย่างไปยึดมหายาน;**

^๑ เช่นสูตรเพียงสูตรเดียว ในนิทานสัฎตต์ นิทานวรรค สัฎตตนิกาย, (ไตร. ล.๑๖ น. ๓๐ บ.๖๑) สวดประมาณ ๓๐ นาที, ก็มีคำว่า อิทัปปัจจยตา ปรากฏอยู่ถึง ๒๒ ครั้ง, คำว่า ตถตา และ อวิตถตา เป็นต้น ปรากฏอยู่ถึง ๑๑ ครั้ง

ปล่อยให้เป็นพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ไม่เป็นเถรวาท ไม่เป็นมหายาน เป็น
พุทธศาสนาเดิมแท้ มีหลักเป็นมัชฌิมาปฏิปทา กล่าวคือ อิทัปปัจจยตา.

สิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา นั้น ถ้าผู้ใดเข้าใจถูกต้องแล้ว นั่นแหละคือ
มัชฌิมาปฏิปทา คือไม่ปฏิบัติสุดโต่งไปฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง พุดอยู่ตรงกลางว่า “เมื่อมี
สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” ไม่ยอมพุดว่าเกิด, ไม่ยอมพุดว่าไม่เกิด;
ไม่ยอมพุดว่ามีตัวตน, ไม่ยอมพุดว่าสูญเปล่าหรือว่าไม่มีตัวตน; ไม่ยอมพุดคำ
ที่เป็นคู่ ๆ ๆ ๆ สุดซ้ายสุดขวา ไม่ว่าคู่ไหนทั้งหมด; แต่พุดว่า อิทัปปัจจยตา:
“ความที่มีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น”. นี่เรียกว่าอยู่ตรงกลาง เป็น
อิทัปปัจจยตา ที่พอดี พอเหมาะถูกต้องไปตามกฎเกณฑ์ของเดิม.

ที่นี้ การที่มันกลายมาเป็นกงเต้งบ้าง เป็นสุขาวดีบ้าง เป็นแก่งวินัยบ้าง
แก่งบาลีบ้าง แก่งอธิธรรมบ้าง มันเป็น อิทัปปัจจยตา ที่กำลังคลั่ง; อิทัปปัจจยตา
ที่กำลังเดือดกำลังคลั่ง ไม่อยู่ในสภาพเดิมที่พอดี มันมีอะไรกระตุ้นเตือนให้คลั่ง
อยู่เรื่อย จึงควรถือว่าไม่ใช่พุทธศาสนาเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า. นี่แหละควรจะมา
ทำการต่อรองกัน ในระหว่างเถรวาทกับมหายาน หรือว่าในเถรวาทด้วยกันทุก ๆ นิกาย
ทุก ๆ พวก มาต่อรองกัน; จะเป็นเรื่องกงเต้งก็ดี จะเป็นเรื่องสุขาวดีก็ดี เรื่อง
สุญญตาก็ดี มาต่อรองกันให้ยับไปหา อิทัปปัจจยตา ที่พอดี.

เรื่องกงเต็ก มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา แต่เป็นอิทัปปัจจยตา อย่างอวิชชา
มากเกินไปสักหน่อย เพราะมันมีอำนาจสิ่งอื่นเข้ามาแทรกแซง ความรักบ้าง
ความอาลัยอาวรณ์บ้าง อะไรบ้าง ซึ่งล้วนแต่เป็นลักษณะของอวิชชาทำให้เกิดของ
อย่างนี้ขึ้นมา.